

• політологія • історія • соціологія • психологія

• Політичний менеджмент •

ISSN 2078-1873

№1/2(52-53)
2012

Редакційна колегія

Віктор Андрущенко, доктор філософських наук, член-кореспондент Національної академії наук України, академік Національної академії педагогічних наук України, ректор Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова

Михайло Багмет, доктор історичних наук, академік Української академії політичних наук, проректор Чорноморського державного університету ім. П. Могили

Євгеній Бородин, доктор історичних наук, перший заступник директора Дніпропетровського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України

Микола Головатий, доктор політичних наук, член-кореспондент Української академії політичних наук, проректор з наукової роботи Міжрегіональної академії управління персоналом

Марія Кармазіна, доктор політичних наук, член-кореспондент Української академії політичних наук, завідувача відділом соціально-політичної історії Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса Національної академії наук України

Олексій Картунов, доктор політичних наук, академік Української академії політичних наук, завідувач кафедри соціальних наук Університету економіки і права „КРОК”

Людмила Кормич, доктор історичних наук, академік Української академії політичних наук, завідувача кафедри соціальних теорій Національного університету „Одеська юридична академія”

Ірина Кресіна, доктор політичних наук, член-кореспондент Національної академії правових наук України, академік Української академії політичних наук, завідувача відділом правових проблем політології Інституту держави і права ім. В. М. Корецького Національної академії наук України

Андрій Кудряченко, доктор історичних наук, член-кореспондент Української академії політичних наук, директор Інституту європейських досліджень Національної академії наук України

Юрій Левенець, доктор політичних наук, академік Національної академії наук України, директор Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса Національної академії наук України

Микола Михальченко, доктор філософських наук, член-кореспондент Національної академії наук України, президент Української академії політичних наук, завідувач відділом теорії та історії політичної науки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса Національної академії наук України

Май Панчук, доктор історичних наук, академік Української академії політичних наук, завідувач відділом національних меншин Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса Національної академії наук України

Фелікс Рудич, доктор філософських наук, академік Української академії політичних наук, завідувач відділом теоретичних та прикладних проблем політології Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса Національної академії наук України

Валерій Солдатенко, доктор історичних наук, член-кореспондент Національної академії наук України, директор Українського інституту національної пам'яті

Анатолій Толстоухов, доктор філософських наук, академік Національної академії педагогічних наук України

Юрій Шайгородський, доктор політичних наук, головний науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса Національної академії наук України, президент Українського центру політичного менеджменту, головний редактор журналу

Юрій Шаповал, доктор історичних наук, завідувач відділом етнополітології Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса Національної академії наук України

Леонід Шкляр, доктор політичних наук, головний науковий співробітник відділу етнополітології Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса Національної академії наук України

Валентин Якушик, доктор політичних наук, професор кафедри політології Національного університету „Києво-Могилянська академія”

ТЕОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Микола Головатий. Концептуальні засади політичної теорії та методів її дослідження	3
Тетяна Андрійчук. Концепт громадянського суспільства в сучасних теоріях демократії	10
Igor Іванов. Теоретико-методологічний концепт взаємодії ідентичностей	18
Віктор Рубанов. Про співвідношення предметних меж політичного аналізу і аналізу політики як політико-управлінських наукових дисциплін	28
Сергій Дерев'янка. Термін "референдум" у новітньому українському політичному дискурсі	34
Ганна Кравець. Еволюція поняття «революція» в політичній теорії: від виникнення до сучасного розуміння	43

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ І ПРОЦЕСИ

Володимир Шедяков. Мегапроект як умова існування країни	50
Олег Траверсе. Політичні традиції панівного класу України	60
Наталія Волвенко. Домінантні інтенції феномену моди у процесах трансформації політичного дискурсу	67
Світлана Бульбенюк. Психологічний вияв атрибутивних властивостей (форм) політичної влади	74
Анастасія Бондар. Соціальні мережі як інструмент формування внутрішнього і зовнішнього бренду території	82
Дмитро Коротков. Контреліта України в контексті електорального процесу	88
Юлія Кривобок. Соціальні послуги у системі соціального захисту: проблеми та перспективи удосконалення в Україні	97

АСПЕКТИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Наталія Горло. Особливості політичної регіоналізації України в контексті впливу глобалізаційних процесів	103
Тетяна Семигіна. Охорона здоров'я у глобальному та європейському порядку денному	112

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА

Григорій Дашутін, Олександр Штика. Національна ідея та суспільно-політичний ідеал як фактори модернізаційної політики сучасної України	121
Лілія Хорішко. Вплив PR-технологій на функціонування політичної системи	136
Наталія Лепська. Рекламна комунікація як символічний ресурс формування політичної компетентності	143
Мирослава Лісовська. Партійний бренд як засіб впливу на електорат	153
Ніна Ржевська. «Мозкові центри» як суб'єкти експертного середовища: функціональний аналіз	161
Євген Васильчук. Соціально-політичні умови розвитку панк-субкультури у Західній Європі та США	169

НАЦІОНАЛЬНА І ВОЄННА БЕЗПЕКА

Олександр Вонсович. Стан національної безпеки України в сучасній геополітичній ситуації	177
Тетяна Стародуб. Реформування системи національної безпеки: досвід Нової Зеландії, можливості для України	186
Олександр Деменко. Європейська протиракетна оборона: значення для України	199
Софія Федина. Проблематика роззброєння у сучасній міжнародній політиці. Концепція миру через роззброєння	204
Михайло Гребенюк, Олег Пошедін. Європейський Союз: від економічної інтеграції до організації колективної оборони?	212

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Наталія Марадик. Специфіка демократичних транзитів у постсоціалістичних країнах (на прикладі Чеської Республіки)	219
Єлизавета Блінова. Державний брендинг країн Центрально-Східної Європи (на прикладі Польщі)	227
Ірина Пономарьова, Костянтин Мурза. Специфіка сепаратистських рухів у країнах Європейського Союзу	235

СТОРІНКИ ПОЛІТИЧНОЇ ІСТОРІЇ

Катерина Гіря. Запорізьке та донське козацтво: історіографія проблеми (XVIII - 40-ві рр. XIX ст.)	244
Владислав Івацький. Новогрецька мова як чинник у політичних процесах Османської імперії та Грецької республіки у XVIII-XIX ст.	254

АКТУАЛЬНІ ВИДАННЯ

Юрій Шайгородський. „Політична енциклопедія”. Київ, 2012	262
---	-----

УДК 167/168.32

Концептуальні засади політичної теорії та методів її дослідження

Микола Головатий,

доктор політичних наук, професор, проректор
Міжрегіональної Академії управління персоналом

Аналізуються складні аспекти формування політичної теорії та специфіка методів її теоретичного дослідження.

Ключові слова: політична теорія, методи політичного дослідження.

The difficult aspects of political theory formation and specificity of methods of its theoretical research are analyzed in this article.

Keywords: political theory, methods of political research.

На сучасному етапі політичної науки поняття «політична наука» і «політологія» досить часто подаються як синоніми, однопорядкові сентенції, хоча у принциповому плані це далеко не так.

З «політологією», або сучасною «політичною наукою» все достатньо зрозуміло і прозоро: це галузь суспільствознавства, що вивчає політику, політичні інститути та політичні відносини, хоча не лише одна політологія цим займається. Серед багатьох наук, які найближче «стоять» до науки про політику, виділяються право, економіка, соціологія, історія, психологія, географія, філософія, праксеологія, теорія організації, кібернетика та ін.

І все ж сучасна політологія є досить специфічною і спеціальною науковою дисципліною, що має власний зміст, предмет, об'єкт дослідження, методи і т. ін., хоча нерідко її важко виділити з-поміж інших суспільних наук. Це питання окремого і детального розгляду.

Спочатку зазначимо, що в найпростішому і достатньо зрозумілому плані політологія – це «наука, об'єктом якої є політика і її відносини з особистістю і суспільством» [10, с. 12]. У відповідності з таким визначенням українські політологи О. Бабкіна та В. Горбатенко визначають і предмет політології. Це «закономірності політичного життя в усіх його виявах: зміст, структура і функції, місце і роль політичної системи в його розвитку та функціонуванні, у здійсненні політичної влади» [10, с. 16]. Більше того, у різних країнах політологію вживають з різними назвами: політична наука, наука про політику, дослідження влади, уряду, політична соціологія, політична економія, публічне управління. За усього багатоманіття назви політичної науки, є те спільне, що викристалізовує її як цілісну науку – в

центрі переважної більшості досліджуваних феноменів, явищ знаходиться політика.

Щодо «політичної науки», то тут ситуація виглядає значно складніше і неоднозначно. По-перше, врахуємо, що у її практично сучасному значенні політична наука зароджується і починає формуватися лише у XVI столітті, коли видатний італійський учений Нікколо Макіавеллі «звільнив політику, – за визначенням Ф. Рудича, – від філософсько-етичної форми і поставив у центр політичних досліджень проблему державної влади, підпорядкував політичну думку розв'язанню реальних, практичних завдань» [11, с. 7].

Автори «Енциклопедії політичної думки» [4] нагадують, що першими, хто став задаватися питаннями державного устрою були філософи, або науковці, а нині «політичну теорію часто відмежовують і від політичної філософії, з одного боку, і від політології, з іншого [4, с. 283]. Політичну теорію згадані автори пропонують розглядати як: 1) історію політичної думки (дослідження праць класичних мислителів минулого); 2) тлумачення понять (демократія, свобода, справедливість і т. ін. і т. п.); 3) формальне моделювання (створення формальних моделей політичних процесів); 4) теоретична політологія [4, с. 283–285]. Як кажуть, є і така точка зору.

Акцентуємо увагу все ж на останньому, оскільки до 70-х років XX століття навіть вислів «політична теорія» знаходився за межами політології і стосувався канонічних класичних текстів від Платона до К. Маркса. Побіжно зазначимо, що і нині проблема взаємин політичної теорії і політичної філософії до кінця не з'ясована. Так американські автори «Короткого оксфордського політичного словника» (2005 р.) взагалі зазначають, що «не існує загально визнаної різниці між політичною теорією і політичною філософією...» [6, с. 526].

У 1903 році була сформована політологія як окрема фахова дисципліна вкупі із самою політичною теорією. Тоді політичну теорію як окремий вид діяльності не розглядали. Тобто в американській політології кінця XIX – початку XX століття наукове визначення феномену «політика» давалося як історичне, еволюційне, порівняльне. Пізніше, в 1960 роках, з появою біхевіоризму починається процес поступового наближення розмежування історичного і наукового підходу політології. Нині ж політичну теорію розуміють не інакше як підрозділ, складову політології. І це ближче до істини.

Вразі, якщо не робиться чіткий «вододіл» між політологією і політичною теорією, вдаються до дещо іншого спрощення: під політичною теорією розуміють якщо не саму політологію, то її концептуальну частину, що певною мірою має сенс, оскільки без теоретичної частини жодна наука (наукова дисципліна), зрозуміло, існувати елементарно не може.

Якщо брати до уваги різне розуміння сутнісного характеру теорії, то схилиємося все ж до того, що теорія, в тому числі і політична – це не збір,

сума якихось даних, понять, категорій тощо, але певна парадигма цілісного уявлення про феномен, в даному випадку – про політику, її існування.

Політична теорія вищого, середнього чи нижчого рівня, хоча і має різну емпіричну базу, в сумі виступає не лише як засіб пізнання політики і всього, що з нею пов'язано, а засіб поглибленого пізнання на основі аналітичних, узагальнюючих підходів. Братимемо при цьому до уваги, що у сучасній політології надто широко використовуються узагальнюючий метод соціології, індивідуалізуючий метод історичних наук та казуїстичний метод сучасної юридичної науки. Зрозуміло, що часто ці методи діють і даються взнаки у своєму поєднанні.

Тепер дещо детальніше розглянемо феномен «політична теорія».

Існують досить прозорі визначення вказаного поняття. Так, українські політологи М. Обушний, А. А. Коваленко, О. Ткач розуміють і пояснюють політичну теорію як «абстрактно-логічне відображення і пояснення політичних відносин і процесів» [7, с. 490]. Згадані автори при цьому розрізняють: загальну політичну теорію; політичну теорію середнього рівня і політичну теорію нижчого рівня [7, с. 490].

Фактично в унісон з вище викладеними тезами виглядає думка відомого російського політолога В. Халіпова, який пише: «Політична теорія – це система основних ідей у сфері політичних знань, що розробляється науковими товариствами або окремими політичними діячами і мислителями» [14, с. 606].

Два наступних поняття «політична теорія» нам видаються найважливішими і найоб'ємнішими. Перше роблять українські дослідники, автори «Політологічного словника» [9], які під політичною теорією розуміють: «1) історію політичної думки (діяльність із дослідження праць класичних мислителів, відомих фахівців, що досліджували і досліджують різноманітні аспекти феномену політики, політичного життя тощо); 2) тлумачення понять (демократія, свобода, справедливість тощо); 3) формальне моделювання (конструювання формальних моделей політичних процесів); 4) теоретична політологія (більш теоретичний аспект звичайної політології)» [14, с. 600]. Це – розлоге, широке і об'ємне пояснення феномену «політична теорія».

Друге визначення пов'язане з тим, що під політичною теорією розуміють: а) підрозділ політичної науки, який націлений на оцінку, пояснення і прогнозування політичних феноменів; б) систему основних ідей у сфері політичних знань [8, с. 653]. Друге (б) – за формою і змістом більше пояснює феномен «політична теорія».

Акцентуючи увагу на емпірико-дедуктивному характері політичної теорії, відомий український політолог, на жаль, покійний, В. Храмов зазначав, що вона складається з чотирьох важливих компонентів: 1) базових теоретичних понять; 2) змінних; 3) номологічних суджень (теоретичних законів); 4) логічної форми [8, с. 653]. Детальної розробки цих компонентів в українській політології поки що немає.

Достатньо зрозумілою і більш простою є логічна структура політичної теорії, яка становить таку логічну послідовність (знизу доверху): емпіричне політичне дослідження; дескриптивна політична теорія (емпірика); концептуальна схема даної сфери політологічного дослідження; загальна політична теорія. Останнє, як на нашу думку, і є тим теоретико-суспільним продуктом, що йменується «політична теорія».

Врешті слід наголосити, що загальних теорій політичної науки досить багато і усі вони в сумі, у поєднанні і формують теоретичні основи політології. На цьому акцентують увагу автори перекладного збірника статей «Теория и методы в современной политической науке» [13]. Тут принципово важливим є зауваження такого характеру, вміщене у збірнику: «Коли ведемо мову про закони й теорії в політичній науці, то маємо завжди брати до уваги, що вони звертаються до процесів, які відбуваються поза залежності від політичних рішень і політичних організацій/ідеологій, але в той же час останні фігурують у якості елементів теоретичної конструкції» [13, с. 19].

Досить складно, і все ж можливо, виділити ті проблеми політичної теорії, які у сучасній політології є найпомітнішими і найактуальнішими. До них, зокрема, відносимо такі:

- а) проблеми політичних систем і їх трансформацій в умовах світової глобалізації та демократизації суспільного життя;
- б) особливості взаємодії та взаємовідносин між суспільством і державою;
- в) питання демократичного суспільного розвитку та формування громадянських суспільств;
- г) проблеми політики в контексті узгодження інтересів людей та попередження різного виду конфліктів;
- ґ) взаємовідносин людини і політики;
- д) питання управління суспільством в контексті сучасного політичного процесу та ін.

Наведений перелік, зрозуміло, є значною мірою згрупованим, оскільки його можна досить широко розчленувати і деталізувати.

За браком можливостей проаналізувати усі або більшість політичних теорій, вкажемо на те, що важливіше значення має специфіка їх теоретичного обґрунтування. Основними підходами до такого обґрунтування є п'ять наступних: 1) біхевіористичний (усі соціальні і політичні явища вимірні); 2) функціональний (суспільства скріплені у певну єдність за рахунок спеціальних завдань і функцій); 3) системного аналізу (усі соціальні і політичні дії є систематичними); 4) раціонального вибору (дії людей чиняться на основі раціонального вибору); 5) інституціоналізму (ідея про способи створення інституцій і особливостей їх функціонування).

Тепер перейдемо до методів політичної науки, пояснення їх суті.

Метод – це, в найширшому розумінні, спосіб пізнання, а коли мова йде про «науковий метод пізнання», то це теоретично обґрунтований нормативний пізнавальний засіб (за О. Антонюком) [9, с. 470]. Коли методи

як пізнавальний засіб «опускають» до рівня методу дослідження, то йдеться про конкретні прийоми, засоби та інструменти аналізу.

Методи політичних досліджень визначально пов'язані з природою політичних знань та функціями політичної науки взагалі. Фактично майже до кінця XIX століття в політичній науці домінували нормативістський підхід і, відповідно, нормативні знання. Все головним чином зводилося до того, як влаштувати суспільство, в якому найкраще організовано життя людей, максимально захищаються, забезпечуються їх права. І тому нормативні знання в політології були і залишаються в політичній науці важливішою складовою. При цьому, як справедливо зазначає Ф. Рудич, «від нормативних відрізняються своєю об'єктивністю дескриптивні (описові) й казуальні (причинові) знання» [11, с. 17].

Щодо безпосередньо методів політології, то вони такі: функціональний, системний, біхевіористичний, а до загальнофілософських відносять інституціональний, антропологічний, психологічний, критично-діалектичний та порівняльний. Дещо окремо знаходиться здавна використовуваний історичний метод.

До другої групи відносять загальнонаукові методи: аналіз і синтез, індукція і дедукція, моделювання, теорія ігор, математичні, прогностичні, кібернетичні методи.

Третю групу методів становлять методи емпіричних досліджень – статистика (особливо електоральна), аналіз документів, анкетне опитування, реальні спостереження окремих політичних подій.

Методи політології українські політологи, зокрема вже цитований Ф. Рудич, поділяють на загальнофілософські (нормативно-ціннісний, функціональний, біхевіористський, системний, психологічний, критично-діалектичний, порівняльний та історичний); загальнонаукові (аналіз і синтез, індукція і дедукція, моделювання, теорія ігор, математичний, кібернетичний і прогностичний методи); методи емпіричних досліджень (статистика, аналіз документів, анкетування, реальні спостереження тощо).

В результаті такого широкого використання багатьох методів наукових досліджень в політології набув помітного місця саме міждисциплінарний підхід до вивчення політичних явищ, процесів, що дає можливість максимально комплексного, цілісного аналізу дослідження політичних, політологічних феноменів.

Тобто, серед сучасних методів політологічних досліджень певною мірою виокремленими за масштабами свого використання є міждисциплінарний та політико-культурний. Перший особливих розглядів і пояснень не потребує, а от другий – політико-культурний (Г. Алмонд, К. Гаджієв, Дж. Уоллес, Г. Ласуелл та ін.) має ті переваги, що поєднує в собі соціологію, соціокультурологію, національну психологію і т. ін., за рахунок чого є можливість максимально глибоко проникнути в суть досліджуваних феноменів – явищ, процесів, подій, навіть окремих політичних вчинків.

Вказане зовсім не принижує місця, ролі і значення інших методів політологічного дослідження. Помітне місце, скажімо, в політології займають, нехай традиційні, однак достатньо ефективні методи наукового пізнання – спостереження, врахування досвіду, збирання, аналіз і обробка інформації. Як правило, такі методи дослідження використовуються для первинного збору інформації, для виявлення певних загальних ознак, характеристик, тенденцій того чи іншого феномену, явища, події тощо і є необхідним підґрунтям для подальшого поглиблення і конкретизації дослідження. Вказані методи є своєрідними «стартовими» кроками до більш глибокого, цілісного пізнання і пояснення складних, суперечливих і неоднозначних політичних подій, явищ, процесів.

Оскільки політичні системи є складними елементами великих соціальних систем, то саме системний підхід у політології і надає можливість максимально цілісно і об'ємно пояснити ті чи інші політичні явища, процеси. Саме системний підхід дає можливість цілісно поєднати різноманітні функції, притаманні науці взагалі – світоглядну, евристичну, пояснюючу, методологічну і прогножуючу.

Видатний німецький політолог Макс Вебер вперше комплексно застосував системний підхід для аналізу політичних явищ і процесів, намагаючись максимально їх систематизувати і затим типологізувати. З початку 50-х років ХХ століття американські політологи Д. Істон, Г. Алмонд ще предметніше використали системний підхід до аналізу функціонування політичних систем. Серед російських, радянських вчених проблеми системних підходів у дослідженнях, в тому числі і соціальних, політичних систем, виділимо В. Афанасьєва, І. Блауберга, І. Пригожина, Е. Юдіна, а в Україні – М. Згуровського, В. Беха, В. Білоуса, І. Добронравову та ін. Якщо зосереджувати увагу саме на системному сенергетичному підході у дослідженні соціальних систем взагалі, то найпомітніша кількість досліджень в Україні пов'язана з іменем соціального філософа В. Беха.

Потужний розвиток політології в кінці ХХ–ХХІ століття спричинив активний вхід в політичну науку багатьох методів і понять, що стосуються саме експериментальної психології, емпіричної соціології, психоаналізу, економіки, антропології і т. ін. Варто сподіватися, що саме ці методи ближчим часом набудуть найбільш помітного поширення у політичній науці.

Менше, ніж у інших науках, але і в політології використовуються також методи точних наук – математики, статистики, а сьогодні особливо помітно – кібернетики та інформатики. Безумовно, що і їх розвиток і використання – справа ближчого часу.

Є і інші особливості методів політичної науки, які є предметом достатньо пильної уваги фахівців. Так, фактично впродовж усього ХХ століття, а у нових суспільствах, таких, як сучасна Україна, і до сьогодні домінували і домінують описово-аналітичні методи. Завдяки цим методам політичні процеси, явища тощо хибують, однак, публіцистичністю їх

відтворення і пояснення. Лише в кінці XX – на початку XXI століття завдяки досягненням соціології, психології, правознавства, етнопсихології, прогностики і т. ін. методичний потенціал політичної науки методологічно ускладнився, набув глибшої науковості.

В українській політології все більшого поширення і використання набуває, як зазначалося, біхевіоризм, а починаючи фактично з останньої чверті XX століття в практику політичних (політологічних) досліджень ґрунтовно входить і системний метод, що базується не лише на комплексному підході в аналізі явищ, подій, процесів, але саме підході сенергетичному. Вирішальне значення в цьому плані мали дослідження таких відомих зарубіжних політологів як Г. Алмонд, К. Ерроу, К. Дейч, Д. Блек, Дис. Б'ю, Кенен, Д. Істон та ін.

Політична наука, зрозуміло, має власну методологію, як систему основних принципів і засобів побудови найперше різних політичних теорій та різних рівнів систематизації політичного знання і здійснення політологічних досліджень. При цьому, як суспільна наука, що має яскраво виражений інтегральний, логічно-комплексний характер, політологія використовує всі основні методи соціальних наук, важливішими із яких є філософський, загальнонауковий, спеціальний. Вони добре розроблені, пояснені і цілісно використовуються у дослідженні теоретичних і практичних аспектів політології.

Важливо зазначити, врешті, що поряд із вказаними методами в політології широко використовуються і методи інших наук: біхевіористичний метод (особливо в політичній психології, міфології, конфліктології, елітології); діяльнісний (перш за все політичний менеджмент і маркетинг); метод емпіричних соціологічних досліджень тощо.

Якщо брати до уваги розвиток конче зарубіжної сучасної політології, то варто розглядати такі методи як метод соціологічного плюралізму, метод пізнання соціальних явищ на засадах концепції «типового ідеалу» (М. Вебер) тощо. Останні в українській політології мало розроблені і майже не використовуються, що не є позитивом.

Таким чином проблема політичної теорії і методів у сучасній політичній науці є однією з найбільш актуальних і важливих, що потребує подальшої теоретичної розробки і обґрунтування.

Література:

1. **Бєбик В. М.** Базові засади політології: історія, теорія, методологія, практика / В. М. Бєбик. – К. : МАУП, 2000. – 501 с.
2. **Головатий М. Ф.** Політична психологія / М. Ф. Головатий. – К. : МАУП, 2001. – 341 с.
3. **Головатий М. Ф.** Соціологія політики: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл / М. Ф. Головатий. – К. : МАУП, 2003. – 541 с.

Тетяна Андрійчук

4. Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. – К. : Дух і Літера, 2000. – 472 с.
5. **Іщенко М. П.** Методологічні основи розвитку політології / М. П. Іщенко / НТШ. – Черкаси, 2002. – 381 с.
6. Короткий оксфордський політичний словник / Пер. з англ.; За ред. І. Макліна, А. Макмілана. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2005. – 789 с.
7. **Обушний М. І.** Політологія: Довідник / М. І. Обушний, А. А. Коваленко, О. І. Ткач; За ред. М. І. Обушного. – К. : Довіра, 2004. – 599 с.
8. Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – 2-ге вид. доп. і перероб. – К. : Генеза, 2004. – 736 с.
9. Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонюка. – К. : МАУП, 2005. – 792 с.
10. Політологія: Підручник / За ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенка. – 3-тє вид., перероб., доп. – К. : ВЦ «Академія», 2006. – 568 с.
11. **Рудич Ф. М.** Політологія: Підручник / Ф. М. Рудич. – К. : Либідь, 2005. – 480 с.
12. **Рудич Ф. М.** Наука про політику: сучасний стан і тенденції розвитку / Ф. М. Рудич // – Віче. – 2002. – №5.
13. Теория и методы в современной политической науке: Первая попытка теоретического синтеза / Под ред. С. У. Ларсена; [пер. с англ. Е. А. Жуковой]. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2009. – 751 с.
14. **Халипов В. Ф.** Энциклопедия власти / В. Ф. Халипов. – М. : Академический Проект; Культура, 2005. – 1056 с.

УДК 321.7

Концепт громадянського суспільства в сучасних теоріях демократії

Тетяна Андрійчук,
завідуюча сектором Секретаріату
Кабінету Міністрів України

(Рецензент:
д. політ. н. Ю. Шайгородський)

У статті проаналізовано місце і роль концепту громадянського суспільства в сучасних теоріях демократії, виокремлено сильні та слабкі його сторони. Зосереджено увагу на тих аспектах, які,

на думку автора, варто врахувати на сучасному етапі розбудови демократії в Україні.

Ключові слова: громадянське суспільство, теорії демократії, ліберальна демократія, соціалістична демократія, деліберативна демократія, плюралістична демократія, елітарна демократія, корпоративна демократія, демократія участі.

The place and role of the concept of civil society in modern theories of democracy are analyzed in the article, strong and weak sides of this concept are determined. Attention into aspects which, according to the author, it is worth considering at the present stage of development of democracy in Ukraine is concentrated.

Keywords: civil society, theories of democracy, liberal democracy, socialist democracy, deliberative democracy, pluralistic democracy, elitist democracy, corporate democracy, participatory democracy.

Пошук оптимальних шляхів розвитку демократії є однією з визначальних рис багатогранного процесу суспільно-політичних трансформацій, що відбуваються в Україні. Важливе місце у цьому пошуку займає проблема становлення громадянського суспільства, його місця і ролі в демократичному розвитку.

Політична наука визнає громадянське суспільство як складну категорію. Розробка його концепцій має тривалу історію, й досі знаходиться у стадії розвитку. Витоки ідей громадянського суспільства – у традиціях давньогрецької та римської політичної думки. Утвердження ж його концепту відносять до епохи Просвітництва і пов'язують з іменами видатних мислителів: Дж. Локка, Ш.-Л. Монтеск'є, І. Канта, Г. В. Ф. Гегеля, А. Токвіля, Дж. С. Мілля. Разом з тим, починаючи з середини XIX ст., ідея громадянського суспільства знаходилась на периферії наукових пошуків (крім праць А. Грамши, який у першій половині XX ст. розглядав громадянське суспільство, як джерело боротьби з тоталітаризмом).

Політичні трансформації у країнах Центральної та Східної Європи наприкінці 80-х років минулого століття, роль громадських об'єднань та рухів у цих процесах, знову привернули увагу науковців до проблеми становлення і розвитку громадянського суспільства, актуалізували їх дослідження. Важливими факторами, які стимулювали науковий інтерес до категорії громадянського суспільства, також стали: поява нових недержавних організацій-форумів для обговорення питань транснаціонального значення; підвищення політичної ролі громадських об'єднань у питаннях критики надмірностей як з боку держави, так і ринку; поглиблення занепокоєності індустріалізованого світу у слабкості традиційних джерел соціалізації, солідарності та активного громадянства [4, с. 861 – 862]. На рубежі віків теоретична концептуалізація громадянського суспільства стала однією з ключових проблем політичних

досліджень. Значний внесок у цей процес зробили Дж. Александер, А. Арато, З. Бжезинський, Н. Боббіо, Ю. Габермас, В. Гелстон, Дж. Кін, Дж. Коен, В. Меркель, Т. Парсонс, Р. Патнем, Ф. Шміттер та інші.

Осмилення концепту громадянського суспільства, визначення його сутності, функцій, можливостей впливу на розвиток політичної системи відбувається і в Україні. Дослідженню різних аспектів цієї проблеми присвячують свої праці В. Андрущенко, О. Бабкіна, М. Бойчук, А. Карась, А. Колодій, С. Кириченко, О. Корнієвський, І. Кресіна, Ю. Левенець, П. Манжола, М. Михальченко, О. Проценко, О. Скрипнюк, Ф. Рудич, О. Чувардинський, Ю. Шайгородський, В. Якушик та інші вітчизняні вчені. Варто зазначити, що у більшості праць підкреслюється взаємообумовленість розвитку громадянського суспільства та демократії. Дослідницька увага, здебільшого, акцентується на позитивному впливі громадянського суспільства на трансформаційні процеси. Разом з тим, у зарубіжній політології все більше аналізуються можливі негативні аспекти такого впливу. Окремі вітчизняні дослідники вважають, що дискусії щодо негативного впливу громадянського суспільства викликані виключно різницею у методологічних підходах та недостатньою «розмежованістю» його ідеального і реального типів [7]. На думку інших, аналізувати в Україні небезпеки, пов'язані з сильним громадянським суспільством, ще зарано [15, с. 233]. Спроба В. Литвина звернути увагу на невідповідність ідеального і реального образів громадянського суспільства [9], завершилась, в основному, звинуваченнями у фактичній ретрансляції думок Т. Каротерса [5], була визнана політичним «демаршем» проти суспільних цінностей [10, с. 147] і не призвела до широкої наукової дискусії щодо слабких сторін концепту громадянського суспільства.

Водночас, на нашу думку, всебічне дослідження стану та перспектив розвитку громадянського суспільства є достатньо актуальним на сучасному етапі демократизації в Україні. Важливим також є усвідомлення того, що, як зазначає Ф. Шміттер, немає жодних гарантій, що позитивний вплив громадянського суспільства візьме гору над негативним, особливо у нових демократіях, актори у яких більше переймаються миттєвою вигодою і тому не завжди налаштовані робити ставку на можливі переваги громадянського суспільства [17, с. 288]. Теоретичний аналіз позитивного і негативного впливів громадянського суспільства на демократію дозволить, з одного боку, виокремити сильні сторони цього концепту, на підтримку яких варто звернути особливу увагу, з іншого, – визначити тенденції, розвитку яких допускати не варто. Такий підхід, на нашу думку, може бути продуктивним не лише з точки зору розвитку вітчизняної політичної теорії, але й з точки зору реалізації актуалізованого на державному рівні [13; 14] завдання щодо сприяння розвитку громадянського суспільства.

Мета цієї статті полягає в аналізі концепту громадянського суспільства, виокремленні сильних і слабких його сторін та визначенні

аспектів цього феномену, вплив яких варто врахувати на сучасному етапі розбудови демократії в Україні.

Однією з особливостей концепту громадянського суспільства є неоднозначність його наукового трактування. Як правило, визнається, що основу громадянського суспільства створює сфера самовияву вільних індивідів, асоціацій та організацій громадян, які добровільно сформувалися і захищені законом від втручання органів державної влади [12, с. 277]. Разом з цим, можна виокремити і «максималістський» (Дж. Кін, У. Салліван, Ч. Тейлор, Е. Шілз та ін.) та «генералістичний» (Е. Геллнер, В. Перез-Діаз та ін.) підходи, прихильники яких розуміють громадянське суспільство ширше, як систему, до якої належать і політичні партії, і ринкові інститути, і навіть «обмежена та підконтрольна держава» [11, с. 48 – 49].

Теоретично демократію можна уявити і без складової громадянського суспільства – достатньою ознакою може бути, наприклад, наявність інституту вільних виборів та політичних партій. З іншого боку, як зазначає К. Байме, громадянське суспільство має значущість як явище, яке не замикається на себе і фокусується на політичному процесі демократії [2, с. 299]. Саме тому більшість сучасних теорій демократії визнають важливість громадянського суспільства, хоча трактують значення цього концепту по-різному:

- *ліберальна теорія демократії* зосереджується, насамперед, на незалежності громадянського суспільства та його «негативних» стосовно держави функціях забезпечення захисту свободи і прав індивіда (Л. Даймонд, Ж.-Ф. Ревель, Ф. Фукуяма, Ф. А. Хайєк та ін.);

- *соціалістична та соціал-демократична теорії*, прихильники яких у другій половині XX ст. відійшли від класового підходу та моделі державно-адміністративного соціалізму, визнають громадянське суспільство новою «серцевиною політики», захисником рівності і свободи, спільного планування та громадського прийняття рішень (Н. Боббіо, Дж. Кін, Т. Майер, Х. Тиммерман та ін.);

- *плюралістична теорія демократії* відносить інститути громадянського суспільства до солідарних співтовариств, які разом з іншими «групами тиску» представляють перед державою різноманітні інтереси та думки індивідів (Р. Даль, Р. Дарендорф, Г. Ласкі, Р. Патнам та ін.);

- *деліберативна теорія демократії* покладає на громадянське суспільство функцію укорінення поза традиційними представницькими інститутами проміжних («дополітичних») комунікаційних структур – вільних та неформалізованих асоціацій, які відкривають значимі для суспільства теми, сприяють виробленню громадського судження щодо вирішення проблем та розв'язанню конфліктів без державного примусу (А. Арато, Ю. Габермас, О. Гьофе, Ф. Шміттер та ін.);

- *теорія демократії участі* зосереджує увагу не стільки на посередницькій ролі громадянського суспільства у політичному процесі,

скільки на його здатності формувати цінності, завдяки яким громадяни навчаються демократичному способу мислення та активній участі у прийнятті рішень (Б. Барбер, М. Вольтер, К. Пейтмен, К. Макферсон та ін.);

- *елітарна теорія демократії* звертає увагу на певний ірраціональний вплив «некомпетентного» громадянського суспільства, тому обмежує його чітко визначеними процедурами громадського контролю, переважно пов'язаними з виборами (Й. Шумпетер, К. Маннгейм, П. Бахрах, Т. Дай та ін.);

- *корпоративна теорія демократії* передбачає активний вплив на формування політики окремих інститутів громадянського суспільства, насамперед, пов'язаних з могутніми корпораціями (професійні асоціації, спілки тощо) (Г. Лембрух, М. Оріу, А. Сярофф, Д. Чалмерс).

Очевидно, що громадянське суспільство не має однакової цінності для усіх сучасних теорій демократії. В залежності від моделі демократії змінюється підхід до місця і ролі громадянського суспільства, його структури та функцій. Так, теорії плюралістичної, соціалістичної, деліберативної, корпоративної демократії визнають громадянське суспільство невід'ємним актором демократичного процесу, що безпосередньо реалізує політичні функції або виступає активним посередником у політичному дискурсі. У теоріях ліберальної демократії, демократії участі, елітарної демократії громадянське суспільство є цінним, насамперед, в частині розвитку окремих складових демократичного процесу (захисту прав людини, здійснення громадського контролю за діяльністю політичних інститутів, формування політичної культури, укорінення демократичних цінностей, популяризація кращих практик участі у політичному процесі тощо).

Узагальнення результатів наукових досліджень щодо функцій, які виконує громадянське суспільство у демократичному процесі з погляду різних теорій демократії, дозволяє нам визначити такі *сильні сторони* цього концепту:

- відносну незалежність, яка дозволяє чинити опір тоталітарним та авторитарним політичним режимам, здійснювати контроль за функціонуванням демократичних інститутів, захищати права людини;

- самоврядність, як внутрішню здатність до вирішення проблем економічного, політичного, соціального, культурного характеру поза полем державного втручання;

- широкі комунікативні можливості, завдяки яким створюються альтернативні канали для формування політичного дискурсу, формулювання та висування вимог до держави;

- множинність інститутів та плюралізм, що сприяє повнішому охопленню та просуванню різних суспільних інтересів;

- інтегративні властивості, які забезпечують спільну діяльність індивідів на ґрунті солідарності, кореляцію між окремими приватними інтересами індивідів та уявленням про спільне благо;

- рефлексивність та здатність постійно підвищувати політичну кваліфікацію індивідів, утверджувати демократичні цінності і практики, що в цілому підвищує відповідальний характер політичної системи.

Водночас, як зазначає Дж. Кін, громадянське суспільство не володіє природженою чистотою, як і не має єдиної та назавжди встановленої форми [6, с. 48]. Тому у країнах зі значних досвідом демократії є достатньо розвиненим критичний підхід до окремих властивостей концепту громадянського суспільства. До його *слабких сторін* зарубіжні дослідники, зокрема, відносять:

- іманентно критичний по відношенню до держави потенціал, що може призвести до виникнення фундаментальної недовіри до держави, делегітимації традиційних демократичних інститутів [8, с. 378];

- внутрішню структурну неоднорідність, у результаті якої міцно утверджені інститути можуть мати більше можливостей для політичної участі та перекривати доступ до суспільних ресурсів для слабших інститутів [16, с. 877; 5; 6, с. 50];

- споживацькі настрої, що створюють перепони на шляху прийняття непопулярних, але необхідних державних рішень, формують неефективну, інфляційну економіку, політичний популізм [17, с. 287; 5; 1; 8, с. 378];

- неконтрольованість альтернативних вимог до держави, що може призводити до «некерованості демократії», складних і заплутаних компромісів, прийняття рішень, які нікого повною мірою не задовольняють [3, с. 117; 17, с. 287; 5; 18];

- консервативність щодо існуючих ліній розколу (етнічних, культурних, гендерних), традиційних антагонізмів та утисків, що може посилювати конфлікти і провокувати насильницьке їх вирішення [8, с. 377; 20, р. 179; 17, с. 287];

- клієнтарність по відношенню до зарубіжних інвесторів (у нових демократіях) [5; 19, р. 140].

Оцінюючи сильні і слабкі сторони концепту громадянського суспільства, варто враховувати конкретні умови (історичні, політичні, економічні та ін.), в яких відбувається формування громадянського суспільства, напрямів демократії. Німецькі дослідники, наприклад, пропонують підхід, згідно якого цінність громадянського суспільства залежить від фаз демократизації (лібералізація, інституціоналізація, консолідація) та від специфіки конкретного громадянського суспільства (його інтереси, спрямованість, дії тощо) [8, с. 379 – 380].

Підсумовуючи, варто наголосити, що громадянське суспільство не є «абсолютним гарантом» демократії, але є актуальним і важливим концептом осмислення її феномену. На сучасному етапі демократизації в Україні важливо розуміти, що застосування концепту громадянського суспільства у політичній теорії та практиці не може бути механічним, а має стати осмисленим та стратегічно вивіреним. При цьому необхідним є

врахування як сильних, так і слабких сторін громадянського суспільства, що розвивається за певних суспільно-політичних умов.

У контексті декларованого державою напряму сприяння розвитку громадянського суспільства варто зосередити увагу на, щонайменше, двох аспектах. Перший стосується розробки оптимальної (можливо – унікальної), такої, що враховує сучасні умови, моделі демократії. Другий аспект – урахування сильних сторін громадянського суспільства, розвитку яких варто сприяти. Крім того, на нашу думку, корисною була б відмова від упередженого ставлення до критики концепту громадянського суспільства, аналізу його слабких сторін. Це не може бути підставою для неприйняття тих чи інших форм ще слабого громадянського суспільства. Навпаки – ґрунтовний аналіз слабких сторін цього феномену має стати гарним підґрунтям для переосмислення окремих його категорій, «кристалізації» його цінностей, формування ефективної стратегії запобігання розвитку негативних впливів на функціонування демократії.

Література:

1. **Арато А.** Концепция гражданского общества: восхождение, упадок и воссоздание – и направления для дальнейших исследований / А. Арато // Полис. – 1995. – № 3. – С. 48 – 57.
2. **Байме К.** Політичні теорії сучасності / К. Байме ; Пер. з нім. М. Култаєвої та М. Бойченка. – К. : Стило, 2008. – 396 с. – («Сучасна гуманітарна бібліотека»).
3. **Боббіо Н.** Майбутнє демократії / Н. Боббіо // Демократія : антологія / упор. О. Проценко. – К. : Смолоскип, 2005. – С. 105 – 119.
4. **Гелстон В. А.** Громадянське суспільство й «мистецтво об'єднань» / В. А. Гелстон // Демократія : антологія / упор. О. Проценко. – К. : Смолоскип, 2005. – С. 861 – 866.
5. **Каротерс Т.** Критический взгляд на гражданское общество / Т. Каротерс [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.academy-go.ru/Site/GrObsh/Publications/Karoters.shtml>. – Название с экрана.
6. **Кин Дж.** Демократия и гражданское общество / Дж. Кин ; пер. с англ. ; послесл. М. Абрамова. – М. : Прогресс-Традиция, 2001. – 400 с.
7. **Колодій А.** Історична еволюція громадянського суспільства та уявлень про нього (формування ідеалу) / А. Колодій // «І». Незалежний культурологічний часопис. – 2001. – Число 21. – С. 6 – 32.
8. **Лаут Х.-И., Меркель В.** Гражданское общество и трансформация / Х.-И. Лаут, В. Меркель // Повороты истории. Постсоциалистические трансформации глазами немецких исследователей: в 2 т. / ред.-сост. П. Штыков, С. Шваниц ; науч. ред. В. Гельман ; пер.

с нем. – Спб. ; М. ; Берлин, 2003. – Т. 1 : Постсоциалистические трансформации: теоретические подходы. – С. 364 – 397.

9. **Литвин В.** Гражданское общество: Мифы и реальность // Зеркало недели. – 2002. – 26 янв. – № 3. – С. 4.

10. Основи демократії : підруч. для студ. вищих навч. закладів / за заг. ред. А. Ф. Колодій. – 3-тє вид, онов. і доп. – Львів : Астролябія, 2009. – 832 с.

11. **Пасісниченко В.** Громадянське суспільство: сучасні дебати та їх соціологічні імплікації / В. Пасісниченко // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. – 2010. – Вип. 16. – С. 45 – 49.

12. Політологія / за заг. ред. О. І. Семківа. – Львів : Світ, 1993. – 576 с.

13. Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації : Указ Президента України, 24 бер. 2012 р. № 212 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/212/2012>. – Назва з екрану.

14. Про схвалення Концепції сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства : розпорядження Кабінету Міністрів України, 21 лист. 2007 р. № 1035 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1035-2007-%F0>. – Назва з екрану.

15. **Скрипнюк О. В.** Демократія: Україна і світовий вимір (концепції, моделі та суспільна практика) / О. В. Скрипнюк. – К. : Логос, 2006. – 368 с.

16. **Фолі М. В., Едвардс Б.** Парадокс громадянського суспільства / М. В. Фолі, Б. Едвардс // Демократія : антологія / упор. О. Проценко. – К. : Смолоскип, 2005. – С. 867 – 881.

17. **Шмиттер Ф.** Размышления о гражданском обществе и консолидации демократии / Ф. Шмиттер // Политология : хрестоматия / Сост. М. А. Василик, М. С. Вершинин. – М. : Гардарики, 2000. – С. 273 – 292.

18. **Berman Sh.** Civil Society and Collapse of the Weimar Republic / Sh. Berman // World Politics. – 1997. – Vol. 49. – № 2. – P. 401 – 429.

19. **Henderson S.** Selling Civil Society. Western Aid and the Nongovernmental Organization Sector in Russia / S. Henderson // Comparative Political Studies. – 2002. – Vol. 35. – № 2. – P. 139 – 167.

20. **Laclau E., Mouffe Ch.** Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics / E. Laclau, Ch. Mouffe. – London : Verso, 1985.

Теоретико-методологічний концепт взаємодії ідентичностей

Ігор Іванов,

кандидат політичних наук,
завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Білоцерківської філії Національної академії
статистики, обліку та аудиту

Незважаючи на досить велику кількість наукових праць з проблем етнічної та політичної ідентичності, тема себе не вичерпала і не втратила актуальності в зв'язку з тим, що складний і суперечливий процес суспільно-політичних перетворень в країні постійно на різних рівнях розкриває різноманітні застарілі проблеми і виявляє появу нових протиріч, детермінованих ситуацією перехідного стану. Увага акцентується на виявленні специфічних особливостей та діалектичного взаємозв'язку зазначених ідентичностей.

Ключові слова: етнічність, етнічна ідентичність, політична ідентичність, ідентифікація.

Despite the relatively large number of scientific papers on the problems of ethnic and political identity, the subject itself is not exhausted and has not lost relevance due to the fact that complex and contradictory process of social and political reforms in the country continuously at different levels reveals a variety of old problems and finds emergence of new contradictions, which are determined by the situation of transition state. Attention is focused on identifying the specific characteristics and the dialectical relationship of these identities.

Keywords: ethnicity, ethnic identity, political identity, identification.

Постановка та актуальність проблеми. Етнічна ідентичність, як і ідентичність в цілому, формується в процесі соціалізації. У сучасній науці існує чимало суперечливих трактувань поняття «ідентифікація», але переважає розуміння її як процесу перенесення індивідом на самого себе якостей і особливостей його зовнішнього оточення, прагнення актуалізувати у своїй особистості такі риси, які мають важливе і життєво необхідне значення в даних умовах. Ідентифікація слугує основою

процесу наслідування, тобто вільного вибору людиною тих якостей, умінь і цінностей, якими вона хотіла б володіти.

Проблеми етнічної та політичної ідентичності пов'язані, насамперед, з тим, що в ситуації гострої соціальної нестабільності саме етнічні спільноти відіграють вирішальну роль щодо самозбереження індивіда чи групи, з якою він себе ідентифікує. Це багато в чому пояснює поширення сепаратизму, фундаменталізму, етноцентризму – симптомів соціально-політичної дезорганізації.

Дослідження теоретико-методологічних аспектів ідентичності не втрачає актуальності у сучасний період розвитку держави, адже її концептуалізація сприяє розумінню того, як впливає політичний процес на суспільну свідомість, а також, яким чином зміни, що відбуваються в суспільній свідомості, пояснюють політичну поведінку людей і яке відображення в політичному процесі мають ці зміни.

Ідентичність реагує на політичні зміни в країні і в світі. Кожен раз зі зміною політичної ситуації, виходячи з теорії символічного інтеракціонізму, теорії ролей, соціальної категоризації, вибираються ті концепти, які інтерпретаторам – політикам і політологам – здаються найбільш прийнятними для їх проєктів. У соціальні науки категорія «ідентичність» увійшла завдяки феноменології, символічному інтеракціонізму та соціальному конструктивізму. Як практична категорія, «ідентичність», з одного боку, може бути використана індивідами для виділення себе, підкреслення своєї відмінності від інших. З іншого боку, актори, наділені символічною владою, можуть звертатися до «ідентичності» як засобу групової мобілізації для досягнення політичних цілей. Дискурс «ідентичності» є суттєвим елементом політичної боротьби. Здатність здійснювати ефективну символічну діяльність – є важливим ресурсом політики, за допомогою якого політика виробляє соціальне і конструює групи, створює таксономію соціального простору.

Актуальність теми визначається аналізом проблем формування ідентичності у індивідів і груп, що дозволяє спрогнозувати їх поведінку при прийнятті тих чи інших політичних рішень; дослідженням взаємин політичної та етнічної ідентичності, етнічної складовою політичної ідентичності.

У зв'язку з цим одним з нагальних питань сучасної політичної науки є з'ясування впливу етнічності на політичну ідентичність, політичну свідомість і поведінку соціальних суб'єктів, визначення форм, в яких проявляється політичне значення етнічності, прийомів і методів політизації етнічності, місця етнічності в арсеналі засобів сучасної політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найґрунтовніші дослідження даної теми – праці українських дослідників – О. Антонюка, Ю. Беха, М. Вівчарика, В. Горбатенка, В. Євтуха, О. Картунова, І. Кресіної, І. Кураса, Ю. Левенця, О. Майбороди, М. Михальченка, Л. Нагорної, М. Обушного,

М. Пірен, Ю. Римаренка, М. Розумного, Ф. Рудича, Т. Рудницької, Ю. Шаповала, Л. Шкляра.

Серед наукових студій посттоталітарних країн слід виділити дослідження таких російських вчених, як А. Андреева, Н. Антонова, Ю. Арутюняна, І. Заринова, А. Здравомислова, А. Оболенського, Е. Позднякова, Р. Рахімова, М. Урнова, В. Ядова.

Аналіз зарубіжної наукової літератури з даної проблематики засвідчує особливу увагу до неї таких вчених – П. Бергера, Е. Гелнера, Е. Еріксона, Р. Інглгарта, Е. Сміта, В. Хесле, Е. Хобсбаума.

Виокремлення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Численні розробки парадигм ідентичності, вивчення її видів, впливу на поведінку індивідів в суспільстві довели наявність багатьох ідентичностей і можливість їх реальної взаємодії. Однак питання про співвідношення політичної та етнічної ідентичності не дістали всебічного і ґрунтовного теоретичного осмислення, що актуалізовало потребу комплексного дослідження цієї теми. Феномен етнічності, як слушно зазначає Л. Нагорна, «і сьогодні лишається «невловимим» і складним для побудови пояснювальних схем. Сотні різних визначень етнічності, що побутують у політичній антропології, соціології, культурології та інших суміжних галузях знання, не набагато наблизили людство до розуміння її суті. Незалежно від того, яка ознака етнічності береться за основу – «властивість мінливих груп з чіткими межами» (Ф. Барт), «належність до етнічної групи» (Дж. Келлас), «аспект соціальних відносин» (Т. Еріксон) чи щось інше – суть етнічності як специфічної форми солідарності дивним чином «вислизає»[9, с.238], до того ж етнічні аспекти політичної ідентичності потребують детального аналізу й концептуалізації.

Метою даної статті є визначення співвідношення і сутності етнічної і політичної ідентичності і вияву їх діалектичної взаємодії, в рамках якої аналізуються етнічні аспекти політичної ідентичності і політичні аспекти етнічної ідентичності, та ролі даної взаємодії в сучасному політичному процесі України щодо зменшення їх конфліктності.

Методи дослідження. Теоретико-методологічною основою дослідження є концепції зарубіжних і вітчизняних вчених щодо природи й сутності політичної та етнічної ідентичності. Аналіз досліджуваної проблеми здійснено через поєднання загальнонаукових та спеціальних методів і підходів. Зокрема, застосовуються системний підхід, який дає змогу розглянути об'єкт дослідження як цілісну систему, і структурно-функціональний підхід, що передбачає розгляд основних елементів системи у динаміці їхнього функціонування і взаємодії.

Виклад основного матеріалу. Традиційно суперечка між прихильниками ідеї про конструювання етнічної ідентичності та альтернативною позицією про її споконвічність, природність представниками обох сторін виводиться на рівень концептуального осмислення її як опозиції базових етнологічних парадигм «примордіалізм-конструктивізм». При цьому усвідомлення

необхідності подолання такого протиріччя шляхом або зняття протиріч або інтеграції підходів визначає своєрідний методологічний концепт – «помірний конструктивізм», показуючи тим самим згубність ідеологічної однозначності.

Однак проблема полягає в тому, що без чіткої моделі об'єднання спроба інтеграції в кінцевому підсумку виявляється своєрідним методологічним «поглинанням». Найчастіше автор, який декларує конструктивізм, починаючи враховувати примордіалістську аргументацію, стає врешті на позиції «природності» етнічності. У вітчизняній теорії «пріоритетним є погляд на етнічність та ідентичність як на продукт і елемент соціальної взаємодії, складний соціокультурний феномен, утворений у процесі соціалізації й обміну культурними цінностями» [5, с. 26]. Спробуємо узагальнити теоретичні аспекти цих конструктів і виділити головні їх риси.

Етнічність – категорія, яка співставляється, тобто краще виявляє себе при протиставленні однієї етнічної групи іншим. У такому співставленні різних культурних спільнот краще за все виявляється етнічна ідентичність. В умовах моноетнічного середовища критерії етнічної ідентичності виявляються слабше, ніж в поліетнічному. Головним проявом етнічності на буденному рівні свідомості є етнічна ідентичність, яка відрізняється наявними їй суб'єктивними параметрами. Об'єктивну основу етнічної ідентичності на теоретичному рівні складають наступні елементи: спільна система ціннісно-світоглядної орієнтації і уявлення, спільність мови, обрядів, звичаїв, релігії, історичної пам'яті. Здебільшого представники вітчизняної етнополітології пропонують узагальнене розуміння етнічної ідентичності як засобу виділення й віднесення людиною і групою себе чи інших осіб за певними ознаками (усвідомлення своєї єдності, спільності походження, історичної долі, культури, комплекс стереотипів свідомості й поведінки) до певної етнічної спільноти [2, с. 41-48; 6, с. 30-42].

Етнічну ідентичність дослідники розглядають не як зовнішні приписи, а як самовизначення індивіда, вона має процесуальну та ситуативну природу, і вирішальну роль при цьому відіграють не самі речові ознаки, а те значення, яке їм надається особою в процесі соціальної/політичної комунікації [1, с. 55-57].

Етнічна ідентичність – це складне за змістом багатокomпонентне утворення, що включає онтологічну (існування, буття етнічної ідентичності), гносеологічну (відображення у самосвідомості й світогляді особистості або спільності феномена етнічної ідентичності в усьому розмаїтті його зв'язків і проявів); емоційно-ціннісний компонент (ціннісні підстави етнічної ідентичності і можливі орієнтири для індивіда або соціальної групи) і суб'єктивно-діяльнісний компонент (поведінкове – прояв і функціонування етнічної ідентичності в житті індивідів, спільнот). Дані структурні компоненти забезпечують стійкість етнічної ідентичності за умови їх єдності і тісному взаємозв'язку.

Реалізація етнічної ідентичності здійснюється за допомогою використання складних механізмів соціокультурної ідентифікації та передачі інформації від одного покоління до іншого, від форми до змісту, від явища до сутності, на свідомому і несвідомому, архетипічному (більш глибокому, латентному, що міцно засвоюється на рівні несвідомого) рівнях.

Формування, підтримка і збереження етнічної ідентичності забезпечується спільними діями сім'ї, школи, засобів масової інформації та інших соціальних інститутів, діяльність яких повинна носити планомірний та скоординований характер, щоб сформована етнічна ідентичність мала характер позитивної моноідентичності або розвиненої біетнічної ідентичності.

У сучасних умовах етнічна ідентичність є потужним каталізатором масової поведінки і політичної дії (особливо в кризових ситуаціях). Її стан у сучасному соціумі визначається низкою факторів: наростаючою уніфікацією в економічній, політичній, соціальній та культурній сферах, впливом масової культури і засобів масової комунікації; міграцією і пов'язаною з нею міграційною політикою.

Етнічна ідентичність – це один з найбільш стійких історичних видів соціальної ідентичності, що є результатом пізнавально-емоційного процесу самовизначення людини (спільності) в соціокультурному просторі і характеризується усвідомленням своєї приналежності до певної етнічної спільності, а також розумінням, оцінюванням і переживанням свого членства в ній.

Етнічна ідентичність формує стійке відчуття «ми», бачення світу і життя за принципом «ми-вони», «свої-чужі»; певне ціннісне ставлення людини до себе, інших людей, суспільства та світу в цілому; тип самовизначення індивіда в соціальному просторі; світогляд і спосіб життя людини.

Сутнісний прояв етнічної ідентичності (ступінь усвідомленості індивідом чи спільністю своєї приналежності до етносу) можливий за умови володіння не тільки формальною, зовнішньою ідентичністю (тотожністю), а й адекватним усвідомленням своєї ідентичності (поєднуючи онтологічну і гносеологічну підстави ідентичності).

Вченими доведено – етнічність є складним і багатоаспектним утворенням, що являє собою соціальну рефлексію етнічної сфери суспільних відносин. Етнічність має великий вплив на процес політичної ідентифікації соціальних суб'єктів, надаючи йому цілеспрямованого характеру [3].

Ще одним важливим видом ідентичності є політична ідентичність, яку ми визначили як особливий вид соціальної ідентичності, спрямованої на самовизначення індивіда/групи в політичному плані (політичних категоріях) за допомогою ідентифікації з політичними інститутами і передбачає участь груп та індивідів в політичному процесі, а також взаємини всередині групи і з іншими подібними групами.

Отже, політична ідентичність має групову основу. Вона виявляється в приналежності індивіда до групи, яка ототожнює себе з певною політичною позицією. Належачи до політичної ідентичності, індивід отримує узагальнюючу ідентифікацію, що включає в себе всі інші рівні. Наявність у індивіда політичної ідентичності залежить від його залученості до політичного життя. Чим активніше людина бере участь в політиці, тим більше вона ототожнює себе з цим явищем.

Політична ідентичність є важливим компонентом соціалізації та політичної культури особи. Вона формується в результаті порівняння (зіставлення) себе і «своєї» групи з іншими суб'єктами політики, має властивість змінюватися з часом, є виявом особистих якостей людини, результатом наявної в неї інформації про суспільно-політичне оточення і процеси.

Формується політична ідентичність в результаті механізму політичної ідентифікації, який, в свою чергу, є частиною процесу соціалізації і залежить від багатьох факторів об'єктивного і суб'єктивного характеру.

Етнічна і політична ідентичності спрямовані на створення у індивіда системи цінностей, норм і правил поведінки в певній групі. Однак потрібно відзначити і той факт, що політична та етнічна ідентичності розрізняються. Політична ідентичність може рефлексувати і приймати різні форми на відміну від етнічної, яка є стійкою і консервативною. Таким чином, етнічна ідентичність більш надійна і залишається незмінною протягом усього життя індивіда.

Етнічна і політична ідентичності мають різний ступінь стійкості. Вибір політичної ідентичності зумовлений соціально-політичними перевагами (пріоритетами, уподобаннями) індивідів, що робить його ситуаційним. Етнічна ідентичність характеризується ознакою постійності, так як заснована на стійкості культури і походження, які є сталими і не змінюються швидко.

Етнічність має абсолютно очевидний зв'язок з політикою, її можна розглядати як специфічний політичний ресурс, який цілком природно нерідко використовується різними політичними силами для досягнення своїх політичних цілей і є потужним політичним ресурсом. Історія людства знає чимало прикладів, які демонструють очевидну роль етнічності у формуванні та розпаді держав, у міждержавних відносинах, у виникненні та ескалації етнічних конфліктів, та роль і значення етнічності в процесі державного будівництва, у внутрішньополітичному житті держав, у міжнародній політиці [4].

Виборна демократія породжує такий механізм, який дає змогу етнічним групам (меншинам) діяти як потужна сила, досягати концентрації, достатньої для успіху їхніх кандидатів на виборах, ефективно домагатися своєї частки у централізованих ресурсах. Відтак етнічні групи здобувають великий суспільний потенціал.

З одного боку, актуалізована етнічна ідентичність може бути небезпечна, тому що, живлячи й виробляючи етнонаціональну ідеологію, опосередковано може слугувати формуванню етнічного націоналізму і, як наслідок, дезінтеграції. Чимало ускладнень у практичній політиці породжується тим, що неперехідні цивілізаційні цінності – мова, символи, культурні коди – стали товаром і як такі зазнають тиску комерціалізації. Можливості маніпулювання суспільною свідомістю за цих умов незмірно зростають, і надміру політизована етнічність є для них чи не найкращим живильним середовищем [9, с.246].

З іншого боку, така ідентичність має мотиваційний потенціал етнокультурної солідарності, який може бути використаний для національно-громадянської консолідації через формування ідентичності, яка об'єднує і солідаризує всіх громадян.

Як правило, мобілізація починається з висунення культурних програм і акцентування уваги на проблемі збереження культурної специфіки групи. У міру розширення групи прихильників і набуття організацією досвіду масової роботи починається формування політичних вимог, основою для яких продовжує бути культурний фактор. Забезпечення культурного прогресу етнічної спільноти і збереження її специфічного культурного вигляду неминуче вимагають створення умов для цього. Ці умови найбільш ефективно створюються через процедури державно-політичного регулювання, через механізми правового і політичного характеру. Тому, набуваючи масштабу ефективного громадського руху, об'єднання етнічних активістів починають політизуватися і найчастіше стають політичними діячами.

Нинішні особливості етноструктури населення України дають підстави визначити три основні регіони: Центральний, Південно-Східний і Західний. Для кожного з них характерні свої мовні уподобання, певні регіональні відмінності в оцінці подій і явищ історичного минулого українського народу, у поглядах на майбутнє України, в розумінні міжнародних політичних орієнтацій та стратегічних партнерів України [7].

Ці особливості впливають на процес політичної ідентифікації мешканців даних регіонів і знаходять відображення у результатах виборів Президента України, до Верховної Ради України, органів місцевого самоврядування.

Зокрема, мовна ознака специфічно позиціонує самоідентифікаційні групи східного та західного векторів. Саме залежно від ідентифікації громадян з рідною мовою спостерігається різниця в їхніх політичних уподобаннях. За дослідженнями Центру ім. О. Разумкова, проведеними у 2007 р., Партію регіонів підтримували 18,3% україномовних громадян; 54,5% російськомовних; 40,5% білінгвів. БЮТ підтримували 26,1% україномовних громадян; 6,4% російськомовних; 12,7% білінгвів. НУ-НС підтримували 22,1% україномовних громадян; 4,1% російськомовних; 7,0% білінгвів. КПУ підтримували 2,7% україномовних громадян; 7,1% російськомовних; 6,2%

білінгвів. Блок Литвина підтримували 1,5% україномовних громадян; 1,2% російськомовних; 2,1% білінгвів. Підтримка НУ-НС серед україномовних громадян була утричі вища, ніж серед російськомовних, а БЮТ – удвічі. Російськомовні ж громадяни були схильні підтримувати ПР утричі більше, ніж україномовні, КПУ – у 2,5 рази [12, с.24]. Аналогічна ситуація у фрагментарному зрізі з незначними змінами спостерігалася у 2008-2009 рр. [14], хоча рівень легітимності до партійних структур і досі залишається доволі хитким, враховуючи регіональні особливості етнополітичної самоідентифікації, політизацію етноконфесійних відносин, особливості соціально-психологічного стану представників етнічних груп населення, і все це – на фоні невирішених соціальних проблем.

Так, західні області, де абсолютну більшість становлять етнічні українці, традиційно голосують за праворадикальні партії, програми яких відповідають інтересам та ментальності цих регіонів. Впродовж останніх років Західна Україна досить послідовно підтверджувала репутацію «оплоту українства» з сильним впливом ідеології етноцентризму. Фактична моноетнічність регіону зумовлює закорінення ідей українськості і ґрунтованого на цій основі патріотизму у найглибші пласти свідомості громадян.

Центральний регіон з більш змішаним в етнічному плані населенням завжди підтримував БЮТ, КПУ, Блок Литвина, Партію регіонів, тобто партії, які відстоюють центристські або інтернаціоналістські позиції в етнополітиці [10]. В етнополітичному відношенні він не відрізняється великою мірою політизації, що робить його своєрідною «сполучною ланкою» між Заходом і Сходом України.

Центр України у своїх симпатіях і антипатіях відбивав переважно європоцентристську систему поглядів з високою питомою вагою національних смисложиттєвих орієнтирів. Але у суспільних настроях виразно виявився і наліт «малоросійства», який використовувався проросійськими силами для пропаганди ідей «слов'янської єдності» і «повернення» [8, с. 222].

Етнічна гетерогенність Південного Сходу формує специфічні політичні інтереси, пов'язані зі статусом російської мови, геополітичними орієнтаціями прикордонних регіонів та ін. Абсолютну більшість голосів на останніх виборах тут отримує Партія регіонів, яка виступає за мовне розмаїття і розвиток культур усіх громадян України, позаблоковий статус України, багатовекторність зовнішньої політики [11, с. 313-343].

Специфічна «південно-східна» ідентичність вибудовується на фундаменті демонстративної російськомовності, економічної ідеології індустріального розвитку, орієнтації на російські ринки [8, с. 229].

Регіональна належність детермінує й геополітичні преференції. У західних українців та західних росіян вони відрізняються від преференцій східних українців та східних росіян, що слугує на користь тези, що саме регіонально-культурний чинник відіграє чи не найбільшу роль у

політичній соціалізації та ідентифікації. Мешканці західних областей більше зорієнтовані на контакти з країнами ЄС, НАТО і США. У більш загальному визначенні Західна Україна – це так званий генератор національних ідей – зорієнтована на Європу.

В системі координат «національна інтеграція – регіональна автономія» на Заході й загалом у Центрі України установки масової політичної свідомості спрямовані на збереження цілісності, унітарності української держави, тоді як на Сході та Півдні переважають цінності регіональної автономії на основі економічної та соціокультурної самодостатності та відособленості [13, с. 96–99].

Регіональні відмінності в Україні накладаються на ідеологічні, оскільки Схід та Південь і Центр та Захід України традиційно відрізняються своїми політичними і, відповідно, електоральними уподобаннями. На Сході було і є більше прихильників лівих ідеологій, зокрема комуністичної партії, на Заході – правих ідеологій та партій. Загалом наголошування на регіональних відмінностях та пов'язаних з ними стереотипах – одне з основних правил політичної боротьби та засіб мобілізації своїх прихильників серед партій, які фактично залишаються регіональними.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Політична ідентичність, як і етнічна, має групову природу. Вона формується під впливом психологічної діяльності суб'єктів, системи цінностей і стереотипів та специфікою і функціональними особливостями політичної позиції.

Виділення кількох рівнів політичної ідентичності дозволило визначити її як особовий вид соціальної ідентичності, спрямованої на самовизначення індивіда/групи в політичному плані за допомогою ідентифікації з політичними інститутами, як ідеологічний феномен, корелятом якого є процес самокатегоризації та набуття ідентифікації у відповідь на соціальну активність «етнічного».

Етнічна і політична ідентичності, як складові частини соціальної ідентичності, є не тільки «внутрішнім класифікатором», скільки регулятором діяльності людини, системоутворюючим елементом, спрямованим на створення у індивіда системи цінностей, норм і правил поведінки у будь-якої певної групи.

Політична та етнічна ідентичності існують одночасно і паралельно. Зникнення однієї ідентичності не призводить до втрати іншої. Усвідомлення ідентичності індивідом має практичне значення для вибору того чи іншого варіанта поведінки. Політична ідентичність сприяє стабільності політичної системи, етнічна ж посилює цю стабільність. Таким чином, політична ідентичність знаходить опору в етнічній ідентичності.

Необхідно подальше вивчення причин кризових змін етнічної ідентичності (у першу чергу пов'язаних з глобалізацією) і спричинених ними соціально-політичних наслідків, що сприятиме знаходженню шляхів подолання цих станів, гострих проблем сучасності. В даний час

залишаються мало дослідженими політико-психологічні та політико-культурні аспекти генезису етнічної та політичної ідентичності. Нинішній етап дослідження теми вимагає синтезу теоретичних і практичних методів у розробці концепції етнополітичної ідентичності як соціального феномена.

Література:

1. Енциклопедія етнокультурознавства / Ю. І. Римаренко, В. Г. Чернець [та ін.]; [за ред. Ю.І.Римаренка]. – К. : Державна академія керівних кадрів культури і мистецтва, 2001. – Ч. І. – Кн. 2. – 522 с.
2. Етнос. Нація. Держава: Україна в контексті світового етнодержавницького досвіду: монографія / Ю. І. Римаренко, М. М. Вівчарик, О. В. Картунов, І. О. Кресіна [та ін.]; [за заг. ред. Ю. І. Римаренка]. – К. : Ін-т держави і права НАН України, 2000. – 516 с.
3. **Зварич І. Т.** Етнополітика в Україні: регіональний контекст / І. Т. Зварич. – К. : Дельта. – 2009. – 320 с.
4. **Котигоренко В. О.** Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній Україні: політологічний концепт / В. О. Котигоренко. – К. : Світогляд, 2004. – 722 с.
5. **Нагорна Л. П.** Етнічність у сучасних ідентифікаційних системах / Л. П. Нагорна // Етнополітична культура в Україні: реалії та виклики часу. – К. : ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2010. – С. 21-33.
6. **Нагорна Л. П.** Національна ідентичність в Україні / Л. П. Нагорна. – К. : ІПіЕНД, 2002. – 272 с.
7. **Нагорна Л. П.** Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики / Л. П. Нагорна. – К. : Світогляд, 2005. – 315 с.
8. **Нагорна Л. П.** Регіональна ідентичність: український контекст / Л. П. Нагорна. – К. : ІПіЕНД імені І.Ф.Кураса НАН України, 2008. – 405 с.
9. **Нагорна Л. П.** Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань / Л. П. Нагорна. – К. : ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України, 2011. – 272с.
10. Політичні партії України: В 3 т. / уклад. Ю. Шайгородський. – К. : Український центр політичного менеджменту, 2005. – Т. 1. – 876 с.
11. Політичні партії України: В 3 т. / уклад. Ю. Шайгородський. – К. : Український центр політичного менеджменту, 2005. – Т. 2. – 900 с.
12. Спільна ідентичність громадян України: підґрунтя, виклики, шляхи формування. Формування спільної ідентичності громадян України // Національна безпека і оборона. – 2007. – № 9. – С. 15-27.
13. **Стегний А.** Региональный фактор развития политической культуры населения / А. Стегний // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2005. – № 3. – С. 94-122.
14. Українське суспільство 1992-2009. Динаміка соціальних змін ; [за ред. В. Ворони, М. Шульги]. – К. : Інститут соціології НАН України, 2009. – 560 с.

Віктор Рубанов

УДК 303.444

Про співвідношення предметних меж політичного аналізу і аналізу політики як політико-управлінських наукових дисциплін

Віктор Рубанов,
кандидат філософських наук,
доцент кафедри політології
Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна

У статті пропонується авторське рішення такої недослідженої теоретико-методологічної проблеми як характеристика сутності та співвідношення предметних меж політичного аналізу і аналізу політики як базових політико-управлінських наукових дисциплін. Доводиться, що хоча експертно-аналітичний процес підготовки, прийняття та реалізації політичних рішень та програм і оптимізується за допомогою аналізу політики, проте його предмет дослідження лише відносно самостійний в межах предметної сутності політичного аналізу.

Ключові слова: предметні межі політичного аналізу і аналізу політики, політична аналітика.

Author's solution of such uninvestigated problem as characteristic of the nature and correlation of subject limits of political analysis and policy analysis as basic political-administrative scientific disciplines is offered in the article. It is proved that though expert-analytical process of preparation, making and realization of political decisions and programs is optimized by means of policy analysis, nevertheless its subject of research is just comparatively independent in borders of subject content of political analysis.

Keywords: subject limits of political analysis and policy analysis, political analytics.

Однією з невіршених теоретико-методологічних проблем, які блокують процес інституціоналізації політичної аналітики в Україні, є невизначеність в вітчизняному політологічному дискурсі не тільки самої категорії „політична аналітика”, але й її похідних понять – „політичний аналіз” і „аналіз політики”, які в більшості випадків, як у науковій, так і навчальній літературі, дослідниками не розмежовуються і розглядаються частіше як синоніми [1, с. 9; 2, с. 340; 3, с. 37; 4, с. 391].

А якщо і розмежовуються то в розумінні і трактовці предметних меж цих політико-управлінських дисциплін, серед дослідників також немає єдності. Так, характеризуючи місце і роль політичного аналізу і аналізу політики в дослідженні процесу підготовки, прийняття і реалізації політичних рішень і програм, одні вчені, вважають, що „зрештою, якісний аналіз політики зводиться до політичного аналізу,” [5, с. 18], а інші, навпаки стверджують, що „в окремих аспектах політичний аналіз є складником аналізу політики (як і соціальний чи економічний аналіз)» [6, с. 9; 7, с. 6].

Відповідно, до цих пір залишається нез'ясованим не тільки предметна специфіка політичного аналізу і аналізу політики як політико-управлінських наукових дисциплін, але і в цілому дуже важливе для процесу концептуалізації поняття „політична аналітика” питання: яку все ж таки із політико-управлінських дисциплін, які ми розглядаємо, потрібно включати, чи не включати, або, можливо включати взагалі обидві разом, в зміст поняття „політична аналітика” в якості її невід'ємних структурних елементів? Чіткої відповіді на це вельми актуальне запитання немає і в монографічному дослідженні Ю. Кальниша, спеціально присвяченому теоретико-методологічним засадам політичної аналітики в державному управлінні, де, з одного боку, в зміст поняття „політична аналітика” нарівні з іншими її структурними елементами автор включає не тільки „політичний аналіз”, але й „аналіз політики” [8, с. 235] а, з другого боку, – як не парадоксально, „аналіз політики” – як не від'ємний структурний елемент змісту поняття „політична аналітика” і як самостійна політико-управлінська дисципліна в монографії взагалі не аналізується, оскільки, на думку Ю. Кальниша, „...він не є предметом цього дослідження” [8, с. 121].

Як бачимо, проблема, яку ми досліджуємо, не вирішена ще й не тільки у відношенні до сутності категорій, які розглядаються, але й до характеристики співвідношення предметних меж політичного аналізу і аналізу політики як політико-управлінських наукових дисциплін.

А тому, **метою** даної статті якраз і є спроба рішення цієї недослідженої проблеми – характеристики сутності та співвідношенню предметних меж політичного аналізу і аналізу політики як політико-управлінських наукових дисциплін.

Приступаючи до реалізації мети дослідження відмітимо, що в одній з попередніх наших статей, під назвою: „Політичний аналіз і аналіз політики: загальне і особливе” [9, с. 36-47], ми вже писали, що хоча експертно-аналітичний процес підготовки, прийняття та реалізації політичних рішень та програм і оптимізується за допомогою експертних методів і процедур, тобто аналізом політики, проте його предмет дослідження лише відносно самостійний і може бути не чим іншим, як своєрідним варіантом вираження предметної сутності політичного аналізу [9, с. 44]. Але в цій, як було вже показано, непростій ситуації, яка склалася, в зацікавленого у вирішенні даної проблеми дослідника, також можуть виникнути сумніви відносно теоретико-методологічної

обґрунтованості підходу, який нами пропонується в рішенні проблеми сутності та співвідношення предметного поля політичного аналізу і аналізу політики як політико-управлінських наукових дисциплін. І, насамперед, так чи інакше, може виникнути цілком закономірне, в даному випадку, питання: а як бути тоді, запитає зацікавлений читач, з давно відомими всім істинами, що предмети різних наук (в даному випадку політичного аналізу і аналізу політики) не можуть співпадати, що кожна самостійна наука повинна мати і свій окремий предмет дослідження?

Відповідаючи на поставлені питання, зауважимо, що, по-перше, відносна самостійність предмету дослідження „аналізу політики” в межах предметної сутності „політичного аналізу” обумовлена тим, що політична наука *генетично* запрограмована на те, щоб представники галузей другого покоління, що відокремились від неї (а аналіз політики, як буде показано нижче, по відношенню до політичного аналізу таким і є) говорили між собою різними мовами і сиділи, по образному виразу Г. Алмонда, за „різними столиками”. До того ж, ці столики стоять далеко один від одного, оскільки розташовані в *прикордонних* з іншими дисциплінами зонах величезного простору, який ще не освоєний політичною наукою [10, с. 14].

По-друге, як справедливо зауважує класик теорії маркетингу Річард Багоцці, предмет наукової дисципліни або будь-яке подібне поняття не можуть слугувати підставою для їх розрізнення. Ми зайняті, відзначає він, не стільки певними предметами, скільки певними проблемами. Проблеми ж ці можуть виходити за межі тих чи інших дисциплін [10, с. 57].

По-третє, як показав проведений нами аналіз фахової політологічної літератури, така точка зору має прямий стосунок і до характеристики вченими предметної сутності „аналізу політики”, чому яскраво свідчать висновки відомих фахівців в цій галузі знання – А. Вілдавські та П. Мюллера. Так, А.Вілдавські зазначає, що „Аналіз політики” – це прикладна *підгалузь*, зміст якої *не можна визначити дисциплінарними межами*, а лише тим, що стосується *часу й природи проблеми*” (підкр. Авт.) [12, с. 15]. А П.Мюллер, в свою чергу пише, що „аналіз публічної політики знаходиться на перехресті вже розроблених знань, в яких він запозичує свої основні поняття” [13, с. 3].

Таким чином, сутність „політичного аналізу” і „аналізу політики” як базових політико-управлінських, теоретико-прикладних наукових дисциплін, визначається не стільки жорстко окресленими кордонами предмету їх дослідження, скільки часом (про це буде сказано нижче) та проблемою, яку вони досліджують. Такою загальною, ключовою для обох дисциплін проблемою є, на наш погляд, експертно-аналітичний процес підготовки, прийняття і реалізації політичних рішень і програм. І ця загальна, ключова для обох дисциплін проблема „розмиває” їх предметні кордони і, відповідно, робить предмет дослідження аналізу політики лише відносно самостійним в межах предметної сутності політичного аналізу як теоретико-прикладної, політико-управлінської дисципліни. Більш того,

статус аналізу політики як відносно самостійної політики - управлінської підгалузі політичного аналізу, обумовлений самою природою методів і процедур, які використовуються в експертно-аналітичному процесі. З точки зору їх природної сутності вони знаходяться в нерозривній єдності: одні методи і процедури - кількісні - тісніше пов'язані з аналітичною діяльністю, а другі - якісні - з синтезуючою діяльністю суб'єктів політичної аналітики [Докладніше: 14, с. 52-60]. Їхня цілісна єдність забезпечується не тільки загальною процедурно-функціональною стратегічною метою - підготовкою, прийняттям і реалізацією політичного рішення, але й логікою самого наукового процесу пізнання як такого. По-перше, жоден синтез неможливий в принципі, якщо йому не передувє аналіз. По-друге, у чистому вигляді окремо аналіз як метод пізнання теж не може бути реалізований, оскільки він існує й використовується тільки в діалектичній єдності і протилежності з синтезом. Але в окремих випадках процесу пізнання допускається, як відомо, перевага аналізу, а в інших - синтезу, як самостійних видів наукової діяльності. Згодом вказана закономірність проявилася не тільки в загальному - виникненні в 60-х роках XX ст. політичного аналізу, але й особливому - інституціоналізації на рубежі XX-XXI століття відносно самостійної, в межах предметного поля політичного аналізу, підгалузі політико-управлінського знання: „Аналіз політики” і, відповідно, формуванні на основі якісних методів і процедур дослідження - нової різновидності аналітичної професії - політичного експерта. Сьогодні політичний експерт - як різновид аналітичної професійної діяльності, так як і політичний аналітик, став самодостатнім суб'єктом експертно-аналітичного процесу, оскільки в своїй професійній діяльності він спирається на профільні, вироблені вже самим аналізом політики, експертні методи і процедури дослідження, які в силу самої їхньої природної сутності, дозволяють більш оперативно здійснювати не тільки прогнозування, але й ефективно виробляти оптимальні варіанти політичних рішень. Крім того, на відміну від традиційних раціональних аналітичних методів і процедур, експертні методи не тільки більш інноваційні й оперативні, але й більш результативні в силу об'єктивних, процедурно-функціональних умов їхнього безпосереднього застосування в аналітичному процесі. А тому, саме в процесі впливу особливого - експертних методів і процедур дослідження - й відбувається розвиток загального - експертно-аналітичного процесу в цілому. Проте при цьому, важливо зазначити, що статус аналізу політики - як відносно самостійної політики - управлінської підгалузі політичного аналізу від цього не змінюється, як не змінюється і співвідношення їх предметних меж у експертно-аналітичному процесі. Це відбувається тому, що „специфічне завжди існує лише остільки, оскільки воно служить загальному й сприяє його просуванню вперед” [15, с. 82]. Проявом цієї закономірності є той незаперечливий факт, що - політичний експерт - як різновид соціально-професійної аналітичної діяльності є можливим тільки в контексті

безпосереднього суспільного поділу праці з політичним аналітиком, що припускає диференціацію осіб, котрі беруть участь в експертно-аналітичному процесі, за критерієм наявності або відсутності в них того або іншого особливого набору знань, умінь і навичок, що забезпечує виконання специфічних завдань. Що у свою чергу підтверджується не тільки теорією, але й самою практикою політичної експертизи, особливо в прогнозуванні політичних подій і ситуацій, де інтуїція була й залишається єдиним засобом подолання “ вузьких місць ” суто формально-логічних побудов, тому що тільки вона здатна охопити гнучкі, швидко мінливі й складні явища політичного життя. Тобто, це саме той самий випадок у самому процесі здійснення дослідження політичних проблем і їхньої реалізації, коли з одного боку - аналіз за допомогою раціональних методів і процедур - може превалювати на фазі ініціювання й визначення проблеми й мети політичних рішень, а синтез, за допомогою експертних методів і процедур - на фазі прогнозування й вироблення оптимальних його варіантів - як прояв відносно самостійних способів дослідження й відповідних видів професійної експертно-аналітичної діяльності.

Все це, в свою чергу, й дає нам підставу: по-перше, стверджувати, що аналіз політики є відносно самостійною, політико-управлінською підгалуз'ю політичного аналізу, а тому якраз „політичний аналіз”, а не „аналіз політики” повинен бути включений в зміст поняття „ політична аналітика ” в якості не тільки необхідного її структурного компонента, але й базового системотворчого елемента, який обумовив не тільки її шукану назву, але і цілісність як системи політико-управлінського наукового знання.

По-друге, і це треба особливо підкреслити, сказане ні в якому разі не зменшує роль і значення аналізу політики як фахового базового інструмента підготовки, прийняття та реалізації політичних рішень і програм, а скоріше навпаки, дозволяє більш конкретніше, як ми вже переконались, визначити предметну специфіку цієї підгалузі політичного аналізу, а також її методологічні засади як спеціалізованої політико-управлінської субдисципліни.

І, нарешті, по-третє, що не менш важливо, наша позиція відносно рішення досліджуємої проблеми - дозволяє також більш точніше виявити специфіку праці основних виконавців експертно-аналітичного процесу, а отже вирішити, врешті сууго практичну, доки ще також не вирішену науковим співтовариством проблему - провести демаркацію професійних функцій політичного аналітика і політичного експерта - як основних суб'єктів політичної аналітики.

Література:

1. **Вонсович С. Г.** Політичний аналіз і прогноз / С. Г.Вонсович. – Кам'янець-Подільський: Видавець ПП. Зволейко Д. Г., 2010. – 120 с.
2. **Кальниш Ю. Г.** Проблеми та перспективи інституціоналізації політичної аналітики в процесі формування системи державного управління України / Ю. Г. Кальниш // Вісник НАДУ. – 2005. – № 4. – С. 339- 346.
3. **Панченко Т. В.** Експлікації концепту „політичний аналіз” у сучасній політичній науці та практиці управління / Т. В. Панченко // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна „Питання політології”. – 2008. – № 825. – С. 32-38.
4. Прикладна політологія: навч. посіб. / За ред. В. П. Горбатенка. – К.: ВЦ «Академія». – 2005. – 472 с.
5. **Ребкало В. А.** Політична аналітика та прогнозування: навч. посіб. / В. А. Ребкало, О. Л. Валевський, Ю. Г. Кальниш. – К.: Вид-во УАДУ. – 2002. – 60 с.
6. **Тертичка В.** Аналіз державної політики і політологія / В. Тертичка // Політичний менеджмент. Наук. журнал / гол. ред. Ю. Ж. Шайгородський. – 2004. – № 6. – С. 3-22.
7. **Теремко В. В.** Аналіз політики як чинник демократичної трансформації сучасного суспільства: автореф. канд. політ. наук: 23.00.02 / В. В. Теремко; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2011. – 16 с.
8. **Кальниш Ю. Г.** Політична аналітика в державному управлінні: теоретико-методологічні засади: Монографія / Ю. Г.Кальниш. – К.: Вид-во НАДУ. – 2006. – 272 с.
9. **Рубанов В.** Політичний аналіз і аналіз політики: загальне й особливе / В. Рубанов // Політичний менеджмент. Наук. журнал / гол. ред. Ю. Ж. Шайгородський. – 2009. – № 6. – С.36-47.
10. **Доган М.** Политическая наука и другие социальные науки / М.Доган // Политическая наука: новые направления / Пер. с англ. М. М. Гурвиц, А. Л. Демчук, Т. В. Якушева; науч. ред. Е. Б. Шестопал. – М.: Вече, 1999. – С.113-146.
11. **Багоцци Р.** Маркетинг как обмен / Р. Багоцци // Классика маркетинга / Составители Эннис Б. М., Кокс К. Т., Моква М. П. – СПб.: Питер., 2001.- 752 с.
12. **Wildavsky A.** Speaking the truth to power: The Art and Craft of Policy Analysis, Boston Mass.; Little, Brown. – 1979. – 431 p.
13. **Muller P.** Les politiques publiques. Paris, Presses Universitaires de France, Que sais-je?. – 1990. – 127 p.

14. Рубанов В. Взаємообумовленість кількісних і якісних методів і процедур політичної аналітики / В. Рубанов // Політичний менеджмент. Наук. журнал / гол. ред. Ю. Ж. Шайгородський. – 2011. – № 3. – С. 52-60.

15. Ковалев А. М. Принципы новой философии (идеи, размышления, гипотезы) / А. М. Ковалев. – М. : Современные тетради. – 2006. – 327 с.

УДК 324: 342.573 (477)

Термін "референдум" у новітньому українському політичному дискурсі

Сергій Дерев'яно,

кандидат історичних наук, професор

Інституту історії і політології Прикарпатського
національного університету імені Василя Стефаника

Узагальнюються особливості застосування терміна "референдум" у новітньому політичному дискурсі, акцентується на доцільності уніфікації його дефініції для використання у теорії права і політології, законотворчості та запропоноване власне визначення.

Ключові слова: політичний дискурс, референдум, термінологія.

The peculiarities of the usage of the term "referendum" in modern political discourse are generalized, the expedience of unification of its definition for usage in legal theory and political science, lawmaking is accented, the author's own definition has been suggested.

Keywords: political discourse, referendum, terminology.

Демократичний політичний інститут референдуму, зважаючи на його значущість і ефективність як форми безпосереднього волевиявлення громадян, неминуче викликає прагнення владних і опозиційних політичних сил використати його для посилення своїх позицій на загальнодержавному чи регіональному рівнях. Референдна риторика не випадково тому стала щоденним фігурантом політичного дискурсу. На референдум покладають надії, референдумом лякають, а подекуди й погрожують. Надії живлять доленосні результати Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 року. Скепсис викликають всі наступні спроби ініціювання всеукраїнських референдумів, що були радше засобом тиску на ті чи інші владні інституції, пошуком виходу із політичної кризи. Прагнення використати референдум як альтернативну форму парламентської демократії особливо проявилось

під час підготовки і проведення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою 16 квітня 2000 року, рішення якого, через недосконалість чинного законодавства, не були реалізовані. Не додають оптимізму нечисленні місцеві референдуми, які швидше є полігоном боротьби конкурентних партійних еліт та фінансових груп за посилення свого впливу в регіонах.

Звернення до референдуму – як форми реалізації народом суверенної волі та засобу здійснення інституційних змін – в останні роки об'єктивується очікуванням системного оновлення чинної Конституції України, необхідність якого стає все більш очевидною не тільки для політиків, а й широкого загалу громадян. Прагненням удосконалення конституційної моделі референдуму є ідеї, які містять відомі офіційно внесені до українського парламенту чи іншим чином оприлюднені впродовж 2007-2009 років проекти конституційних змін. Натомість, практично щоденно лунають суперечливі думки щодо їх глибини (нова Конституція України, нова редакція чинної, внесення змін) та формату їх прийняття (Верховною Радою України, всеукраїнським референдумом чи всеукраїнським референдумом за народною ініціативою, Конституційною Асамблеєю). За правовими суперечками, що в останні роки часто супроводжувались довільним тлумаченням норм правового регулювання оновлення Основного Закону держави, здебільшого криються глибинні мотиви конфлікту у політикумі, є перебільшенням і твердження про підтримку загалом громадянами потреби та шляхів проведення таких змін.

Референдна риторика широко використовувалась під час останніх виборів Президента України, що знайшло свій вираз, зокрема, у передвиборних програмах кандидатів на пост глави держави. Очевидно, слід очікувати звернення до неї і під час передвиборної кампанії з виборів народних депутатів України у 2012 році. Проте, у розуміння самого референдуму як демократичного політичного інституту політики вкладають різний зміст. Причина такого довільного тлумачення у певній недовершеності конституційних приписів та інших законодавчих норм, які визначають сутнісні ознаки цієї форми народного волевиявлення. У національній теорії права і політології теж немає єдності щодо означення досліджуваної дефініції.

З огляду на це, з'ясування особливостей застосування терміна “референдум” у новітньому політичному дискурсі, доцільності уніфікації його дефініції для використання у теорії права і політології, законотворчості видається науково і практично вагомим і є метою пропонованої статті.

Вихідним є положення про те, що термін “референдум” не тільки міцно увійшов в українське національне законодавство, юридичну й політологічну науку, в останні роки він став усталеним засобом політичної комунікації. При цьому розуміння його сутності та призначення є різним. Доречним у зв'язку із цим буде звернення до твердження відомого українського політолога Л. Нагорної про те, що “не можна не бачити

очевидного: розмитість деяких основоположних понять не лише серйозно утруднює пізнавальний процес, але й створює в суспільстві додаткові осі напруги. Політичні уподобання людей і, відповідно, їхню поведінку формують не лише об'єктивні інтереси, але й суб'єктивні уявлення про норму і відхилення від неї. Поняття й терміни можуть бути знаряддям політичної мобілізації і конструювання конфліктного політичного простору – навіть у тому разі, коли самі політичні актори не ставлять перед собою такої мети. Логіка невіддільності соціальної реальності від її понятійних визначень спрацьовує сама собою" [1, с. 14].

Термін "референдум" відносять до нової суспільно-політичної лексики. Визнанням життєвості функціонування цього терміна в реальному процесі мовлення стало введення його до академічної повноти лексичного складу української літературної мови як одного з основних активних термінів сучасної науки. "Референдум, – у, ч. *політ.* Всенародний опит із найважливіших питань державного життя" – таке визначення вміщено у "Великому тлумачному словнику сучасної української мови" [2, с. 1218]. Зауважимо, що термін у цьому авторитетному виданні позначено тільки як політичний, до того ж його тлумачення, вважаємо, є надто обмеженим, оскільки не відображає повноти його значення, історичних особливостей використання у науці і на практиці, а тому вимагає істотного корегування.

Наведене у цьому ж словнику тлумачення терміна "плебісцит", який укладачі розуміють, як "2. Всенародне голосування з найважливіших питань державного життя; референдум" [2, с. 981], вважаємо, є неприйнятним із таких міркувань: українське законодавство використовує тільки термін "референдум" і як його відповідник "всенародне голосування"; "плебісцит" як латинський відповідник словосполучення "всенародний опит громадян" (яке є у Законі України "Про всеукраїнський та місцеві референдуми") у національному законодавстві не вживається. Тому таке тлумачення, вочевидь, є некоректним, до того ж укладачі словника фактично допустили підміну термінів, віднісши сутність референдуму до терміна "плебісцит" і навпаки.

Загалом спостерігається фактичне ототожнення цих термінів, що склалось традиційно. Привертає увагу спроба з'ясувати – чому існує два слова для позначення одного поняття, здійснена київським філологом О. Семенюк ще до проголошення незалежності (акцентуємо увагу, що стаття одержана редколегією 27 грудня 1990 року). Навівши стислий історичний екскурс в історію появи цих термінів від античності до другої половини XX століття, автор твердить, що термін "плебісцит" фіксується у словниках іншомовних слів російської мови 1881 і 1894 рр. та у словниках російської та української мов, укладених після 1917 року. "Саме в цей період слово набуло сучасного значення як юридичний (державно-правовий) термін у сфері міжнародних відносин. Він позначає один із видів народного голосування з приводу відторгнення або приєднання країною певної (чужої) території" [3, с. 102].

Що ж до терміна “референдум”, точно визначити час його виникнення важко – “імовірно в українській і російській мовах це слово активно почало вживатися у другій половині ХХ ст. як таке, що позначає більш загальне поняття, порівняно з плебісцитом”. На підставі цього, О. Семенюк робить висновок, що “у сучасній українській мові *референдум* – прийняття громадянами, які мають виборчі права, ухвали в конституційних, законодавчих або інших внутрішньо- та зовнішньополітичних питань” [3, с. 103].

Еклектичне поєднання цих понять зустрічаємо й у “Практичному словнику синонімів української мови” С. Караванського (1993) – “Референдум, всенародний опит /голосування/, плебісцит” [4, с. 339], а також у “Словнику іншомовних слів”: “плебісцит (лат. plebiscitum, букв. – рішення народу) – ... 2) опит населення, голосування з найважливіших питань державного життя, референдум” [5, с. 445].

А укладачі академічного видання “Словника синонімів української мови” (створеного науковцями академічних установ – Інституту мовознавства ім. О. Потебні та Інституту української мови НАН України) твердять: “референдум див. опитування” [6, с. 522]. Йдучи за відсиланням читаємо: “ОПИТУВАННЯ (всенародний запит із найважливіших питань державного життя, в якому беруть участь усі громадяни, що мають виборчі права) РЕФЕРЕНДУМ, ОПИТ *рідко*. Провести опитування щодо нового положення конституції; Полковник... розпорядився створити в місті всі умови для максимальної участі жителів у референдумі (В. Собко). *Йде всенародний опит*” [6, с. 70]. У цьому тлумаченні, яке для кращого розуміння наведене нами із збереженням лексикографічних особливостей словника, зустрічаємо нове ключове слово “запит”, під яким укладачі розуміють “офіційну вимогу, прохання дати якісь відомості чи роз’яснення з приводу чогось” [7, с. 551].

У словнику для пояснення поняття “всенародний” читача відсилають до поняття “загальнонародний” [7, с. 309], під яким розуміють: “ЗАГАЛЬНОНАРОДНИЙ (спільний для всього народу), ВСЕНАРОДНИЙ [УСЕНАРОДНИЙ]” [7, с. 517]. Зауважимо, що таке ж розуміння референдуму з цитатою із твору В. Собка, правда, без ототожнення його з опитуванням, наведене й у восьмому томі академічного видання “Словник української мови” за 1977 рік [8, с. 518].

З огляду на обов’язковість та частоту вживання політиками й у чинному національному законодавстві поняття “всеукраїнський” як кваліфікуючої ознаки звернемось до названих словників. Своєрідне тлумачення, яке пов’язане з часом виходу видання, знаходимо в академічному словнику української мови за 1970 рік: “всеукраїнський (усеукраїнський) – а. е. Стосується до всієї України, до всієї УРСР” [9, с. 764]. Проте не знаходимо цього терміна у словнику С. Караванського. Надто скупе пояснення наведене у новітньому “Великому тлумачному словнику української

мови": "Всеукраїнський (усеукраїнський), – а, – е. Стосується до всієї України" [2, с. 207].

Схожі варіанти тлумачення терміна "референдум" пропонує й В. Карабан – укладач "Англійсько-українського юридичного словника": "referendum" [ˌrefəˈrendəm] референдум, всенародне опитування" [10, с. 847]. Аналогічно пояснюється ним й термін "плебісцит": "plebiscitary" [pləˈbisit(ə)rɪ] плебісцитний, заснований на плебісциті; ~е всенародне опитування, плебісцит" [10, с. 754]. Таке ж пояснення референдуму знаходимо і в інших популярних англо-українських словниках [11, с. 1138].

Найбільш відомі словники англійської мови містять більш точні з правової точки зору визначення, які варто було б використати й українським укладачам словників. Так, знаменитий тлумачний словник сучасної англійської мови "Longman Dictionary of Contemporary English" пояснює термін "референдум" таким чином: "ref•eren•dum [ˌrefəˈrendəm] *n plural* referenda /-də/ or referendums [C,U] when people vote in order to make a decision about a particular subject, rather than voting for a person" [12, с. 1377], що в буквальному перекладі означає: "референдум – коли люди голосують для того, щоб прийняти рішення щодо конкретної теми, а не голосування за особу". Укладачі цього словника розуміють плебісцит як синонім референдуму – це "голосування для прийняття рішень, які є важливими для всієї країни або області" [12, с. 1254]. Ще більш змістовне типове визначення містять різні варіанти відомого "Webster Dictionary": "референдум – пряме голосування, в якому весь електорат просять прийняти або відхилити конкретну пропозицію. Це може бути прийняття нової конституції, конституційної поправки, закону, відкликання виборної посадової особи або просто конкретна політика уряду. Референдум або плебісцит є однією з форм безпосередньої демократії" [13].

Проте, висловлюючи ці претензії укладачам словників, розуміємо, що такий підхід є типовим, склався традиційно, оскільки у працях українських та зарубіжних учених немає однотайного тлумачення термінів "референдум" і "плебісцит". Загальноприйнятим є розуміння референдуму за правовою силою рішення як обов'язкової, а плебісциту – консультативної форми безпосереднього волевиявлення громадян. До того ж, наведені визначення є своєрідною "авторською" дефініцією науковців-філологів. Нагадаємо, що дефініція – "стисле логічне визначення поняття, яке містить найістотніші ознаки визначуваного поняття" [2, с. 290]. Описове термінознавство допускає, що в авторських дефініціях можуть бути не дотримані всі елементи, необхідні для точного і повного визначення поняття. До прикладу, надто довільне тлумачення досліджуваного терміна знаходимо в популярному в Україні виданні "Універсальний словник-енциклопедія": "РЕФЕРЕНДУМ – інструмент прямої демократії, волевиявлення з приводу тих чи інших проблем шляхом загального голосування усіх громадян" [14, с. 1038].

Інші відомі новітні словники української мови не наводять більше відповідників цим термінам, не знаходимо придатних й у “старих” енциклопедіях і словниках, а також у словниках основних іноземних мов. Не пропонують словники й власне українських термінів, які могли бути б відповідником латинського терміна “референдум” чи замінити його. Очевидно, можливим було б вживання терміна “всенародне голосування”, що є типовим для конституційних та інших законодавчих актів окремих зарубіжних країн.

До тлумачення терміна “референдум” звертаються й автори низки статей у новітніх юридичних та політологічних енциклопедичних виданнях і словниках. Їх аналіз здійснений нами у низці публікацій, тут же назвемо два, на наш погляд, найбільш змістовні визначення. В. Федоренко в новітньому академічному виданні “Конституційне право України” формулює його таким чином: “Референдум – це пріоритетна форма безпосередньої демократії, зміст якої полягає у прийнятті або затвердженні громадянами України Конституції, законів та інших найважливіших рішень загальнодержавного та місцевого значення шляхом голосування” [15, с. 212].

Узагальнююче визначення терміна “референдум” сформулював у новітньому “Політологічному енциклопедичному словнику” відомий український політолог С. Рябов: “Референдум (від лат. referendum – те, що має бути повідомлене) – всенародне голосування з метою виявлення громадської думки для прийняття остаточного рішення щодо державних законів та інших питань загальносуспільного значення; одна із найважливіших і найпоширеніших форм громадянського волевиявлення у 20 столітті, яка має схожу з виборами процедуру подання голосів громадянами й подібне до виборів організаційне забезпечення” [16].

У національному та зарубіжному законодавстві, у наукових працях, різноманітних енциклопедіях, словниках і довідниках, підручниках і навчальних посібниках використовується чимало термінологічних конструкцій, які пов’язані з терміном “референдум” як із ключовим значенням.

Усю їх сукупність умовно розділимо на три групи. До першої групи віднесемо загальноновживані терміни-словосполучення, невід’ємною складовою яких є слово “референдум”. Серед них, насамперед, терміни, якими позначають різні види референдумів. До другої групи зараховуємо терміни, які пов’язані з референдним процесом, використовуються для означення його стадій та окремих процедур. Третю групу складають терміни загальноправового чи загальнополітичного характеру, а також ті, що застосовуються в окремих галузях права та політології й пов’язані з інститутом референдуму. Назвемо найбільш важливі і часто вживані терміни та поняття в алфавітному порядку за виокремленими нами групами, не наводячи пояснення їх змісту:

1. Агітація з питань референдуму, бюлетень для голосування на референдумі, винесене на референдум питання, вирішуючий референдум, відхиляючий референдум, всенародний референдум, всеукраїнський референдум, голосування на референдумі, дозаконодавчий референдум, допарламентський референдум, загальнонаціональний референдум, законодавчий референдум, ініціатива проведення референдуму, ініціативна група з проведення референдуму, кампанія референдуму, комісія референдуму, конституційний референдум, консультативний референдум, місцевий референдум, народний референдум, обов'язковий референдум, петиційний референдум, питання референдуму, післяпарламентський референдум, позапарламентський референдум, право на участь у референдумі, ратифікуючий референдум, референдум України (чи іншої держави), спеціальний рахунок референдуму, учасник референдуму, факультативний референдум, SMS-референдум.

2. Абсентеїзм, активне виборче право, відкріпне посвідчення, віковий ценз, всенародне голосування, голосування, державний реєстр виборців, дострокове голосування, електорат, електронне голосування, електронний бюлетень, клопотання, комплекс для електронного голосування, плебісцит, народне опитування, недійсний підпис, підписний лист, спостерігач, спостерігач іноземний (міжнародний), фальсифікація.

3. Авторитаризм, ад референдум, безпосередня демократія, демократія, державний суверенітет, електронна демократія, закон, законодавча влада, законопроект, конституційна відповідальність, конституція, легітимація, легітимність, місцеве самоуправління, надпарламентські органи влади, народне вето, нормативно-правовий акт, право на участь в управлінні справами держави, правотворчість, представницька демократія, пряма демократія, система партиципації, тоталітаризм, установча влада.

Потребу змістового тлумачення і розмежування цих термінів актуалізують і здійснювані спроби прийняття Верховною Радою України окремих Законів України "Про всеукраїнський референдум", "Про місцевий референдум" та інших законодавчих актів, які містять норми щодо правового регулювання організації і проведення всеукраїнського та місцевих референдумів в Україні або їх використання.

Отже, незважаючи на певні розходження в окремих аспектах визначення терміна "референдум", більшість дослідників (правників і політологів) пропонують близькі тлумачення терміна, називаючи подібні ознаки. Проте схожість формулювань не здатна подолати принципові відмінності у розумінні референдуму як політико-правового явища. Суперечки викликає конкретний зміст, який автори вкладають у тлумачення притаманних йому властивостей. Враховуючи численність та багатоманітність тлумачення так званих "референдних термінів", виникає потреба їх уніфікації, об'єктивного і багатоаспектного опису.

До того ж, потреби використання терміна "референдум" у політичному дискурсі загалом та у політологічних дослідженнях зокрема, вимагають,

очевидно, більш широкого тлумачення, яке виходить за межі власне правових уявлень. Тому на підставі здійсненого нами аналізу розуміння терміна “референдум” у національній та зарубіжній політико-правовій думці та практиці законотворення пропонуємо таке його визначення: **“Референдум (від лат. *referendum* – те, що має бути повідомлене) – конституційний політико-правовий інститут, одна із пріоритетних форм безпосереднього здійснення народом суверенної влади, котра полягає у прийнятті громадянами України, які мають право голосу, шляхом голосування Конституції, законів України та інших рішень із найважливіших питань загальнодержавного чи місцевого значення, що мають вищу юридичну силу і є обов’язковими для виконання”**.

Не претендуючи на універсальність такої дефініції, усвідомлюємо, що подальше дослідження проблем референдумів правниками й політологами, удосконалення правового регулювання цього конституційного інституту та й практика організації та проведення всеукраїнських та місцевих референдумів в Україні вимагатимуть її поточнення. Доцільним видається й укладання тлумачного словника референдної термінології, а також порівняльного словника її вживання в українській, англійській, іспанській, німецькій, російській та французькій мовах. Їх створення є важливим для використання як з науковою, навчальною, так і з практичною метою, зокрема й для конкретних потреб законотворення.

Література:

1. **Нагорна Л.** Поняття “національна ідентичність” і “національна ідея” в українському термінологічному просторі / Л. Нагорна // Політичний менеджмент. Наук. журнал / гол. ред. Ю. Ж. Шайгородський. – 2003. – № 2. – С. 14-31.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., доповн. та CD) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2007. – 1736 с. : іл.
3. **Семенюк О. Д.** Плебісцит – референдум / О. Д. Семенюк // Культура слова : [респ. міжвід. зб.]; АН України; Ін-т укр. мови; [відп. ред. Є. Я. Єрмоленко]. – К. : Наук. думка, 1992. – Вип. 43. – С. 102.
4. **Караванський С.** Практичний словник синонімів української мови : [близько 15 тисяч синонімічних рядів] / С. Караванський. – К. : Вид-во “Орії” при УКСП “Кобза”, 1993. – 472 с.
5. Словник іншомовних слів / [уклад. : С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута]. – К. : Наук. думка, 2000. – 680 с. – (Словники України).
6. Словник синонімів української мови : В 2 т. / [Бурячок А. А., Гнатюк Г. М., Головащук С. І. та ін.]. – К. : Наук. думка, 2001. – (Словники України). – Т. 2. – 2001. – 960 с.

7. Словник синонімів української мови: В 2 т. / [Бурячок А. А., Гнатюк Г. М., Головащук С. І. та ін.]. – К. : Наук. думка, 2001. – (Словники України). – Т. 1. – 2001. – 1040 с.
8. Словник української мови: [В 11-тит.] / АН УРСР; Ін-т мовознавства. – К. : Наук. думка. – Т. VIII : Природа-Ряхтливий. – 1977. – 927 с.
9. Словник української мови: [В 11-тит.] / АН УРСР; Ін-т мовознавства. – К. : Наук. думка. – Т. 1 : А-В. – 1970. – 799 с.
10. Карабан В. І. Англійсько-український юридичний словник : [понад 75 тисяч слів та словосполучень юридичної підмови та близько 160 тисяч українських перекладних відповідників] / В. І. Карабан. – Вінниця : НОВА КНИГА, 2004. – 1088 с.
11. Англо-український словник (English-Ukrainian dictionary) : близько 100 000 англійських слів та словосполучень / [Гороть Є. І., Коцюк Л. М., Малімон Л. К., Павлюк А. Б.]; під заг. кер. Є. І. Гороть. – Вінниця : НОВА КНИГА, 2006. – 1700 с.
12. Longman Dictionary of Contemporary English / [director D. Summers; managing ed. S. Bullon]. – New ed.; 7th impress. – Harlow : Longman, 2003. – 1949 p. + Innovative CD-ROM.
13. Webster's Online Dictionary with Multilingual Thesaurus Translation [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.websters-online-dictionary.org/>.
14. Універсальний словник-енциклопедія (УСЕ) / [гол. ред. ради чл.-кор. НАНУ М. Попович]. – 3-тє вид., перероб., доп. – К. : Всеуuito, Новий друк, 2003. – 1414 с.
15. Федоренко В. Л. Поняття і види референдумів в Україні / В. Л. Федоренко // Конституційне право України. Академічний курс : Підручник : У 2-х т. / [за заг. ред. Ю. С. Шемшученка]. – К. : ТОВ "Вид-во "Юрид. думка". – Т. 2. – 2008. – С. 208-218.
16. Рябов С. Г. Референдум / С. Г. Рябов // Політологічний енциклопедичний словник / [упор. В. П. Горбатенко; за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка]. – 2-е вид., доп. і перероб. – К. : Генеза, 2004. – С. 568-569.

УДК 323.27: 93

Еволюція поняття «революція» в політичній теорії: від виникнення до сучасного розуміння

Ганна Кравець,

аспірант кафедри соціальних теорій
Інституту інноваційної та післядипломної освіти
Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова

(Рецензент:
д. політ. н. С. Наумкіна)

В статті розглядається поняття «революція» в еволюційному вимірі, починаючи з виникнення терміну в науковому обігу до сучасного соціально-політичного змісту. Автор зупиняється на основних історичних моментах, які суттєво вплинули на формування сучасного уявлення про революцію як механізм зміни політичного процесу.

Ключові слова: революція, теорія революції, механізм революції, оксамитові та кольорові революції

In article is considered the definition “revolution” in an evolutionary dimension, from its appearance in a scientific turn to its modern sociopolitical sounding. The author stops on the basic historical moments which have essentially affected formation of modern representation about revolution as the mechanism of change of political process.

Keywords: revolution, theory of revolution, mechanism of revolution, velvet and color revolutions.

Останні роки слово «революція» стало загальноновживаним. Низка політичних подій, що охопили пострадянські країни після 2000 року, отримало назву оксамитових або кольорових революцій та поставила питання про те, а що революція по суті своїй є. дане поняття відноситься до категорій політологічного аналізу, тому сама сучасність вимагає від політичної науки дати ґрунтовну відповідь на питання про те, що таке «революція» в сучасному вимірі.

Дана стаття має на меті дослідити історію походження терміну «революція» та основні теоретичні виміри даного поняття в сучасній політичній науці.

Автор роботи при досягненні поставленої мети спирався на роботи видатних вітчизняних авторів, зокрема Ю. Мацієвського та В. Якушика, а також західних політологів А. Магуна, Б. Акермана, Р. Козелека, К. Гейнца та ін.

Латинське слово «revolution» вперше з'являється в християнській літературі в часи пізньої античності та застосовується для таких явищ, як відвалений камінь біля захоронення Христа чи до блукань душі. В Середні віки воно вже означає астрономічний феномен руху світил довкола Землі. В XII сторіччі це слово в його астрономічному значенні з'являється і в європейських мовах, що мають розмовну форму. Однак невдовзі, у XIV сторіччі, воно вже вживається в політичному сенсі для позначення громадянського безладу та зміни влади. Так, перше з відомих вживань слова «революція» в політичному значенні належить італійському досліднику Дж. Віллані. Приблизно в той же час і саме в зв'язку з італійською політикою це слово з'являється у французькій мові як «revolucion» або «revolution». «Важко сказати, - зазначає А. Магун, - чи був такий політичний термін свого роду метафоричним запозиченням астрономічного поняття (як стверджували, приміром, Ганна Арендт, Райнгарт Козелек та його співавтори), чи розвивався незалежно (як доводить Ілан Рахум). Останнє припущення теж виглядає цілком ймовірним, оскільки політичне трактування добре відповідало середньовічному баченню світової історії у вигляді циклічної, руйнівної та перемінливої долі (fortuna)» [2].

Впродовж XV-XVI ст. слово «революція» використовували часом для позначення зміни, переважно з констатаціями катастрофи та безладу. В XVI-XVII ст. значення слова стало поступово змінюватися, і водночас зі значенням повернення до джерел його стали тлумачити як безлику, ірраціональну, руйнівну силу. У контексті англійської громадянської війни 1640-1650-х років слово «революція» знову використовується в політичному значенні, однак таке вживання залишається порівняно рідкісним і нехарактерним. За межами Англії політичне вживання цього слова, як вказують Р. Козелек та І. Рахум, було чимось на зразок табу, оскільки натякало на природний та неминучий характер зміни і трактувало її вже як здійснений факт. В офіційному дискурсі переважали поняття з виразно негативними конотаціями: «бунт», «заколот» тощо [Див.: 1].

Слово «революція» займає важливе місце в політичному словнику після революції в Англії. Його активно вживали прибічники революції, наприклад, Дж. Локк, який наголошував в ньому аспект відновлення, реставрації узурпованих прав та свобод. Деякі кола у Франції (в основному протестанти), які симпатизували новому англійському режимові, також використовували слово «революція», щоб наголосити на «відновлювальній» властивості здійсненої зміни [Див.: 6, 204-220].

З прийняттям слова «революція» для позначення подій Англійської революції 1688 року його значення стало радикально трансформуватися:

воно все більше вказувало на одиничну, унікальну подію даної революції, а не меланхолійну картину руйнівної зміни взагалі. Ця революція була завершеним, прийнятим фактом, і так вдалося успішно ліквідувати заборону на символічне визнання вдалого бунту. Впродовж XVIII сторіччя «революція» стає «модним» словом – і вже американська революція чітко себе усвідомлювала як таку. Французьку революцію передбачили і провістили «філософи»: Вольтер, Маблі, Руссо, Дідро – всі вони говорили про свою надію та/або страх щодо майбутньої революції. Мало того, в їх дискурсі саме слово зазнало нової трансформації, яка остаточно закріпила події 1790-х років: «революція» безсумнівно почала означати радше відкритість до невідомого майбутнього, аніж повторення і повернення до минулого.

Ключове та визначальне закріплення поняття «революція» з'явилося після 1789 року, під час і згідно з результатами Французької революції. Революція знову стала цією Революцією, і то навіть більшою мірою, ніж після 1688 року. Вона все більше перетворювалася в ідеологічну цінність, навколо якої дискутували в революційних колах та яку розвінчувала контрреволюція. Французькі революціонери швидко затирили, що не хочуть наслідувати приклад Англії чи Америки, а самі устанавлюють новий світ без будь-яких зразків. Все ще мріючи про відродження далекого Стародавнього Риму, вони в той же час сподівалися на те, що їх дії повинні стати незворотнім починанням. З одного боку, революція, згідно з попереднім її розумінням, тлумачилась як непереборна сила часу (а тепер – «історії») або «революційний потік» (Робесп'єр), але з другого – вона тепер возвеличується як моральний імператив (кожен громадянин повинен здійснювати «свою власну революцію»), і як результат вияву людської волі [2].

Все це доводить, що слово «революція» вже означає одиничну історичну подію зі значними онтологічними та епістемологічними наслідками. У праці «On Revolution» Ганна Арендт описала історію поняття як падіння «революції» з (астрономічного) неба на (політичну) землю. Однак поруч із цим розвитком існував і другий, додатковий рух, в якому слово, що позначало політичний безлад, стало означати унікальну подію, що відкриває історію.

Сьогодні багатовимірне і багатоаспектне поняття „революція” протистойть низці суміжних понять і категорій. І водночас воно в тому чи іншому аспекті має спільні риси з різними суміжними категоріями. Так, відрізняючись від занадто тривалої стабільності, стаціонарності (нерухомості), застою (стагнації), а також регресу і деградації, революція – це справжній рух вперед, реальна модернізація, суттєві прогресивні зміни. В цьому аспекті революція подібна до еволюції.

Як справжнє оновлення і як конкретний процес, а не одноактна подія, революція – це реальні справи, а не лише гасла та перелік побажань. В цьому революція також нагадує еволюцію і якісно відрізняється від

поверхневого епатажу з його революційною фразеологією та порожніми, беззмстовними апеляціями до тих чи інших аспектів пасіонарної, динамічної культури та відповідних періодів політичної історії з її домінуванням.

Український дослідник революцій В. Якушик вважає, що на відміну від повільної та (або) розтягнутої на тривалий час еволюції, революція – це рух прискореними темпами. «Революція – це якісні перетворення, стрибок у розвитку, що протиставляється простим кількісним змінам, поступовому нагромадженню вдосконалень» [7].

Революція – це також сила і процес, що простоїть поверненню в минуле, контрреволюції, реваншу реакційних сил. На протигагу перевороту (як відносно швидкому і простому захопленню важелів влади) революція – це глибока зміна усієї системи, її базових принципів, а не просто зміна правлячого режиму.

Позаяк поняття „переворот” має ще одне трактування – захоплення влади силами, що не спираються на масовий народний рух, то в цьому аспекті революція набуває значення активних дій широких народних мас проти існуючого режиму. На відміну від бунтів і путчів, пов’язаних з нереалістичними програмами або неефективними політичними діями та пануванням негативних емоцій, революція виступає як ефективний інструмент здійснення конструктивних завдань.

За стилем життя революція – це розрив з рутиною, із застарілими формами організації та функціонування влади, це впровадження інноваційних підходів. Революція часто означає руйнування конституційного (або щонайменше детально юридично оформленого та інституціоналізованого) режиму, запровадження тимчасових форм правління, скасування режиму старої законності (або старого режиму сваволі чи анархії – залежно від обставин). Водночас вона також може бути пов’язана із встановленням режиму беззаконня або анархії.

Українські дослідники Володимир Мейтус та Віктор Мейтус в своїй роботі «Маси, рухи, революції» проводять думку про те, що «якщо перевороти знаходяться на одному кінці списку можливих дій щодо усунення існуючої влади, то на іншому кінці цього ж списку розташовані революції. Більш того справедливим є принцип: будь-який еволюційний розвиток системи завжди закінчується революційним вибухом, який не тільки визначає новий шлях її подальшого розвитку, а й прибирає все сміття, що накопичилось протягом еволюції» [4, с. 448].

Революція – це застосування диктаторських, авторитарних, силових засобів вирішення суспільних конфліктів на відміну від спокійних політичних методів розв’язання складних питань шляхом їхнього обговорення (зокрема, в ході парламентських дискусій), з’ясування позицій та інтересів сторін, можливостей для компромісу, а також через використання механізмів виборів, референдуму тощо. Вона нерідко веде

не лише до тимчасового встановлення, але й закріплення диктаторських форм політичного режиму.

Російський дослідник С. Мірзоев досліджував легітимність під час революцій та дійшов висновку, що революція є або проявом узурпації влади (наприклад, з точки зору старого, дореволюційного права), або, навпаки, являє собою повалення влади узурпаторів, встановлення або створення умов для відновлення легітимної влади [5].

Застосування поняття „революція” може вбирати в себе всі означені вище (та деякі інші) аспекти, а може обмежуватися якимись із них. Отже, можливе різне розуміння революції, і кожне, за умови дотримання відповідної внутрішньої логіки аналізу і його висвітлення, буде правильним. Але слід пам'ятати, що це будуть різні концепції революції, які можуть значно відрізнятися одна від одної. І на базі кожної з них можуть створюватися суттєво різні типології та пропонуватися аргументи на підтримку тих чи інших типів процесів.

При цьому слід пам'ятати відомий вислів М. Бердяєва: «Революції завжди бувають невдалі, вдалих революцій не буває та бути не може. Вони завжди породжують не те, до чого спрямовувалися, завжди переходять в свою протилежність» [4, с. 448].

Революція як соціальна масштабна подія, що призводить до корінних змін в суспільстві в межах сучасної політичної теорії та практики значно трансформувала своє тлумачення й зараз під такою розуміють ненасильницькі дії, політичну технологію зміни вектору політичного процесу як вистави, що поєднує політичні інструменти з елементами впливу на масову свідомість.

Сучасна політична теорія в якості механізму здійснення політичних революцій визнає набір політичних дій, інструментів, подій, процедур та правил, які об'єднані спільною метою – впровадженням в життя ідеалів даної революції. Всі ці структурні елементи здійснення революції як форми політичних змін необхідно систематизувати та визначити послідовність застосування на практиці, що формує структуру революції. Структурно механізм здійснення сучасних революцій виглядає як набір фаз (стадій, етапів), що послідовно змінюють та продовжують один одного: революційна ситуація – безпосереднє здійснення виступу народних мас (отримання влади) – перетворення після захоплення влади.

Поняття «революційна ситуація» визначається як нестійкий суспільний стан, за якого достатньо невеликого поштовху в потрібному напрямку, щоб «процес пішов», виникли зміни, що свідчать про початок революції. Революційна ситуація має свої внутрішні фази протікання: незадоволеність широких верств населення у вигляді постійних протестів; наростання невдоволеності та її трансформація у організовані або спонтанні дії, спрямовані на руйнування існуючої системи влади; об'єднання всіх невдоволених соціальних груп у єдину силу, і, нарешті, розповсюдження невдоволеності на усі верстви населення.

Наступною фазою в механізмі революції виступає безпосереднє здійснення виступу народних мас, яке в сучасних умовах оксамитових революцій свідчить про перевагу саме ненасильницьких способів, коли під прямим тиском опозиції та мас вищі органи вже непрацюючої влади самі відмовляються від повноважень на користь народу і таке положення закріплюється рішеннями існуючих законодавчих та судових органів або ж референдумом.

Найбільш вагомою фазою (стадією) протікання революції вважається остання – стадія здійснення перетворень в суспільстві після захоплення влади. В межах даної стадії виділяють п'ять етапів: (1) здійснення революційних змін; (2) прийняття нових рішень про зміни в соціальному просторі, в економічних та культурних відносинах, які б відповідали надіям революційних мас; (3) створення нових або трансформація старих органів влади за рахунок поповнення їх революціонерами, але за професійною, а не політичною ознакою; (4) посиленням порушень в роботі системи управління, що призводить до реанімації раніше існуючих органів, хоча і під новими назвами; (5) поступова заміна кадрів серед тих, хто не може впоратися з керівною роботою та перерозподіл влади між кланами та групами, що виникли в результаті революції.

Практика застосування революцій як форми демократичного переходу в країнах пострадянського простору довела факт зміни змісту та форми протікання революції, перетворивши її на механізм зміни влади, внаслідок чого змінюється не стільки політичний режим, а лише владна еліта, яка формулює вектор всього національного політичного процесу як його провідний суб'єкт.

В межах транзитології окремо політологи виділяють «оксамитові» та «кольорові» революції. Під «оксамитовими» революціями розуміється один зі способів повалення комуністичних режимів: від поступових реформ до насильницького усунення старої влади через народне повстання, які відбулися переважно в країнах з порівняно м'якими авторитарними режимами, де стався розпад правлячої еліти та напередодні революцій спостерігався низький рівень життя й мала місце консолідація опозиційних сил демократичної та патріотичної спрямованості.

На відміну від «оксамитових», кольорові революції, які історично були пізніше за оксамитові та охопили країни колишнього СРСР, мали ненасильницький характер протікання, коли боротьба велася психологічною, соціальною, економічною та політичною зброєю за допомогою великих мас народу, ґрунтувалася на невдоволеності мас і часто в якості детонатора соціального вибуху використовували вибори.

Головною особливістю сучасних революцій в даному аспекті є її технологічний аспект, отже, можливість її застосування в політичній практиці за суб'єктивною волею певної групи, що підтверджує значення революції саме як механізму зміни політичного процесу, а не докорінних змін в свідомості та цінностях суспільства. Таких інструментальний

підхід визначає революцію як певний набір дій, процедур та правил їх проведення, коли революція формується як вистава, де участь беруть великі маси людей, сформовані за допомогою засобів впливу на їх свідомість через ЗМІ, а найбільш вдалий час для їх застосування – ненасильницький за своєю природою політичний інститут – вибори. Легітимна можливість та демократична природа застосування даного сценарію зміни влади перетворює революцію на дієвий механізм змін вектору політичного процесу в межах сучасних національних держав, що особливо актуалізується в період соціально-економічних криз, коли суспільство вимагає від влади докорінних, радикальних змін.

Література:

1. **Козелек Р.** Історичні критерії поняття революції у Новому Часі [Електронний ресурс] / Райнгарт Козелек // Часопис І. – 2004. – № 34. – Режим доступу до журналу : <http://www.ji.lviv.ua/n34texts/N34-revolution.htm>
2. **Магун А.** Подія революції [Електронний ресурс] / Артемій Магун // Часопис І. – 2004. – № 34. – Режим доступу до журналу : <http://www.ji.lviv.ua/n34texts/N34-revolution.htm>
3. **Мацієвський Ю.** «Помаранчева революція» крізь призму транзитології [Електронний ресурс] / Юрій Мацієвський // Часопис І. – 2005. – № 40. – Режим доступу до статті : <http://www.ji.lviv.ua/n40texts/macijevskyj.htm>
4. **Мейтус В.** Массы, движения, революции / В.Ю. Мейтус, В.В. Мейтус. – К. : Ника-Центр, 2008. – 504 с.
5. **Мирзоев С.** Гибель права : легитимность в «оранжевых революциях» / Сергей Мирзоев. – М. : Издательство «Европа», 2006. – 232 с. – (Евровосток).
6. **Орач Є. М.** Історія політичних і правових вчень : навч. посіб / Євген Михайлович Орач. – К. : Атака, 2005. – 560 с.
7. **Якушик В.** Українська революція 2004 – 2005 років. Спроба теоретичного аналізу / Валентин Якушик // Політичний менеджмент. Наук. журнал / гол. ред. Ю. Ж. Шайгородський. – 2006. – № 2 (17). – С. 19-36

Мегапроект як умова існування країни

Володимир Шедяков,

доктор соціологічних наук, кандидат економічних наук,
головний науковий співробітник
Національного інституту стратегічних досліджень

Статтю присвячено розгляду важливих питань розвитку соціальних відносин з точки зору управління формування Проекту розвитку суспільства.

Ключові слова: *Проект розвитку суспільства, суспільна стратегія, прогрес, модернізація.*

The article is dedicated to the important problems of development of social relations from the point of view of forming society's development Project.

Keywords: *society's development Project, society's strategy, progress, modernization.*

**«Якщо бажаєте бути щасливим, ви маєте
бути прив'язані до мети, а не до людей або речей»**
(Альберт Ейнштейн)

Стан соціальних відносин істотно потерпів від злому звичних моральних та ідеологічних орієнтирів, зміни ціннісних ієрархій, державних пріоритетів та орієнтацій. Але спогадами про минулу велич держави та міцність соціальних гарантій жити неможливо. Для забезпечення гідного положення країни та її населення стан “між” великими соціально-економічними Проектами має закінчитися. Необхідним є новий Проект розвитку, який поєднає раціональні та ірраціональні чинники соціального життя у творчій енергії народу, формуючи в якості міцного мотиватору дій почуття співучасті в історичних здійсненнях часу. Причому перспективними є тільки ті шляхи засвоєння соціальної раціональності постсучасного світу, які дозволяють підвищувати добробут народу, його упевненість в майбутньому та зміцняти захист самоідентифікації. Отже Проект розвитку має базуватися на соціальному досвіді цінностях та традиціях, надаючи ним прогресивну спрямованість, а не зламувати них. Втім можливості існують тільки для тих, хто в змозі (має адекватні якості) скористатися ними. Відтак для здійснення окремих проектів потрібна стратегія розвитку, якісного зростання – тобто та ж концепція модернізації (не тільки загальної модернізації країни, але й на ключових

напрямах). Іншим боком вирішення тактичних і стратегічних завдань розвитку є позиціонування в світі, використання процесів глобалізації. Тобто це є вкрай актуальним питанням рівня суспільно- цивілізаційної безпеки. Причому на шляху до модернізації наша країна вже має певні досягнення та поштовхи до нових кроків: Україна – член СОТ, лідер “Східного партнерства”, має реальну перспективу на угоди про зону вільної торгівлі та асоціацію з ЄС, запровадження безвізового режиму; Євро-2012 також може допомогти розвитку країни. Втім завдання нового Sturm und Drang (Бурі та натиску) вирішуватимуться в умовах пересічення елементів соціально-політичних постмодерну, модерну та архаїки. Причому якщо більшість моделей трансформації (вітчизняних та закордонних) здійснялися для змін в межах одного технологічного укладу, то нині на глобальному рівні здійснюється перехід до шостого техноуклада, що потребує пристосування вже до нього (в умовах виснаження частини ресурсної бази та стиснення часу), тоді як пострадянські виробництва часто все ще на рівнях 3–4: п’ятий був упущений під час руйнації СРСР та наступного хаосу й переділу майна. Взагалі ж “велике суспільство” нині створює умови масових непродуктивних витрачачь творчих сил людини.

Теоретична основа досліджень – концепції розвитку і модернізації. Зокрема, специфіку багатьох характерних рис модернізації суспільства теперішнього типу виявив миросистемний аналіз на перетині сучасних та постсучасних тенденцій: О. Ахієзер, Л. Беляєва, Беркем аль Атомі, І. Бусигіна, О. Буторіна, І. Валлерстайн, С. Гриневецький, А. Єрмолаєв, А. Етціоні, В. Зарін, Н. Зарубіна, В. Іноземцев, М. Калашніков (В. Кучеренко), О. Ківа, Н. Козлова, В. Козловський, А. Кочергін, Ю. Красін, В. Кремень, С. Кургінян, І. Ільїн, І. Ільїнський, С. Караганов, В. Корнілов, М. Лапін, М. Леонт’єв, О. Мамалуй, С. Матвєєва, А. Мельвіль, А. Мігранян, Н. Моїсєєв, В. Ніконов, Н. Полякова, А. Окара, Ю. Осіпов, Ю. Палкін, А. Паршев, С. Платонов, М. Погребинський, Г. Померанц, Є. Рєжабек, В. Рукавішніков, М. Старіков, Д. Табачник, С. Уралов, А. Уткін, І. Чернікова, В. Федотова, В. Шамрай, І. Шургаліна тощо. Причому риси карнавальності, неорганічності, мозаїчності (М. Бахтін, О. Ахієзер, С. Попов) часто є іманентними для стану “між” Проектами суспільного розвитку та для культури постмодерну, а відповідна можливість інструментального використання міфів базується на трактуванні їх змісту науковою школою О. Лосєва як смислового, стратегічно-символьного й образного явища особи. Слід підкреслити також загальне світоглядне значення робіт Ф. А. фон Хайєка, Л. фон Мізеса та К. Поппера, які гранично чітко сформулювали проблему меж ефективного управління соціальними процесами та запропонували можливі варіанти її вирішення, застерігали щодо небезпеки раціоналізму, утилітаризму і сцієнтизму в інтерпретації громадського життя. Отже в наявності – численні праці з дослідження досвіду проведення реформ, зокрема, використання часткових запозичень соціально-політичних інституцій та

техніко-технологічних інновацій заради забезпечення модернізації своєї країни.

Мета статті: запропонувати авторське бачення необхідності суспільного Проекту для підтримки та розвитку цивілізованої якості соціальних відносин, окреслити його певні риси, для цього – провести аналіз можливостей проведення модернізації в специфічних умовах постсучасності.

Риси та наповнення структури нового великого суспільного Проекту (Надпроекту, Мегaproекту), методологія підготовки та здійснення нової модернізації залежать від історичної спадщини народу, вимог та можливостей часу та амбіцій. Як відомо, “тільки врахування культурно-історичної специфіки своєї країни, тільки опора на властивих саме їй як історичному суб’єктові форми і цінності, що є спонтанним виразом саме її справжніх потреб і мотивів, і дозволяє безболісно здійснювати форсований розвиток” [1, с. 14; 2-8]. Причому сьогодні Україна змушена вирішувати нові завдання, не завершивши процеси подолання колишніх проблем. Глобальні процеси постмодернізації захопили країну в ситуації нерозв’язаності й частини завдань нормативного модерну. Суттєвою проблемою також є перетворення дійсності на ілюзію – і навпаки при нав’язуванні “гри в життя” з рішенням неіснуючих проблем і створенням непотрібних речей, активним формуванням ілюзорно-віртуального миру. Причому коли для суттєвої частини людей більше немає важливої загальної мети і загальної творчої справи, а є завдання особистого успіху та характер соціальних відносин і моделі ефективної соціальної інженерії можуть визначатися специфічними рисами мозаїки трансформацій, які іноді називають пост(недо)модерном або квазіпостмодерном. В цих умовах слабкі управлінські рішення еліти здатні закріпити небажані соціальні динаміки, збільшивши небезпеку відходу до суспільства химерного типу з перевагою соціально-економічних аномалій, розповсюдженістю негативних мутацій та тотальною міфологізацією соціального, політичного та економічного життя

Втім досвід вітчизняних та міжнародних модернізацій вже добре досліджений. Так, наприклад, в період дорадянської модернізації Вкраїна будувала Проект безкласового суспільства соціальної рівності, який базувався на ідеології соціальної рівності, (зокрема – прискорених соціальних ліфтах, механізмах соціальної міграції) та глобальному месіанстві. Дорадянський проект характеризувався формулою “самодержавство, православ’я, народність” та месіанством (“народ-богоносець”). Проте, нині в Україні ще не зроблений вибір нового Проекту розвитку, відтак – спрямованості дій та регулятивних впливів, не закінчено інституційно-інфраструктурне оформлення адекватних новим умовам навіть системотворчих відносин. Однак прогання часу у цьому загрожує втратою суб’єктності: не маючи власної стратегії, перетворюєшся на елемент стратегії чужої, крокуєш від якості суб’єкта до рис об’єкту. Відтак

сьогодні суттєво підвищується значення історичної спадщини, соціальних ілюзій та карнавальних технологій у свідомому соціальному проектуванні дійсності: форми відомих процедур та явищ приховують зовсім інший зміст. Позначилися і межі зростання: відчуття соціальної несправедливості підточує політичну стабільність, знижує ефективність управління країною. Таким чином, різко зростає роль соціокультурних чинників політичних ризиків. Межі зростання виявляються також і в тому, що стабільність не може нескінченно довго спиратися на одного лідера, рано чи пізно вона або почне ґрунтуватися на інститутах, або стане зникати. Консенсусу ж з приводу нових інститутів немає - як немає і виразного проекту таких інститутів. Крім того, межі зростання - у відсутності дієвих механізмів перетікання капіталів з сировинних галузей в галузі, пов'язані з високими технологіями, та конкретних соціально-економічних проектів розвитку зі створення нової соціальної і економічної реальності типу космічної програми, плану ДЕЕРО, засвоєння Цілини, індустріалізації, подолання безграмотності та незаможності. Між тим, у цій ситуації виживання припускає не просто перманентну венчурну інноватику, а концентрацію на ній всіх зусиль суспільства, з'єднання ривків. Водночас розвиток "великого суспільства" країни може гальмуватися надмірною централізацією та владною слабкістю регіонів (нестачею повноважень та важелів регіональної влади, ролі місцевих громад), імітаційним рівнем функціонування інституцій громадського суспільства, слабкістю дії конкурентних начал, архаїчною економікою, що консервується масовим експортом сировини.

На жаль, для багатьох представників еліти та соціальних груп сприйняття Європи обмежується системами соціальних стандартів і гарантій, а також безпеки. Але досягнення і підтримка цього стану базується на вмінні кожного використати та відстоювати свої права, в тому числі - на реальному (а не тільки формальному) відборі концепцій та механізмів регулювання. Як відомо, існує безліч варіантів модерної організації. При цьому поки країни СНД задаються завданнями інтеграції в глобальну економіку (що само по собі може бути тільки засобом), її лідери вже готуються до автономного виживання. Разом з тим ще зберігаються можливості вироблення форм взаємодії в сферах економічного та соціального розвитку, забезпечення безпеки на основі жорсткого дотримання національних інтересів усіх сторін, консенсусу і добровільності в міжнародних відносинах. Водночас за рахунок повернення в стандартні для західної цивілізації умови господарювання досягти рівня провідних країн уже неможливо: ці можливості підірвані та і конкуренти здатні унеможливити. Орієнтуватися на вирощування ліберальної демократії та відновлення конкурентоздатних індустріальних виробничих циклів украй мало ймовірно. Стати ресурсним додатком теж скрутно: катастрофічний (переддень колапсу) стан інфраструктур, велика питома вага накладних витрат, наявність успішних конкурентів

на сировинних ринках і дешевизна сировини в умовах глобалізації (при необмеженому виборі варіанту і швидкому його здійсненні) перетворює цей шлях на гарантію впадання в убогість, прихід масових неписьменності, епідемій та міжрегіональних конфліктів.

Крім того свої обмеження накладає епоха. Отже пауза останніх декількох років, що характеризувалася затишшям в міжнародній політиці, закінчується. Скоро знову почнуться великі зміни, й Україна має бути до них готова. Для цього потрібно повернутися в справжню реальність з тієї ілюзорної “реальності”, в якій вона зараз знаходиться, відкинувши застарілі уявлення і розхожі шаблони: зашкарублі догми не відповідає інтересам форсованого розвитку. Після краху структури світу, яка базувалася на двополюсному, бінарному, протистоянні таборів тепер в сучасній світовій системі більш немає одного центру ухвалення рішень, проте, є світовий лідер: США – з визначальним впливом і своєю стратегією. А також ряд претендентів на глобальне лідерство, серед яких все помітніше позиції Китаю і Європейського Союзу. А також могутні недержавні структури, стратегічну роль яких ще раз підкреслив в книзі “The Age of Nonpolarity” (“Вік безполярності”) голова Ради з іноземних стосунків (Council of foreign relations) Ричард Хаас. Зрозуміло, кожна сторона претендуватиме на розширення ресурсної бази та намагатися отримати союзників. У цій ситуації у кожного є вибір – на чий стороні бути в цій Великій політиці, причому вибір зовсім не буде постійним (окрім держав – лимитрофів). І в контексті цієї гри, що почалася, роль кожної країни може стати або більш автаркично-маргинальної, або відчутнішою на міжнародній арені. Причому для досягнення своїх цілей де-факто країни не обмежуються ідеологемами: “союзникам – усе, ворогам – закони”. Відтак, наприклад, добре відомим типовим проявом Realpolitik на світовій арені є політика подвійних стандартів: співробітництво США з авторитарними режимами, що пропонують протидію антиамериканської активності в обмін на те, що в Вашингтоні закривають очі на корупцію і порушення демократії, і, навпаки, агресія супротив будь-яких режимів, визнаних ворожими.

Навпаки, просування за рахунок створення осередків, вогнищ розвитку далі сформованого “стандарту” його базових параметрів здатне створювати прогресивні (що забігають вперед) мутації суспільних політико-економічних систем. У цьому (як і в забезпеченні населення якісними продуктами) основна роль належить малому й середньому бізнесу – основі конкурентного середовища в країні. Розвиток добросовісної конкуренції, культивування середовища існування малого й середнього бізнесу – це водночас є вирощуванням виробничого середовища національної економіки, вирішенням комплексу соціально-політичних проблем, подоланням антисоціальних форм монополізму. Тобто – створення фундаменту для становлення перспективних рис національного економічного комплексу, зміцнення його “імунітету”. Для цього необхідно формування та здійснення

стратегії інноваційного розвитку та формування повноцінного соціально орієнтованого інформаційного суспільства – двох підстав отримання країною гідних позицій під час переходу до шостого технологічного устрою. Отже критично важливим для підйому суспільства також є, з одного боку, поширення доступу творців до можливостей постсучасної ресурсної бази, з іншого, – підйом загального рівня добробуту народу. Що дозволяє на основі високих екологічних норм нарощувати позиції і в аграрній сфері, і в індустріальному виробництві, і в “економіці знань”, забезпечивши свою стратегію багатосекторної надійності: будувати свою високотехнологічну індустрію, здійснити контр-маніпулювання, займатися ціноутворенням, соціальним партнерством. Причому пізно та марно нині намагатися відтворити підйом економіки за рахунок певних верств (як колись сільського населення), зовнішніх країн (як колись колоній) або природних копалин: залежність від природних ресурсів – це слабкість в довгостроковій ініціативі, а не економічне рішення, одностороння експортна спеціалізація підриває решту всіх галузей. Замість цього доцільно інвестувати у вищу освіту, укріплювати науку і технічну галузь, забезпечувати пріоритет “лідерських груп” і “точок розвитку” (насамперед, науково-навчально-виробничих комплексів та творчих бізнес-інкубаторів, де на венчурних початках при певній підтримці держави відбуватиметься взаємодія між ученими, державою та бізнесом, яка дозволить стрімко перетворювати теоретичні ідеї на практичні товари та послуги). Як правило, подібні інкубатори створюються на державні гроші, потім відкриваючись для приватних вливань. Це було зроблено в багатьох самих різних країнах. Коли в країні будуть сильні університети і інкубатори, це створить “міст” знань в економіку, в якій приватні компанії працюють з високими технологіями. Відповідно, і компанія, охоча працювати з високими технологіями, може звернутися в інкубатор, щоб знайти варіант, що цікавить її [9-13]. Соціальна держава” – це і є політична система, що перерозподіляє матеріальні блага відповідно до принципу соціальної справедливості й заради досягнення кожним гідного рівня життя. Отже нині споруджено каркас держави, який належить облаштувати в усіх сферах суспільного життя. Майбутнє тим більше належатиме тим країнам і регіонам, котрі запровадять ефективні моделі конкурентоспроможності людського потенціалу, освіти та науки (адже через канали науки приходять передові технології) на базі, насамперед, розвитку єдності системостворюючих відносин праці, власності та управління, стан якої на фундаментальному рівні визначає сутність провідних процесів трансформації суспільства, на актуальному – забезпечує стійкість до можливих спроб гуманітарних інтервенцій та впливає на загальну якість суспільної безпеки.

Втім у площині соціального управління та відповідальності сьогодення знаходиться теоретична и практична відповідь на два питання. Перший історичний вибір: нація – творець або споживач, другий – самоцінність

народу або існування в якості світової обслуги. Саме навколо цього має формуватися Проект і стратегія розвитку зі стратегічним дизайном і формами ефективного управління. Від цього залежать пріоритети розвитку, вимоги до якості вирішення окремих питань, обмеження та підходи. Водночас, від обраних засобів буде залежати реально досягнута мета. Причому в умовах змін в тенденціях постмодернізації, наш ресурс, стратегія і тактика дій зобов'язані бути мобільними, гнучкими, сприйнятливими до усього передового, бути здатними до розвитку та прогресу [14-16]. Тому, природно, міжнародний авторитет, успіхи в спорті і культурі не можуть мати внутрішньої підтримки, поки заробітна плата і пенсії низькі, а економіка корупційна і істотна частина народу не довіряє будь-якій владі та не має захисту від свавілля її представників. Між тим тенденції професіоналізації ряду функцій в пострадянському просторі (спортсменів, політиків) поєднувалися зі зворотними іншими, які перестали приносити достатньо доходу для утримання сім'ї (наприклад, інженери, викладачі та учені – саме ті верства, що визначають розвиток при НТР). Однак саме від інтелігенції (її зацікавленості, результатів діяльності, вектору пошуків) часто залежить майбутнє. Водночас чим більшою мірою вдається використовувати місцеві особливості, тим більше виграє в конкурентній сутичці народів країна. Отже рішення мають бути не штампами, а ексклюзивними, що враховують особливості конкретних обставин та умов [17-21]. Вивчення досвіду зарубіжних і вітчизняних форсованих модернізацій показує, що, з одного боку, довготривалий системний позитивний ефект приносять соціальні інновації, близькі базовій культурі реципієнта, з іншого, – що частково проблемність однієї сфери може компенсуватися проривом в інших. Глобальна конкуренція активно зіштовхує народи і соціально-економічні структури з впливовими геополітичними і геоекономічними інноваціями у мультикультурному середовищі: “Щоб використовувати свій потенціал, ... необхідно від політики трансформації себе під західний тип відносин перейти до політики освоєння західного інструменталізму, зберігаючи свій державний, соціальний і транскультурний характер” [2, с. 33]. Питання забезпечення національних інтересів та забезпечення матеріальної основи національного суверенітету України сьогодні постає таким чином: з одного боку це є неможливим без зміцнення та модернізації індустріальної серцевини виробництва (включно й кадри відповідної кваліфікації та мотивації), з іншого, – неможливо ігнорувати й вимоги нової модернізації, її специфічні загрози та можливості. Серед найважливіших викликів, які повинно вирішити соціальне управління для зміцнення суспільної безпеки, ця проблема є й фундаментальною, й невідкладною.

Проте забезпечення форсованого розвитку в умовах постсучасної рефлексивної модернізації при жорсткому ресурсному обмеженні потребує концентрації на пріоритетних напрямках, масштабного ресурсного маневру, гнучкого використання здібностей населення, отже – високої ступінь

зацікавленості кожного та якісного стратегічного бачення [22-29]. Ідея особистого збагачення не здатна бути єдиною опорою сильної держави як механізму панування загальних цілей над приватними інтересами. Народи, що мають міцний інстинкт державотворення, під час трансформаційних процесів отримають додатковий бонус. Саме слабкість держави сьогодні стає чинником, який стримує розвиток “громадського суспільства”. Між тим деякі нові корпоративні економічні та суспільно-політичні інституції (“атрибути громадського суспільства”) мають тенденції більшого, ніж у держави, закріплення людини. При цьому можливості авторитарних і демократичних методів відбираються з позицій забезпечення прогресу в конкретних соціальних умовах. Цікавими варіантами розвитку різних моделей трансформацій стали суспільні системи Росії (превалювання політичної влади та політичної складової у владній еліті), України (домінування бізнесу і економічної складової у владній еліті) та Білорусі (багато в чому – спроба продовження радянського проекту в нових умовах).

Отже для деміфологізації постановки проблеми проведення нової модернізації (і забезпечення контр-маніпулювання цивілізаційним світоглядом) важливим напрямом могло б стати пов'язане із забезпеченням формування і діяльності на основах ресурсної пріоритетності комерційно спроможних інноваційних проектів з формуванням навколо них науково-освітньо-промислових комплексів. Змагання ж і взаємодію культурно-цивілізаційних світів припускає творче застосування принципу перетворених форм як забезпечення введення в систему міжнародних відносин певного взаємоприйнятного еталону при визнанні множинності можливих ієрархій і без спроб нав'язування будь-яких підходів. Це, у свою чергу, вимагає як відтворення науково-технічної бази розвитку, так і реформування систем управління у напрямі підвищення дієвості і швидкості впровадження інноваційних розробок в економіку. Відповідно, з метою підготовки і проведення нової модернізації доцільно на системному рівні на користь народу забезпечити якісне: використання державної власності і механізмів державного регулювання, запобігання подальшому використанню процесів роздержавлення в цілях кланового “дерібану”, виділення здатних забезпечити кардинальний і швидкий підйом за типом ланцюгової реакції “точок розвитку”, зберігши пріоритетність їх розвитку та баланс стабільності й суспільного прогресу. Проте для забезпечення попиту на вироби і послуги в умовах глобального надлишку інформації та надвиробництва торговці агресивно нав'язують гонку з задоволення все більш високих стандартів споживання за рахунок реклами все нових споживчих моделей. Суспільство також активно поширює шаблони розуміння і стандарти поведінки. Редукція ієрархії потреб до найпростіших “хліба та видовищ” і орієнтація на звичку до збереження і підвищення рівня комфорту: матеріального і духовного стає найважливішим чинником здійснення вибору. Вона ж може перетворитися на могутню перешкоду на шляху нової модернізації. Як відомо, плани та

звершення можуть здійснитися в абсолютно різних напрямках. Наприклад, часто діаметрально протилежні стратегії боротьби за Батьківщину, державу, науку, промисловість і так далі – або за особисті спокій, споживання, владу. Причому, як правило, прихильникам кожною з цих життєвих стратегій нецікава інша. Тому, природно, Проекту на споживачі, тязі до достатку і достатку, на їх поклонниках не підняти; його реалізація вимагає жертвеності та аскези. Отже проблема – не в розвалі СРСР, а в вичерпанні масового творчого запалу. Тобто – не в кількості, а в якості. Розвиток і взагалі забезпечує не комфортне середовище, а агресивне.

У цій ситуації при збільшенні соціальних мереж зростає гетерогенність, невизначеність, взаємопроникання фрагментів різних структур, рухомість меж, кардинально змінюється співвідношення господарських норм і аномалій [34-38]. Суттєвою проблемою також є підміна дійсності ілюзією – і навпаки при нав'язуванні “гри в життя” з рішенням неіснуючих проблем і створенням непотрібних речей, активним формуванням ілюзорно-віртуального миру, що потребує нових підходів до суспільних стратегій, пов'язаних з більш активним використанням традицій і звичаїв, колективних відносин і взаємодій, неформальних комунікацій і соціальних мереж, з синтезом елементів керованості, самокерованості та некерованості, науки, міфів та символів, зокрема – для забезпечення гуманітарної безпеки суспільства.

Література:

1. Постперестройка: Концептуальная модель развития нашего общества, полит. партий и обществ. организаций / [Кургинян С. Е., Аутеншлюс Б. Р., Гончаров П. С., Громыко Ю. В., Сундиев И. Ю., Овчинский В. С.]. – М. : Политиздат, 1990. – 93 с.
2. **Попов С.** Идут по России реформы (размышления невольного участника) / С. Попов // Кентавр. Методологический и игротехнический альманах. – 1992. – № 2. – С.27– 45; – № 3. – С. 17–33.
3. **Платонов С.** После коммунизма: Кн., не предназнач. для печати / С. Платонов. – 2-е изд.; Второе пришествие: Беседы. – М. : Мол. гвардия, 1991. – 557 с.
4. **Бергер П., Лукман Н.** Социальное конструирование реальности: Трактат по социологии знания / П.Бергер, Н.Лукман. – М.: Медиум, 1995. – 333 с.
5. **Кутуєв П. В.** Концепції розвитку та модернізації в соціологічному дискурсі: еволюція дослідницьких програм / П. В. Кутуєв. – К. : Сталь, 2005. – 500 с.
6. **Dube S. C.** Modernization and Development: The Search for Alternative Paradigm (Socio-cultural development alternatives in a changing world) / S. C. Dube. – Tokyo: Univ. Press, 1988. – 422 p.

7. Modernization. The dynamics of growth / [Ed. by M.Weiner].– N.Y., L. : Basic books, inc., 1976. – 346 p.
8. **Nisbet R.** The History of the Idea of Progress / R. Nisbet.– N.Y., 1980. – 372 p.
9. **Bachrach P.** Power and poverty: Theory and practice / P. Bachrach. – NY.: Oxford University Press, 1970. – 220 p.
10. **Benton T.** Objective interests and the sociology of power / T. Benton // Power: Critical concepts. – Vol.2. – L.: Routledge, 1994. – P. 283–307.
11. **Dahl R.** The concept of power / R. Dahl // Political power: A reader in theory and research. – NY.: The Free Press, L.: Collier-Macmillan, 1977. – P. 73–88.
12. **Ледяев В. Г.** Современные концепции власти: аналитический обзор / В. Г. Ледяев // Социологический журнал. – 1996. – № 3-4. – С. 109–126.
13. **Ледяев В. Г.** Власть, интерес, социальное действие / В. Г. Ледяев // Социологический журнал. – 1996. – №3-4. – С. 79–94.
14. **Гидденс Е.** Соціологія / Е. Гидденс. – К. : Основи, 1999. – 726 с.
15. **Заславская Т. И., Рывкина Р. В.** Социология экономической жизни: Очерки теории / Т. И. Заславская, Р. В. Рывкина. – Новосибирск: Наука. Сиб. отд-ние, 1991. – 448 с.
16. Освобождение духа / [Под ред. А. А. Гусейнова, В. И. Толстых]. – М. : Политиздат, 1991. – 352 с.
17. **Левашова А.** Глобализация мира: миф или реальность / А. Левашова // Вестник Моск. ун-та. – Сер. 18 “Социология и политология”. – 2001. – № 1. – С. 16–28.
18. **Данилов А. Н.** Глобализация, регионализация и современный трансформационный процесс / А. Н. Данилов // Социс.– 1998. – № 9. – С. 12– 17.
19. **Шайгородський Ю. Ж.** Становлення глобалістського підходу до національної політики: протиріччя української моделі цивілізаційного розвитку / Ю. Ж. Шайгородський // Наука. Влада. Політика. – К. : Знання України, 2008. – С.111–130.
20. **Молчанов М. А.** Дискуссионные аспекты проблемы “национальный интерес” / М. А. Молчанов // Полис. – 2000. – № 1. – С. 8–22.
21. **Кушніренко В.** Методологічні засади дослідження модернізації суспільно-політичних систем у процесі глобалізації / В. Кушніренко // Сучасна українська політика. – 2010. – Вип.21. – С. 90–98.
22. **Томпсон А. А.** Стратегический менеджмент. Искусство разработки и реализации стратегии / А. А. Томпсон, А. Дж. Стрикленд. – М. : Банки и биржи, ЮНИТИ, 1998. – 576 с.
23. **Диксон П.** Бизнес-тренды: Стратегическое моделирование будущего / П. Диксон. – М. : Эксмо, 2005. – 480 с.
24. **Туленков М. В.** Соціально-управліські механізми організаційної впорядкованості демократичної держави / М. В. Туленков // Політичний

менеджмент. Наук. журнал / гол. ред. Ю. Ж. Шайгородський. – 2008. – № 5(31). – С. 60–74.

25. **Туленков М. В.** Управліські відносини в системі організаційної взаємодії в соціальному управлінні / М. В. Туленков // Український соціум. – 2008. – № 1(24). – С. 58–71.

26. **Туленков М. В.** Організаційна взаємодія в соціологічному дискурсі / М. В. Туленков // Український соціум. – 2008. – № 4(27). – С. 46–62.

27. **Лич В. М.** Теоретико-методологічні аспекти системного відношення до трудового потенціалу суспільства / В. М. Лич, В. Є. Шедяков // Науковий вісник Академії муніципального управління: Зб-к наук. праць. – Сер. “Економіка”. – 2010. – Вип. 8. – С. 15–23.

28. **Шедяков В. Е.** Стратегическое управление в мобилизационной хозяйственной политике: международный аспект / Шедяков В. Е. // Проблемы социализации личности в период экономической нестабильности: Материалы Междунар. научно-практ. конф. – Березники, 1999. – С. 41–45.

29. **Шедяков В. Е.** Стратегическое управление в региональной хозяйственной политике / Шедяков В. Е. // Региональное развитие Украины: проблемы и перспективы: Тез. Междунар. научно-практ. семинара. – Харьков, 1995. – С. 10–14.

УДК 323 (477)

Політичні традиції панівного класу України

Олег Траверсе,

доктор політичних наук,
професор кафедри соціології та соціальних технологій
Національного авіаційного університету

У статті розглядаються традиції панівного класу та їхні прояви в політико-культурній спадщині України

Ключові слова: політичні традиції, політична еліта, політичні інститути, політичне лідерство, «пролетарська культура», панівний клас.

The traditions of dominating class and their displays in political and cultural heritage of Ukraine are considered in the article.

Keywords: political traditions, political elite, political institutes, political leadership, "proletarian culture", dominating class.

Актуальність. Ще античні мислителі (Платон, Аристотель, Сенека) вказували на пряму залежність якості внутрішнього світу людини та її

соціальної ролі у суспільстві та державі. Насамперед, це стосується еліти, як соціокультурної страти.

Історія соціалізму радянського гатунку претендувала на утвердження принципово нових форм колективності. На загальному фоні придушення індивідуального життя у суспільних формах його прояву було продемонстровано нездатність пристосування до нових історичних викликів сучасного світу. «Соціалістична» комбінація колективного та індивідуального найбільш виразно проявилась у класових відносинах та створених політичних та державних структурах влади.

Виклад основного матеріалу. Авторитарно-етатистська традиція, яка була вкорінена в усій історії, у ритуалах, дисциплінарних механізмах та дискурсі влади радянської держави залишила відбиток на процесах політичної взаємодії, ідентифікації, культури, елітотворення в Україні. Центальною фігурою в ній є особа, суб'єкт влади, який здебільшого визначає надправові чи позаправові правила суспільної гри, зумовлені очікуваннями мас та рівнем освіченості, розвитку культури, самосвідомості актора.

Існували традиції, коли в якості об'єкта своїх інтересів республіканська частина правлячого класу України бачила радянську державу як основний інститут, що здатен вирішити існуючі суперечності і виступити лідером трансформаційного процесу. Ця властивість зумовлювалась своєрідністю ментальності радянсько-партійної номенклатури. Свої власні групові, корпоративні інтереси компартійний правлячий клас співвідносить (і навіть отожднює) з державними, вважаючи себе виразником державних інтересів.

Підставою слугує те, що компартія як владна політична сила одноосібно формувала управлінські структури різних рівнів і масштабів, які впроваджували і здійснювали відповідну політику, яка у свою чергу була засобом цієї влади. Універсальною властивістю влади є її функціонування окрім політичних процесів ще й в усіх сферах суспільних відносин. Влада інституціоналізується, оформлюється у спеціалізованих закладах, апаратах влади і посадах, в ієрархіях правлячих сил та осіб – лідерів, працівників управління, органів влади на різних рівнях.

Структурування впливових груп політичної еліти відбувалося на звуженому полі державних інституцій. Цьому сприяли наслідки люмпенізації більшості населення країни, пов'язане з цим встановлене відношення до громадян як до, так званого «електорату». Тобто, елемента призначення за рахунок вдаваних виборчих процедур.

Вітчизняний політичний досвід свідчить, що у 1920-і рр., позбувшись маргінального становища та посівши місце політичної еліти, пролетарські провідники тобто виступаючи від імені пролетаріату, всіляко пропагували і втілювали у політичну та суспільну практику, так звану, «пролетарську культуру». Вона набула характеристик системотвірного чинника у вигляді відповідної ідеології.

У подальшому пролетарська культура виявляє себе у непримиренній боротьбі з буржуазною культурою, у протистоянні з, так званими, пережитками капіталізму у свідомості і побуті людей. Своїм взірцем пролетарська культура вбачає таку «людину політичну», яка є носієм непримиренної ворожості до всього інакшого як образу ворога і зведення картини світу до простих опозицій – «свої – чужі», «друзі – вороги» [4].

Командно-адміністративна система, як особливий тип управління суспільним розвитком, призвела до таких визначень соціалізму радянського типу як: «казармений», «військово-феодальний» і т. п. Вони відображували стан, за якого в основах устрою всього суспільно-політичного та господарського життя панував командний метод у якому керівник за наказом вождя втілював його настанови.

Для такої системи показовим є розходження між задекларованими принципами і практикою існування реальних відносин в інституційному середовищі партійно-радянської системи влади. Його дію неминуче супроводжував монопольний диктат та нажим, так зване «телефонне право». Пріоритети командно-адміністративної системи визначали і процеси у соціальній сфері, де відношення до джерел розподілу матеріальних благ стали основою визначення суспільного статусу.

Тогочасне вміння керувати в першу чергу пов'язувалось з вмінням одержувати у держави різні пільги, фонди і ресурси. Державою здійснювались функції загального розподілу різних суспільних благ, внаслідок чого виникали особливі інтереси щодо їх розподілу. «Свідченням безволля центру і того, що воля ця вже не потрібна ... радянський (самодержавно-імператорсько-модерністсько-прогресистський) етос панував і без цього» [2].

За такого підходу можливе вироблення відповідних «правил політичної гри», яка буде не лише зрозумілою, але й прийнятою українським суспільством. Інституційний порядок, встановлений радянськими законами і головним Законом Радянської України – Конституцією, в першу чергу занепав з причин відсутності відповідності реальній політичній практиці. За умов повторюваності такий спадок може набути характеру історичної традиції, що несе реальну внутрішню загрозу майбутньому країни.

Культурно-національний аспект історичної ситуації, характер взаємодії політичної системи на громадян визначається її станом, конкретною фазою історичного буття, зрештою, усталеними політичними традиціями, які існують і відтворюються в її глибинах. Від цих особливостей історичної ситуації залежать політичний клімат, динаміка зрушень у політичному просторі, визначення домінуючих полів влади, з яких здійснюється політичний старт політичного актора.

Шляхи самореалізації політичних еліт і політичного лідерства/керівництва в контексті суспільного і політичного розвитку для України продовжують бути актуальними на часі. Провідна роль в цьому належить

національній еліті. Суспільство зацікавлене у стабільній і відповідальній еліті. Будь-який політичний лад намагається формувати власну еліту, яка необхідна для більш ефективного здійснення влади. Разом з цим, політична еліта не є ситуаційним утворенням. Це сукупне породження усіх процесів політичної життєдіяльності суспільства.

Політика, це насамперед, боротьба за отримання влади і право нею користуватись. Сутність елітарної моделі демократії складає теза про те, що класики елітистської теорії трактували єдність правлячої еліти як аксіому. Солідарність політичних еліт щодо основних переконань і цінностей розглядалися ними як самоочевидний факт. Елітна солідарність, будучи центральною характеристикою елітної структури, містить у собі загальні ідеї і загальний моральний кодекс поведінки, а також певне усвідомлення своєї єдності.

Якщо звертатись до джерел авторитаризму в українському соціумі, то слід визнати, що він продукується не самою системою формальних інституцій. Провідним засобом його відтворення є методи здійснення влади всіма акторами і групами, які реально її мають. А причиною цього явища слід визнати слабкість демократичних компонентів як у суспільній свідомості, так і в поведінці політичних лідерів.

Л. Нагорна звертає увагу на закладену у радянську політичну структуру двоїстість у взаємостосунках між «центром» та «периферією» – «жорсткий політичний пресинг здійснювався шляхом створення складної ієрархії управління з центру національними республіками; в ролі допоміжного апарату в ній використовувалася і Україна. Певне уявлення про цю ієрархію може дати запропонована ще у 60-х рр. Дж. Армстронгом таксономія неросійських народів СРСР. Прибалти в ній були віднесені до державних націй, мусульманські народи – до «колоніалів», українцям і білорусам відводилася роль «молодшого брата». «Українці легко асимілювалися у домінуючу культуру і могли бути використані, щоб допомагати росіянам управляти «колоніалами». Росіяни не без успіху підтримували в українській самосвідомості ілюзію партнерства, «поділу влади», месіаністські настрої «допомоги відсталим», а одвічний синдром «молодшого брата», комплекс «меншовартості» заважав українцям реально оцінювати ситуацію. Щоправда, напередодні розвалу СРСР Армстронг визнав, що його схема будувалася на перебільшені ступеня раціональності у радянській політиці і що на ділі відносини між «старшим» і «молодшими» братами часто «нагадували родинну сварку». «Він міг би додати, – зауважує з цього приводу У. Лакер, – що поведінка лідерів республік також не вкладалася у раціональну модель» [3].

Інституційні утворення є упорядкованими механізмами взаємодії між управляючими і тими, ким управляють, між суспільною верхівкою і, так званою, народною масою. Політичні інститути є не лише якимось інструментом управління (саме подібне ставлення до них притаманне більшості українських реформаторів). Причому сподіватись на

ефективність взаємодії між народом і владарюючими можливо лише тоді, коли укорінені у засвоєних суспільством (не лише писаних, але й не писаних нормах, зразках поведінки, ціннісних системах) будуть наближатись одна до одної.

У такому широкому розумінні політичних інститутів міститься не лише управлінський компонент у вигляді законів, указів, актів, розпоряджень і такого іншого у прояві дії тих чи інших владних структур (які є інструментом, каналом, обмежувальною рамкою простору політичної діяльності), а й урахування прийнятих у суспільстві норм і правил, які регулюють соціально-політичну активність індивідів і груп. Підтримка динаміки суспільно-політичних перетворень пов'язана з дією інституту політичного лідерства. Здатність до інституціональних змін зумовлюється динамікою суспільного розвитку. Між ними існує складний зв'язок. Він знаходить свій прояв у готовності до сприйняття та продукування інновацій у різних сферах суспільного життя.

Розуміння цих процесів також необхідне у зв'язку з тим, що слід розрізняти ступінь відповідності міфів і доктрин правлячих меншин з реальними потребами суспільного розвитку та потенційними можливостями їх втілення у суспільно-політичну практику. Іманентна властивість правлячих угруповань до історичної спадковості привертає увагу до вивчення політичних процесів та інституцій, в межах яких були сформовані відповідні якості сучасного українського політичного істеблішменту.

Головним підсумком розвитку України в рамках державності радянського зразка можна вважати наданий урок. Він полягає в наступному: відсутність інституційних обмежень державної влади позбавляє суспільство перспективи розвитку. Тільки демократія, яка ґрунтується на конституційних обмеженнях влади держави, спроможна обмежити владу правлячого політичного класу.

Відсутність в явному політичному житті складових політичного лідерства робить його вразливим для всілякого роду «хвороб» авторитарного прояву. Функції політичного лідерства і керівництва не є тотожними і рівнозначними. Політичне лідерство має таку важливу складову як ідейне лідерство, використання ідей та ідеалів, тобто наповнення певними суспільними ідеалами, соціальними цінностями, що в життєдіяльності виступає у програмних установках.

Сфера політики, що регулює доступ людей до відносин домінування-підкорення у наявних державних інститутах розподілу та здійснення влади, створює систему координат дії індивідуальних і групових акторів. Політичне лідерство, як дія, існує та здійснюється у ході взаємодії держави і суспільства на вищих етапах процесу державотворення.

Існує протистояння поглядів дослідників на місце і роль керівників та лідерів у суспільно-політичному розвитку. Теорії акторів відстоюють позиції їх великої суспільної ваги. Згідно структурних підходів –

вважають, що державна бюрократична машина «працює» незалежно від зміни лідерів. Лідери лише підписують рішення, вироблені колективами людей, які мають професійні знання, а лідери у бюрократизованому суспільстві є продуктом «організованої активності» (чисто символічними фігурами ролі яких виконують інші люди – «виконавча еліта»). Зміна типів владних відносин (народу та еліт), слугують тим ґрунтом, на якому найбільш істотно відстежуються зміни, що відбуваються у процесах лідерства на тлі суспільного розвитку.

Серед основних властивостей української частини правлячого класу є, по-перше, утвердження орієнтацій на сильний центр, який здатен виступати не лише в якості соціального арбітру, але й задавати тон, основні контури і механізми всім перетворенням, які проводяться. По-друге, посиленням ролі індустріальних еліт у розподілі ресурсів, який супроводжується перерозподілом впливу між елітами, де головна увага зосереджується навколо вибору тієї моделі суспільного розвитку, яку необхідно втілити в життя.

Наступне – це перетворення відносин між елітними групами у найбільш конфліктне середовище у суспільстві та здібність цих груп на інструментальному рівні проявляти свою прагматичну сутність, здатність до політичного компромісу у найбільш складні, кризові моменти життя соціуму. Зрештою, позбавлення цього середовища від елементів, які себе найбільше дискредитували, просування нагору людей, які є більш раціоналізовані, краще розуміють і виражають сучасні проблеми.

Поступове перетворення вищих органів компартії України у зібрання професійних номенклатурних партфункціонерів, насамперед зайнятих власною долею, свідчило про еволюцію компартійних структур у напрямі парламентської організації. На користь цього факту є такі характерні риси, властиві парламентській асоціації, як розробка стратегії і тактики політичної поведінки своїх представників в органах державної влади.

Однією з важливих сфер діяльності парламентської партії є висування і підготування своїх кандидатів на виборах, які намічаються, організаційного та ідеологічного забезпечення перемоги своїм представникам; виявленню та оцінці своїх політичних супротивників; вивчення суспільної думки і т. п. Це вимагало освоєння методик політичного аналізу і прогнозу, вміння своєчасно реагувати на мінливу політичну обстановку, виробляти властивості, пов'язані з діяльністю в умовах політичного суперництва, що все далі загострюється.

Відцентрований політичний курс, що його взяла більшість українського комуністичного керівництва разом із націонал-демократичними силами на зламі 80-90-х років XX ст., був спровокований не тільки невдалою національною політикою союзного центру, а й тенденціями політичного розвитку самої Радянської України.

Формальні правила чи формальні інститути можуть бути змінені за вимогою держави досить швидко, тоді як неформальні інститути -правила,

обмеження та механізми примусового дотримання правил, мають досить пролонговану, тривалу у часі та політичному просторі динаміку трансформацій. Одним із джерел інституційних змін у політиці є еволюція світосприйняття індивідів, що має прояв як зміна відношень до цінностей і/або зміни в ієрархії ціннісних вподобань.

Таке становище водночас відбиває як актуальність самої проблеми, так і є свідченням обмеженості існуючих підходів до її вирішення, коли враховується лише один (той чи інший) аспект політичної дійсності. Більше того, переважно досліджуються зовнішні форми та види його прояву тощо.

Політична практика розширення і обмеження повноважень, які визначають відповідні рамки та поле діяльності акторів ґрунтується на принципах процесуальності, системності і комплексності, конфліктності та креативності політичної діяльності. Вона пов'язана з процесами відносин між політичними суб'єктами у їх змаганні за утвердження власних пріоритетів у державних структурах влади.

Прояв функцій влади можна спостерігати не лише в різних суспільних сферах, але й на різних рівнях соціальної структури – суспільному, що охоплює найбільш складні соціально-політичні відносини і об'єднує колективи та відносини в них; індивідуальному. Керівник (управлінець) має забезпечити ресурсами і захистити політичні рішення, які треба втілити в життя у рамках процесу виконання відповідних функцій. З огляду на такі орієнтації елітні групи інтерпретують характер функціонування всієї системи суспільних інститутів, будують власні моделі політичної та соціальної дії. Проблема загострюється тим, що самоорганізаційне значення соціального дискурсу для всього соціуму не рівноцінне: суперечності на вищих ієрархічних рівнях чи базових соціальних стратах викликають у соціумі набагато значніше внутрішнє збурення, а ніж дисгармонія в локальних об'єктах соціуму. Більше того влада ніколи не є абсолютною, її завжди обмежено або законами й традиціями, або об'єктивними параметрами ситуації. [1]. Реальне невдоволення на адресу функціонування державних радянських інститутів українська частина правлячого класу не пов'язує зі своєю діяльністю, вимагаючи покращень в роботі центру. У відповідності до такої орієнтації елітні групи створюють власні моделі політичної та соціальної дії, способи інтерпретації характеру функціонування всієї системи соціально-економічних і політичних інститутів.

Висновки. Дослідження інституційної складової перетворень вказує на першочергову значущість парламентаризму як інструменту забезпечення політичної стабільності в період радикальних змін. Саме український парламент був місцем досягнення міжелітної згоди у питаннях вироблення стратегії демократичних змін в країні.

З цього приводу слід звернути увагу на ту важливу роль, яка належить парламентським процедурам у момент безпосереднього прийняття

рішення щодо початку інституційних змін. Тобто місцем вироблення стратегії переходу до трансформації виступає саме парламент, який є сам безпосереднім учасником цього процесу. З діяльністю парламенту також пов'язується проблема легітимації політичного курсу. Ця обставина зумовлена необхідністю введення суспільних ініціатив (які пов'язані з реформами), у законодавче русло. Зведення стрижневих функцій політичного лідерства до окремих начал даного явища, тих чи інших елементів, сприяє недооцінці універсального лідерського їхньому виродженню у олігархічних, автократичних або охлократичних формах.

Література:

1. **Гозман Л.** Политическая психология / Л. Гозман, Е. Шестопад. - Ростов н/Д., 1996. - С.63
2. **Ильин М. В.** Ритмы и масштабы перемен (О понятиях «процесс», «измерение», «развитие» в политологии) / М. В. Ильин // Политические исследования. - 1993. - № 2. - С. 57 - 68. - С. 66.
3. **Нагорна Л. П.** Політична культура українського народу: історична ретроспектива і сучасні реалії : [монографія] / Лариса Панасівна Нагорна. - К. : Стило, 1998. - 278 с.
4. **Шаповал Ю. І.** Україна ХХ століття: Особи та події в контексті важкої історії / Юрій Шаповал. - К. : Генеза, 2001. - 560 с.

УДК 81'42

Домінантні інтенції феномену моди у процесах трансформації політичного дискурсу

Наталія Волвенко,

кандидат політичних наук,

старший викладач кафедри суспільних наук

автомобільно-дорожнього інституту ДВНЗ

«Донецький національний технічний університет»

Виокремлено доміантні трансформативні інтенції феномену моди, що здійснюють безпосередній вплив на процеси інституціоналізації дискурсивних практик; продемонстровано роль моди у трансформаційних процесах відкритого суспільства.

Ключові слова: політичний дискурс, мода, спрощення, популяризація, інтерес.

The dominant transformative intentions of the phenomenon of fashion that are exercising a direct influence on the processes of institutionalization of discursive practices are determined. The role of the fashion in the transformation processes of the open society is demonstrated.

Keywords: *political discourse, fashion, simplification, popularization, interest.*

У сучасному динамічному світі під владу моди потрапляють різні суспільні сфери, зокрема, політична. Як динамічний фактор генези соціального життя, мода сприяє ускладненню та розмаїттю форм суспільно-політичного буття, впливаючи на процеси політичної динаміки. В результаті, сучасне суспільство стає більш динамічним, а політичний дискурс, як вагомий чинник соціально-політичного життя, відіграє вирішальну роль у цих процесах.

Серед праць, присвячених висвітленню проблематики особливостей прояву феномену моди у формуванні політичних дискурсів, його трансформаційних інтенцій, маємо виокремити дослідження Ж. Бодрійєра,

Т. Веблена, В. Зомбарта, Ж. де Лабрюєра, Ж. Ліповецьки, Г. Тарда, а також А. Гофмана, В. Ільїна, Г. Куц, Ю. Лотмана, Л. Ятіної та інших.

Зупинимось на виявленні базових інтенцій моди, завдяки яким вносяться зміни у політичний дискурс.

Яким чином відбувається становлення явищ моди (і в політичному дискурсі зокрема)? Г. Куц вважає, що специфіка факторів новоутворень, які відповідають за нові прояви моди, полягає в тому, що вони є наслідком „спрощення” певних ідей тієї сфери, у яку проникає мода [1, с. 110]. У різних суспільних сферах існують основні початкові принципи, спрощенням яких займається мода. Так, наприклад, „високі філософські ідеї біоетики трансформуються і потрапляють у масову культуру у вигляді спрощених екологічних ідей „рухів зелених” [1, с. 110]. Панування моди неможливе у сфері складних філософських ідей біоетики, мода відкриває доступ будь-якому індивіду лише у сферу спрощених та зрозумілих більшості знаків. Саме тому модними можуть стати екологічні ідеї „рухів зелених”, оскільки вони вже пройшли етап *спрощення*, що зробило їх зрозумілими та доступними для широкого загалу.

Так само мода поводить у сфері одягу (здавалося б, своїй традиційній сфері). Тут також існує незрозуміла більшості сфера „високої моди” (*haute couture*), витвори якої видаються інколи абсурдними та недоречними. Механізми моди на цьому рівні не спрацьовують, вони працюють на більш низькому рівні – рівні *спрощення* певних зразків одягу та донесення їх до масового споживача в утилітарному вигляді. У цьому контексті слід також зважати на розмитість терміну мода, „яким, з одного боку, позначають певні явища, що характеризуються підвищеною мінливістю у будь-якій сфері культури а, з іншого – аналогічні явища лише у сфері

культури одягу” [1, с. 11]. Вживаючи термін мода, матимемо на увазі перше розуміння цього поняття.

Або ще приклад із політичної сфери. На думку І. Валлерстайна, епоха, яка настала після Французької революції (її автор означає терміном „Сучасність”) стала епохою домінування ліберальної ідеології [2, с. 140]. Як зазначав І. Валлерстайн, „ліберальна ідеологія утримує наш дискурс” [2, с. 140]. Корпус різних – інколи суперечливих за змістом – концепцій, які прийнято відносити до теорії лібералізму, вельми складний для освоєння його широким загалом. Втім, певні ключові ідеї та терміни надмірно спростилися і попали у широкий вжиток уже в *спрощеному* вигляді, втрачаючи первинний зміст (наприклад, терміни „демократія”, „свобода”, „рівність”, „справедливість” тощо). Саме такі терміни здатні потрапляти під владу моди.

У зазначеному контексті М. Сазонов підкреслює, що протягом десятиліть після Другої світової війни ми стали свідками безпрецедентної ескалації термінологічного й ідеологічного викривлення. Слово, яке втратило свій первісний зміст, позначається як „слово-ласка” або „слово-пастка”. До „слів-ласк” належать: „суспільство”, „соціалізм”, „соціальний” тощо. [3, с. 81]. Так, термін „демократія” перетворився на „слово-пастку”: „щодо такого слова, як „демократія”, то не тільки не існує узгодженого визначення, а й спроби створити таке наражаються на опір з усіх боків. Захисники режиму будь-якого типу заявляють, що це демократія, і вони побоюються, що доведеться припинити використання цього слова, якщо воно буде пов’язане з якимось одним значенням” [3, с. 81].

На думку Г. Тарда „прихильники нових ідей поширюють їх, вживаючи для цього не наукову мову, переповнену новими термінами, а стару народну мову, якою так добре володіли Лютер, Вольтер, Руссо” [4, с. 243]. Тобто для заволодіння свідомістю народних мас використовується доступна мова, зрозуміла більшості. А мода завжди там, де спрощеність і доступність. Г. Тард вважав, що лише впливом моди можна пояснити занепад латини та поширення романських мов, які були більш доступними для сприйняття. „Потреба лінгвістичної революції, без всяких підстав, в силу капризу, представляє одну із перших епідемій моди” [4, с. 259].

Спрощення, на наш погляд, здійснюється шляхом *популяризації*. Наприклад, у політичній сфері, як ми вже відзначали, феномен популяризації професійних знань виникає там, де рядовий носій мови змушений мати справу з професійною мовою, тобто виступає як „користувач”. Також сприяє *популяризації* певних політичних ідей процес демократизації мови. Потреба у демократизації виникає тоді, коли звичайний носій мови є не тільки об’єктом політичної діяльності, але й водночас її суб’єктом. „Мода спрощує високі принципи, адаптуючи їх до більшості” [1, с. 110], що сприяє *популяризації*.

Нові ідеї провокують виникнення нових потреб, являючись своєрідним джерелом розвитку [1, с. 112]. Так, наявність плюралізму в ідеологічній

сфері у західних демократіях зовсім не означає вираженого різноголосся, розходження політичних ідей. Та чи інша політична доктрина прагне виражати інтереси широких верств населення. У свою чергу, перед Україною, яка взяла курс на демократію західного зразка (модернізація навздогін), і значно розширила свій політичний лексикон, з'явилися, відповідно, нові потреби у вдосконаленні політичної системи в цілому.

Але для того, щоб політичні ідеї спровокували появу нової моди, вони мають гранично спроститися. „Мода „виловлює” в сонмі ідей, які витають у повітрі, те, що в даний момент актуально для більшості. І, зрозуміло, відповідним чином спрощує, пристосовуючи до інтелектуальних і фінансових можливостей кожного потенційного споживача” [1, с. 113]. Наприклад, російський політик В. Жириновський породжує інноваційні тексти, як вербальні, так і невербальні, він працює лише на „больових точках”, тому таке повідомлення і стає самотрансльованим [7, с. 450].

Отже, можна помітити, що мода приводить до спрощення ідей у конкретній (підвладній їй) сфері, сприяючи доступності цієї сфери. Адже тільки доступні ідеї, які є зрозумілими більшості, підхоплюються масами, як зазначав ще Г. Лебон [6]. Таким чином, для сучасної епохи є характерним спрощення, яким позначена не лише політична сфера. На наш погляд, цей факт незаперечно доводить проникнення моди у різні суспільно-політичні сфери.

Спрощення ідей залежить від їхньої популярності. Мода „спрощує й імплантує у масову культуру саме ті ідеї певної сфери культури, яким властива *популярність* у даний момент часу, тобто які цінні у даний час у даному місці” [1, с. 116]. Чим же зумовлюється популярність якихось ідей у суспільстві? На думку Г. М. Куц, певні ідеї набувають популярності не тому, що так вважають конкретні особи у конкретний час. Якщо люди використовують ці ідеї, значить, вони корелюють з їхніми думками. Із цього випливає, що популярність якоїсь ідеї вказує на певне зміщення у суспільному сприйнятті, в особливостях мислення людей. Адже той чи інший період якоїсь епохи відображається у змінних зовнішніх формах життя. Отже, модними (і популярними) є ідеї, які найкращим чином відображають ключові напрямки конкретної епохи. Таким чином, мода *популяризує*, виштовхує на поверхню ті ідеї, які є найбільш актуальними у конкретний відтинок часу в конкретній спільноті людей. Із цього випливає, що *спрощення* і *популяризація* – базові вектори впливу моди на політичний дискурс.

Але особливо слід звернути увагу на те, що мода спрощує й популяризує не абсолютно всі ідеї, а лише ті, які викликають найбільший інтерес; оскільки здатність викликати інтерес „сприяє популяризації ідеї.; при відборі новацій моди вибір зупиняється не на кожній спрощеній ідеї, а лише на тій, яка привертає увагу своєю незвичайністю, цікавістю, викликає подив” [1, с. 117].

На думку Ю. Бічай, модні слова по-різному вводяться в текст, але вони завжди „бувають в ефектній позиції, привертаючи тим самим до себе увагу” [7, с. 15], тобто викликаючи інтерес. Як зазначав Г. Тард, „юрба схильна віддатися без найменшого опору, коли розпалена її допитливість, під владу ідей та бажань, що популяризуються модними проповідниками, ораторами, драматургами, романістами” [4, с. 203]. Тобто, якщо певне явище викликає цікавість юрби, суспільний інтерес буде спрямований саме на це явище.

Поняття „інтересного” вельми актуальне стосовно розуміння процесів формування політичного дискурсу, зокрема його вербальної компоненти, яка не в останню чергу визначається політичною риторикою. На думку М. Гаврилової, „інструментами влади”, у свою чергу, служать значною мірою індивідуальні вербальні засоби, характерні для того чи іншого політика, той набір слів і виразів, який він найчастіше використовує у процесі спілкування, а також суперсегментні ознаки (емфаза, тон голосу тощо) [8, с. 135]. Політичний дискурс, з точки зору теорії мовленнєвої діяльності, розглядається як соціально-орієнтоване спілкування, що має характер комунікації, яка переконує [9]. Для політика вибір слів і виразів є надзвичайно важливим інструментом влади. „Досвідчений політик ніколи не буде використовувати у своїх промовах незвичайні слова й екзотичні вирази, які приковують увагу публіки до самих цих слів” [10, с. 283].

Але викликати особливий інтерес і надати ефекту промовцеві може емоційна складова його виступу, оскільки „емоції краще запам’ятовуються, краще сприймаються, тому будь-яке повідомлення, що несе емоційну інформацію, дуже важливе для впливу” [7, с. 190]. Ле Бен зауважив: „Оратор, який бажає захопити натовп, має надмірно вживати сильних виразів, стверджувати, повторювати і ніколи не намагатися доводити щось розмірковуваннями” [10, с. 277]. Політики, які діяли таким чином, виступали з великим успіхом, наприклад, А. Гітлер, В. Жириновський. Ті ж, хто промовляє перед масовою аудиторією, ніби перед членами Вченої ради, приречені найчастіше на поразку, наприклад, Є. Гайдар.

М. Епштейн відзначав, що інтересним завжди є те, що перебуває у проміжку між двома крайнощами: між порядком і свободою, достеменністю і неймовірністю, логікою й парадоксом тощо. „Варто чомусь одному взяти гору, відтіснити інше – й інтерес негайно ж пропадає, змінюючись на суху повагу чи мляву байдужість” [11]. Як відзначає Г. Куц, здатність теорії викликати інтерес може залежати не тільки від високого, але й від низького ступеня ймовірності того, що вона доводить. Так, мода цікава тим, „що демонструє найменш імовірні, досить часто навіть абсурдні ситуації, але тут виникає одне „але”. Мода навряд чи потребує достовірних аргументів. Накопичення цих аргументів... переводить модну теорію в серйозну програму” [1, с. 120], що може перетворити модний статус на повсякденний. Так, наприклад, якщо на гребені хвилі перебудови у середині 1980-х років люди з великим інтересом сприймали нову „перебудовну” політичну

лексику („Президент”, „реформа”, „програма „500 днів”; „свобода слова”; „гласність”), то з адаптацією її у масовій політичній свідомості ця модна політична лексика перетворювалася на повсякденну. Більше того, на зміну настроям очікування й великих сподівань прийшли розчарування й апатія.

Певні цінності чи норми, потрапляючи в поле дії моди, спрощуються та популяризуються, лише потім здійснюється їх подальша трансляція.

Для усталення міфів у масовій свідомості велике значення мають механізми маніпулювання свідомістю [12], зокрема риторичні прийоми, метафоричні засоби, політична реклама тощо. Причому, саме застосування метафор як засобу мовного символізму сприяє *спрощенню та популяризації* політичного дискурсу. Як зазначав Х. Ортега-і-Гасет: „метафора подовжує „руку” інтелекту; її роль в логіці може бути уподібненою вудочці чи рушниці” [13, с. 72]. Фахівці довели, що між частотністю метафор і суспільними кризами існує взаємозв’язок, тобто кількість метафор у періоди криз зростає: „під час економічних криз метафоричний коефіцієнт збільшується, це свідчить про „соціальний стрес”... У зв’язку з цим... політичну метафору можна вважати показником соціальної напруженості” [8, с. 131]. З цього випливає, що метафора є важливим засобом вирішення проблемної ситуації. Отже, виникнення моди на політичні метафори свідчить про суспільно-політичну кризу або наближення перетворень.

Р. Андерсон припускає, що при зміні авторитарного дискурсу влади демократичним дискурсом у масовій свідомості руйнується уявлення про кастову єдність політиків та їхню віддаленість від народу [14]. Дослідник вважає, що дискурс нової політичної еліти зближується з „мовою народу”, але виявляє значну варіативність, яка відображує варіативність політичних ідей у демократичному суспільстві.

Р. Андерсон дослідив частотність кількох груп метафор, за якими можна судити про те, як комуністична еліта співвідносила себе з рештою населення СРСР. Науковець виділяє метафори розміру („великий”, „крупний”, „величезний”, „широкий”, „титанічний”, „гігантський”, „високий”), метафори переваги і субординації („виховання”, „завдання”, „робітник”, „будівництво”, „зразок”). Як з’ясувалося, частотність цих метафор зменшувалася у міру того, як населення починало самостійно обирати представників влади. У процесі демократизації суспільства на зміну „вертикальним” метафорам прийшли „горизонтальні” („діалог”, „спектр”, „ліві”, „праві”, „прибічники”, „противники”), чому також сприяла мода. Очевидно, що поява орієнтаційних метафор „лівий” і „правий” вказує на появу у населення свободи політичного вибору.

Р. Андерсон доходить висновку, що характерні для авторитарного дискурсу метафори гігантоманії й патерналізму притаманні монархічному й диктаторському дискурсові загалом, через що просторові метафори субординації можна вважати індикатором недемократичності суспільства [14]. Виходячи з дискурсивної теорії Р. Андерсона, можна припустити, що витоки демократичних перетворень у суспільстві закладені у

дискурсивних інноваціях, а не у зміні соціально-економічних умов життя. У цьому полягає сутність дискурсивної моделі демократії. Отже, політична метафоризація є суттєвим методом здійснення впливу. Зазначимо, що не кожне нове слово (або метафора) набуває статусу модного, зазначає Ю. В. Бічай, а лише те, якому притаманна висока частотність використання [5, с. 12].

Таким чином, застосування метафор сприяє спрощенню політичного дискурсу та його подальшій популяризації, тобто проникненню моди в його структури. *Спрощення та популяризація* – домінантні інтенції моди, які здійснюють вплив на інституціоналізацію політичного дискурсу шляхом трансляції ціннісних значень. Мода, на наш погляд, вказує на ті – підвладні їй – сфери, у яких слід чекати змін, і тим самим привертає до них увагу. Відповідно, *мода диктує напрямки майбутнього*. Мода активно корелює з трансформаціями у соціумі, виступаючи в ролі своєрідного індикатора доступності певних ідей різноманітних суспільно-політичних сфер. Поява модних новацій – наслідок спрощення і популяризації тих ідей певної суспільно-політичної сфери, які викликають інтерес і можуть поширюватися тільки в умовах динамічних процесів.

Література:

1. **Куц Г. М.** Феномен моди: онтологічний статус і філософсько-антропологічні засади : дис. ... кандидата філос. наук : 09.00.04. / Куц Галина Михайлівна. – Харків, 2003. – 197 с.
2. **Валлерстайн И.** После либерализма / Иммануэль Валлерстайн ; [пер. с англ. ; под. ред. Б. Ю. Кагарлицкого]. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 256 с.
3. **Сазонов М. І.** Ліберальна демократія – модель державного устрою країн Заходу / М. І. Сазонов // Порівняльна політика. Основні політичні системи сучасного світу / [за заг. ред. В. Бакірова, М. Сазонова]. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2008. – 576 с. – С. 79–117.
4. **Тард Ж.** Законы подражания (Les lois de l'imitation) / Ж. Тард ; [переводъ съ французскаго]. – С.-Петербургъ : Издание Ф. Павленкова, 1892. – 372 с.
5. **Бічай Ю. В.** „Модні” слова в сучасній російській мові (на матеріалі тлумачних словників і мовленнєвої практики мас-медіа кінця ХХ – початку ХХІ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 „Російська мова” / Ю. В. Бічай. – Дніпропетровськ, 2003. – 21 с.
6. **Лебон Г.** Психология народов и масс / Гюстав Лебон. – СПб. : „Макет”, 1995. – 316 с.
7. **Почепцов Г. Г.** Имиджелогия / Г. Г. Почепцов. – М. : Рефл-бук ; К. : Ваклер, 2000. – 768 с.

8. Гаврилова М. В. Политический дискурс как объект лингвистического анализа / М. В. Гаврилова // Полис. – 2004. – № 3. – С. 127–138.
9. Желтухина М. Р. Комическое в политическом дискурсе конца XX века / М. Р. Желтухина. – М. : Издательство ВФ МУ ПК, 2000. – 186 с.
10. Шейнов В. П. Психология власти / В. П. Шейнов. – М. : Ось-89, 2003. – 528 с.
11. Эпштейн М. Н. Интересное [Электронный ресурс] / М. Н. Эпштейн. – Режим доступа: <http://www.philosophy.ru/library/epstein/interes.html>
12. Мотузенко Б. І. Соціокультурні аспекти маніпулятивного впливу. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соц. наук : спец. 22.00.04 „Спеціальні та галузеві соціології” / Б. І. Мотузенко. – К., 2002. – 16 с.
13. Теория метафоры : [сборник / ред. Н. Д. Арутюновой]. – М. : Прогресс, 1990. – 512 с.
14. Будаев Э. В. Метафора в политическом интердискурсе / Э. В. Будаев, А. П. Чудинов. – Екатеринбург : Уральский государственный педагогический университет, 2006. – 124 с.

УДК 321

Психологічний вияв атрибутивних властивостей (форм) політичної влади

Світлана Бульбенюк,

кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політології та соціології
Київського національного економічного
університету імені Вадима Гетьмана

Розглядаються особливості психологічного вияву базових атрибутивних властивостей (форм) політичної влади – сили, переконання, повноважень, примусу, маніпуляції й авторитету. Особлива увага звертається на з'ясування психологічного вияву атрибутивних властивостей політичної влади, виходячи з позицій теорії соціальної комунікації. Висвітлюється специфіка комунікативно-інформаційних властивостей влади.

Ключові слова: *кратологія, влада, авторитет, комунікація.*

The features of the psychological manifestation of the basic attributive properties (forms) of political power – the power, persuasion, credentials, coercion, manipulation and authority, are considered in the article. Particular attention is drawn to the elucidation of the psychological manifestation of the attributive properties of political

power based on the positions of the theory of social communication. The specific of communicative and informational properties of power is revealed.

Keywords: *kratology, power, authority, communication.*

Політична влада історично є однією з центральних категорій суспільно-політичних досліджень. Це пояснюється тим, що саме влада визнається переважною більшістю науковців осереддям політики, її важливою змістовною складовою. Втім дуже часто влада розглядається досить поверхово – як категорія, яка може стати в нагоді при здійсненні кількісного або якісного опису базових параметрів політичного життя того чи іншого суспільства. З іншого боку, доволі поширеним є підхід, відповідно до якого влада аналізується у суто механічний (або навіть механістичний) спосіб – через намагання розкласти її на складові частини, класифікувати за певними критеріями й ознаками. Таким чином, можна вести про своєрідну «розпорошеність» предмета досліджень у царині кратології. Однак сучасний світ є настільки складним, а вектори його політичного і соціального розвитку настільки непередбачуваними, що цілком логічно перед вченими постають якісно нові завдання науково-евристичного пошуку з'ясування конкретних форм, проявів, властивостей політичної влади, визначення особливостей їх трансформації в останні десятиріччя. За таких умов вивчення феномену політичної влади з огляду на необхідність виокремлення психологічних аспектів її функціонування є одним з актуальних і перспективних напрямів кратологічних досліджень.

Метою представленої статті є вивчення особливостей психологічного вияву базових атрибутивних властивостей політичної влади. Серед основних завдань цієї роботи необхідно виокремити такі: 1) висвітлення психологічного аспекту функціонування шести сутнісних форм влади – сили, переконування (переконання), повноважень, примусу, маніпуляції та авторитету; 2) з'ясування психологічного вияву атрибутивних властивостей політичної влади, виходячи з позицій теорії соціальної комунікації; 3) розгляд специфіки комунікативно-інформаційних властивостей влади.

Джерельну базу статті сформували праці як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. На особливу дослідницьку увагу, на нашу думку, заслуговують книга авторитетного польського соціолога і політолога Єжі Вятра «Соціологія політичних відносин», у якій представлений системний аналіз соціопсихологічних засад функціонування політичної влади, праці знаних російських вчених М. Ільїна та А. Мельвіля «Влада» та «Слова і сенси. Досвід опису ключових політичних понять», а також робота російського науковця А. Дегтярьова «Політична влада як регулятивний механізм соціального спілкування», в яких запропонований оригінальний авторський погляд на певні аспекти кратологічної проблематики. Варто відзначити й одне з найновіших вітчизняних фундаментальних видань –

«Енциклопедію державного управління», в якій висвітлено базові підходи до розуміння специфіки функціонування політичної влади, вироблені у сучасній політичній науці та у теорії державного управління.

Феномен політичної влади є предметом дослідження не лише політології, але й таких суміжних з нею наук та субдисциплін, як політична соціологія, філософія, політична психологія, теорія держави і права. Причинами такої прискіпливої уваги до проблем кратології є, на наш погляд, по-перше, публічний характер політичної влади як її сутнісна атрибутивна властивість і, по-друге, специфіка самих владних відносин. Адже соціогенезис влади, владних відносин вкорінений у самій природі того чи іншого суспільства, у специфіці його організації й самоорганізації. З одного боку, кожне суспільство – це складна система міжособистісних, внутрішньогрупових і міжгрупових взаємодій, що зумовлює необхідність налагодження каналів соціальної, політичної, формально-юридичної, культурної комунікації. Зрозуміло, що влада як в історії, так і в сьогоденні відіграє одну з ключових ролей у функціонуванні подібних каналів комунікації різних рівнів. З іншого боку, функціонування будь-якого соціуму ґрунтується на об'єктивній його нерівності, неоднорідності, і влада як яскравий вияв такої властивості суспільства також постає як сукупність надзвичайно своєрідних, обумовлених факторами і чинниками різного характеру, відмінностей субординаційного, ієрархічного, вертикального порядку.

Єжі Вятр формулює наступні, ключові для розгляду психологічних аспектів влади, питання:

- Які психічні нахили призводять до того, що одні люди прагнуть влади, а інші ухиляються від неї? Які саме суспільні умови й особистісні чинники формують такі нахили?

- Якою є залежність між методами здійснення влади та методами боротьби за владу, з одного боку, і рисами психіки людей, котрі беруть участь у цій боротьбі, - з іншого? Чи є певні риси психіки функціональними щодо існуючих політичних умов та як це впливає на відбір людей, які здійснюють владу?

- Якими є механізми і психологічні джерела політичних конфліктів та як вони співвідносяться з тими суспільними умовами, що породжують ці конфлікти?

Усі перелічені питання, як бачимо, зачіпають проблематику психологічного аспекту тих чи інших політичних явищ, у тому числі – функціонування політичної та державної влади. Польський науковець зауважує: «... ці питання є важливими, без їх з'ясування не може існувати закінчена теорія соціології політичних відносин» [1, с. 277–278].

Безумовно, що вивчення й аналіз психологічних явищ, пов'язаних безпосередньо з функціонуванням різноманітних політичних явищ завжди викликали палкі дискусії у колі філософів, соціологів, психологів, культурологів та політологів. Дослідження психологічних засад

функціонування політичної та державної влади є особливо плідними й дискусійними, тому що влада за своєю природою є амбівалентним феноменом, який поєднує у своїй структурі часто протилежні складові – матеріальні і нематеріальні, особистісні і суспільно значущі, егоїстичні й альтруїстичні тощо. До того ж, влада (як політична, так і державна) сама є цінністю, подібною до престижу, грошей.

Розгляд психологічного аспекту функціонування тих чи інших політичних явищ, у тому числі – і влади, – може бути виокремлений як автономна теоретична система, що потребує аналітичних досліджень. Причому, подібні наукові розробки можуть здійснюватися у двох основних напрямках – через вивчення прямих і зворотних зв'язків у структурі влади та владних відносин. Адже важливим є розкриття не тільки впливу владарюючого суб'єкта на об'єкт владних розпоряджень, але й навпаки.

На думку автора, у дослідженнях психології влади варто враховувати наступні шість її основних форм, що поєднують властивості і психологічного, і соціального, і політологічного характеру. Так, перша форма влади – сила. Застосування сили або загроза її застосування з найдавніших часів були найбільш поширеними засадами функціонування влади, перш за все, – державної. Переконавання (за термінологією авторів «Короткого оксфордського політичного словника» [2, с. 113]) або переконання як форма влади базується на принципі висування певних ідей, які здатні створити своєрідну психологічну залежність у суспільстві – ґрунт для здійснення подальших маніпуляцій суспільною свідомістю і громадською думкою. Третьою формою влади є повноваження. Це можливості і права влади командувати, віддавати накази, а також обов'язок підвладних суб'єктів коритися таким наказам владарюючих акторів. На думку американських дослідників, повноваження є «відокремленими від влади, хоча становлять ресурс для влади» [2, с. 113].

Примус є четвертою, взірцевою формою влади, яка заснована на контролі над людьми за допомогою погроз (або відвертих, неприхованих, або невисловлених, але таких, що маються на увазі, й сприймаються у цій якості громадянами). Примус у політологічних дослідженнях чи не найчастіше пов'язується з феноменом влади. Причому, примус у владі, як правило, розуміється у формі нав'язування волі владарюючого суб'єкту підвладним суб'єктам. Відомі російські політологи М. Ільїн та А. Мельвіль вважають, що примус як форма влади є проявом її директивного аспекту, це дозволяє дослідникам, зокрема, розглядати різноманітні прості моделі владних відносин [3, с. 151]. При цьому вкрай необхідно розмежовувати два поняття та дві форми влади – силу і примус, адже сила є більш примітивною засадою здійснення влади, тому деякі вчені (скажімо, Т. Болл) переконані у тому, що влада, заснована на силі, – це псевдовлада. Примус, у свою чергу, базується на необхідності застосування більш складних соціопсихологічних механізмів. Так, примус надає символічного змісту застосуванню сили, насильства. Фактично примус виступає формою

політично і соціально регламентованого насильства, яке сприймається підвладними суб'єктами як легітимне. До того ж, примус може розумітися в якості індивідуального способу здійснення влади, що вказує на особистісні властивості владарюючого суб'єкта.

Примус може розглядатися не тільки як форма політичної влади, але й в якості однієї з її основних функцій. У такому контексті примус виявляється як власне примус – прямий або опосередкований; як принадування – підкуп, обіцянки, хабарі; як блокування наслідків – створення перешкод конкурентові в боротьбі за владу; як «створення вимог» – штучне формування потреб, що їх може задовольнити лише агент влади; як «розтягнення сітки влади» – залучення додаткових чинників залежності суб'єкта від влади; як шантаж – погрози нині або залякування карою за непокору у майбутньому; як підказки – ненав'язливе впровадження в масову свідомість вигідних владі настанов чи забобонів; як інформаційний прямий або опосередкований контроль – здійснюється з допомогою застережень, рекомендацій, помсти [4, с. 57 – 58]. Таким чином, примус вказує на вольову природу влади, соціальний характер владних відносин. Варто зауважити, що зі зміною соціополітичних засад функціонування сучасного суспільства спостерігається і трансформація форм та проявів владного примусу – з безпосередніх, силових за своєю сутністю, вони видозмінюються у більш приховані, замасковані під «добровільні» і такі, що є усвідомлено обраними. Подібні новітні форми владного примусу дуже часто схожі або навіть тотожні маніпуляції.

Отже, п'ята форма влади – маніпуляція, яка має свою специфіку, що відрізняє її, у тому числі, від політичного маніпулювання. Маніпуляція як форма влади, по-перше, є однією з найдавніших її властивостей і характеристик; по-друге, вона пов'язаним з таким різновидом контролю, який здійснюється і забезпечується без погроз, за переконанням американських науковців, «здебільшого використовуючи ресурси інформації та ідей» [2, с. 113–114]. Значення маніпуляції як особливої форми влади зростає за умов становлення інформаційної цивілізації. Окрім того, маніпуляція сьогодні може використовуватись як один з найефективніших, найдієвіших засобів здійснення влади, мобілізації суспільних ресурсів з метою виконання тих чи інших завдань, стимулювання політично та соціально активної або пасивної поведінки підвладних суб'єктів. Причому, в основі маніпуляції можуть лежати найрізноманітніші засоби і механізми соціопсихологічної природи.

На окрему увагу, на наш погляд, заслуговує шоста форма влади – авторитет, адже вона найтіснішим чином пов'язана з такою важливою властивістю влади, як легітимність. Авторитет у найзагальнішому вигляді є зосередженням (локусом) влади, з одного боку, та феноменом, що означає самопородження влади, з іншого боку. Адже влада створює авторитет, але, водночас, породжує його. Як підкреслює авторитетний російський дослідник М. Ільїн, за своєю природою (семантичною, у тому числі)

«авторитет перш за все є приналежністю, властивістю, характеристикою певних владних суб'єктів або центрів влади» [5, с. 204]. Науковець пропонує розглядати три основні напрями тлумачення авторитету у контексті вивчення політичної та державної влади: 1) авторитет – це форма, вияв і результат здійснення влади, що використовується нарівні з такими опосередкованими формами, як вплив, примусовий контроль, насильство; 2) авторитет як різновид влади, тобто легітимне керівництво, здатне спрямовувати дії і думки інших політичних суб'єктів без використання примусу і насильства; 3) авторитет – джерело і зміст влади, коли сама влада перетворюється у форму реалізації авторитету [5, с. 203].

Таким чином, при усьому розмаїтті форм, методів і способів здійснення політичної та державної влади авторитет необхідно досліджувати особливо детально. Адже саме авторитет як форма влади, її зміст і результат спирається на свідомі та конструктивні основи політичної і соціальної діяльності. Авторитет може розглядатися в якості символічної міри легітимності влади, що має психологічну природу, яка чітко відстежується. У зазначеному контексті авторитет влади трактується як «керівництво, яке визнається підвладними та здатне спрямовувати думки і дії інших політичних суб'єктів, не використовуючи примусу або насильства» [3, с. 156]. Авторитет виконує дуже важливу так би мовити «психотерапевтичну» функцію влади, бо саме завдяки авторитету влада сприймається як система обов'язків, як атрибут і вияв міжособистісних відносин на рівні суспільства і держави. Авторитет влади може бути джерелом і творцем суспільної злагоди завдяки здатності легітимних політичних керівників виявляти, концентрувати і посилювати найважливіші моменти згоди на соціальному рівні.

Як бачимо, кожна з наведених вище атрибутивних властивостей (форм) політичної влади має спільні витoki соціопсихологічної природи, а саме – особливий різновид впливу – владно-вольовий вплив, який базується на можливостях застосування права й організаційної діяльності держави. Цей владно-вольовий вплив є своєрідним синтезом як особистісних, емоційно забарвлених характеристик суб'єкта владних відносин, так й об'єктивних факторів – права, моралі, державної організації. До того ж, системний аналіз психологічного вияву атрибутивних властивостей політичної влади вимагає обов'язкового врахування наслідків реалізації владно-вольового впливу, визначення ступеня їх передбачуваності і прогнозованості. Таким чином, соціопсихологічну природу політичної влади, на наше переконання, варто досліджувати за допомогою категорій «здатностей», «можливостей», «вольових зусиль», які не тільки конкретизують науково-теоретичні пошуки, але й дають змогу більш системно висвітлити феномен влади, реалізацію владно-вольового впливу за тих чи інших умов політичного життя суспільства.

Американський дослідник Ч. Бернард у своїй теорії «сприйняття влади» стверджує, що об'єкт владних відносин вважає владні вказівки

(накази) тільки у тому випадку авторитетними (а значить – й власне владу як таку, що має авторитет – С. Б.), коли вони відповідають наступним вимогам:

- той, хто підкорюється, може зрозуміти й розуміє наказ;
- у момент отримання наказу підвладний не вважає його несумісним зі спільними цілями;
- під час прийняття власного рішення на виконання наказу підвладний вважає його сумісним зі своїми інтересами й намірами;
- об'єкт здатний інтелектуально та фізично виконати наказ [6, с. 65].

Отже, проблема авторитету (авторитетності) влади є обопільною. Авторитет завжди зумовлює наявність взаємного зв'язку між суб'єктом й об'єктом владних відносин. Причому, такий взаємний зв'язок має унормовуватися єдиними правилами, а також спиратися на усталені у даному суспільстві принципи соціальної комунікації.

Одним з базових принципів соціальної комунікації, що властивий для більшості суспільств, є принцип дистанції влади – «ступеню, на якому люди, наділені меншою владою, приймають факт нерівномірного її поділу» [7, с. 98]. Означене прийняття субординаційних характеристик влади, на думку автора, багато в чому є саме психологічним за своєю природою та соціальним або соціокультурним за своїм призначенням. Це обумовлює наступну особливість: у суспільствах з високим ступенем дистанції влади ієрархія вважається нормальним явищем, а кожен член соціуму займає у ньому певне, чітко визначене місце, «грає» свої особливі соціальні ролі та виконує специфічні функції. Як зазначає український дослідник Т. Брус, культура, якій притаманний високий ступінь дистанції влади, характеризується конформізмом, прислужливістю, авторитарністю. І навпаки, якщо у суспільстві низька дистанція між владою і людиною, то представники цього суспільства схильні до новачій, винахідливі, енергійні [7, с. 99].

Тому цікавим, на нашу думку, є запропонований авторитетним російським науковцем А. Дегтярьовим підхід щодо виокремлення для системного аналізу феномену політичної влади базових компонентів у структурі комунікації в межах державно-публічної влади. Такими компонентами, відповідно до концепції політолога, виступають: 1) агенти; 2) цінності; 3) способи (інструментально-інституційні); 4) ресурси. «Взаємодія між ними і визначає, на наш погляд, усю палітру відносин, що виражаються у російській мові поняттями «панування» та «підпорядкування», «воля» та «сила», «контроль» та «розподіл», «керівництво» та «лідерство», «управління» та «тиск», «владарювання» та «вплив», «авторитет» та «наси́льство» тощо», - зауважує дослідник [8, с. 115].

Отже, серед комплексу атрибутивних характеристик влади особливе місце належить її комунікативно-інформаційним властивостям. Це група порівняно «новітніх» властивостей політичної влади, адже вони виходять на авансцену владних відносин в останні десятиріччя

XX століття та пов'язані з розвитком базових засад інформаційного (постіндустріального) суспільства. Такі авторитетні політичні мислителі сучасності, як Джон Гелбрейт, Олвін Тоффлер, Деніел Белл, переконані у тому, що за нових цивілізаційних умов кардинальним чином змінюється і характер політичної влади. Знання й інформація – це ті властивості, які визначатимуть сутність влади у найближчому майбутньому, витісняючи поступово на другий чи навіть на третій план політики колись ключові кратичні фактори і чинники – насильство (силу), багатство, могутність.

Окрім того, комунікативно-інформаційні властивості влади спричиняють поступове формування і становлення якісно іншої природи політичної влади, для якої, скажімо публічність, транспарентність, конкурентність отримують нові, відмінні від колишніх форми прояву. Таким чином, відбувається поступова, часто непомітна на перший погляд трансформація як форми, зовнішніх проявів, так і самої сутності, змісту політичної влади, яка постає сьогодні в якості абсолютно інакшого соціополітичного феномену. Означеній проблематиці, на наше переконання і мають бути присвячені майбутні дослідження у царині кратології, бо саме вони ставлять як перед науковцями, так і перед політиками важливі завдання теоретичного та прикладного характеру.

Література:

1. **Вятр Е.** Социология политических отношений: Пер. с польск. / Под ред. Ф. М. Бурлацкого. / Е. Вятр. – М.: Изд-во «Прогресс», 1979. – 462 с.
2. Короткий оксфордський політичний словник. – К.: «Основи». – 2005. – 789 с.
3. **Ильин М. В.** Власть. / М. В. Ильин, А. Ю. Мельвиль. // Полис. – 1997. – № 6. – С. 146–163.
4. **Троян С. С.** Порівняльні політичні системи сучасності: Навчальний посібник. / С. С. Троян. – К.: НМЦВО, 2003. – 266 с.
5. **Ильин М. В.** Слова и смыслы. Опыт описания ключевых политических понятий. Монография. / В. В. Ильин. – М.: РОССПЭН, 1997. – 432 с.
6. **Іванова Н. Ю.** Політологія: Навч. посіб. / Н. Ю. Іванова, В. Ф. Смолянчук. – К.: КНЕУ, 2011. – 347 с.
7. Енциклопедія державного управління: у 8 т. / Нац. ак. держ. упр. при Президенті України; наук.-ред. колегія: Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. / Том 1: Теорія державного управління. – К.: НАДУ, 2011. – 748 с.
8. **Дегтярев А. А.** Политическая власть как регулятивный механизм социального общения. / А. А. Дегтярев. // Полис. – 1996. – № 3. – С. 108–120.

Соціальні мережі як інструмент формування внутрішнього і зовнішнього бренду території

Анастасія Бондар,
аспірант
Донецького національного університету

(Рецензент:
д. і. н. А. Бредіхин)

Стаття присвячена проблемам і можливостям просування внутрішнього і зовнішнього бренду території у віртуальній реальності. Розглянуті приклади успішного досвіду просування брендів держав у соціальних мережах. Ситуація на ринку політичного маркетингу у сучасних українських умовах демонструє тенденції зростання популярності соціальних мереж як рекламного простору, що доводить необхідність використання новітніх технологій для просування бренду «Україна».

Ключові слова: соціальна мережа, бренд території, бренд «Україна»

The paper is concerned with the problems and potentialities of promoting inner and outer brand of territory in virtual reality. Examples of successful promotion of states' brands in social networks have been considered. The situation at the market of political branding in modern Ukrainian conditions demonstrates the trends of growing popularity of social networks as an advertising space, which proves the need to use new technologies for the promotion of the brand "Ukraine".

Keywords: social network, brand of territory, brand "Ukraine".

Розвиток сучасних інформаційних технологій сприяє появі нових тенденцій у комунікаціях між людьми. Інтернет став найвпливовішим джерелом отримання інформації. Усі події, які відбуваються у суспільстві сьогодні повністю відображені у віртуальній реальності. Саме цей канал формує перше враження про територію (країну, регіон, місто) та поширює ці асоціації і образи серед реципієнтів. За сучасних умов все більшої популярності по всьому світові набувають соціальні мережі: щодня мільйони людей витрачають свій час, увагу, думки для обговорення певних проблем у соціальних мережах, формуючи модель суспільства у віртуальному просторі. Тому сучасна політична наука не може ігнорувати даний феномен і повинна вивчати закономірності функціонування, вплив

віртуальної реальності та соціальних мереж на суспільство. Прийшов час більш активно визначати сучасні тенденції і приділяти їм більше уваги у науковому просторі – інакше політична наука буде неспроможна об'єктивно пояснювати, аналізувати і прогнозувати суспільно-політичні події.

Мета статті: виявити ефективність соціальних мереж в якості інструменту формування внутрішнього і зовнішнього бренду території.

Соціальна мережа (від англ. social networking service) – платформа, онлайн-сервіс або веб-сайт, призначений для побудови, відображення та організації соціальних відносин [2].

Термін «соціальна мережа» вперше був вжитий соціологом Джеймсом Барнсом ще до появи Інтернету у 1954 році. У другій половині XX століття соціальні мережі почали розвиватися як наукова дисципліна і пізніше стали центральним поняттям у концепції Web 2.0. Соціальна мережа у сучасному розумінні з'явилася у 1995 році у США у вигляді сайту Classmates, який став успішним проектом і вже з 2005 року соціальні мережі стали набувати великої популярності по всьому світові, з'явилися «MySpace», «FaceBook», «LinkedIn», «Twitter», «Однокласники.ру», «ВКонтакте», «МойМир», «МойКруг».

Соціальні мережі міцно укорінилися у повсякденному житті і вже стали об'єктом дослідження провідних маркетологів. Соціальні мережі як інструмент впливу на свідомість людини вивчають такі дослідники як В. Чернец [14], Д. Губанов [3], В. Сазонов [8], В. Шалак [1]. У галузі брендингу територій можливості віртуальної реальності тільки починають вивчатися. Серед небагатьох наукових дослідників цього напрямку можна виділити А. Попова, П. Родькіна [7]. Хоча сучасна світова практика брендингу сьогодні демонструє потужний тренд у побудові маркетингових стратегій – просування брендів через соціальні мережі. Ефективно позиціонувати і просувати бренд можна тільки тоді, коли чітко визначена цільова аудиторія та мотивації реципієнтів, тому соціальні мережі можна класифікувати наступним чином:

- За метою спілкування:
 - підтримка особистісних зв'язків (пошук друзів, однокласників, однокурсників, колег)
 - підтримка професійних зв'язків (пошук роботи, партнерів, формування персонального іміджу)
 - розважальний характер соціальних мереж (аудіо, відео, фото-контент)
- За географічними ознаками мережі можуть бути міжнародними («FaceBook», «Twitter»), локальними («ВКонтакте», «Однокласники» – для країн СНД), національними («Friends.ua», «Українські науковці у світі», «Politiko» – українські мережі) [9].

У 2011 році загальний прибуток соціальних мереж від реклами склав 5,54 млрд. доларів. За прогнозами провідних маркетологів світу у 2013

році ринок реклами зростає ще в 2 рази. Такий успіх соціальних мереж для просування будь-яких брендів обумовлений їх наступними перевагами:

- можливість настройки точного таргетингу. **Таргетинг** (англ. target – мета) – рекламний механізм, що дозволяє виділяти із наявної аудиторії лише цільову, яка задовольняє заданим критеріям (регіональні, статеві, вікові, професійні характеристики тощо), і показувати рекламу саме їй
- дискурсивна природа соціальних мереж, їх інтерактивність
- загальний рівний доступ до інформації
- можливість вивчати громадську думку
- можливість використання спеціальних додатків до мереж

Останні дані дослідження Nielsen Company демонструють, що соціальні мережі стають домінуючими площами, що продукують і транслюють новини. Швидкість розповсюдження інформації, можливість розміщувати прямі повідомлення та миттєво отримувати зворотній зв'язок надають соціальним мережам унікальні переваги перед іншими ЗМІ [10].

Сьогодні соціальні мережі набули такого впливу, що можуть формувати імідж цілих держав. У сучасній світовій практиці брендингу територій вже існують вдалі приклади країн, уряди яких першими зрозуміли ефективність соціальних мереж у маркетингу територій і використали цей інструмент у своїх стратегіях формування бренду.

Після катаклізмів у **Японії** у березні 2011 року кількість туристів знизилася до 80%. У 2012 році Уряд Японії інвестував у туристичний ринок 14 млн. доларів. Міністерство туризму планує розіграти 10 тис. безкоштовних авіаквитків у Японію. Основною умовою акції буде те, що туристи повинні будуть ділитися враженнями про країну у соціальних мережах і блогах, тим самим покращуючи туристичний імідж країни. Кампанія починається у квітні 2012 року і буде тривати цілий рік [15].

Є всі підстави вважати цю компанію успішним маркетинговим рішенням, бо **Ісландія** вже довела ефективність цього заходу своїм досвідом просування туристичного бренду у соціальних мережах. Протягом січня і лютого 2011 року рівень туристів, що відвідали Ісландію зріс на 18% завдяки успішній рекламній кампанії «*Inspired by Iceland*», ініційованої туристичною адміністрацією країни. Ісландія використала виверження вулкана Ейяф'ятлайокудль як свою конкурентну перевагу. Рекламна кампанія стартувала у травні 2010 року на сайті inspiredbyiceland.com та сторінках акції у соціальних мережах. Щодня цей сайт відвідують більше 200 тис. чоловік, які мають можливість залишати свої коментарі про подорожі до Ісландії. За весь період акції з'явилось півтори мільйони позитивних вражень туристів. У проведенні цієї компанії була задіяна третя частина населення країни. Прогнози організаторів здійснилися – країну, де проживає 350 тис. чоловік, відвідало 500 тис. туристів. Згідно опитуванню Торгової ради Ісландії, рівень позитивного іміджу країни зріс на 89% [6].

У соціальних мережах спільнота Discovery презентувала дев'ять короткометражних відеороликів про найпривабливіші міста світу: Париж, Лондон, Сідней, Лос-Анджелес, Барселона, Ванкувер, Сан-Франциско, Маямі, Нью-Йорк, Пекін. У відео були відображені культура, національний характер, цінності народу. Автори намагалися передати особливий настрій кожного міста. Завдяки соціальним мережам ролики переглянули і коментували тисячі користувачів.

Яскравим прикладом впливовості соціальних мереж є новий феномен політичної участі - «Арабська весна», який продемонстрував синхронізацію дій людей у багатьох арабських країнах. У деяких країнах соціальні мережі – майже єдиний для опозиції простір спілкування з аудиторією. В Україні також вже зародилася культура інтернет-протесту. Яскравим прикладом є ситуація з закриттям сайту ex.ua. Сучасні тенденції у політичному просторі демонструють той факт, що якщо політичний актор присутній у віртуальній реальності, має персональний сайт чи сторінку у соціальній мережі, твіттері – це є ознакою прогресивності, сучасності, доступності для реципієнтів. 10% депутатів Верховної Ради України мають свої сторінки у соціальних мережах. Наприклад, на Твіттер Ю. Тимошенко підписано більше 100 000 чоловік [11]. Якщо це була б газета – вона б стала наймасовішою в Україні за тиражем. Це – гарантована можливість бути почутим і тримати інтерактивний зв'язок з аудиторією [13].

Популярність соціальних мереж у маркетингу сприяє появі нових методологій у соціологічних дослідженнях, завдяки чому з'явилося таке поняття як **аналіз соціальних мереж** (Social Network Analysis, SNA). Сьогодні вже існують спеціальні комп'ютерні програми, які досліджують поведінку користувачів соціальних мереж та сприйняття ними будь-яких брендів та подій у суспільстві. Наприклад, комп'ютерна система Scai4Twі, у межах проекту В. Шалака ВААЛ, дозволяє робити контекст-аналіз мікроблогів мережі Twitter [1]. Новий проект Google Analitics дозволяє вимірювати активність цільової аудиторії за допомогою соціальних мереж [5]. Найвідоміші комплексні сервіси для моніторингу соціальних мереж та блогосфери: BrandSpotter, YouScan, BuzzWare.

Компанія «Guardian» опублікувала інформацію щодо заходів, які ініціює штаб Центрального командування США. Планується розробка спеціальної комп'ютерної програми, що дозволить захистити імідж країни у міжнародних глобальних соціальних мережах. Дана програма буде генерувати віртуальних блогерів, у таких мережах як Facebook та Twitter. Вони будуть дискутувати з реальними відвідувачами цих мереж, нейтралізуючи антиамериканські меседжі та конструювати повсякдення у вигідному для США ракурсі [16].

Світовий досвід доводить, що соціальні мережі перетворилися у ефективний інструмент політики та часто використовуються задля маніпулювання суспільною думкою. Сьогодні майже 17 млн. дорослого населення України користуються Інтернетом. Це – дев'ята позиція у

Європі за критерієм зростання кількості користувачів. За останніми даними кожен третій українець є користувачем соціальних мереж. П'яту частину часу проведеного в Інтернеті, користувачі витрачають на соціальні мережі [13].

Сучасні інформаційні технології демонструють нові тенденції у розвитку соціальних мереж:

- поява інтегрованого інтерактивного зв'язку у соціальних мережах
- адаптація соціальних мереж до нових комп'ютерів та операційних систем (мобільність і загальність доступу)
- конкуренція між існуючими і новими соціальними мережами (поява нових конкурентних можливостей)
- жорсткість реєстраційної політики (більше відповідальності у користувачів)
- зростання економічного впливу соціальних мереж (в 2011 році українці витратили в інтернет-магазиніх 120 млрд. грн.) [12].

Крім того, спеціальні додатки у соціальних мережах значно підвищують ефективність рекламних заходів, використовуючи технології продакт плейсмент. Product Placement – рекламна технологія, яка полягає в тому, що реквізит у фільмах, телевізійних передачах, комп'ютерних іграх, музичних кліпах або книгах має реальний комерційний аналог.

Треба зробити висновок, що соціальні мережі – багатофункціональний інструмент просування будь-яких ідей, організацій, брендів, персоналій. Популярність і можливості цього механізму швидко зростають, з'являються методики вивчення і аналізу соціальних мереж у соціології, психології, маркетингу, менеджменті тощо. Така міждисциплінарність цього феномену підтверджує необхідність не тільки вивчення соціальних мереж політичною наукою, а й свідоме використання всіх набутих інших дисциплін та світової практики для формування бренду «Україна». Враховуючи світовий досвід просування брендів територій, можна вважати соціальні мережі міцним повноправним інструментом політичного маркетингу. Необхідними заходами є розробка і реалізація проекту програми просування бренду «Україна» у віртуальній реальності в межах комплексної національної стратегії просування бренду «Україна».

Література:

1. БААЛ возвращается // <http://hrazvedka.ru/programm/vaal-vozvrashhaetsya.html>. <http://www.vaal.ru/show.php?id=212>
2. Вікіпедія Соціальна мережа [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0_%D0%BC%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B6%D0%B0

3. **Губанов Д. А.** Социальные сети. Модели информационного влияния, управления и противоборства / Д. А. Губанов, Д. А. Новиков, А. Г. Чхартишвили // М. : Физматлит, 2010. – 228 с.

4. Изучение влияния в социальных сетях с помощью Klout [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://cossa.ru/articles/152/14238/>

5. Новости от Google Analytics: глубокий анализ социальных сетей [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ecomspace.ru/blog/services/post/2931>

6. Растет интерес туристов к Исландии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.travel.ru/news/2011/12/16/196460.html>

7. **Родькин П.** Бренд территории – новая реальность с доставкой по интернету / П. Родькин. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.prdesign.ru/text/2012/internetbrand.html>

8. **Сазанов В. М.** Социальные сети – анализ и перспективы / В. М. Сазанов. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://spkurdyumov.narod.ru/sazonov.htm>

9. **Семенов Н. А.** Социальные сети, перспективы развития и способы монетизации. Часть 1 / Н. А. Семенов. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://habrahabr.ru/post/22811/>

10. **Суворова И.** Facebook и Twitter: источники новостей нового поколения? / И. Суворов. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://cossa.ru/articles/149/15851/>

11. Твіттер Ю. Тимошенко [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://twitter.com/#!/Yulia Tymoshenko>

12. Тенденции развития социальных сетей: прогноз на 2012-2015 годы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.livejournal.ru/tech/themes/id/2783>

13. Українська інтернет-революція [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.youtube.com/watch?v=Gcgdt4K7gb4>

14. **Чернец В.** Влияние через социальные сети / В. Чернец // М.: Лаборатория социального маркетинга «Сарафанное радио», 2010.- 52 с.

15. Япония дает туристам бесплатно 10.000 авиабилетов! [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.velotut.ru/2011/10/13/freejapan/>

16. «Guardian» раскрыла планы американских военных по созданию «мертвых душ» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.km.ru/news/guardian-raskryla-plany-amerikanskikh-voennykh-po-sozdaniyu-mertvykh-dush>

17. Visit Japan International [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.facebook.com/visitjapaninternational?sk=wall>

Контреліта України в контексті електорального процесу

Дмитро Коротков,
кандидат політичних наук,
викладач кафедри філософії та політології
Харківського національного економічного університету

У статті окреслюється теоретична база феномену контреліти, розглядається проблема взаємовідносин еліти з контрелітою в електоральному процесі України та досліджуються етапи її становлення.

Ключові слова: вибори, політична еліта, контреліта, опозиція.

The theoretical basis of the phenomenon of counterelite is determined in the article, the problem of mutual relations between elite and counterelite in the electoral process in Ukraine is examined and the stages of its becoming are investigated.

Keywords: election, political elite, counterelite, opposition.

Суспільство, як усі системи, що складно організовані, потребує професійного управління, котре спричиняє необхідність в розподілі праці на керівників та тих, ким керують. Йому необхідні люди, які володіють спеціальними знаннями, навичками, досвідом, що дозволяють їм ефективно здійснювати управлінські функції. Необхідно відзначити, що управлінська праця високо оцінюється і стимулюється у суспільстві, а близькість до влади забезпечує широкі можливості для задоволення індивідуальних потреб за допомогою доступу до певних ресурсів. Представляється, що спроможність правлячої еліти контролювати політичні і економічні ресурси призводить до утворення конкуруючої еліти (контреліти), яка прагне зайняти місце володарюючої еліти.

Проблема взаємовідносин еліти з контрелітою є стрижневою у процесі формування і оновлення політичної еліти в державі. Треба відзначити, що проблема становлення та розвитку контреліти в Україні майже не досліджується. Але, за характером цих стосунків можна судити про політичний режим у тій або іншій країні. Прихід контреліти до влади саме через вибори – показник наявності демократичних процедур у державі. Вивчення цього процесу в Україні на сьогодні є досить актуальним, а тому потребує детального дослідження.

Мета статті – проаналізувати взаємовідносини «еліти» та «контреліти» в електоральному процесі України та розкрити зміст феномену «контреліти», її основні етапи становлення у державі.

Політична еліта будь-якого суспільства не однорідна і має свою структуру. Для розуміння механізму формування державної політики вже недостатньо використовувати тільки категорії «еліти» і «контреліти». Найбільш диференційований і природний поділ еліти здійснюється за професійним критерієм, тобто за основними сферами її діяльності. Багато вчених вказують на наявність у правлячих колах суспільства економічних, адміністративних, військових, інтелектуальних (наукових, технічних, ідеологічних), політичних сегментів. Кожен з них вибудовує власні стосунки з масами, визначає власне місце і роль у прийнятті рішень, ступінь і характер впливу на владу. Відомий польський політолог В. Мілановський запропонував розглядати структуру елітарних кіл залежно від виконання їх внутрішніми угрупованнями своєрідних функцій у сфері політичного управління суспільством. Дослідник виділяє наступні типи еліти: «правляча еліта» – еліта, яка перемогла на виборах і управляє суспільством від імені держави; «потенційні еліти» – розрізнені елітарні угруповання, які ще прагнуть до влади і відповідно тільки проявляють свої ідеологічні пріоритети і позиції, у зв'язку з цим формуються «команди» окремих лідерів групи; «селекторат» – групи, які підготовлені до виконання управлінських завдань. У «селекторат» входять і ті, хто впливає на висунення представників населення, і ті, хто сам готується до виконання цих ролей; «самодіяльні еліти» – групи, які програли вибори, але залишилися в полі публічної політики та активно готуються до чергових виборів; «еліти в політиці» – авторитетні представники інтелігенції, які сприяють зміцненню позицій правлячої еліти; «групи вето» – групи у складі правлячої еліти, від яких залежить остаточне прийняття політичних рішень; «зв'язана група» – неформальне (анонімне, тіньове) об'єднання, яке робить активний вплив на політику владних інститутів держави [1, с. 136].

Українські політологи О. Картунов та О. Маруховська вважають, що структурно політична еліта ділиться на правлячу еліту (еліта влади), еліту впливу, опозиційну еліту та контреліту [2, с. 160]. Цікавими є також наукові погляди німецького соціолога Г. Ендрувайта. Він впровадив у політичну думку поняття «дійсної» та «потенційної» еліти. «Потенційна» еліта є групою, здатною та готовою зайняти в суспільстві ключові позиції, замінити на цих позиціях «дійсну» групу, яка на той час і ще продовжує виконувати свої функції. Окрема категорія «потенційної» еліти – це контреліта, тобто еліта, що перебуває в опозиції до «дійсної». Остання може мати свій резерв, це так звана «резервна» еліта, здатна зайняти позиції «дійсної» еліти, не допускаючи до влади контреліту, яка за ці позиції боролася [3, с. 242].

Розглядаючи феномен контреліти в контексті її впливу на виборчий процес, ми зупинимося на тому, що структурно до складу політичної еліти входить правляча еліта, яка підрозділяється на: вищу – приймає найбільш важливі для держави рішення; середню – уособлює владні регіональні структури; нижчу – адміністрацію, яка представлена управлінцями-службовцями. Крім того, виділимо як самостійну – контреліту, яка в перспективі може прийти до влади і повинна контролювати правлячу еліту. Між ними йде безперервна боротьба, яку можна позначити як боротьбу на горизонтальному рівні. Ця боротьба ведеться з дотриманням прийнятих правил політичної гри, які обов'язкові як для еліти, так і для контреліти.

Наявність контреліти в суспільстві є необхідною умовою для демократичного розвитку політичної системи будь-якої країни, у тому числі і для України. Власне, демократичні країни тим і відрізняються від недемократичних, що в них за відкритою, прозорою процедурою відбувається постійна зміна влади на підставі конкуренції ідей та еліт. Саме контреліта не дає перетворитися правлячій еліті в закриту касту. Ми вважаємо, що саме за ступенем вступу до влади контреліти, можна говорити про характер правлячої еліти в країні.

Корінний базовий інтерес еліти полягає в утриманні політичної влади, тобто в збереженні доступу до максимального обсягу національних ресурсів. Через дію об'єктивних соціальних законів настає момент, коли еліта починає діяти переважно в своїх інтересах, спрямовує всі свої прагнення на самовиживання, а не на інтереси суспільства. Цей закон діє і по відношенню до правлячої еліти України, яка обслуговує свої політичні і економічні інтереси. При цьому відбувається звуження і навіть закриття каналів вертикальної мобільності, зниження ступеня задоволеності базових потреб, прагнення еліти встановити тотальний контроль над ресурсами, поява або активізація діяльності вже існуючої контреліти, тобто все те, що відоме під загальною назвою олігархізація. Метою контреліти є здійснення зміни (або ротації) правлячої еліти і запровадження себе в цій якості. В цілях підтвердження власних претензій контреліти пропонують соціуму або нові схеми управління, або нові моделі (стереотипи) поведінки.

Очевидно, що перш ніж говорити про вплив контреліти в Україні на виборчий процес і на оновлення правлячої еліти, необхідно визначитись із дефініцією. Мова йде про ототожнення понять «контреліта» і «опозиція» у вітчизняній політичній думці. Під час розгляду співвідношення управлінської та опозиційної діяльності у сфері політики виникають дихотомії «еліта – опозиція» та, «еліта – контреліта». В українському політологічному дискурсі стало звичним називати контреліту опозицією і в такий спосіб націлювати її лише на протистояння з правлячою елітою, на боротьбу за владу. А тим часом, як показано у дослідженнях В. Парето, Г. Моски та вітчизняних дослідників Д. Видріна, М. Михальченка, Л.

Тупчієнка оволодіння владою не може бути для представників контреліти самоціллю. Це лише етап, з якого, власне, і розпочинає контреліта свою мету – не просто захопити і втримати владу, а надати самій владі принципово іншого характеру, вийти на вищий рівень політичного керівництва та надати суспільству новий зміст розвитку. Таким чином, контреліта – це не тільки і не стільки опозиція до діючої влади, яку здійснює правляча еліта, скільки необхідний компонент і резерв постійного якісного оновлення влади, а, отже, і політики в цілому [4, с. 227].

Контрелітою можна вважати не будь-яку опозицію, а лише таку, яка є протиположною правлячій еліті в соціально-політичному сенсі, тобто так звану антисистемну опозицію, що прагне змінити напрям суспільного розвитку, презентуючи інші класи, верстви, сповідуючи іншу ідеологію, ніж правляча верства. Якщо ж опозиція формується з тих суспільних верств і дотримується тих самих цінностей та суспільно-політичних орієнтацій, що й правляча в цей час політична сила, але має свій погляд на методи керівництва суспільством, тоді це буде системна, або лояльна опозиція, яка не є контрелітою. Зміна партій та людей при владі відбувається за цих умов при пануванні однієї, достатньо консолідованої і стабільної еліти [5, с. 347]. На нашу думку, відмінність опозиції від контреліти в тому, що опозиція – це група осіб саме всередині якої-небудь організації, партії тощо, яка веде політику протидії, опору більшості, а контреліта виключена з системи владних стосунків і відкидає існуючий політичний режим. Вона знаходиться поза правлячою елітою і саме з неї формується у майбутньому новий тип еліти, яка прийде на зміну тій, що існує. Головна мета політичної діяльності контреліти – відібрати владу у правлячої еліти і залишити її «за бортом» політичного процесу.

Розвиток політичної системи постійно супроводжується протиборством різних течій і тенденцій, груп, класів і спільнот, громадян та їх асоціацій; суперечливими зіткненнями на ґрунті політичних чи партикулярних інтересів. Зняття політичних антагонізмів можливо забезпечити своєчасним втручанням, якщо здійснювати необхідний політико-правовий і громадський контроль за функціонуванням політичної системи. У демократичних державах функції політичного контролю здійснюють вибори, референдуми, вільна преса та численні форми політичної самодіяльності громадян, у тому числі й контреліти.

Треба звернути увагу, що зміна еліти контрелітою відбувалася в Україні саме в контексті електоральних процесів: перших парламентських виборів 1990-1994 року і декларовано – після президентських виборів 2004 року. Важливо підкреслити, що то були декларації, які повисли у повітрі. На нашу думку, ці зміни необхідно розглядати з точки зору прагнення контреліти змінити напрям суспільного розвитку України. Тому можна виділити два етапи приходу контреліти до влади.

Перший етап – 1985-1994 рр. В Україні, наприкінці 90-х р., саме націонал-демократична контреліта зробила спробу приходу до влади.

Для цього треба було досягнути успіху в інституціоналізації політичного впливу, створивши усталені організації, тобто політичні партії або групи тиску. Алгоритм дії контреліти був такий: спочатку дозована гласність і плюралізм у засобах масової інформації, пізніше – створення неформальних об'єднань, потім – народного фронту, і нарешті – партій. Саме через неформальні об'єднання та політичні партії парламентським шляхом контреліта в 90-і роки прийшла у владу.

У березні 1990 року відбулися перші в історії радянської України альтернативні вибори. Вперше за часів існування СРСР вибори відбулися в умовах ідеологічного плюралізму та мали переважно демократичний характер. Порівняно з Верховною Радою попереднього скликання, склад Верховної Ради України оновився майже на 90 %. Але законодавчому органі республіки чисельно переважали представники правлячої еліти, які навряд чи хотіли нових реформ у суспільстві. Їх метою була ідея М. Горбачова в результаті „косметичного ремонту” комуністичної системи прийти до соціалізму з „демократичним” обличчям. 270 депутатів Верховної Ради України були на момент обрання керівниками центральних або регіональних партійних, радянських органів, громадських організацій, міністерств і відомств, підприємств і установ, або належали до командного складу відомств [6, с. 88-89].

Багато політологів у пострадянських країнах, моделюючи образ політичної еліти, представляють її як духовну, етичну та інтелектуальну аристократію, так би мовити, правління меритократії. Тим часом, історія політики швидше свідчить про зворотне. Прихильники елітаристського напрямку в політичній теорії (Н. Макіавеллі, Г. Моска, В. Парето, Р. Міхельс) показали і довели, що в політиці діють особливі механізми селекції еліт. Далеко не завжди блискучі юристи, учені або письменники стають видатними політиками. У складі західних політичних еліт домінують юристи, а також політики, які мають економічну і політичну освіту. В Україні ж главенствувала еліта господарська.

Треба звернути увагу, що якісна структура української контреліти істотно відрізнялася (у даному відношенні) від структури правлячої еліти. 2/3 складу опозиційної фракції «Народна Рада» складали представники творчої інтелігенції. Тон у цій групі, особливо на перших порах, задавали письменники, журналісти, діячі культури. Як наслідок – романтизація і надмірне емоційне забарвлення діяльності контреліти за рахунок прагматичної сторони політики.

Плюралізація суспільного життя призвела до того, що в Україні поступово склалася багатопартійна система. І контреліта використовувала для себе цей новий канал рекрутування у владу. Дострокові вибори до Парламенту 1994 року давали шанс для контреліти через інститути політичних партій збільшити кількість своїх представників у Верховній Раді України. Офіційно під час виборчої кампанії 1994 р. були зареєстровані кандидати від 28 політичних партій. Перші цілком демократичні вибори

1994 року проводилися за мажоритарною системою, що істотно вплинуло на результат. Верховна Рада України оновилася на 84 %. З 405 народних депутатів України лише 65 входили до складу Верховної Ради України минулого скликання. Але вибори показали, що контреліта програла ці вибори. Фракція Народного Руху України (НРУ) і група «Державність» отримали всього по 25 місць, а фракція «Комуністи України за соціальну справедливість і народовладдя» - 84 депутати. Разом з союзниками з соціалістичної фракції і групи «Аграрії України» комуністи мали 145 місць [6, с. 92].

Внесок контреліти, а також нових політичних партій у здобуття Україною незалежності, боротьбу за демократію є незаперечним. Але в нових умовах націонал-комуністи виступивши під гаслом «незалежної демократичної України» змогли зберегти свої позиції. В умовах утвердження нових форм українського суверенітету відразу виявився дефіцит справді налаштованих на його розбудову управлінців, дипломатів, аналітиків, партійних лідерів, просто інтелектуалів - дієвих, ініціативних, спроможних творити нову політику, яка б відповідала потребам часу. У цих умовах яскраво проявився дефіцит контреліти до існуючої тоді партійно-радянської номенклатури. Замість оксамитової революції в Україні відбулася номенклатурна еволюція.

Поступово контреліта еволюціонувала в парламентську опозицію і, наприклад на виборах до парламенту 1998 року НРУ був на другому місці за результатами голосування, але контреліта програла президентські вибори 1999 року. У процесі трансформації політичної системи в Україні склалася президентсько-парламентська форма правління, де значну роль вже грав інститут Президентства. Десятиліття правління Л. Кучми, показало, що перехід до демократії в Україні можливий через період авторитарного правління. Треба відзначити, в останні роки президентства Л. Кучми політичний режим в Україні вже мав вигляд патримоніально-олігархічного авторитаризму. Контреліта за таких умов може виграти парламентські вибори, але не бути допущеною до влади. Наступний етап входження контреліти у владу пов'язаний вже з боротьбою за виконавчу вертикаль, яка стала найбільш вагомою гілкою влади в Україні.

Другий етап - 2001-2005 рр. Ознакою цього етапу є президентські вибори 2004 р., коли контреліта вже боролася за посаду Президента України. Треба підкреслити, що другий етап починається з підготовки контреліти до виборів 2002 р. Готуючись до них, лідери партій національно-демократичного спрямування вперше, замість ділитися, спробували об'єднатися і розпочали переговори про утворення нової великої партії «під В. Ющенка». Відкинувши особисті амбіції, вони погодилися (нехай це давалося їм нелегко) бути на других ролях у блоці В. Ющенка «Наша Україна» і не дали блокові розпастись.

Вибори Верховної Ради України за змішаною системою відбулися 31 березня 2002 р. в умовах гострої боротьби між пропрезидентськими

силами і опозицією. Хоча загальне співвідношення політичних сил у структурі парламенту становило 222 проти 143 на користь опозиції [7], проте долю парламентської більшості та урядової влади вирішили безпартійні депутати. Внаслідок тиску на них та переманювання депутатів з опозиційних фракцій, у парламенті вдалося створити пропрезидентську більшість.

Енергія правлячої політичної еліти України йшла на обслуговування самої себе, власних інтересів і проблем. І у тій ситуації перші імпульси необхідних змін повинні були виходити від самого суспільства, від мас. І тоді, правляча еліта повинна була відреагувати на це суспільне послання, але політичний режим Л. Кучми цього не зробив, тому на зміну їй повинна була прийти контреліта. Частина впливових економічних груп інтересів і більшість національно-демократичних контреліт вийшли з клієнтарно-патронажної мережі президента Л. Кучми і стали ядром альтернативної «помаранчевої коаліції» навколо В. Ющенка на президентських виборах 2004 р. Завдяки «Помаранчевій революції» ця начебто квазіконтреліта й прийшла до влади.

На нашу думку, більш ґрунтовніше проаналізував події «помаранчевої революції» у вітчизняному політичному дискурсі політолог Ю. Мацієвський, який прийшов до висновку, що події листопада – грудня 2004 року в Україні коректніше назвати широкомасштабними акціями політичного протесту, спланованими лідерами опозиції і підтриманими значною кількістю громадян України, в результаті чого відбулось падіння авторитарного режиму Л. Кучми [8, с. 23].

Політолог А. Колодій вважає, що досягнення «Помаранчевої революції» – це, насамперед, кардинальні зміни у політичній свідомості народу, поява Громадянина; створення ситуації підконтрольності державних органів влади народу; прихід до влади нових людей і зміна правил політичної гри [9, с. 87]. Справді, головне досягнення подій того часу – поява Громадянина та його суб'єктності і це потім проявилось в масових виступах підприємців проти прийняття нового Податкового кодексу у 2010 р., що стосується інших досягнень, то, аналізуючи подальші події, з цим навряд чи можна погодитися. Скоріш за все, це були не досягнення, а завдання, які залишилися невиконаними новою правлячою елітою. Протягом року після зміни влади не відбулося глибоких змін ні в системі влади, ні в соціальній структурі суспільства, що в цілому свідчить про збереження існуючого режиму в державі. Хоча, «Помаранчева революція» й спричинила певні зміни у складі владної еліти. Кількісні зміни у владній верхівці відбувалися на рівні кадрових змін, що стосувалося насамперед вищих керівних осіб адміністративної вертикалі. На обласному рівні він стосувався глав адміністрацій, їх заступників, керівників управлінь. На районному рівні зміни відбулися не настільки кардинально, хоча також доходили до рівня начальників управлінь. Але принципи кадрової політики «порядність», «патріотичність», «професійність», задекларовані В. Ющенком ще під час

виборчої кампанії, на практиці було важко відрізнити від добре відомих принципів кадрової політики Л. Кучми. У цілях підтвердження власних претензій проголошена контреліта запропонувала українському соціуму прагнення змінити напрям суспільного розвитку у бік демократичного розвитку, але надалі зробила дуже мало якісних змін.

На нашу думку, результати місцевих виборів депутатів в Україні 31 жовтня 2010 року говорять про те, що до влади на місцевому рівні прийшла нова контреліта, яку репрезентує ВО «Свобода». Недовіра як до правлячої еліти, так і до опозиції призвели до того, що «Свобода», яка проповідує націоналістичну ідеологію, упевнено перемогла на виборах в міські ради Львова, Тернополя і Івано-Франківська. Можна говорити, що це вже зовсім інша націонал-патріотична контреліта, яка відрізняється від своїх попередників, які боролися за владу на початку 90-х років. Шанси ВО «Свободи» потрапити до Верховної Ради України у 2012 році були досить високими до того часу, поки не підвищився виборчий поріг до 5 %. Зараз соціологічні опитування дають йому лише 3 %, щоправда, до виборів ще є час.

Варто відзначити таку закономірність. У західній політології поширення отримала характеристика політичних процесів, яку запропонував американський політолог Л. Пай, порівнюючи політичний розвиток західних і незахідних країн згідно з критерієм „культурного коду”, що визначає поведінку і політичні орієнтації населення [10, с. 309]. Якщо говорити про контреліту, то дослідник вважає, що коли опозиційні партії та контреліта часто виступають як революційні рухи, то це характерно саме для «незахідного» політичного процесу. Два етапи приходу до влади контреліти в Україні якраз пов'язані саме з революційними рухами, подіями. Тому політичний режим в Україні ще далекий від західних демократичних стандартів.

Нашому суспільству необхідна нова альтернативна еліта, та, яка була б далека і за віком і за поглядами і за психологією від старої радянської номенклатурної системи і від олігархічної системи сучасної України. І прихід до влади контреліти саме через вибори, а не «революцій» означатиме, що в нашій країні дійсно сталися зміни у бік принципів демократії, але на це потрібен все ж таки історичний час.

Література:

1. **Соловьев А. И.** Политология: политическая теория, политические технологии : учебник [для студентов вузов] / Соловьев А. И. – М. : Аспект Пресс, 2006. – 559 с.
2. **Картунов О.** Політичний маркетинг і менеджмент / О. Картунов, О. Маруховська // Політичний менеджмент: наук. журнал / голов. ред. Ю. Ж. Шайгородський. – 2004. – № 5. – С. 137-163.

3. **Эндрюайт Г.** Элиты и развитие: теория исследования влияния элит на процессы социального развития / Г. Эндрюайт // Зарубежная политическая наука: история и современность. – Выпуск 1. – М. : ИНИОН РАН, 1990. – С. 238-245.

4. **Тупчієнко Л.** Політична еліта в Україні чи українська політична еліта? / Леонід Тупчієнко // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2007. – Вип. 33. – С. 224-233.

5. **Колодій А.** Політологія: Кн. перша : Політика і суспільство; Кн. друга : Держава і суспільство / А. Колодій, В. Харченко, Л. Климанська, Я. Космина. К. : Ельга-Н, Ніка-Центр, 2000. – 584 с.

6. **Фесенко В.** Политическая элита Украины: противоречия формирования и развития / В. Фесенко // Политические исследования. – 1995. – № 6. – С. 87-94.

7. Список народних депутатів України, обраних 31 березня 2002 року в одномандатних округах // Урядовий кур'єр. – 2002. – 16 квітня. – С. 8-10.

8. **Мацієвський Ю.** Між авторитаризмом і демократією: політичний режим після “помаранчевої революції” / Юрій Мацієвський // Політичний менеджмент: наук. журнал / голов. ред. Ю. Ж. Шайгородський. – 2006. – № 5. – С. 18-32.

9. **Колодій А.** Партійна структуризація в Україні в контексті розвитку громадянського суспільства і поза ним / Антоніна Колодій // Збірник наукових праць (третій випуск), підготовлений за дослідницькою програмою кафедри філософії “Громадянське суспільство як здійснення свободи”. – Львів : ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – С. 83-105.

10. Проблеми влади і права в умовах посттоталітарних трансформацій: міждисциплінарний аналіз : [монографія] / [М. І. Панов, О. Г. Данильян, С. І. Максимов та ін.] ; за заг. ред. акад. АПрН України М. І. Панова, проф. О. Г. Данильяна. – Харків : Право, 2004. – 360 с.

УДК 323

Соціальні послуги у системі соціального захисту: проблеми та перспективи удосконалення в Україні

Юлія Кривобок,

кандидат філологічних наук,

завідувач відділу моніторингу соціальних процесів,

Центр перспективних соціальних досліджень

Міністерства соціальної політики України та НАН України

У статті проаналізовано ряд проблем у системі соціальних послуг в Україні, зокрема її віддаленість від потреб громадян, питання забезпечення необхідної якості послуг та проблема фінансування соціальних послуг, розглядаються шляхи вирішення зазначених проблем.

Ключові слова: соціальні послуги, якість соціальних послуг, фінансування соціальних послуг.

In the article the author considers some problems in the system of social services in Ukraine, in particular its remoteness from the necessities of citizens, question of providing of necessary quality of services and problem of financing of social services, the ways of decision of the indicated problems are examined.

Keywords: social services, quality of social services, financing of social services.

Актуальність дослідження. Світова економічна криза спричинила зниження рівня життя населення, тому в Україні зростає кількість осіб, що потребують соціального захисту. Так, у 2011 році соціальними закладами було надано послуг понад трьом мільйонам громадян. Насамперед, це особи похилого віку, хворі та інваліди, які не здатні до самообслуговування і не мають рідних, хто б забезпечив їм догляд. Для таких категорій населення соціальні послуги надаються безоплатно закладами соціального обслуговування, діяльність яких координується відповідними центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування і фінансуються за рахунок державного та місцевих бюджетів, а також інших джерел, передбачених чинним законодавством. У зв'язку з цим, серед ключових завдань державної політики України особливої актуальності набуває питання реформування

соціальної сфери, зокрема в аспекті удосконалення системи надання соціальних послуг.

Метою дослідження є аналіз ключових проблем у сфері соціальних послуг в Україні, а також визначення перспективних напрямків реформування системи соціального забезпечення.

Виклад основного змісту. Основні засади функціонування системи соціальних послуг щодо осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, визначаються законами України «Про соціальні послуги», «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії», «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні», «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» та ін. У свою чергу діяльність соціальних закладів регулюється Постановою Кабінету Міністрів України № 1417 «Деякі питання діяльності територіальних центрів соціального обслуговування (надання соціальних послуг)». Незважаючи на значну кількість прийнятих нормативно-правових документів у соціальній сфері, вітчизняна система соціального обслуговування людей, які перебувають у складних життєвих обставинах, перебуває на стадії розвитку. Невирішеними залишається ряд питань.

Мережа соціальних закладів в Україні створювалася за умов старої системи, в основі якої були закладені ідеї колективного виховання та колективного захисту. У зв'язку із тим, що формування мережі соціальних служб, закладів та установ відбуваються централізовано, якість та обсяг соціальних послуг орієнтовані переважно на фінансові можливості бюджету, а не на потреби населення. Отримувачі послуг та їх представники не залучаються до планування, оцінювання та контролю за якістю наданих послуг. Наразі не застосовуються методики проведення оцінки потреби у послугах як на рівні територіальної одиниці, так і на рівні закладу, недостатньою мірою здійснюється робота щодо соціального інспектування, виявлення реальних потреб і надання допомоги соціально вразливим родинам. Крім того, недоліком сучасної системи соціальних послуг є те, що у ній відсутній комплексний підхід до надання всебічної допомоги конкретній людині з урахуванням інтеграції всіх необхідних видів соціальної допомоги та послуг, які б сприяли виведенню людини зі стану бідності, подоланню складних життєвих обставин, запобіганню, зменшенню та усуненню соціальних проблем. Таким чином, існуюча система надання соціальних послуг залишається віддаленою від реальних потреб конкретної особи, якій необхідний соціальний захист, тому її не можна вважати ефективною.

Однією з прогалин вітчизняного законодавства є відсутність затверджених стандартів якості соціальних послуг, що унеможливорює впровадження ефективної системи моніторингу, контролю та оцінювання якості соціальних послуг. Незважаючи на те, що ст.3 Закону України «Про соціальні послуги» містить гарантії щодо дотримання стандартів якості суб'єктами, які надають соціальні послуги [1], система управління якістю

соціальних послуг потребує розробки та удосконалення на державному, місцевому рівні та на рівні соціальних служб. Отже, фактично за нинішніх умов ці гарантії не можуть бути реалізовані на практиці.

Крім того, слід відзначити недосконалість системи контролю та оцінки якості соціальних послуг. Так, законодавством визначено, що функцію контролю за діяльністю суб'єктів, які надають соціальні послуги, а також контролю за цільовим використанням бюджетних коштів, спрямованих на фінансування соціальних послуг, покладено на центральні та місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування [1]. Однак у Законі не прописані механізми моніторингу, оцінки ефективності діяльності соціальних служб та їх працівників, отримувачів соціальних послуг, а також механізми контролю за якістю соціальних послуг та дієві санкції за порушення їх якості.

Вирішення цієї проблеми передбачає реалізацію таких заходів як: 1) впровадження стандартів соціальних послуг, що мають встановлювати рамкові вимоги до якості та умов надання послуг, граничні тарифи на окремі види послуг, а також обов'язковий обсяг і зміст, що має бути забезпечений в рамках цих тарифів; 2) розробка чітких вимог щодо здійснення моніторингу, контролю та оцінки діяльності надавачів соціальних послуг; 3) розподіл повноважень між центральною та місцевою владою щодо відповідальності за організацію соціальних послуг: держава має виконувати функції замовника та контролера якості послуг, а функції з постачання послуг необхідно передати недержавному та комунальному сектору; для цього необхідно опрацювати організаційно-правові та економічні основи участі недержавного сектору, включаючи відповідне податкове та бюджетне законодавство; 4) створення єдиної структури при Міністерстві соціальної політики, яка координуватиме діяльність усіх надавачів послуг; до функцій такої структури мають входити: планування та координація державних соціальних програм для вразливих категорій населення, стандартизація та акредитація надавачів, видача ліцензій, ведення реєстру надавачів соціальних послуг, моніторинг та контроль якості послуг, формування державних соціальних замовлень на надання соціальних послуг тощо; 5) забезпечення на законодавчому рівні прозорості та підзвітності системи соціальних послуг: процеси планування, організації надання соціальних послуг, моніторингу їх якості мають відбуватися за участю всіх відповідальних структур, включаючи самих отримувачів та їх представників, із залученням громадського контролю та незалежних інспекцій, оприлюдненням результатів перевірок, інформуванням громадян про діяльність у сфері соціальних послуг.

Особливої уваги заслуговує питання фінансування соціальних послуг. Наразі соціальні заклади утримуються за рахунок коштів, які відповідно до Бюджетного кодексу виділяються з місцевих бюджетів на соціальних захист населення та враховуються під час визначення обсягу міжбюджетних трансфертів між державним бюджетом та місцевими

бюджетами, а також інших надходжень, у тому числі від діяльності їх структурних підрозділів, від надання платних соціальних послуг, а також благодійних коштів громадян, підприємств, установ та організацій. Враховуючи, що соціальні заклади підпорядковуються цілій низці різних міністерств, вони фінансуються з бюджетів різних рівнів, причому схеми фінансування значно відрізняються залежно від того, до системи якого розпорядника бюджетних коштів належить той чи інший заклад.

Крім того, однією з вад системи соціальних послуг є те, що головна увага традиційно приділяється фінансуванню наявних стаціонарних закладів, а не фінансовому забезпеченню конкретної соціальної послуги [2, с.263]. Так, якщо в районі є будинок-інтернат, то місцева влада передбачає в бюджеті кошти на його утримання. Часто при цьому ігноруються альтернативні шляхи надання даної послуги, наприклад, залучення більш широкого кола представників сфери сервісу. Їх послуги, можливо, виявилися б набагато ефективнішими, а ті, кому вони надаються, дістали б можливість одержувати все необхідне на дому, а не в стаціонарі, тобто далеко від своєї оселі, рідних і знайомих.

У рамках проекту ТАСІС «Посилення регіональних соціальних служб» було проведене дослідження фінансової системи закладів соціального обслуговування у Волинській та Рівненській областях. Проаналізувавши структуру надходжень та видатків інтернатних установ двох областей, було з'ясовано, що інтернати фінансуються здебільшого бюджетними коштами та перерахуванням 75% пенсії підопічних, тоді як інші джерела надходжень (господарська та виробнича діяльність, благодійні внески) не відіграють помітної ролі [3, с.74]. Більшість інтернатів виявляють незначний інтерес до залучення альтернативних джерел фінансування, в основному покладаючись на кошти обласного бюджету. В цілому відзначається дуже слабка роль недержавного фінансування, хоч в деяких закладах є підсобне господарство та благодійні внески. Незважаючи на те, що переважна більшість установ сфери отримує кошти відповідно до потреб, відчувається нестача самостійності та зацікавленості установ у ефективному використанні коштів. Результати дослідження надають підстави вважати, що кошти розподіляються органами влади між стаціонарними установами без належного аналізу чинників, що визначають потреби цих установ у коштах; при цьому жодним чином не заохочується підвищення ефективності використання наявних коштів. Інтернати не мають стимулів до ефективного використання державних коштів, через що відзначається значна різниця в обсязі послуг, які отримують на одиницю державних коштів клієнти окремих закладів. Отже, за нинішніх умов спостерігається недостатня ефективність використання державного фінансування, а також недостатня зацікавленість керівників соціальних установ залучати позабюджетні кошти.

Така ситуація вимагає перегляду існуючих механізмів фінансування. Головним напрямком цього вдосконалення має бути не стільки збільшення

обсягів державного фінансування, скільки запровадження для закладів стимулів ефективного використання бюджетних та власних коштів. Елементом такого механізму може стати підхід до розподілу коштів з обласного бюджету на основі відповідної формули, яку слід розробити та затвердити. Фінансування клієнтів закладів має здійснюватися на рівні, не нижчому за відповідні державні нормативи бюджетного забезпечення. Тобто необхідно здійснити перехід від фінансування окремих установ чи мережі до фінансування встановленого державою (відповідно до певних стандартів) переліку послуг, який надається клієнтам цих установ.

Одним із напрямів збільшення ефективності системи надання послуг може стати налагодження співпраці між закладами соціального обслуговування, зокрема стосовно використання людських ресурсів (медичного персоналу, психологів тощо), а також окремих видів устаткування та обладнання, що дозволить суттєво зекономити бюджетні кошти без втрати якості соціальних послуг.

Висновки. Сьогодні система соціальних послуг в Україні перебуває на стадії розвитку та удосконалення. Досвід країн Європи переконливо свідчить, що існують шляхи, які дозволяють докорінним чином реформувати її за кілька років. Для ефективності реформування необхідно діяти у наступних напрямках:

- належить забезпечити законодавство, яке б захищало інтереси та добробут людей, які перебувають у складних життєвих обставинах, а також сприяло б урізноманітненню надаваних послуг. Зокрема, необхідно нормативно затвердити перелік базових соціальних послуг, які гарантуються на безоплатній основі, незалежно від економічної ситуації у державі та місця проживання громадян;
- доречно запровадити систему соціального планування на місцевому рівні, що передбачає залучення всіх членів місцевої громади до пошуку шляхів розв'язання конкретних соціальних проблем, що існують на місцевому рівні. На основі такої системи можна було б визначати місцеві пріоритети, залучати надавачів послуг і розподіляти бюджетні кошти. Місцеві органи влади мають розробляти соціальні плани відповідно до вимог, висунутих центральним урядом країни. Ці плани слід розробляти щорічно і брати за основу при визначенні обсягу фінансової підтримки місцевих громад;
- слід удосконалити систему фінансування державою безоплатних послуг та контролю за використанням виділених коштів; цілі, пріоритети й напрями фінансування слід визначати на основі здійснення аналізу потреб громадян у соціальних послугах;
- в рамках державної стратегії переходу від утримання закладів соціального обслуговування до фінансування соціальних послуг та з метою забезпечення якості соціальних послуг потрібно створити механізми залучення до надання соціальних послуг широкого кола зацікавлених осіб. Зокрема, необхідно створити можливості для надання безкоштовних

послуг за рахунок фінансування з бюджету навіть для приватних установ. Бюджетне фінансування має виділятися на конкурсній основі, а з переможцем слід укладати контракт на надання послуг за рахунок бюджету;

- вирішення проблеми фінансового забезпечення соціальних закладів можна досягти шляхом залучення альтернативних (недержавних) джерел фінансування, а також запровадження для закладів стимулів ефективного використання бюджетних та власних коштів. Одним із таких стимулів може стати формульний підхід до розподілу коштів з обласного бюджету, для чого необхідно розробити методику розрахунку вартості соціальних послуг.

Застосування в Україні описаних вище принципів допоможе радикально змінити ситуацію на краще. Від реформування сфери соціальних послуг користь отримають усі: одержувачі послуг, тому що вони одержать доступ до послуг, які краще задовольняють їх потреби; громади, тому що вони краще дбатимуть про своїх членів і, що не менш важливо, самі шукатимуть та знаходитимуть найбільш правильні шляхи розв'язання своїх проблем; держава, адже її обмежені бюджетні ресурси використовуватимуться більш продумано й ефективно, а громадяни будуть краще забезпечені соціальними послугами, яких вони потребують.

Література:

1. Закон України “Про соціальні послуги” №966-IV від 19.06.2003 р.
2. Соціальна політика в умовах поглиблення соціальної нерівності в Україні: Монографія / за заг. ред. к. політ. н., Ільчука Л. І., к. соц. н. Давидюк О. О., к. філол. н. Кривобок Ю. В. – Херсон: Вид-во «ПП Вишемирський В. С.», 2010. – 376 с.
3. **Слухай С.В.** Фінанси стаціонарних установ: потреба в реформуванні // Соціальна політика і соціальна робота. – 2007. – №1 (36). – С. 64-77.

УДК 321(477-01):316.421

Особливості політичної регіоналізації України в контексті впливу глобалізаційних процесів

Наталя Горло,

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри політології
Запорізького національного університету

У статті досліджується політичний розвиток регіонів України в умовах глобалізації, яка створює сприятливі умови для посилення регіонів і розвитку регіоналізації. Поділ повноважень між центральною і регіональною владою в Україні розглядається через призму моделей регіоналізації зарубіжних країн.

Ключові слова: регіон, регіоналізація, глобалізація.

The article investigates political development of the regions in Ukraine under globalisation conditions, which creates favourable environment for strengthening regions and developing regionalisation. The distribution of powers between central and local authorities in Ukraine is examined in the light of regionalisation models of foreign countries.

Keywords: region, regionalisation, globalisation.

Розвиток сучасного світу великою мірою визначається глобалізацією, яка охоплює усі сфери суспільного життя і здійснює вплив на політичні утворення різних рівнів – як на держави, так і на субнаціональних і наднаціональних акторів. Під впливом глобалізаційних процесів відбувається трансформація функцій суб'єктів політики. Різні стратегії адаптації регіонів світу до нових умов існування визначаються наявністю багатьох детермінант: їхнім відмінним політико-правовим статусом у складі національних держав, культурною і етнічною специфікою, рівнем економічного розвитку. Україна не стоїть осторонь процесів глобалізації, і успішний політичний, соціально-економічний, культурний розвиток держави в цілому та її регіонів у глобалізованому світі залежить від стратегії, яку оберуть національні і регіональні політичні лідери. Адаптація значною мірою залежить від того, яким чином державна влада реагує на зростаючі регіональні вимоги і наскільки повно вона враховує регіональні інтереси, тобто від характеру взаємодії між центром і регіонами. Зазначені обставини аргументують необхідність дослідження особливостей

регіоналізації в Україні в умовах, які створює глобалізація для суб'єктів політичного процесу.

Глибокий інтерес до глобалізації з боку науковців дає підстави стверджувати про формування «глобалізаційної» парадигми. Терміни «глобалізація» і «регіоналізація» міцно закріпилися в лексиконі суспільних наук, однак мають різне смислове навантаження в залежності від предмету науки. Представники філософської науки акцентують увагу на посиленні локальної специфіки в умовах глобального світового розвитку, які перебувають у суперечливій єдності. Для позначення даного феномену вживається термін «глокалізація», що був уведений в науковий обіг Р. Робертсоном. Економічний аспект глобалізації є одним з домінуючих, тож в економічній науці регіоналізація розглядається як процес формування спільного ринкового простору країнами, які споріднені географічно, культурно і історично. Економічний розвиток регіонів України під впливом глобалізації відображений у роботах вітчизняних вчених М. Возняка, О. Гонти, М. Долішнього, С. Злупка, Е. Молчанової. Власне політичні аспекти впливу глобалізації на сучасний світ найчастіше розкриваються у напрямі трансформації функцій держави або пов'язуються з діяльністю наднаціональних політичних акторів. Проблеми адаптації регіонів сучасних держав до умов глобалізації досліджуються політологами у контексті вивчення регіоналізму і регіоналізації. Значний внесок у дослідження даного питання зробили російські вчені І. Бусигіна, А. Захаров, В. Клемешев, А. Макаричев, які проаналізували особливості розвитку європейських і російських регіонів в умовах глобалізації. Регіоналізм і регіоналізація в Україні є предметом досліджень вітчизняних вчених І. Зварича, Т. Кучеренко, М. Панчука, С. Римаренка, Т. Татаренко, Ж. Ушакової. Суперечливий вплив регіоналізації і глобалізації на регіональні політичні інститути розглянутий у роботах В. Зуєвої, В. Шарого. Однак зарубіжний досвід регіонального реформування в умовах інтеграції як аспекту глобалізації вивчений недостатньо, що й актуалізує дане дослідження, метою якого є з'ясування особливостей регіоналізації в Україні в контексті глобалізації з врахуванням моделей регіоналізації, сформованих в зарубіжних країнах.

Регіон як просторова одиниця організації соціуму існує досить давно, але його політична роль посилилася саме у XX ст. і була пов'язана зі створенням у багатьох країнах регіонального рівня управління. Регіон, що визначається як територія країни або кількох сусідніх країн з більш-менш однорідними природними, соціально-економічними, культурними умовами, представляє собою однорідне утворення, тому виступає як зручний об'єкт управління, з огляду на що йому надається статус адміністративно-територіальної одиниці, в межах якої здійснюється управлінська діяльність. Регіон виступає як відносно самостійна політична система з достатньо широкою політичною компетенцією.

Найчастіше регіональний рівень влади представляє собою проміжну ланку між національним і базовим (самоврядування місцевих громад) рівнями влади. Проте в одних випадках до регіонів відносять тільки суб'єктів федерації і територіальні автономії як регіони, що наділені політичним самоврядуванням; в інших – усі адміністративно-територіальні одиниці нижчого, ніж загальнодержавний, рівень. Доцільність другого підходу обґрунтував В. Борденюк: «поняття «регіон» не може пов'язуватися лише з територіальними утвореннями, які мають статус суб'єкта федерації чи територіальної автономії. Сюди об'єктивно відносяться й звичайні адміністративно-територіальні одиниці, які слугують для проведення державної політики на місцях і поза якими жодна регіональна політика існувати не може» [1, с. 176].

Регіон як політичне утворення в Україні представляють адміністративно-територіальні одиниці – області, регіональне управління в яких реалізується через обласні державні адміністрації (пряме державне управління в регіонах) і обласні ради (регіональне самоврядування). Особливістю української практики є фактична наявність регіонального самоврядування при відсутності його формального закріплення у Конституції України, де вживається поняття «місцеве самоврядування» як право територіальної громади – жителів села, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України. Право на самоврядування населення району чи області не закріплене, на чому наголошує В. Борденюк: «Конституція України не визнає населення районів і областей територіальними колективами, які мають право на здійснення місцевого самоврядування, хоча на цьому рівні функціонують районні та обласні ради» [1, с. 187]. Конституція розглядає ради як органи місцевого самоврядування і визначає, що «органами місцевого самоврядування, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ та міст, є районні та обласні ради» (ст. 140) [5, с. 46].

Багаторівневе політичне управління всередині держави створює умови для більш оптимального поділу повноважень між рівнями влади. Однак під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників в умовах динамічного політичного процесу відбувається перегляд сфер компетенції кожного рівня влади і передача певного об'єму повноважень між рівнями влади, тобто регіоналізація. Політична наука розглядає регіоналізацію як процес перерозподілу державних повноважень на користь регіонів, а також врахування регіональних інтересів і потреб в політиці, економіці, управлінні, плануванні [2, с. 161].

Посилення регіонів як політичних учасників значно пов'язане з трансформацією функцій держави, яка відбувається в сучасному світі. Глобалізація призводить до появи наднаціональних акторів – міжнародних організацій, які перебирають на себе вирішення питань захисту прав людини, подолання екологічних проблем, боротьби з тероризмом та інші.

Формується уявлення про кризу держав-націй, нездатних впоратися з внутрішніми проблемами без втручання міжнародних організацій. Національні уряди зацікавлені у делегуванні частини повноважень в регіони, де місцеві проблеми будуть більш ефективно вирішені. У політичній сфері складаються сприятливі умови для розвитку регіоналізму, який тлумачиться як стратегія регіональних еліт та/або ідеологія регіоналістських політичних партій, направлена на систематичне і послідовне розширення регіонами власної компетенції. Цей процес передбачає самоструктурування державного цілого, а також політичну, економічну і соціокультурну мобілізацію регіонів [2, с. 157]. Отже, поява і розвиток регіоналізму обумовлені змінами, що відбуваються в суспільстві, яке трансформується під впливом внутрішніх або зовнішніх чинників.

У багатьох державах, у тому числі в Україні, регіоналізм найчастіше має економічний характер, тобто пов'язаний з вимогами регіональної влади змінити практику наповнення місцевих бюджетів і перерозподілу фінансових потоків. Економічний регіоналізм логічно доповнюється політичним, який полягає у вимогах змінити систему розподілу компетенцій і повноважень. Незважаючи на відмінності в культурно-ціннісних орієнтаціях населення різних регіонів України, культурний регіоналізм менш розвинений. Важливою базою для формування регіоналізму є виражена регіональна ідентичність як відчуття причетності кожного жителя регіону до регіонального співтовариства, викликане спільними економічними інтересами, соціальними орієнтаціями, культурними вподобаннями. Вимоги регіональних еліт повинні бути зрозумілими для жителів регіону, адже саме у цьому випадку еліти зможуть мобілізувати населення на підтримку ідей, що проявляється в оформленні регіональних політичних партій і рухів. Але наявний в Україні невисокий рівень політичної культури населення разом з відсутністю культури компромісу між учасниками політичної взаємодії, зосередженням ресурсів в олігархічній владі та іншими чинниками здійснюють негативний вплив на регіоналізацію.

В Україні потреба регіонального реформування, крім прагнення вирішити суто внутрішні проблеми політичного розвитку, зумовлена курсом на євроінтеграцію, який диктує вивчення досвіду функціонування регіонального рівня влади в Європейському Союзі. У країнах Європи відносини між національною і регіональною владами будуються за принципом субсидіарності, який передбачає делегування в центр тільки тих повноважень, вирішення яких неможливе на регіональному рівні. В Україні цей принцип закріплений у правових актах, які приведені у відповідність до нормативної бази ЄС, наприклад, у Концепції державної регіональної політики (2008 р.) та інших документах, які регламентують регіональну політику. Але якщо в Європейському Союзі принцип субсидіарності активно діє, то в Україні він більшою мірою декларативний і тільки починає впроваджуватися в практику.

Розмаїття форм і способів взаємодії центральної і регіональної влади в європейських країнах на початку ХХІ ст. втілюється у наступних моделях регіоналізації: 1) адміністративна; 2) регіоналізація через існуючі органи місцевого самоврядування; 3) регіональна децентралізація; 4) регіональна автономія; 5) регіоналізація через федеральні утворення (держави-члени) [8, с. 323]. Зарубіжні країни, попри переважання однієї базової моделі, найчастіше поєднують елементи декількох з них. Так само вітчизняний досвід регіоналізації демонструє кілька варіантів взаємодії між рівнями влади.

Для України як унітарної держави характерна модель адміністративної регіоналізації, яка полягає у розширенні повноважень регіональної влади під контролем центральної влади. Це досить типова модель для багатьох унітарних держав, за якою регіональній владі делегуються повноваження з регулювання економічного розвитку регіону. За Конституцією України на місцеві державні адміністрації покладається виконання державних і регіональних програм соціально-економічного і культурного розвитку, програм охорони довкілля, програм національно-культурного розвитку (ст. 119) [5, с. 38].

Оскільки обласні ради як органи місцевого самоврядування наділені повноваженнями щодо регіонального розвитку нарівні з обласними державними адміністраціями, можна стверджувати про наявність моделі регіоналізації через органи місцевого самоврядування. Проте на регіональному рівні управління у вирішенні питань регіонального розвитку вплив рад значно менший, ніж місцевих державних адміністрацій, оскільки ради не можуть формувати підзвітні їм виконавчі органи і позбавлені фінансової автономії. Саме тому сьогодні для України є актуальним перегляд сфер компетенції державних адміністрацій і місцевих рад як суб'єктів регіонального управління з метою збалансування їхніх повноважень і оптимального розподілу функцій.

Модель регіональної автономії, яка передбачає наділення регіональної влади значними законодавчими і управлінськими повноваженнями, реалізована через надання конституційного статусу Автономній республіці Крим. Вивчення досвіду регіонального управління регіоналізованих держав – Іспанії, Італії, Великобританії – актуальне для України з огляду на те, що регіони цих держав відзначаються політичним і культурним плюралізмом. Але, хоч регіональна автономія об'єктивно відображає асиметрію у статусі регіонів, її запровадження в Україні на даному етапі може спричинити глибоку регіональну дезінтеграцію.

Регіональна децентралізація передбачає створення нового рівня самоврядування, який має власні або делеговані повноваження і власний бюджет. Ця модель реалізована у Франції, де регіон законодавчо закріплений як адміністративно-територіальне утворення з власними урядовими структурами. Для України дана модель можлива як перспектива подальшого регіонального реформування, адже, на думку

С. Римаренка, адміністративна регіоналізація в Україні може розвинутися у регіональну децентралізацію [9, с. 47].

Деволуція у Великобританії, автономізація Іспанії та Італії науковцями пов'язується з втіленням у політичну практику принципу федералізму. Як зазначає А. Захаров, «чим більш передовою в економічному, політичному, громадянському відношенні є та чи інша країна, тим сильніше вона тяжіє до федералістських експериментів» [3, с. 117]. Однак для України, яка стикається з комплексом соціально-економічних проблем, формує громадянське суспільство і розбудовує демократію, регіоналізація через федералізацію не є назрілою.

Регіоналізація в Україні набирає обертів і повинна продовжуватися у напрямі поглиблення територіальної децентралізації, тобто чіткого розділення повноважень між центральною і регіональними владами. За прикладом Європейського Союзу розподіл повноважень має здійснюватися за принципом субсидіарності. Особливо потребує вдосконалення модель регіоналізації через органи місцевого самоврядування з метою чіткого розподілу і закріплення повноважень місцевих державних адміністрацій і місцевих рад на таких засадах, як створення виконавчих органів обласних рад і надання місцевим державним адміністраціям переважно контролюючих функцій.

Суспільствознавці досить часто як синонім регіоналізації розглядають державну регіональну політику. У монографії «Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку» [8] аналізується досвід регіоналізації західних держав у контексті її впливу на інституційне забезпечення регіональної політики. На зростанні значення регіональної політики в умовах глобалізації наголошує А. Захаров, який називає гнучкість регіональної політики одним з ключових критеріїв готовності держави до глобалізації: «...заохочення регіонального розмаїття, причому безвідносно до етнічної його компоненти, багато у чому полегшує процес адаптації до нових умов» [3, с. 119]. Регіональні відмінності у сучасних державах, різний рівень соціально-економічного розвитку регіонів вимагають від національних урядів проведення регіональної політики, метою якої є вирівнювання регіонального розвитку і забезпечення громадянам високого рівня життя. І якщо у зарубіжній науці домінує розуміння регіональної політики передусім як комплексу заходів економічного характеру, то в країнах пострадянського простору регіональна політика розглядається ширше – як сукупність заходів, що впливають не тільки на економічну, але й на політичну і культурну сферу регіону. В Україні регіональна політика передбачає використання таких інструментів, як «політика вирівнювання» і наповнення місцевих бюджетів через перерозподіл фінансових потоків, однак вона є недостатньо ефективною, і не в останню чергу причина цього полягає у неефективній взаємодії органів державної влади і місцевого самоврядування на регіональному рівні.

Ще один аспект впливу глобалізації на регіональний розвиток полягає у наданні регіону можливості стати учасником світових політичних процесів. Глобалізація послаблює традиційну роль держави як єдиного учасника світової політики. Регіональні влади прагнуть цим скористатися і наполегливо добиваються розширення повноважень регіону аж до отримання права брати участь у міжнародних відносинах. Формами участі регіонів у світовій політиці є членство у міжнародних організаціях або, найчастіше, співробітництво з іншими регіонами за економічними інтересами. Практично всі регіони, які відчують на собі потужний вплив економічного аспекту глобалізації, найчастіше не можуть йому протистояти і змушені пристосуватися. А. Макаричев відзначив схожу тенденцію в Росії, де «регіональні органи влади, як правило, в своїй міжнародній діяльності мотивовані швидше геоекономічними, ніж геополітичними міркуваннями» [7, с. 86].

Процеси економічного співробітництва не оминули й Україну, окремі регіони якої входять до складу єврорегіонів. Єврорегіон представляє собою соціально-економічну систему, яка формується в процесі транскордонного співробітництва між територіальними общинами або органами місцевого самоуправління прикордонних регіонів двох або більше держав, які мають спільний кордон. Транскордонне співробітництво дозволяє скоординувати зусилля прикордонних територіальних спільнот у вирішенні економічних, соціальних, культурних проблем, чому сприяє єдність господарських і культурно-побутових зв'язків та історичних традицій. Створення і діяльність єврорегіонів узгоджені з нормами національного законодавства і міжнародного права. Українські регіони входять до складу наступних єврорегіонів: «Карпатський єврорегіон» (Україна, Польща, Словаччина, Угорщина, Румунія – створений у 1993 р.), «Буг» (Україна, Польща, Білорусь – 1995 р.), «Нижній Дунай» (Україна, Молдова, Румунія – 1998 р.), «Верхній Прут» (Україна, Молдова, Румунія – 2000 р.). Крім того, були створені єврорегіони з країнами СНД: «Дніпро» (Україна, Росія, Білорусь – 2003 р.), «Слобожанщина» (Україна, Росія – 2003 р.), «Ярославна» (Україна, Росія – 2007 р.) [10, с. 5]. Розвиток транскордонного співробітництва в Європі є проявом інтеграційних процесів, які тісно пов'язані з глобалізацією; отже, посилюється взаємозалежність не тільки економік національних держав, але й регіональних співтовариств. Центральна влада національних держав, надаючи регіонам право брати участь у транскордонному співробітництві, наділяє їх повноваженнями з метою вирішення проблем регіонального розвитку і тим самим втілює в життя принцип субсидіарності, що дозволяє розглядати участь регіонів у транскордонному співробітництві як аспект політичної регіоналізації.

Серед науковців питання про співвідношення глобалізації і регіоналізації до сьогодні залишається проблемним. Думки вчених схилиються або до визнання цих двох процесів взаємообумовленими, такими, що посилюють один одного, або ж до їх цілковитого протиставлення, тобто розуміння

регіоналізації як протидії глобалізації. Сформувалася тенденція, мета якої поєднати дві точки зору. Слушно зауважує український науковець В. Шарий, що «було б більш справедливо розглядати суперечливу єдність цих двох тенденцій світового цивілізаційного процесу, коли відбувається взаємопроникнення проявів глобалізації та регіоналізації» [11]. Російська дослідниця М. Лебедева не протиставляє глобалізацію і регіоналізацію, а знаходить для них інші альтернативи: для глобалізації – це локалізація, а регіоналізація є альтернативою інтеграції [6, с. 110]. Зв'язок між глобалізацією і регіоналізацією аналізує В. Клемешев, який вважає регіоналізацію спробою вирішення протиріч всередині процесу глобалізації, коли замкнута глобальна система, яка внутрішньо поляризується, шукає вихід з внутрішніх протиріч, переносячи їх рішення у систему більш низького рівня. Він розглядає локалізацію як крайній прояв регіоналізації, який полягає у ієрархізації регіонів до місцевого рівня [4]. Отже, інтеграція є складовою глобалізації, а локалізація – регіоналізації.

Безумовно, і глобалізація, і регіоналізація є потужними тенденціями сучасного світового розвитку, що неминуче здійснюють вплив одна на одну. Однак не можна абсолютизувати цей вплив, адже кожен процес живиться також багатьма іншими причинами. На нашу думку, зв'язок між глобалізацією і політичною регіоналізацією є побічним, оскільки невірно розуміти глобалізацію як основний фактор, що породжує регіоналізм і регіоналізацію, тому що першочергово вони виступають проти уніфікації і регламентації всіх сфер суспільного життя всередині держави, тобто є антиподами централізації і виникають як протидія їй, а глобалізація, спричиняючи трансформацію функцій національної держави, формує належні умови для їх розвитку.

Таким чином, вплив глобалізації на регіональне політичне життя є досить суперечливим. З одного боку, він несе певні загрози для втрати самобутності регіонів і можливість втручання у сферу регіональної культури. У той же час глобалізаційні процеси передбачають посилення локального, тож глобалізація об'єктивно зумовлює фрагментацію політичного простору і створює сприятливі умови для формування регіоналізму, наслідком чого є посилення ролі регіону як політичного суб'єкта всередині держави і на світовій арені. Саме тому на початку XXI століття регіональні влади в Україні, спираючись на регіональні особливості і специфічні регіональні потреби, прагнуть отримати більший об'єм повноважень від центральної влади і вирішувати проблеми регіонального розвитку з максимальним використанням власного ресурсного потенціалу.

Зазначена проблема ставить перед дослідниками низку нових питань, зокрема, потребується аналіз світового досвіду стратегій адаптації регіонів до умов глобалізації як у суто політичному, так і культурному та економічному аспектах, які тісно взаємопов'язані і впливають один на одного.

Література:

1. **Борденюк В. І.** Місцеве самоврядування і державне управління: конституційно-правові основи співвідношення і взаємодії / В.І. Борденюк. – К. : Парламентське видавництво, 2007. – 576 с.
2. **Бусыгина И.** Sum ergo cogito. Политический мини-лексикон / И. Бусыгина, А. Захаров. – М. : Московская школа полит. исследований, 2006. – 240 с.
3. **Захаров А. А.** Федерализм и глобализация / А. А. Захаров // Полис. – 2002. – № 6. – С. 116-126.
4. **Клемешев В.** Регион в условиях глобализации / В. Клемешев // Вестник ВГУ. Серия: Гуманитарные науки. – 2005. – № 2. – С. 22-38.
5. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. – К. : Українська правнича фундація, 1996. – 56 с.
6. **Лебедева М. М.** Проблемы развития мировой политики / М. М. Лебедева // Полис. – 2004. – № 5. – С. 106-113.
7. **Макарычев А.** Федерализм и глобализм : европейские традиции, российские перспективы / А. Макарычев // Полис. – 1994. – № 5. – С. 152-155.
8. Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку : Монографія / за ред. З. С. Варналія. – К. : Знання України, 2005. – 498 с.
9. **Римаренко С.** Регіоналізм та регіоналізація. Питання типології / С. Римаренко // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – К., 2008. – Вип. 40. – С. 44-49.
10. Трансграничное сотрудничество : панорама взаимодействия // Украина-Евросоюз в деталях. – 2010. – № 3 (6). – С. 4, 5.
11. **Шарий В. І.** Глобалізація та регіоналізація місцевого розвитку як основні суперечливі фактори впливу на місцеве самоврядування [Електронний ресурс] / В. І. Шарий. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/e-journal/dutp/2011_1/txts/Shariy.pdf.

Охорона здоров'я у глобальному та європейському порядку денному

Тетяна Семигіна,
кандидат політичних наук, доцент,
докторант Національного університету
«Києво-Могилянська академія»

Питання здоров'я та його охорони становлять важливу складову офіційних документів наднаціональних структур. У статті розглянуто особливості глобального та європейського порядку денного політики охорони здоров'я.

Ключові слова: порядок денний політики, глобальні пріоритети політики охорони здоров'я, європейські пріоритети політики охорони здоров'я.

Issues of health and its protection constitute important part of the official documents of supranational structures. The peculiarities of global and European agenda of health policy are considered in the article.

Keywords: policy agenda, global priorities for health policy, European priorities of health policy.

Світові та наднаціональні інтеграційні процеси взаємопов'язані із активізацією наднаціональних утворень та міжурядових організацій, формуванням глобальних і регіональних політик у певних сферах, зокрема й у сфері охорони здоров'я. У науковий і практичний обіг увійшли поняття «глобальний порядок денний щодо здоров'я», «європейський порядок денний щодо здоров'я», «публічний порядок денний політики охорони здоров'я», проте значення цих словосполучень залишається надто загальним і недостатньо розкритим у вітчизняній науковій літературі.

Різні теорії і концепції формування порядку денного запропонували Ф. Баумгартнер, Д. Діаринг, Ч. Елдер, Д. Кінгдон, Р. Кобб, Е. Роджерс, Д. Рос, М. Рос, Е. Шатшнайдер та ін., які звертають увагу на те, що одна з функцій політичної системи полягає в реагуванні на суспільні проблеми, визначенні стратегій їх розв'язання, однак наявність певної суспільної проблеми не призводить до того, що нею починають займатися органи державної влади, організації, від яких залежить вирішення проблем. Для цього вони мають потрапити до так званого порядку денного (англ. – agenda), тобто переліку питань, яким організація чи інституція надає серйозної уваги у певний момент і щодо яких очікується вчинення дій [13].

У науковій літературі сформувалось кілька класифікацій порядків денних політики і пояснень процесів формування порядку денного. Так, американські політологи Р. Кобб та К. Елдер вирізняють порядок денний: системний (публічний) – певний регламент для обговорення; ті проблеми, які сприймаються членами політичної спільноти як такі, що заслуговують публічної уваги та містять питання у межах повноважень органів державної влади; інституційний (формальний) – питання, яким влада погодилась приділити серйознішу увагу [7]. Інші американські дослідники – Д. Діаринг та Е. Роджерс – наголошують на співіснуванні конкуруючих порядків денних: політичного, який встановлює держава, медійного, який встановлюють ЗМІ, та публічного, який формується у громадській думці під впливом двох попередніх порядків денних, а також під впливом особистого досвіду [9].

Формування порядку денного відбувається через спеціальні інститути і механізми, наявні у політичній системі, які визначаються типом цієї системи, політичним режимом тощо. За Р. Коббом, М. Россом, ініціювання політики може бути рутинним або кризовим, коли порядок денний формується в умовах певної критичної ситуації, що потребує швидких рішень тощо [6].

Досить популярною у зарубіжній та вітчизняній політологічній літературі стала модель Д. Кінгдона, викладена в його книзі «Порядки денні, альтернативи та публічні політики» (1984 р.). Для обґрунтування цієї моделі американський дослідник вивчив порядок розробки та ухвалення державних рішень у сфері транспорту та надання медичних послуг. Згідно із Кінгдоном у межах політико-управлінського процесу діють паралельно три потоки: потік проблеми, потік розроблення, потік політичних взаємовідносин. Ці потоки конкурують між собою, тому ухвалення політичних рішень далеке від узгодженості та логічності [13].

Таким чином, аналіз праць дослідників політики доводить співіснування різних порядків денних, що формуються або у рутинному, або в кризовому порядку тоді, коли для цього відкрилось певне „вікно можливостей”.

Концепції порядку денного, запропоновані дослідниками політичних процесів, можуть бути застосовані для політики охорони здоров'я, водночас потребує розкриття сутнісне наповнення поняття «порядок денний щодо здоров'я». У цій статті розглянуто використання поняття «порядок денний» у політичній науці та у політичній практиці, на основі вивчення документів міжнародних організацій, результатів наукових досліджень та статистичних даних проаналізовано пріоритети глобальної та європейської політики охорони здоров'я, їх відповідність актуальним проблемам охорони здоров'я.

Пріоритети глобальної політики охорони здоров'я. У документі ВООЗ «Залучення задля здоров'я: глобальні пріоритети охорони здоров'я» (2006 р.) виразно зазначено, що глобальний порядок денний – це набір глобально узгоджених пріоритетів, призначених для всіх стейкхолдерів і визначений

угодами, схваленими світовими лідерами [20]. Тобто фактично йдеться про глобальну політику охорони здоров'я, що формується ключовими гравцями цієї політики – переважно міжнародними (наднаціональними) організаціями.

Відтак логічно поглянути на ті пріоритети охорони здоров'я, що їх визначають Організація об'єднаних націй (ООН) та її агенції, Європейський Союз (ЄС), Світовий Банк та інші структури, котрі, безумовно, суттєво впливають на встановлення міжнародних соціальних стандартів та виступають акторами політики в сфері охорони здоров'я, схвалюваної національними урядами.

У 2000 році на сесії *Генеральної Асамблеї ООН* ухвалено Декларацію тисячоліття. У цьому документі визначено Цілі розвитку тисячоліття, спрямовані на розв'язання найгостріших гуманітарних проблем, що стоять перед значною частиною людства: боротьба з голодом і злиднями; забезпечення доступу до освіти; досягнення гендерної рівності; зниження рівня материнської та дитячої смертності; скорочення розповсюдження ВІЛ/СНІДу та інших захворювань [2].

З часу, що минув від ухвалення Цілей розвитку тисячоліття, науковці доводили відсутність у пріоритетах глобальної політики багатьох актуальних питань охорони здоров'я, як-от: планування сім'ї [5] і репродуктивне здоров'я [10], охорона психічного здоров'я [18], протидія поширенню інших, окрім ВІЛ, інфекцій, що передаються статевим шляхом [15], хоча ці проблеми, за даними досліджень, заслуговують на увагу політиків. Крім того, сучасний світ висуває нові вимоги до політики охорони здоров'я, розглядає забезпечення здоров'я як частину (інтер)національної безпеки [8]. Система охорони здоров'я, як вказує А. Кемрад-Скотт, повинна ефективно реагувати на світові пандемії інфекційних захворювань, що, на думку дослідника, становлять загрозу для країн. Як міжнародні організації, так і локальні стейкхолдери повинні узгоджено працювати на попередження пандемій і готуватися до них, аби применшити їх руйнівні для суспільства наслідки [12].

Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) як спеціальна агенція ООН з питань охорони здоров'я приділяє значну увагу рутинними пріоритетами політики як через розробку стандартів, рекомендацій, модельного законодавства, так і ухвалення хартії, декларацій тощо, оприлюднення річних звітів щодо становища в тій чи іншій царині охорони здоров'я [20]. Цю організацію сприймають переважно як орієнтовану на допомогу національним міністерствам охорони здоров'я.

Низка вчених вказує на потребу глобальної протидії поширенню хронічних захворювань [4], і з-поміж нормативних і рекомендаційних документів ВООЗ останніх років можна виокремити ті, що спрямовані саме на такі пріоритети, наприклад, ожиріння, тютюнопаління тощо [20]. Водночас ВООЗ подекуди відіграє ключову роль у формування кризового порядку денного політики охорони здоров'я. Прикладом цього

може слугувати епідемія SARS, коли саме завдяки зусилля ВООЗ було скоординовано протидію пандемії.

Для порядку денного політики важливою є ініціатива ВООЗ щодо соціальних детермінант здоров'я (2008 р.), яка наголошує на чинниках здоров'я, не пов'язаних із діяльністю системи охорони здоров'я і тим більше – наданням медичних послуг. ВООЗ привернула увагу світових лідерів та національних урядів до соціальних детермінант здоров'я – умов, в яких люди народжуються, ростуть, живуть і працюють. Ці обставини, за оцінками ВООЗ, визначаються розподілом коштів, влади і ресурсів на глобальному, національному та місцевому рівнях, які в свою чергу залежать від політичного вибору. Соціальні детермінанти здоров'я зумовлюють ті нерівності у здоров'ї, які несправедливі й такі, що їх можна оминати [20]. Ця позиція ВООЗ дає підстави віднести до сучасних глобальних пріоритетів політики охорони здоров'я забезпечення більшої рівності (між різними соціально-демографічними групами та між країнами) у здоров'ї.

Поглиблення економічної та політичної глобалізації висунуло на порядок денний політики питання щодо механізмів перерозподілу суспільних ресурсів та забезпечення суспільних благ. Це – в свою чергу – призвело до політичних дебатів та політичних рішень щодо перегляду у бік зменшення розміру державних витрат на соціальну сферу, зокрема й охорону здоров'я, а також рівня втручання держави, політизації різних сфер життя. При цьому в політичному дискурсі наголос роблять на економії фінансових ресурсів і заохоченні приватних ініціатив, посиленні уваги до ролі ринкових механізмів у сфері охорони здоров'я. Адже, як зауважує корейський дослідник С. Квон, завдяки глобалізації стали вищими вимоги щодо економічної ефективності системи охорони здоров'я [14, с. 279]. Один із ключових провідників таких ідей – *Світовий Банк*, що наполягає на мінімізації державного втручання в соціальну сферу і обґрунтований обсяг державних гарантій. У той час, як *Світова організація торгівлі* виступає за відсутність преференцій національним виробникам, що стосується й ринку медичних послуг, і ринку лікарських засобів [17].

Система охорони здоров'я відіграє відчутну роль в умовах зміну клімату, екологічних проблем та природних катастроф, тим більше, що вразливість до наслідків катастроф та техногенних аварій тісно пов'язана із соціальними детермінантами здоров'я. Тому, як відзначають науковці, боротьба із бідністю, утвердження «здорової» урбанізації та забезпечення здорового харчування слід розглядати як найактуальніші пріоритети глобального розвитку [11].

Таким чином, до глобальних пріоритетів політики охорони здоров'я можна віднести такі напрями, як: здоров'я матерів, немовлят і дітей; інфекційні захворювання; хронічні неінфекційні хвороби; соціальні детермінанти здоров'я, оптимізація фінансування системи охорони здоров'я, глобальні екологічні зміни. При цьому можна відзначити певну

суперечність між інституційним (тим, що знайшов віддзеркалення у офіційних міжнародних документах) і системним (тим, на що вказують рекомендаційні документи, дослідники, впливові галузеві медіа) порядками денними.

Європейський порядок денний політики охорони здоров'я. Наріжний документ, що сприяв зміцненню євроінтеграції, – Маастрихтська угода (1992 р.) – надавала *Європейській Комісії* легальні повноваження, зокрема, в сфері охорони здоров'я. Це стосувалося запобігання захворюванням, в тому числі залежності від психоактивних речовин, а також поширення інформаційних та освітніх програм. У 1993 році опубліковано план дій Комісії в сфері громадського здоров'я, в якому визначено низку пріоритетів діяльності Комісії: онкозахворювання, СНІД, навчання здоровому способу життя, залежність від наркотиків, моніторинг здоров'я, рідкісні захворювання, захворювання, спричиненні забрудненням навколишнього середовища, нещасні випадки й травми.

У 1999 році Президент Європейської Комісії Р. Проді оголосив охорону здоров'я пріоритетом діяльності всієї Комісії, було створено Директорат захисту здоров'я та споживачів, а питання безпечних продуктів (все це відбувалося на тлі епідемії коров'ячого енцефаліту) проголошено ключовим завданням.

У 2000 році ЄС підписав меморандум з ВООЗ, в якому визначено такі ділянки співпраці між двома наднаціональними утвореннями, як бідність, розширення ЄС, здоров'я дітей. У 2002 році ухвалено програму, спрямовану на зменшення ризиків захворювання та інших загроз здоров'ю, зокрема, під час перетину кордонів. Особливе місце в модерному політичному дискурсі ЄС посіли питання біотероризму.

До діяльності ЄС в царині охорони здоров'я належать рішення щодо протидії тютюнопалінню – заборона реклами алкогольних та тютюнових виробів, паління в публічних місцях тощо.

Важливу роль у ЄС відіграє європейське бюро ВООЗ, яке ухвалило цілі політики охорони здоров'я для регіону, впроваджує програми у конкретних сферах. Так, був розроблений Європейський план дій по боротьбі з ВІЛ/СНІДОМ на 2012-2015 роки, головною метою якого є зниження до нуля кількості нових випадків захворювання на ВІЛ/СНІД, зниження рівня дискримінації та зменшення смертності від СНІДу у регіоні [19].

Другий напрям впливу ЄС на національну політику охорони здоров'я полягає у стимулюванні перегляду національних систем фінансування медичних послуг, які в більшості західноєвропейських країн ґрунтуються на солідарному соціальному страхуванні, що передбачає перерозподіл так званих соціальних ризиків між поколіннями та людьми із різним рівнем прибутків. ЄС також прагне забезпечити своїм громадянам доступ до медичних послуг у різних країнах Союзу, створити загальний механізм відшкодування збитків за медичне обслуговування, надане за межами країни постійного проживання, та створити «вільний рух послуг». Відтак

найважливіші напрями реформування системи охорони здоров'я в Західній Європі – перехід від цілковитого покриття витрат на медичне обслуговування, здійснюваного страхувальниками після лікування, до авансових виплат, збільшення обсягу оплати за лікування пацієнтами, зміни порядку виплат у системі соціального медичного страхування [16].

У розвиток підходів ЄС, у 2008 році в Таллінні, пройшла Європейська міністерська конференція ВООЗ з питань систем охорони здоров'я «Системи охорони здоров'я – здоров'я – добробут». Конференція визначила стратегії поліпшення діяльності систем охорони здоров'я для забезпечення їх стійкості і солідарності, поліпшила розуміння впливу систем на стан здоров'я людей і, відповідно, на рівень економічного зростання. Ухвалена під час конференції Таллінська хартія окреслила основні напрями розвитку систем охорони здоров'я, принципи їхньої діяльності для досягнення ключових цілей та виконання покладених на них функцій [3].

Отже, Європейський Союз дедалі більше уваги приділяє питанням охорони здоров'я. Це стосується як запобігання захворюванням, зокрема, завдяки формуванню здорового способу життя та зменшення ризиків передачі інфекційних захворювань при перетині кордонів, так і забезпеченні громадянам ЄС доступу до медичних послуг за межами країни постійного проживання. Останнє передбачає перегляд системи фінансування медичного обслуговування, яке в більшості європейських країн здійснюється за рахунок обов'язкового медичного соціального страхування (з огляду на це в усіх постсоціалістичних країнах, що увійшли до ЄС, відмовились від бюджетної моделі охорони здоров'я й перешли до страхової, що зумовлено не стільки економічними, як ідеологічними чинниками).

Дискусійні моменти. Статистичні дані [1] засвідчують, що до вагомих проблема охорони здоров'я на нинішньому етапі можна віднести: смертність від новоутворень та серцево-судинних захворювань; потреба у довготерміновому догляді за людьми, які мають проблеми психічного здоров'я, і людьми похилого віку, що зумовлює значне економічне навантаження; демографічні диспропорції (постаріння населення у постіндустріальних суспільствах і високий рівень народжуваності у країнах із низьким рівнем соціально-економічного розвитку). Проте глобальний і європейський порядок денний політики охорони здоров'я не завжди адекватно віддзеркалюють ці проблеми, на які звертають увагу науковці які далеко не завжди стають предметом політичних рішень (у кращому разі – відображені у рекомендаціях, що не мають нормативного характеру).

Суперечність між декларованим у глобальній та європейській політиці пріоритетами і реальними, статистично і науково обґрунтованими, проблемами охорони здоров'я порушує питання щодо формування глобального і європейського порядку денного політики охорони здоров'я,

того, наскільки цей порядок відображає потреби населення і соціальну дійсність у цілому, бере до уваги результати епідеміологічних та інших досліджень. Або ж при формуванні цього порядку ключовим є не потік проблем, а потік політичних взаємовідносин, відтак цей порядок визначається під тиском громадянського суспільства, у тому числі глобального громадянського суспільства, перебуває під впливом «елітних» міжнародних організацій, що тісно взаємодіють, спільно використовують ресурси та утворюють світову фахову мережу. Наприклад, ВООЗ співпрацює із національними та регіональними організаціями по боротьбі із СНІДом, а також із такими установами ООН, як Фонд для діяльності в галузі народонаселення (ЮНФПА), Дитячий Фонд (ЮНІСЕФ), ЮНЕСКО, ПРООН, Світовим банком, підтримує тісні контакти із неурядовими організаціями, зокрема Американським фондом досліджень СНІДу, Міжнародною радою медичних сестер, Міжнародним союзом учених-імунологів і Товариством Червоного Хреста та Червоного Півмісяця тощо [20].

Ще одне питання, яке постає у зв'язку із формуванням глобального і європейського порядку денного політики охорони здоров'я, стосується ролі національних політичних лідерів і локальних впливів на глобальну політику. Наразі багаті держави – через свої гуманітарні, донорські програми, фінансовані державним коштом (USAID, PEPFAR, DFID, SIDA тощо), – спроможні як безпосередньо впливати на інші країни, так і на політику на наднаціональному рівні через підтримку певних глобальних ініціатив (наприклад, протидію епідемії ВІЛ/СНІДу із застосуванням визначених засобів політики), стимулювати дослідження, особливо провідними науковими центрами, у певній сфері, інтерес впливових медіа (наприклад, CNN, BBC) до конкретних проблем, і в такий спосіб підносити ту чи іншу проблему охорони здоров'я до рівня глобального чи європейського пріоритету.

Висновки. З огляду на теоретичні розробки дослідників політики, коли йдеться про глобальний чи європейський порядок денний політики охорони здоров'я – чи існуючий, чи той, який мав би існувати, то мається на увазі перелік пріоритетів. Проте логічно постає питання, хто і як саме визначає ці пріоритети, яким чином ці пріоритети співвідносяться із національними та локальними пріоритетами, наскільки ці пріоритети віддзеркалюють потреби в охороні здоров'я і реальні проблеми функціонування систем охорони здоров'я. Наразі сформовані порядки денні свідчать про політизацію проблем охорони здоров'я, залежність цих порядків від політичних взаємовідносин, домінування політичного, а не суспільного порядку денного.

Література:

1. База даних «Здоров'я для всіх» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.euro.who.int/hfad?language=Russian>.
2. Декларація Тисячоліття ООН від 08.09.2000 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.
3. Таллиннская хартия: Системы здравоохранения для здоровья и благосостояния / Таллинн, 25–27 июня 2008 г. – ЕРБ ВОЗ, 2008. – 6 с.
4. **Beaglehole R.** Prevention of chronic diseases: a call to action / Beaglehole R., Shah E., Srinath R. et al. // The Lancet. – 2007. – № 370. – P. 2152–2157.
5. **Cleland J.** Family planning: the unfinished agenda / Cleland J., Bernstein S., Ezech A. et al. // The Lancet. – 2006. – № 368. – P. 1810–1827.
6. **Cobb R. W.** Agenda Setting and the Denial of Agenda Access: Key Concepts / Cobb R. W., Ross M. H. // Cultural Strategies of Agenda Denial / Ed. by Cobb R. W., Cobb M. H. – Lawrence, KS: University Press of Kansas, 1997. – P. 3–4.
7. **Cobb R. W.** Participation in American Politics: The Dynamics of Agenda Building / Cobb R. W., Elder C. D. – Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1983. – P. 86.
8. **Collier S.** The Problem of Securing Health / S. Collier, A. Lakoff // Biosecurity Interventions: Global Health and Security in Question [ed. by A. Lakoff and S. Collier]. – New York: Columbia University Press, 2008. – P. 7–32.
9. **Dearing J.** Agenda-setting research: Where has it been? Where is it going? / Dearing J., Rogers E. // Communication Yearbook 11. – Newbury Park, CA: Sage, 1988. – P. 555–594.
10. **Fathalla M. F.** Sexual and reproductive health for all: a call for action / Fathalla M. F., Sinding S. W., Rosenfield A., Fathalla M. M. F. // The Lancet. – 2006. – № 368. – P. 2095–2100.
11. **Friela S.** Health Policy: Global health equity and climate stabilisation: a common agenda / Friela S., Marmota M., McMichael A. et al. // The Lancet. – 2008. – № 372. – P. 1677–1683.
12. **Kamradt-Scott A.** Changing Perceptions of Pandemic Influenza and Public Health Responses / Kamradt-Scott A. // American Journal of Public Health. – 2012. – Vol. 102. – № 1. – P. 90–98.
13. **Kingdom J. W.** Agendas, Alternatives, and Public Policies [2nd ed.] / Kingdom J. W. – San Francisco: Pearson Education, 1997. – 254 p.
14. **Kwon S.** Globalization and Health Policy in Korea / S. Kwon / Global Social Policy. – 2002. – Vol. 2 (3). – P. 279 – 294.
15. **Low N.** Global control of sexually transmitted infections/ Low N., Broutet N., Adu Sarkodie Y. et al. // The Lancet. – 2006. – № 368. – P. 1960–1961.
16. **Maarse H.** Has Solidarity Survived? A Comparative Analysis of the Effect of Social Health Insurance Reform in Four European Countries /

Maarse H., Paulus A. // Journal of Health Politics, Policy and Law. – 2003. – Vol. 28/4. – P. 585-614.

17. **Price D.** How the World Trade Organization is shaping domestic policies in health care / Price D., Pollock A. M., Shaoul J. // The Lancet. – 1999. – № 354. – P. 1889- 1892.

18. **Saraceno B.** Barriers to improvement of mental health services in low income and middle income countries / Saraceno B., Ommeren M.V., Batniji R. et al. // The Lancet. 2007. – № 370. – P. 1164-1174.

19. The EU's activities in health at a glance // European Public Health Alliance [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http:// www.epha.org](http://www.epha.org).

20. WHO / World Health Organization [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.who.int.

УДК 332.012.23

Національна ідея та суспільно-політичний ідеал як фактори модернізаційної політики сучасної України (політико-ідеологічні аспекти)

Григорій Дашутін,

доктор політичних наук

Олександр Штика,

кандидат історичних наук, доцент кафедри політології

Сумського державного університету

У статті зроблено спробу визначення політико-ідеологічних засад творення української державності, та їх корекції відповідно до вимог сучасної української політики.

Ключові слова: ідеологія держави, національна ідея, суспільно-політичний ідеал.

The article attempts to define political and ideological basis of the Ukrainian state's creation and their correction in accordance with the requirements of the modern Ukrainian politics.

Keywords: state ideology, national idea, social and political ideal.

Розпад Радянського Союзу, та поява на його теренах національних держав, об'єктивно поставили науково-політичні еліти перед необхідністю всебічного вивчення та аналізу причин не тільки їхнього виникнення, але і прогнозу щодо їх подальшого становлення і розвитку.

Для України ця справа виявилася значно складнішою, ніж це спочатку уявлялося. Як у науковій, а ще більше в практичній площині надзвичайно гостро постало питання про соціально-економічну і політико-ідеологічну визначеність самої сутності української держави.

Навіщо українському народу своя власна і незалежна держава? Це питання, на яке наш народ упродовж усієї своєї історії не мав вичерпної та зрозумілої, принаймні для його переважної більшості, відповіді.

«Хто ми?», «Куди йдемо?» - ці питання протягом багатьох століть були незмінними супутниками багатьох національно-визвольних змагань.

Особливо наполегливо українське суспільство шукало на них відповідь за часів Хмельниччини та української революції 1917-1920 рр.

Показово, що одними з перших робіт, які здійснили величезний вплив на процес самосвідомості українців, і тим самим відкрили епоху українського відродження початку 20 століття, були такі праці голови Центральної Ради

України Михайла Грушевського: «Звідки пішло українство і до чого воно йде?», «Хто такі українці і чого вони хочуть?», «Якої автономії і федерації хоче Україна?».

Тож зрозуміло, що в повній мірі актуальність зазначених питань залишається характерною і для новітньої української історії.

З отриманням незалежності та суверенної державності українське суспільство знову, як це було і раніше, поставлене перед необхідністю визначитися з такими важливими з точки зору державотворення питаннями, як «Куди йде Україна?», та «Яку державу і на яких засадах ми будуємо, а головне – для кого?».

Тож звична річ, що для науковців і політиків ці питання стали справжнім каменем спотикання.

«Щодо ідейних засад державотворення, у тому числі побудови національної економіки, то перш за все, треба відповісти на запитання: який соціально-економічний лад ми будуємо – постсоціалізм, капіталізм, неокapіталізм чи посткапіталізм? Відсутність стратегії згубна для соціально-економічного розвитку, – стверджував відомий в Україні вчений професор В. Черняк. – Президент Казахстану Н. Назарбаєв заявив, що Казахстан буде капіталізм. А що буде Україна? Ніхто з її керівників про це не заявив» [9, с. 42]

Не менш категорично з цього приводу висловився і професор М. Михальченко: «Дуже важливо нам визначитись у внутрішньополітичному плані: яку державу ми будуємо? Формула – «правову, демократичну» – мало що дає. За часів Сталіна держава начебто була більш правовою (все ж таки закони діяли), а насправді панував тоталітарний режим, для якого право і демократія були порожнім звуком» [9, с. 16-17]

Щоправда, вже на той час із уст провідних керівників держави можна було почути гасла, що ми будуємо нову державу з оновленим суспільством. Але що це могло б значити, ніхто не розумів, бо жодних ґрунтовних пояснень не давалось.

Тож численні заяви Президента України Л. Кравчука про те, що «Ми стали на шлях розбудови незалежної демократичної правової держави із соціально орієнтованою економікою...» [8] мало що могли зробити, щоб задовольнити потребу не тільки української громади в розумінні цього питання, а й самого Прем'єр-Міністра України Л. Кучми.

Потрібно віддати належне, – він перший відкрито на державному рівні поставив перед Парламентом і Президентом це доленосне для всього українського суспільства питання. Будучи людиною технократичного складу розуму і не приховуючи свого напівзневажливого «...ставлення до ідеології як словесного блюду і способу обдурення народу» [2, с. 25], він сам ніяк не міг збагнути, яку українську державу і під гаслами якої ідеології він повинен будувати. А тому щиро і наполегливо просив вищі органи державної влади надати не тільки йому, а й всьому українському суспільству зрозумілу ідеологію державотворення.

Звичайно, така позиція Прем'єра не всім була до вподоби. «Щоправда, бентежить невизначеність прем'єра, - говорив з цього приводу, один з лідерів «Нової України» В. Гриньов.- Якщо людина заявляє: скажіть, що будувати, я й збудую, у мене це викликає почуття недовіри. На мій погляд, якщо немає власної ідеології, нічого не збудуєш» [3].

Тож виклик суспільства до влади, який озвучив з висот своєї посади Л. Кучма, вимагав адекватної відповіді. Відповідальність за пошук відповіді на це життєво важливе для держави питання взяв на себе керівник служби Президента України з питань внутрішньої політики професор М. Михальченко.

Розуміючи, що «кавалерійським наскоком» цю проблему не вирішити, бо вона є надзвичайно складною у всіх своїх вимірах, і що успіху можна буде досягнути за умови об'єднання зусиль влади, науковців і усіх зацікавлених представників громадянського суспільства. Але на все це потрібен був час. Тож і не дивно, що сама підготовча робота по вирішенню цієї проблеми, не дивлячись на її актуальність, зайняла майже півроку [20, с. 373-380].

Підсумком такої праці стало проведення у грудні 1992 р. науково-практичної конференції під назвою «Ідеологія та ідейно-політичні засади державного будівництва в Україні».

Як і передбачалось, окрім адміністрації Президента України, організаторами цього потужного заходу також виступили Кабінет Міністрів України, комісія Верховної Ради України з питань культури і духовного відродження, Академія Наук України, Національний інститут стратегічних досліджень при Президенті України, університет «Києво-Могилянська академія», Київський університет, відповідні міністерства та науково-дослідні інститути. Громадянське суспільство представили низки провідних політичних партій та громадсько-політичних об'єднань України. Підсумковим результатом конференції стало прийняття її учасниками спільної «Ухвали» [9, с. 155-156] та видання збірника науково-аналітичних матеріалів учасників конференції [9, с. 159].

Зрозуміло, що на цьому заході, далеко не в повному обсязі зазначена проблема отримала своє науково-практичне висвітлення. Тому є низка як об'єктивних, так і суб'єктивних причин. Але потрібно враховувати, що це був лише перший крок на шляху до її вирішення. На жаль, як показало наше подальше державне життя, - і практично останній.

Але все ж, на той час вона значною мірою змогла спонукати вітчизняну науково-політичну еліту до консолідованого і солідарного розуміння принципово важливих теоретико-методологічних висновків:

І. Ідеологія, як складний політичний і соціально-психологічний чинник, як духовний виразник політичного, соціально-економічного і морально-етичного життя суб'єкта (держави, нації, окремих соціальних груп людей), як система світоглядних поглядів, ідеалів, ціннісних орієнтацій, є не тільки корисною для суспільства, а й об'єктивно необхідною. «Для

багатьох мислячих людей, – говорив представник Національного інституту стратегічних досліджень П. Ситник, – стало зрозуміло, що ідеологія сама по собі не є соціальне зло, а навпаки абсолютно необхідний елемент суспільного життя, що виконує цілу низку життєво важливих функцій, послуговує могутнім знаряддям утвердження людини в суспільному житті, засобом перетворення та розбудови самого цього життя» [9, с. 78]. Додамо, що така точка зору стала на конференції визначальною [9, с. 46-48].

Відмова від ідеології невідворотно веде суспільство в стан духовного занепаду і політичного хаосу. А «ідеологічний вакуум», за який ратувала певна частина українського політикуму – це не та основа, на якій повинно відбуватися наше національно – державне відродження.

Відповідно до «Ухвали», «Пошук і обґрунтування об'єднуючої ідеї, реалізація якої могла б стати основою формування необхідної нам системи ціннісних пріоритетів та орієнтирів, слід вести, керуючись найважливішими для державного будівництва політико-правовими документами, насамперед Декларацією про державний суверенітет України, що стверджує її невід'ємне право на самовизначення у формі суверенної національної держави, та Актом проголошення незалежності України.

Центральною об'єднуючою ідеєю для народу України є створення Соборної Української Держави. Відповідно до цієї ідеї має бути розроблена ідеологія як система теоретичного інструментарію для розв'язання економічних, соціально-культурних, правових і політичних проблем державотворення» [9, с. 155].

Проте суспільство повинно подбати, щоб ідеологія ні за яких обставин не могла перетворитися на «єдиноправильну», оскільки, одержуючи такий статус, вона рано чи пізно дискредитує себе і перетвориться на форму тоталітарного духовного тиску, обмежуючи варіантність пошуків істини з позицій інших ідейних переконань. А монопольність ідеології, під якими б гаслами вона не втілювалася, здатна породити тільки примусове єдинодумство, що об'єктивно звужує зміст політичного життя суспільства, обмежуючи його набором догматичних поглядів та орієнтирів.

По-друге, Згідно до «Ухвали», «Держава має цілком природне право на особливе виявлення свого власного інтересу, спрямованого на адекватну репрезентацію інтересів громадянського суспільства;

всебічний розвиток політичної свідомості й культури народу;
створення державного апарату як засобу реалізації цілей держави.

Пріоритетними цінностями, що мають реалізуватися в процесі державотворення, є загальнолюдські цінності.

Це: людяність, цивілізований гуманізм;
соціальна і національна справедливість, віротерпимість;
демократія на багатопартійній основі та широкому народному представництві;
патріотизм» [9, с. 155].

А це значить, що за всіх обставин, вона завжди буде змушена шукати загальнонаціональні духовні орієнтири, які здатні консолідувати суспільство. А сам успіх державотворчого процесу, його ефективність, прямо залежить від якості ідейно-політичного забезпечення. І це, безумовно, було позитивним висновком Конференції. Але потрібно визначити, що в цьому висновку був закладений також і суттєвий теоретико-методологічний негатив, який породив проблему політико-ідеологічної невизначеності держави. З цією проблемою ми живемо і донині, і вона продовжує тримати суспільну свідомість у стані оманливої реальності. Так в «Ухвалі» концептуально була закладена, практично свідомо, хибна теза: «Ідеології, що розробляють в процесі формування системи багатопартійності української державності, не можуть претендувати на статус державної. Одержуючи статус державної, будь-яка ідеологія, зрештою, дискредитує себе і перетворюється на форму тоталітарного мислення [9, с. 155].

Її породження було результатом компромісу з прихильниками теорії «деідеологізації». Вважалось, що невдовзі цю помилку вдасться виправити. Але цього не сталося. Більш того, ця теза в політико-ідеологічному житті країни взагалі набула статусу домінуючої. Тож сьогодні ми нібито живемо в ірреальному деідеологізованому українському світі. У нашої держави немає своєї державної ідеології, а значить не може бути і державної політики, ніхто суспільством не керує і ніхто його нікуди не веде. Воно існує наче само по собі й не заважає державі бути простим механізмом збору податків та їх розподілу поміж тими, хто на такій державі заробляє.

Природно виникає запитання: а що ж ми тоді за 20 років своєї незалежності побудували? Якнайкраще про це можуть розповісти самі керманичі нашої держави. Щоправда, зазвичай вони самі в реальному житті не завжди щирі в стосунках зі своїм народом. І лише під час виборів вони відкриваються, стають більш відвертими і правдивими, і можна почути справжню правду про те, за яких умов і як живе народ в Українській державі.

На питання, що досі заважає українському народу бути багатим і щасливим, кандидат у Президенти України Прем'єр-Міністр України Ю. Тимошенко відповіла так: «Передусім тотальне панування олігархії, яка глибоко корумпувала політиків, засоби масової інформації, значну частину силових структур і судів. Олігархія заробляє нечесні гроші на державних ресурсах та можливостях. Це ракова пухлина сучасної України, яка несумісна з демократією» [17].

Солідарну точку зору з Ю. Тимошенко в цьому питанні висловив Голова Верховної Ради України В.Литвин: «Україна стоїть перед проваллям»... - І винна у цьому, - «Перш за все, це тотальна приватизація всього, що було напрацьовано нашими батьками, багатьох поколінь наших громадян. В підсумку ми маємо, по суті, економічний крах. І невелику групу людей, які володіють всім, що є в Україні. Те, що було створено нашими батьками і

дідами, вони забрали собі. І сьогодні вони розповідають нам, як ми повинні жити» [13].

Не менш категорично з цього приводу висловився і экс-Голова Верховної Ради України А. Яценюк : «Внутрішня політика спрямована лише на захват влади та її поділ. Двом десяткам людей дали можливість обібрати мільйони, дурити мільйони, зловживати мільйонами і перетворювати мільйони в безсловесне стадо» [27] .

Тож ніби спеціально підсумовуючи все вище сказане високими будівничими Української держави, Президент Українського філософського фонду професор С. Пролеєв сутність сучасної Української держави визначив так: «Останні 15-20 років стали періодом інтенсивного формування в Україні кланово-корпоративного суспільства, що на сьогодні досягло стадії остаточної кристалізації. Політичною формою правління, що відповідає даному типові суспільства, є олігархічна республіка, у якій зацікавлена абсолютна більшість українського політикуму всіх кольорів. ... Ця еліта, тобто політикум, існує і відтворюється як замкнута владна корпорація, що привласнила собі державу і всі її інститути» [16, с. 48].

Тож природно постає питання : а під гаслами якого світогляду, якої ідеології ця державна політика здійснюється? Офіційно заявленої інформації ми про це не знайдемо. І причиною тому є те, що, згідно Конституції України, «Суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності. Жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова» [7]. Принагідно згадаємо, що це не тільки винахід українських політиків, тому як дещо раніше, відповідно до вимог деідеологізації, російські політики це вже зробили. Конституція Росії також ввела заборону на державну ідеологію, забувши про те, що державні ідеології завжди вважалися духовним фундаментом у розвитку суспільства. Саме наявність ідеологічних цінностей передувала утворенню нових соціальних конструкцій, тому як спочатку створювалися ідеологічні вчення, а вже потім, на їх основі відбувалася трансформація суспільних відносин. І це є політичною аксіомою суспільного життя.

Так що ж давала 15 ст. Конституції України правлячій еліті?

Перш за все, вона позбавляла її необхідності офіційно говорити народу про те, яка держава і для кого вона будується. А по-друге, давала можливість правлячій партії не говорити відкрито людям про власну ідеологію, про тих, чий інтерес вона буде захищати та реалізовувати в першу чергу, спираючись на владні повноваження. А цього їм, на переконання влади, якраз і не потрібно було знати. Як справедливо відзначають провідні українські політологи М. Михальченко і В. Андрущенко, сьогодні «реальністю ж України є те, що державницька ідеологія, певним чином відбита в Конституції країни, поки ще сира і не визначила чітко, «куди» і «яким шляхом» іде Україна» [14, с. 191]. Саме цим пояснюється той факт, що свою ідеологічну діяльність правлячий режим традиційно окреслює лише певною системою гасел, політичних

заяв, популістських обіцянок та пустопорожніх ініціатив. Не дивно, що це викликає відверте непорозуміння з боку європейських партнерів України. Так керівник представництва фонду Конрада Аденауера в Україні Ніко Ланге ніяк не може збагнути сутність сучасної української політики: «Заяви це добре, – погоджується він, – із заяв треба починати. Але коли-небудь треба вже й реалізовувати їх, ... Мені здається, що Україні не варто грати в риторичні ігри» [18]. А для колишнього верховного представника ЄС з питань закордонної політики і політики безпеки Хав'єра Солани Україна взагалі стала однією з найбільших фрустрацій його життя. І пояснює він це тим, що український політичний клас незрілий, слабкий і за своїм якісним показником є «...нижчим від середнього рівня», а від того не завжди здатний нести відповідальність за свої дії [19]. В значній мірі це пов'язується з тим, що сучасні українські політичні партії, переважно правлячи, свідомо приховують від народу політико-етичні засади своєї ідеології, в наслідки чого політика, яку вони проводять, не може бути морально-відповідальною, що справедливо і фіксують опоненти України у своїх експертних оцінках. Тож зрозуміло, що за таких обставин, до розуміння кінцевої мети державотворення наш народ владою не долучався. Тому він за 20 років і не зміг збагнути «Куди його ведуть?» і «Яку державу, а головне для кого, він буде?».

Як зазначав К. Яспарс, народ, який не бачить свого майбутнього, втрачає сенс і в сучасному. Подібної думки тримається і український дослідник Я. Ісаєвич: «Якщо немає перспектив для розвитку національного організму, зникають спонуки до нього належати і, тим більше, для нього працювати» [6, с. 47].

Тож ми цілком поділяємо стурбованість Президента України

В. Януковича, коли він в численних своїх виступах і заявах говорить про те, що мільйони наших людей за 20 років незалежності дійсно втомилися від очікування змін, і що потрібно зробити все можливе, щоб «... подолати розповсюдження в суспільстві відчуття апатії» [22], та часто неприхованої зневаги до влади та її реформаторських ініціатив.

І це важливо ще й тому, що, починаючи з 2010 року, керівництвом держави було взято курс на модернізацію країни, на системні реформи. Але ситуація на краще в країні змінюється вкрай слабо. І причину цього Президент вбачає в тому, що часто люди не зорієнтовані щодо завдань і наслідків пропонованих змін [22].

А щоб запропоновані владою реформи стали дійсно спільною справою держави, бізнесу, громадянського суспільства, потрібні чіткі та якісні, суспільно значущі орієнтири на майбутнє [21]. А їх, як тепер уже відомо, може суспільству надати лише відповідного ґатунку державна ідеологія, як система суспільно значимих орієнтирів і цілей. І це може бути переважно ідеологія лише тієї політичної сили (партії, блоку партій), яка у демократичний спосіб отримала право на здійснення державної влади.

Без її чіткого визначення процес державотворення завжди буде не прозорим, не демократичним, мало прогнозованим, хаотичним і переважно з незадовільним результатом. Приблизно так, як це сталося з Україною за 20 років її незалежного існування.

Про те, що у держави повинна бути своя ідеологія, яка б давала відповідь на питання «яку державу ми будуємо?» і що 15 ст. Конституції України цьому не завада, неодноразово говорив Голова Верховної Ради України О. Мороз. У цьому питанні «треба виходити з того, що конституційна норма: «жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова «не означає, що суспільство може жити без генеральної ідеї, яка за своїм змістом стала б об'єднувачим чинником громадян України» [15]. Більше того, відсутність офіційної державницької ідеології (як ідеології держави) завжди спонукає не до консолідації суспільства, а до його розшарування за національними, мовними, релігійними та культурними ознаками. Розколотість держави за наведеними параметрами неухильно призводитиме до взаємної опозиційності, протидії, чи навіть протистояння виокремлених національно-культурних сегментів поки що цілісної держави.

Отже, якою ідеологією керувалася українська держава протягом свого незалежного існування? Заперечення щодо відсутності такої, як ми тепер розуміємо, виходить з потреб поточної політичної доцільності й тому, з наукової точки зору, є абсурдним. Іноді це розуміють і самі політики. Тож краще з цього приводу ознайомитися з їхньою думкою. Так экс-Голова Верховної Ради України А. Яценюк переконаний, що такою була саме неоліберальна ідеологія. На його погляд (а він хоч і надто розлогий, але має сенс), «Підступність неоліберальної ідеології в тім, що вона пропонує людям захопليву перспективу мати все, нічого не роблячи. Озброєні цією ідеологією, політичні партії обіцяють людям такий безкорисливий подарунок за умови, що саме їх оберуть до влади» [27].

Партіями, які цю ідеологію сповідують, є БЮТ і Партія регіонів. Вони «...реалізують неоліберальну ідеологічну доктрину, у якій, крім іншого, стверджується, що держава – це ворог людини і що вона ні на що більше не здатна, окрім як пригнічення людей та репресії. А тому, – стверджують вони, – чим менше буде держави, тим краще... Саме завдячуючи їх руйнівній «праці», на сьогоднішній день можна констатувати, що держава в Україні перестала існувати. Є країна, є влада обмеженого кола дуже багатих людей над 46 мільйонами простих громадян, але держави – немає. Вони зацікавлені в тім, щоб зафіксувати такий стан речей назавжди. Як ви гадаєте, для чого нашому народові вбивали в голову, що держава – це щось погане, що вона нездатна ефективно керувати власністю, що все повинен регулювати ринок і приватний бізнес? Для чого їм була необхідна ця промивка мізків? Тому, що олігархічній владі держава як така – не потрібна. Навпаки, держава заважає їм безконтрольно керувати

нами. Знищення Української держави – ось істинна політична програма олігархічних партій» [27].

Звісно не з усім, що казав А. Яценюк, можна погодитися, є предмет для сперечання, але є й правда, яку не можна не брати до відома.

Заявляючи про себе як державника, А. Яценюк плекає надію створити нову ідеологію. «Ми повинні створити якісно нову ідеологію, сформувану нову державну систему...

Наша ідеологія – державницька.

Ми не ліві і не праві – ми державники.

Ми будемо використовувати всі засоби і методи для того, щоб у України була своя держава, а не просто територія з гербом і гімном» [24].

Ми не будемо робити політологічний аналіз даної заяви А. Яценюка. Ми лише зазначимо, що це природна реакція значної частини «політичної еліти» на проблему політико-ідеологічної невизначеності української державності, і на це українське суспільство не може закривати очі. Важливо, що тепер, хоч і запізно, але все ж при наймі певна частина політичної еліти дійшла висновку, що держава не може існувати без власної ідеології, і тим більше тоді, коли вона потребує організаційної перебудови.

Тож якою повинна бути ідеологія держави, щоб забезпечити успіх політики її сучасної модернізації?

Звісно, однозначної відповіді бути не може, але що робити, щоб до неї наблизитися дає третій по відліку теоретично-методологічний висновок «Ухвали».

Основою основ нової офіційної державницької ідеології (як ідеології держави) може бути лише українська національна ідея. Саме вона є найбільш конкретизованим, об'єктивним політико-ідеологічним, соціально-економічним і морально-етичним проявом природного права українського народу на своє національне самовизначення, а тому й може бути покладена в основу нової політичної ідеології українського державотворення.

Треба визначити, що це було одним із найбільш вагомих науково-практичних досягнень цієї конференції. Відтепер українська національна ідея виходила на принципово новий етап свого розвитку. Саме життя вдихало в неї новий зміст, і від того вона поставала перед свідомістю широкого українського загалу в сенсі свого нового науково-політичного й історичного значення. Тож перед учасниками конференції стояло непросте завдання зробити перший крок на шляху напрацювання своєї сучасної конструктивної версії української національної ідеї, яка б могла стати основою об'єднувальної ідеології державотворення, ідеології, яка б ні за яких обставин не могла набрати чинності офіційної «єдиноправильної» державної ідеології у її спалюваному розумінні, і тим більше – отримати статус національно-етнічної.

То що ж являє собою ця ідея в дійсності, і наскільки вона може бути демократичною, гуманістичною та універсально інтегративною силою в духовному житті нашого суспільства? Відповісти на це запитання, значить, перш за все, цю ідею зрозуміти. А матеріали Конференції, викладені у збірці під назвою «Куди йдемо?», якраз і дають можливість отримати не вичерпну, але цілком пристойну відповідь на поставлене питання [9].

У подальшому історія вивчення та втілення у практику української національної ідеї, як соціально-духовного феномена української політичної нації, виявилася такою ж складною і строкатою, як сама українська сучасна історія. Було все [20, с. 373–380]. Мали місце поспішні висновки, коли на найвищому державному рівні вели розмови про те, що національна ідея «не спрацювала», бо є лише пустим міфом. Однак зусилля науковців, а, головне, сама потреба суспільного розвитку постійно змушувала керівників держави згадувати про її існування, особливо під час державних свят. Але що робити з нею далі, як використовувати її потенціал на практиці, в реальному житті, вони все ще не можуть надати суспільству чітких і зрозумілих пояснень.

Однією з причин цьому є те, що вони не завжди прислухаються до порад науковців, а більше покладаються на принципи політичної доцільності та швидкоплинного економічного зиску, і не завжди на користь держави й суспільства. Що ж до національної ідеї, то вона, при такій організації державної політики, служить своєрідною ширмою, прикриттям. Чудовий тому приклад – діяльність Прем'єр-Міністра України П. Лазаренка [12]. А оскільки таких «лазаренків» на державних щаблях української влади немало, то це ніяк не сприяє підняттю авторитета національної ідеї у свідомості українського народу. Тож і донині у багатьох складається враження, що це просто якийсь незрозумілий фантом, який влада використовує як просте, але ефективне заклинання тоді, коли хоче сподобатися народу, а, головне – переконати його у щирості її державотворчих намірів. Що їй в основному, і вдається зробити.

У свій час Президент Л. Кучма вимагав у своїх підлеглих зробити так, щоб «...національна ідея жила у свідомості суспільства, була обручем нації, а не просто відшліфованим поняттям на папері» [11]. Але, як бачимо, зробити це виявляється не так просто. Тому що для багатьох українців «...національна ідея стала тайною, а її пошук – містерією вітчизняних інтелектуалів, – вважає український філософ А. Єрмолаєв. – Так «священна чаша» національної містерії єднання, з очевидним змістом – свободою і незалежністю – перетворилася в «грааль» з невідомим змістом історичної місії-долі» [5, с. 154]. До того ж, підкреслює А. Єрмолаєв, «...українська нація взагалі ще не склалася як нова соціокультурна і політична реальність» [5, с. 154]. Однією з причин цього є нерозуміння нами змісту і сенсу української національної ідеї, яка, дійсно, є надзвичайно складним соціально-духовним явищем. Як зазначав академік І. Курас «національна ідея є продуктом історичного розвитку, дії велетенської суми різноманітних факторів. Вона

не існує поза історичним часом, не є вічною і не народжується в одну мить. А народившись, – живе складним життям, чутливо реагуючи на будь-які суспільні зміни і повороти, часом навіть на незначні, ледь помітні. Вона розвивається, збагачується, поглиблюється, вдосконалюється в процесі цивілізаційного поступу. Нерідко їй доводиться виборювати право на визнання в нелегкому суперництві з іншими світоглядними орієнтаціями, суспільствознавчими концепціями» [10, с. 132].

До того ж, за твердженням І. Кураса, «...кожна особистість... по-своєму підходить до розуміння суті національної ідеї» [10, с. 132]. Повністю поділяючи думку автора, ми повинні зазначити, що попри всі складності української національної ідеї (як і нашої історії), вона є об'єктивною реальністю, поза межами якої дехто із науковців і політиків хотів би бути. І завдяки такій їх позиції у державі і на 21 році незалежності все ще немає особистої ідеології державотворення. У всякому разі офіційно вона не визначена. Ми не знаємо, під якими гаслами і на яких соціальних і моральних засадах і принципах будемо реалізовувати «республіканську ідею» – «Країна – наша спільна справа», що пропонує нам сьогодні влада, як свій новітній модернізаційний проект [25, с. 43–44].

Щоправда, нарешті, вперше наше суспільство отримало зрозумілу відповідь на своє питання: «Для кого ми будували на протязі 20 років Українську державу і для кого будемо її будувати віднині?» Так в своєму Посланні до Українського народу Президент В. Янукович прямо і відверто заявив: «... вперше за всю новітню історію ми з вами отримали шанс спокійно, безконфліктно взятися за роботу і почати нарешті будувати Україну для людей, а не для влади» [25, с. 5]. Звісно, прикро, що влада 20 років тримала народ в невизначеності, але добре, що вона це визнала. Нині потрібно не стільки будувати, скільки перебудовувати те, що уже збудували. Як тепер визнає діюча влада, збудували ми, відповідно до класичних цінностей лібералізму, кланово-олігархічну республіку. «Гірко визнати, але це справді так: Україна дійсно зупинилася у своєму розвитку ... Як Президент повинен ще раз нагадати про наші суворі реалії. Бідність і злидні стали головною проблемою незалежності. Майже 30% наших громадян знаходяться за межею бідності» [25, с. 6]. Отже ситуацію потрібно виправляти, вважає Прем'єр міністр України М. Азаров. Потрібно будувати державу, у якій «...не буде такого, що 90% людей ледве зводять кінці з кінцями, а 1% володіє лівовою часткою багатств» [1].

І все ж, український народ, як би там не було, сподівається на краще життя. І це цілком природно. Можна сказати, що це є стратегічною метою його існування, його національною мрією. Наблизиться до неї, досягти її, – значить зреалізувати, втілити в життя духовний потенціал нашого народу. А зробити це можливо лише через особисто притаманний їй суспільно-політичний ідеал, який традиційно являє собою можливий образ бажаного суспільного устрою [4].

Виключно важлива роль при цьому відводиться державній ідеології. Традиційно її зміст та прагнення (а це формування і реалізація певного типу суспільно-політичного ідеалу) визначаються характером існуючого суспільно-політичного ладу. Тому найбільш повне, а головне, офіційне своє відображення вона завжди знаходить в Основному державному законі – Конституції. Відповідно до неї державна ідеологія являє собою певну систему ціннісних пріоритетів, які, за умов демократичного ладу в країні, повинні відображати прагнення не тільки домінуючої у суспільстві соціальної верстви, але й інтереси та волю всього народу.

За таких умов, існуючий тип суспільно-політичного ладу не тільки визначає фундаментальні політичні цінності (право приватної власності, ринкова демократія, права і свободи людини), які складають його основу, але, разом з тим, на їх базі формує перший базовий рівень державної ідеології. Захист та реалізація цих цінностей проголошується Конституцією головною метою держави. Що стосується другого рівня державної ідеології, то він визначається, як правило, чотирма основними групами конституційно визначених ідеологічних цінностей, навколо яких, так чи інакше, обертається все політичне життя суспільства:

- національно-державна безпека;
- конституційна законність і суспільний порядок;
- добробут і соціальна справедливість;
- свобода, демократія, права і обов'язки громадян.

Аналізуючи вказані цінності, ми стикаємося з необхідністю відразу ж зазначити, що деталізація, упорядкування, зміст і навіть сенс, який вкладається в них, та інтерпретується ідеологіями конкуруючих поміж собою партій, може бути не тільки відмінними, але часто, в окремих питаннях, і діаметрально протилежними. І це при тому, що всі вони декларують свою демократичність та відданість соціально-економічним і політичним засадам існуючого конституційно оформленого суспільно-політичного ладу. В даному випадку все залежить від того, яка політична сила (партія, блок партій) у демократичний спосіб виборює право на державну владу.

З її отриманням вона, відповідно до вимог своєї політичної ідеології, починає займатися деталізацією, упорядкуванням, та корекцією змісту вище наведених ідеологічних цінностей, під кутом вже свого бачення і розуміння. З цього моменту ідеологія домінуючої у суспільному житті політичної партії отримує, на період своєї каденції, статус державної ідеології, яка у конкурентній боротьбі буде весь час доводити суспільству своє право на панівне становище, досягнувши якого, вона отримує законне право на корекцію конституційно визначеного суспільно-політичного ідеалу, який відтепер повинен стати у суспільному житті реальним втіленням політики «порядку», «правди» і «справедливості». Саме по ним суспільство і буде визначати ефективність її діяльності у зазначених напрямках.

Таким чином можна зробити висновок: державна ідеологія являє собою систему конституційно визначених цінностей в інтерпретації правлячої політичної партії, яка визначає мету та орієнтири розвитку суспільства в конкретних умовах і на певний час.

Будучи складовим елементом державності, державна ідеологія легітимізує діяльність владних структур, та через суспільно-політичний ідеал надає суспільству уявлення про кращий устрій життя, до якого громадяни повинні свідомо прагнути, підтримуючи зусилля правлячої партії на цьому шляху.

Але під якими ж політичними гаслами і на яких принципах правляча політична сила повинна вибудовувати державну політику, і цінності якої ідеології у суспільному житті можуть стати визначальними?

Як відомо, після краху комуністичної ідеології провідними політичними ідеологіями Заходу стали неолібералізм, неоконсерватизм і соціал-демократія, між якими на сьогоднішній день більше загального, а ніж розбіжностей. І це є яскравим свідченням того, що західний світ стає більш соціально гармонічним, а, відповідно, і політично стабільним. І це є добрий приклад для України, народ якої все ще не полишає надії на більш демократичне, гуманне та справедливе життя.

Тож який суспільно-політичний устрій найбільш повно зможе задовольнити їх прагнення?

З давньогрецької історії нам відомо, як багато зусиль приділяв пошуку досконалого державного устрою Аристотель. Новим в його політичній теорії було те, що зі всіх державних форм він виокремив і предметно вивчив дві основні: олігархію та демократію. В олігархії влада належить багатим, а в демократії – бідним (незаможним). Багатий й незаможний, зазначає філософ, становлять два полюси, дві діаметрально протилежні частини будь-якої держави. Залежно від переваги тієї чи іншої сторони встановлюється і відповідна форма правління. Причина ж політичної нестабільності, закологів і змін форм держави полягає у відсутності належної рівності. Олігархія поглиблює наявну нерівність, а демократія надмірно зрівнює багатих і простий люд. Від того політичні симпатії філософа – на боці *політії* – змішаної форми держави, що виникає у поєднанні олігархії і демократії.

На наш погляд, багато в чому ідеї Аристотеля кореспондуються з сучасністю України. Особливо, якщо мати на увазі, що олігархія завжди послуговується не кращими зразками ліберальної ідеології, як це і має місце в Україні, а демократії, в розумінні Аристотеля, мабуть більш би відповідала ідеологія саме комуністична, то при їх поєднанні ми отримуємо ідеологію соціал-демократичну (соціалістичну).

На превеликий жаль, українською політичною елітою все ще недооцінюється модель демократичної, соціально-правової держави конвергенційного соціал-демократичного проекту, яка вже довела свою

дієвість і ефективно працює в багатьох успішних країнах Європи, уряди яких очолюють соціал-демократичні партії.

З одного боку, цей факт говорить про «буржуазну респектабельність» цього руху, його відповідність бюрократичному істеблішменту сучасної західної цивілізації; з другого боку, він є свідченням чутливості соціал-демократів до ідеологічної кон'юнктури епохи, їхнього уміння включати до своєї політичної доктрини найбільш модні ідеологічні течії, пристосовувати «ліві» критичні гасла до вимог тієї самої бюрократії, кістяк якої вони становлять. А головне, відповідно до своїх програмових цілей, вони задовольняють потреби своїх народів, даючи їм те, чого вони завжди прагнуть - Свободи, Справедливості, Солідарності.

Сьогодні Україна, як стверджує Президент В.Янукович, остаточно визначилася зі своїм цивілізаційним вибором «... не дивлячись на труднощі, головний крок уже зроблений: ми остаточно визначилися зі своїм майбутнім. Європейський вибір став основою зовнішньополітичної ідентичності України. А європейські цінності – основою нашого розвитку...

Ми бажаємо приєднатися до великого європейського проекту – побудови єдиної Європи на основі цінностей свободи, демократії та права» [23] і зробимо все можливе для запровадження європейської суспільної моделі в Україні. Для того, щоб цей шлях став коротшим, менш болісним, більш ефективним, українській політичній еліті, вочевидь, все ж доведеться визнати, що для України ідеї демократичної, соціальної та правової держави, гуманного соціал-демократичного проекту привабливі ідеологічно, політично та економічно. Визнати це – значить стати на шлях побудови держави соціального гуманізму. І тоді прагнення Президента України «побудувати державу для людей, а не для влади» дійсно стануть тією реальністю, яка виведе наш народ зі стану апатії та зробить його активним помічником влади у цій нелегкій, але виключно благородній державотворчій справі.

Література:

1. **Азаров Н. Я.** Обращение к гражданам Украины / Н. Я. Азаров // Строим новую страну! // Партия регионов 2010. – 2015. - б. г. – 15 с.
2. **Видрін Д.** Україна на порозі ХХІ століття: Політичний прогноз / Д. Видрін, Д. Табачник. - К. :Либідь, 1995.- 136 с.
3. **Гринев В.** Надо себя уважать / В. Гринев // Независимость, - 1993. - 18 июня.
4. **Дашутін Г.** Політичний ідеал: світовий досвід і сучасна Україна / Г. Дашутін. - К. : Академ-Прес, 2006. - 303 с.
5. **Єрмолаєв А.** В пошуках національної ідеї (філософські нотатки) / А. Єрмолаєв // Україна в пошуках себе. Національна ідея – проблема розвитку. - К, 2007. - 327 с.

6. **Ісаєвич Я.** Минуле, сучасне і майбутнє народу: Проблема спадкоємності української культури в творчості Шевченка / Я. Ісаєвич // Записки наукового товариства імені Тараса Шевченка. - том ССХХІ. - Львів, 1990. - 260 с.

7. **Конституція України.** Ст. 15. - с. 4. - Суми, 1996. - 39 с.

8. **Кравчук Л.** Перемога в ім'я життя / Л. Кравчук // Голос України. - 1993. - 12 травня.

9. **Куди йдемо?** Матеріали науково-практичної конференції «Ідеологія та ідейно-політичні засади державного будівництва в Україні» За ред. М. Михальченко, Б. Корольова. - К., 1993. - 159 с.

10. **Курас І.** Етнополітологія. Перші кроки становлення / І. Курас. - К.: Генеза, 2004. - 734 с.

11. **Кучма Л.** Україна Є. Україна буде! : Доповідь на Урочистих зборах з нагоди 5-ї річниці незалежності України 23 серпня 1996 р. / Л. Кучма // Урядовий кур'єр. - 1996. - 29 серпня.

12. **Лазаренко П.** Украина последний шанс (Стратегия національного спасения) / П. Лазаренко. - К., 1998. - 142 с.

13. **Литвин В.** Президентом достоин быть тот, кто чувствует боль людей / В. Литвин // Народна газета. - Спецвыпуск. - ноябрь 2009 года.

14. **Михальченко М.** Україна розділена в собі: від Леонідії до Вікторії / М. Михальченко, В. Андрущенко. - Т.2. - К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2009. - 458 с.

15. **Мороз О.** Якщо ми хочемо мати демократичну державу, повинні подолати авторитарні тенденції, котрі розвиваються у нашому суспільстві / О. Мороз // Голос України.- 21.02.

16. **Пролесєв С.** Країна на 15% (від того, чим вона має бути для задоволення якості життя) / С. Пролесєв // Парламент. - №3. - 2008. - 68 с.

17. **Тимошенко Ю.** Україна переможе. Україна – це ти! / Ю. Тимошенко // Шевченківський вісник. - Спецвипуск. - Листопад 2009 р.

18. **Українська правда.** [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2012/01/3/6884907/>. - Назва з титул. екрану.

19. **Українська правда.** [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2012/04/14/696277/>. - Назва з титул. екрану.

20. **Штика О.** Українська національна ідея: злет та падіння / О. Штика // Сучасна українська політика (політики і політологи про неї). - К., 2003. - 394 с.

21. **Янукович В.** Виступ із щорічним посланням до Верховної Ради України 2011 р. 25.02.11. / В. Янукович. [Електронний ресурс].- режим доступу: <http://www.prezident.gov.ua>. - Назва з титул. екрану.

22. **Янукович В.** Виступ з нагоди 20-річчя незалежності у палаці «Україна» 23.08.2011р. / В. Янукович. [Електронний ресурс].- режим доступу: <http://www.prezident.gov.ua/news/20979.html>. - Назва з титул. екрану.

23. **Янукович В.** Двадцать лет Украины: наш путь только начинается / В. Янукович // Зеркало недели. Украина №29.- 19 августа 2011.
24. **Янукович В.** Послання до Верховної Ради «Про внутрішнє та зовнішнє становище України у 2011 році» 07.04.11 / В. Янукович. [Електронний ресурс].- режим доступу: //http://www.prezident.gov.ua/doc/Poslannya. - Назва з титул. екрану.
25. **Янукович В.** Послання до українського народу (З експертною доповіддю НІСД «Україна ХХІ століття. Стратегія реформ і суспільної консолідації») / В. Янукович. [укладач А.Єрмолаєв]. - К. : НІСД, 2010. - 128 с.
26. **Яценюк А.** Выступление на съезде партии / А. Яценюк // Фронт перемен. - 28 ноября 2009 г.
27. **Яценюк А.** Я знаю, что через сто лет в книгах мировой истории будет написано, что Украина все-таки состоялась / А. Яценюк // Комсомольская правда в Украине. - № 247/45. - 6-12 ноября 2009 года.

УДК: 659.441 : 321.02

Вплив PR-технологій на функціонування політичної системи

Лілія Хорішко,

кандидат політичних наук,

доцент кафедри політології

Запорізького національного університету

Акцентовано увагу на комунікативному аспекті функціонування політичної системи, що впливає на її загальну ефективність. Визначено поняття та основні види PR-технологій. Конкретизовано етапи функціонування політичної системи та визначено роль PR-технологій на кожному з них в контексті певної моделі PR-практик.

Ключові слова: комунікація, модель PR-практики, політична система, PR-технологія.

The author focuses attention on the communicative aspect of the political system's functioning that influences its general efficiency. The concept and basic kinds of PR-technologies are defined. The author concretizes stages of the political system's functioning and defines the role of PR-technologies on each of them in a context of the certain PR-practice model.

Keywords: communication, PR-practice model, political system, PR-technology.

В сучасних умовах процеси структурно-змістовного перетворення політичної системи, спрямовані на розкриття всіх її потенційних можливостей, забезпечення розвитку соціально-правової держави та сприяння становленню громадянського суспільства. Ефективність модернізації політичної системи значною мірою залежить від чітко сформованих цілей та конкретизації процедури здійснення діяльності політичними суб'єктами. Саме вони (політична еліта, політичні партії), виходячи з притаманних їм функцій, виступають носіями конкретних програм та інноваційних ідей, направлених на реформування політичної системи з метою адекватного її реагування на виклики зовнішнього та внутрішнього середовища. Результативність даної діяльності залежить від конкретного набору технологій, які дозволяють реалізовувати програми та ідеї на практиці, враховуючи при цьому закономірності функціонування політичної системи.

Водночас, не слід забувати про важливість налагодження взаємодії між самими політичними суб'єктами в процесі реалізації власних функцій та суспільством, оскільки дане взаєморозуміння є основою впровадження ефективної політики. Відповідно, оптимізація функціонування політичної системи обумовлюється необхідністю використання соціально-комунікативних технологій, які направлені на формування двосторонніх комунікацій між політичними суб'єктами та громадянським суспільством, сприяючи досягненню політичного результату на основі партнерства та високого рівня довіри. PR-технології виступають одним із основних видів соціально-комунікативних технологій, а тому це актуалізує потребу дослідження їх впливу на функціонування політичної системи. Поставлена мета даної наукової розвідки передбачає виконання наступних завдань: визначення поняття та особливостей PR-технологій, розкриття їх впливу на функціонування політичної системи. Дослідження політичних систем та процесів взаємодії її структурних елементів досить актуальна проблематика наукових розвідок таких вчених, як Д. Істон, Г. Алмонд, М. Грачов. Вивчення сутності та особливостей практичного застосування соціально-комунікативних технологій та PR-технологій, зокрема, можна знайти у працях Д. Аксеновського, Д. Гаври, В. Кузнецова, П. Лазерсфельда. Водночас, в даних роботах не акцентується увага на ролі PR-технологій у функціонуванні політичної системи.

Політичну систему можна розглядати як сукупність політичних позицій, взаємодій між ними, конкретних способів реагування на виклики зовнішнього та внутрішнього середовища. На думку Д. Істона, зовнішнє середовище політичної системи можна розглядати як взаємодію інтрасоцієтальної (культура, економіка, соціальна структура) та екстрасоцієтальної (функціональні складові міжнародного співтовариства) складових. Взаємодію системи з даним середовищем вчений розглядає за допомогою понять "вхід" (вимоги та підтримка) та "вихід" (конкретні

рішення та дії). Виходячи з цього, політична система пропонує суспільству певні цінності та прагне закріпити їх у масовій свідомості. Це дає їй можливість амортизовувати зовнішні впливи, трансформуючи при цьому оточуюче середовище за допомогою конкретних способів ефективної двохсторонньої взаємодії та обміну інформацією [5]. Отож, Д. Істон вказував на важливість зворотного зв'язку між політичною системою та суспільством, що істотно впливає на процеси її модернізації та сприяє адаптації в глобальному просторі.

Водночас, Г.Алмонд акцентував увагу на комунікативних процесах внутрішнього середовища політичної системи, активними учасниками яких виступають специфічні ролі та структури, рольові обов'язки та політичні рішення. Саме конкретні структури, зміст діяльності яких обумовлюється рольовими обов'язками, визначають формальні та неформальні взаємодії, що впливають на формування політичної культури, яка виступає основним фактором інтеграції та мобілізації суспільства [2].

Відповідно, ефективність функціонування політичної системи залежить від інтенсивності циркуляції політичної інформації між структурними підсистемами, зовнішнім середовищем та наявності зворотного зв'язку. Низький рівень комунікації зумовлює невисокий ступінь адаптації політичної системи до викликів середовища та провокує зниження рівня довіри громадян до діяльності владних структур. Загалом, в рамках політичної системи процеси комунікації мають наступні характеристики: ініціюються політичними суб'єктами; спрямовані на досягнення конкретних політичних цілей; масовість, що передбачає залучення різних каналів комунікації; мають високий ступінь суспільної легітимності [4]. Отож, використання PR-технологій може сприяти посиленню ступеня комунікативної взаємодії в рамках політичної системи.

На думку В. Кузнецова, PR-технології можна розглядати як сукупність прийомів та способів діяльності по організації взаємодії з громадськістю, що направлена на оптимізацію реалізації цілей та завдань суб'єкта управління в конкретному просторі та часі. Особливості формування та використання даних технологій в рамках політичної системи можна розглянути, виокремивши структурний, часовий та процесуальний аспекти. Структурний аспект вказує на необхідність виділення комунікативного аспекту проблемної політичної ситуації, пошук алгоритму її вирішення, що узгоджується з процесом управління даною ситуацією, загалом. Часовий аспект конкретизує відповідність конкретному проміжку часу обраної PR-технології та доцільність її застосування в межах визначеної підсистеми. Третій аспект формує процедуру застосування обраних технологій з метою оптимізації функціонування політичної системи [6, с. 135-136].

Загалом, PR-технологію можна представити як сукупність послідовних дій: дослідження, тобто постановка проблеми, визначення мети та завдання, конкретизація цільових груп та каналів інформування;

діяльність, тобто визначення основних етапів вирішення проблеми, конкретизація форматів звернень та акцій, формування бюджету проекту; комунікація, тобто практична реалізація запланованих дій з метою впливу на цільові групи громадськості; оцінювання, тобто моніторинг діяльності на всіх етапах реалізації проекту, ефективність прийнятих рішень та рекомендації на перспективу.

PR-технології мають також свої особливості: спрямовані на конкретизацію для суспільства додаткових аргументів конкуруючої пропозиції, що обумовлені значимими для нього культурними, соціальними, гуманітарними та екологічними цінностями; надання можливості громадськості формувати власне уявлення про PR-об'єкт, на основі вибору домінуючих цінностей; вплив на емоції та переживання з метою здійснення вибору дозволяє зберегти впевненість у власному виборі та корисності зробленої дії; постійність процесу донесення конкурентних переваг та вплив на формування символічних цінностей, внаслідок споживання продукту чи послуги [1]. Загалом, PR-технології досить умовно можна поділити на дві взаємопов'язані групи: організаційні або неінформаційні, що направлені на організацію та проведення спеціальних PR-подій; інформаційні, що орієнтовані на взаємодію із ЗМІ [3].

На думку Дж. Грюнінга і Т. Ханта, конкретному етапу функціонування політичної системи притаманна особлива модель PR-практики, що характеризується застосуванням тих чи інших методів впливу на громадськість з метою інформування і заохочення до взаємодії. Прес-посередницька модель характеризується одностороннім інформаційним впливом на громадськість, що ініціюється суб'єктом прийняття рішення. Вона акцентує увагу на поширенні серед цільових груп цінностей, моделей поведінки, що відповідають лише інтересам політичного суб'єкта. За даних умов доцільно говорити про використання пропаганди та політичної реклами як методів впливу на масову свідомість та схиляння до дії. Водночас, пропаганда передбачає розповсюдження простих, емоційно забарвлених гасел, спрямованих на зміну поведінки суспільних груп. Політична реклама, в свою чергу, функціонує в конкурентному комунікативному середовищі, що забезпечує можливість вибору запропонованої унікальної політичної пропозиції, наслідком якого є здійснення конкретної дії, наприклад, голосування на виборах. За таких умов, в політичній системі не достатньо чітко налагоджена взаємодія внутрішнього та зовнішнього середовища, оскільки громадськість позбавлена ініціативи та виступає лише споживачем запропонованої інформації або рішень. В контексті даної моделі більш доцільно говорити про застосування конкретного методу впливу, а не окремої PR-технології.

Модель суспільного інформування також спрямована на односторонній інформаційний вплив, але акцент робиться на поширенні достатньо правдивої інформації про діяльність політичних суб'єктів з метою формування позитивного іміджу серед громадськості. Дієвим, наприклад,

може бути створення прес-центру, який виконує функції швидкого інформування про найбільш значущі події, формує сприятливий інформаційний фон для реалізації запланованої стратегії політичного суб'єкта та налагодження взаємодії з різними групами внутрішньої та зовнішньої громадськості.

Двохстороння асиметрична модель передбачає наявність зворотного зв'язку між ініціатором комунікації та обраними цільовими групами. Для цього проводяться дослідження громадської думки, визначаються пріоритетні цінності та нори поведінки. Дана інформація використовується для формування конкретної PR-технології, що передбачає цілеспрямований вплив на громадськість з метою формування бажаної реакції на певний об'єкт чи дію.

Двохстороння симетрична модель PR-практики направлена на досягнення взаємовигідного порозуміння між громадськістю та конкретною організацією або суб'єктом. Вона не заперечує можливості використання інструментів впливу попередніх моделей, але спрямована на пошук конструктивного діалогу з громадськістю для досягнення стратегічних цілей суспільно-політичного розвитку. Застосування конкретних технологій PR-діяльності допомагає сформувати готовність суспільства до запропонованих органами влади чи політичними суб'єктами цінностей, норм поведінки, тим самим скерувати на відповідні дії. В рамках даної моделі можна говорити про використання інформаційних та організаційних PR-технологій. Перші зосереджують увагу на використанні ресурсного потенціалу ЗМІ для моніторингу настроїв громадськості, актуалізації проблем, вирішення яких знаходиться в компетенції конкретних політичних суб'єктів. Організаційні PR-технології направлені на дотримання процедури організації та проведення спеціальних PR-подій, метою яких є підвищення рівня довіри громадськості до конкретної організації чи суб'єкта, конкретизувавши її прагнення та дії щодо задоволення актуальних потреб та інтересів цієї самої громадськості [4].

Отож, політичну систему можна розглядати як об'єктивну реальність, що представлена у всій сукупності взаємодій та взаємовідносин з приводу завоювання, реалізації та утримання владних повноважень. Ефективність функціонування політичної системи, тобто виконання покладених на неї функцій залежить від налагодженої системи комунікацій між структурними підсистемами та суспільством, зокрема. На думку Д.Растоу, будь-яка політична система походить поетапний шлях трансформації до відповідного рівня демократичності [7, с. 5-15]. В ході даного процесу поступово формуються відповідні канали та моделі комунікації, що дозволяють ефективно збалансовувати функціонування зовнішнього та внутрішнього середовища політичної системи. На підготовчому етапі політичні суб'єкти та політично активна більшість суспільства мають досягти так званої "попередньої умови" здійснення перетворень, що включає в себе наявність національної єдності, усвідомлення власної

ідентичності та впевненості в необхідності конкретних змін. Отож, політична еліта, політичні партії мають не тільки взяти на себе ініціативу конкретних перетворень, але й донести до суспільства їх важливість. Відповідно, доцільним на даному етапі є поєднання моделі суспільного інформування та прес-посередницької моделі PR-практик. Використання політичної реклами для актуалізації унікальної політичної пропозиції (в даному випадку суспільно-політичні трансформації політичної системи), задіяність ресурсів письмової PR-комунікації та наявність активно діючих прес-служб дозволить сформувати позитивний інформаційний фон для реалізації запланованих стратегій та створить передумови для включення конкретних груп громадськості в даний процес.

Другий етап перетворень політичної системи пов'язаний з прийняттям свідомого рішення політичними суб'єктами про основні напрями, способи та методи реалізації запланованої стратегії, що має бути узгоджене з конкретними групами громадськості, що мають власні інтереси, цінності норми поведінки. Отож, на даному етапі досить важливо здійснювати моніторинг основних груп громадськості з метою врахування динаміки громадської думки стосовно відношення до ініційованих реформ, а за необхідності внести певні корективи. Використання двохсторонньої асиметричної моделі PR-практик спрямована перш за все на конкретизацію основних цінностей та інтересів груп громадськості, які поступово включаються в активну суспільно-політичну діяльність. Досить дієвою на даному етапі може бути технологія двохступінчатої комунікації, запропонована П. Лазерсфельдом. Вона акцентує увагу на пошуку "лідерів думок" для певної групи громадськості. Відповідно, саме вони завдяки власному авторитету та налагодженій системі між особистої комунікації доступно доносять потрібну інформацію та спонукають до дії власним прикладом.

На заключному етапі адаптації до проведених реформувань роль політичних суб'єктів полягає у формуванні ідеї "загального блага", яка підтримується дієвими суспільними організаціями, що разом з політичними партіями сприяють артикуляції та агрегації домінуючих цінностей, потреб, інтересів суспільства з метою швидкого реагування на існуючі проблеми та пошук шляхів їх вирішення. Відповідно до зазначених умов PR-технології виступають дієвим інструментом оптимізації комунікативного простору політичної системи, сприяючи формуванню стійкого зворотного зв'язку. Доцільним є поєднання організаційних та інформаційних PR-технологій, які дозволяють актуалізувати для громадян доцільність та довести дієвість пропонованих програм розвитку, тим самим сприяючи їх залученню до вирішення актуальних суспільно-політичних проблем. Наприклад, технологія конструювання інформаційного повідомлення передбачає чітке визначення мети комунікації, відбір конкретних повідомлень та використання різних прийомів їх переформатування (ігнорування, відволікаюча сенсація та інші), формування повідомлення з

акцентуванням уваги на доцільності, підкріпленій авторитетною оцінкою того чи іншого рішення, надання повідомленню потрібного символічного фону. Дана технологія може бути використана політичними суб'єктами для поширення важливої інформації, конкретизації поставлених цілей та досягнутих результатів з метою консолідації суспільства, спонукання до активної взаємодії. Важливою умовою її дієвості є усвідомлення адресата інформаційного впливу як партнера по взаємодії, направленої на досягнення взаємовигідного результату.

Технологія формування спеціальних PR-подій направлена на встановлення цілеспрямованої взаємодії з громадськістю, актуалізації для неї цінності, ідеї, символіки, програм політичних суб'єктів, що в сукупності складають змістовне наповнення їх діяльності. Дана технологія, наприклад, може активно використовуватися громадськими організаціями для актуалізації власних потреб, цінностей, виявлення актуальних проблем. Активна участь в організації конкретної події та налагодження комунікації із ЗМІ, органами державної влади сприятиме закріпленню на практиці демократичних принципів партнерської взаємодії. Це збільшить вплив громадських організацій на розробку і прийняття державно-політичних рішень, посилить роль громадського контролю за ефективністю їх практичної реалізації.

Отже, ефективність функціонування політичної системи значною мірою залежить від якісно організованих комунікацій її зовнішнього та внутрішнього середовища. В контексті внутрішніх комунікацій здійснюється обмін інформацією, ідеями, цінностями конкретних суб'єктів політичної діяльності, внаслідок чого відбувається формування програм та стратегій розвитку, що відповідають потребам суспільства та направлені на забезпечення якісних перетворень політичної системи, спрямованих на становлення правової, соціально-орієнтованої держави та громадянського суспільства. Зовнішні комунікації передбачають взаємодію між політичною системою та суспільством, що формується завдяки діяльності політичних партій, суспільно-політичних організацій, в ході якої відбувається артикуляція та агрегація інтересів основних груп громадськості. Відповідно, налагодження ефективної комунікації обумовлюється наявністю зворотного зв'язку між внутрішнім та зовнішнім середовищем політичної системи. Оптимізувати даний процес можна за допомогою PR-технологій, що виступають сукупністю прийомів та способів діяльності по організації взаємодії з громадськістю, що направлена на оптимізацію реалізації цілей та завдань суб'єкта управління в конкретному просторі та часі. В залежності від конкретного етапу функціонування політичної системи, доцільним є використання відповідної моделі PR-практик, яка акцентує увагу на певних PR-технологіях, направлених на активізацію громадськості стосовно усвідомлення запропонованих програм розвитку, можливостей активного включення (спільного з політичними суб'єктами) в діяльність для здійснення змістовних перетворень політичної системи.

Якість даних перетворень буде залежати від наявності атмосфери взаємовигідного партнерства між державою та суспільством.

Література:

1. **Аксеновский Д.** PR для заказчика: принципы работы с PR-специалистом / Д. Аксеновский [Электронный ресурс]. – Режим доступа // <http://pr-axiz.okis.ru/index.html>
2. **Алмонд Г.** Гражданская культура. Политические установки и демократии пяти наций / Г. Алмонд [Электронный ресурс]. – Режим доступа // http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Hrestom/60.php
3. **Баражев В.** Организация и проведение PR-кампаний / В. Баражев, А. Малькевич [Электронный ресурс]. – Режим доступа // http://fictionbook.ru/author/aleksandr_aleksandrovich_malkevich/organizaciya_i_provedenie_pr_kampaniyi_k/read_online.html?page=1
4. **Грачёв М.** Политическая коммуникация: теоретические концепции, модели, векторы развития / М. Грачёв [Электронный ресурс]. – Режим доступа // http://grachev62.narod.ru/Grachev/n56_04_12.htm.
5. **Истон Д.** Категории системного анализа политики / Д. Истон [Электронный ресурс]. – Режим доступа // http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Hrestom/35.php
6. **Кузнецов В.** Связи с общественностью: теория и технологии / В. Кузнецов. – М.: Аспект Пресс, 2007. – 302 с.
7. **Растой Д.** Переходы к демократии: попытка динамической модели / Д. Растой // Полис. – 1996. – № 5. – С. 5-15.

УДК: 321.01 : 659.1

Рекламна комунікація як символічний ресурс формування політичної компетентності

Наталія Лепська,
викладач кафедри політології
Запорізького національного
університету

У статті досліджується сутність рекламної комунікації як символічного ресурсу формування компетентності суб'єктів політики.

Ключові слова: політична компетентність, компетенції, політичні комунікації, рекламна комунікація, політична реклама, символічний ресурс.

Наталія Лепська

The essence of advertisement communication as a symbolic resource of forming of competence of politics subjects is investigated in the article.

Keywords: *political competence, competences, political communications, advertisement communication, political advertisement, symbolic resource.*

В умовах швидкоплинних політичних і економічних змін, переструктурування соціального простору, підсилення ролі його інформаційної складової, суб'єкти політики вимушені усе частіше використовувати у політичній практиці символічний ресурс, питома вага якого порівняно з традиційними матеріально-фінансовим і силовим стрімко зростає. У реаліях політичного життя навіть спостерігається своєрідна реконверсія останніх у символічний ресурс, що викликає феномен так званого символічного перевороту у структурах сприйняття і оцінювання політичної дійсності та моделях реакції на неї [1, с.179-188]. Технології символізації політичного життя, в якому жваво відбуваються процеси інформаційної експансії на різних його рівнях, за частотою використання та результативністю дедалі стають поза конкуренцією поміж інших політичних практик, про що свідчать події останніх років (наприклад, численні «кольорові» революції та «революції з прикметниками»).

Застосування символічного ресурсу може спричиняти подвійний ефект. З одного боку, практика символізації у політичних комунікаціях спрямовується на маніпулювання свідомістю широкого загалу суспільства і формування моделей конформістської поведінки. З іншого боку, символічний ресурс спрямований на формування компетентності політичних суб'єктів, впровадження тих політичних цінностей, традицій, форм діяльності, що цілком відповідають суспільному запиту, тому легітимно «вписуються» в реальне політичне життя. Питання полягає в тому, до якого формату символізації політичних комунікацій тяжіє суспільство, де проходить межа демаркації між раціональним і нераціональним, цинічним і моральним, істинним і хибним, та, нарешті, який тип політичної культури і соціалізації домінує у суспільстві, наскільки компетентними є його громадяни.

У сучасній політичній практиці, зокрема і вітчизняній, в арсеналі символічних ресурсів провідних суб'єктів політики найуживанішими є рекламні комунікації, які вибудовуються і з метою управління суспільною думкою, і задля політичної просвіти громадян і розвитку їх компетентності. У нашій науковій розвідці ми зосередимо увагу саме на проблемі розвитку компетентнісного потенціалу суспільства через використання політико-реklamних комунікацій.

Компетентність як соціальний феномен набула свого вивчення, насамперед, у працях таких західних дослідників як Дж. Равен,

Р. Бояцис, П. Сперроу, Л. Спенсер і С. Спенсер, Р. Уайт, Д. Ходкінсон, С. Уїддет і С. Холліфорд, Б. Оскарссон, В. Хутмахер та інші. Світоглядна рефлексія компетентності знайшла втілення у працях російських вчених О. Волкової, О. Субетто, В. Шепеля. Найбільш розробленим є компетентнісний підхід у працях російських і вітчизняних науковців Н. Бібік, І. Єрмакова, Е. Зеєра, І. Зимньої, С. Клепка, О. Локшиної, О. Овчарук, О. Пометуна, І. Родигіної, Н. Сахарової, Л. Сохань, А. Хуторського, В. Шадрікова, С. Шишова та інших. У політичному дискурсі проблематика компетентності актуалізована в теорії політичної діяльності, державного управління, політичної соціалізації особистості і політичної культури в наукових розробках Г. Атаманчука, О. Бабкіної, В. Бебика, І. Воронова М. Головатого, В. Горбатенка, О. Демидова, А. Деркача, Ю. Єрмака, П. Кузьміна, Г. Латфулліна, М. Новічкова, Д. Ольшанського, В. Пенькова, О. Понеделкова М. Розумного В. Трошихіна, О. Шестопал та інших. Проблематика політичної комунікативістики, зокрема і рекламології, є більш дослідженою, відзначимо лише базовий для автора науковий доробок Е. Пратканіса і Е. Аронсона, В. Бебика, К. Сгорової-Гантман, А. Зверінцева, Ю. Качанова. Обрана нами тема актуалізується відсутністю цілеспрямованих досліджень технологій реклами у формуванні та розвитку політичної компетентності суб'єктів політики як значущого фактору підвищення їх політичної культури та позитивної динаміки стратегії реформування суспільства.

Доречним у дослідженні політичної компетентності є концептуальний доробок Ю. Качанова, який обґрунтовано доводить, що у випадку нерефлексивного дослідження поля політики зростає ймовірність символічного управління як використання різноманітних політичних практик, як «символічної матриці», що маскує процес становлення і розвитку поля у результаті довільних актів соціального конструювання». За визначенням Ю. Качанова, символічна матриця – це «структурно обумовлений ансамбль інтеріоризованих диспозицій, а також схем сприйняття, оцінювання, мислення, вираження», який «каналізує індивідуальні схильності, інформаційні схеми агентів політики» [1, с.55].

Тобто, суб'єкти політики націлені на виробництво і відтворення політичної реальності за допомогою різноманітних засобів її сприйняття в рамках категоріальної символічної матриці, ними ж створеної. Сприймаючи у такий спосіб політичну дійсність, різні групи суспільства фактично легітимізують існуючий символічний порядок політичного панування. При цьому, символічний ресурс може виступати як синтезований з різних точок зору, тому можливі численні ілюзії імітації політичного життя. Однак, в цілому, за визначенням М. Фуко, «основоположні коди будь-якої культури, які керують її мовою, її схемами сприйняття, її обмінами, її формами вираження і відтворювання, її цінностями, ієрархією практик, відразу ж визначають для кожної людини емпіричні порядки, з якими він матиме справу і в яких буде орієнтуватися» [2, с.33]. Таким чином, формуються

політичні компетенції членів суспільства, які є похідними від заданих кодів символічної матриці політичного життя. У даному аспекті політичної практики досить успішно зарекомендували себе технології політичної реклами як одного з найважливіших інструментів політичного маркетингу.

Рекламні комунікації представляють істотний символічний ресурс для суб'єктів політики щодо активного впливу на установки і мотивацію членів суспільства, на їхні емоційно-оцінні судження. Завдяки їм суспільна свідомість може розвиватися в бажаному руслі і забезпечується реалізація бажаних дій. Не заперечуючи факту використання нецивілізованих практик комунікативних технологій в політичній історії, відзначимо, що в контексті розвитку суспільства, спрямованого на досягнення соціально-значущих цілей як всезагального блага, комунікативні технології мають носити публічний характер, передбачаючи можливість вільного обміну думками між членами суспільства. В тоталітарних державах публічні комунікації замінювалися пропагандою з її маніпулятивним ефектом, яка в такому суспільстві була домінуючою формою інформування громадськості. У демократичному ж суспільстві державні органи і громадсько-політичні організації намагаються оптимізувати свій імідж, активно включаючись у публічний дискурс. Тим самим політичні рішення відпрацьовуються в публічній сфері в межах відкритого суспільного діалогу.

У використанні рекламних технологій як суттєвого символічного ресурсу політична компетентність суб'єктів політики надає можливість їм вирішувати «основну ділему сучасної демократії». За визначенням Е. Аронсона і Е. Пратканіса, цей феномен полягає у суперечливому ставленні до переконання як прийому управління. З одного боку, ми позитивно оцінюємо переконання як таке; наш спосіб управління державою заснований на вірі, що свобода слова, обговорення і обмін ідеями забезпечують більш справедливе і найкраще прийняття рішень. А з іншого боку, ми часто-густо не повністю беремо участь у цьому обговоренні, замість чого покладаємось на спрощені прийоми переконання і обмежене міркування, на чужі думки і стереотипи, а не на вдумливе усвідомлення [3, с.55]. На подоланні «ділеми демократії» ґрунтується і сучасна політична реклама, яка намагається вирішити проблему демаркації між просвітою і пропагандою, між освітньо-інформативною функцією реклами та нав'язуванням настанов і маніпуляцією свідомістю суспільства. Як підкреслюють Е. Аронсон і Е. Пратканіс, «на практиці оцінка людиною конкретного набору рекомендацій як пропагандистського або як просвітницького значною мірою залежить від його цінностей» [3, с.281]. Тому від того, наскільки сформована компетентність членів суспільства, а саме її структурні компоненти – мотиваційний, афективно-емоційний і когнітивний, – залежить і результат рекламного впливу: або він спрямовує людей на морально-ціннісну орієнтацію у своїй діяльності заради всезагального добробуту, або він маніпулятивно спрямовує на некритичне сприймання поданої інформації і формує підданське ставлення

до комунікатора. Як відзначає Г. Алмонд, «освіта впливає на політичну майстерність і ресурси громадян; освічені люди краще усвідомлюють вплив уряду на своє життя і надають більше уваги політиці» [4, с.109].

Результат рекламної комунікації можна простежити за допомогою так званих ієрархічних моделей рекламного впливу. Їх ми розглядаємо через структуру політичної компетентності (мотиваційний, афективно-емоційний і когнітивний компоненти), яка була досліджена нами у попередніх наукових розвідках [5]. Ці моделі представляють собою впорядковану послідовність певних політико-споживчих реакцій. Загальний принцип побудови такої послідовності: вхідна інформація (реклама) – ряд проміжних ефектів – дія (політична активність) [6, с.189]. Передбачається, що кожна наступна реакція є немовби «вкладеною» по відношенню до попередньої, тобто реакція, наступна в ієрархії споживача інформації, настає тільки після реалізації попередньої. Між різними станами знаходяться своєрідні фільтри, і на кожному переході від стадії до стадії частина аудиторії відфільтровується. Таким чином, одним з основних висновків ієрархічного підходу є послідовне скорочення цільової аудиторії: чим нижче ієрархія ефекту в моделі, тим менша кількість потенційних споживачів до неї добереться. Наприклад, кількість людей, які стали прихильниками певного політичного курсу, не може перевищувати кількість обізнаних про цей курс, адже усе залежить від рівня їх політичної компетентності.

У рекламології виокремлюють три основних групи ієрархічних моделей [6, с.190]. Якщо їх застосувати до політичної реклами, то можна зробити такий аналіз. По-перше, це послідовність «думати-відчувати-робити» – ієрархія переконання, якій відповідають комунікаційні моделі з високою залученістю в процес прийняття рішення. Згідно з цією моделлю, реклама спочатку інформує свого споживача про існування певної політичної пропозиції, потім переконує його в ній за допомогою інтуїтивних закликів. Завершується цей процес прийняттям того чи іншого політичного рішення або дії з боку споживача реклами. Тобто, в цій моделі простежується і певна ієрархія розвитку структурних компонентів політичної компетентності: пріоритетну роль у сприйнятті такого рекламного звернення споживачем відіграють його компетенції когнітивного (пізнавального) рівня, далі – емоційно-мотиваційного, і найменш вираженими в цій моделі рекламного впливу є компетенції конативного (діяльнісного) рівня.

По-друге, послідовність «думати-робити-відчувати» – моделі з низькою залученістю. В даному випадку споживач дізнається про того чи іншого кандидата, його програму, політичний курс уряду тощо, далі він «випробовує» цю інформацію – намагається знайти можливість поспілкуватися з самим кандидатом або його довіреними особами, звертається до них зі своїми проблемами тощо, а вже потім за підсумками такого спілкування, яке демонструє ступінь дієздатності політика, реальність програмних положень, створює власну думку

стосовно цього. В даній моделі рекламного впливу простежується така послідовність «розгортання» компонентів політичної компетентності: блок когнітивних компетенцій – конативні компетенції – компетенції емоційно-мотиваційного рівня. Такий підхід використовується у тих випадках, коли немає особливої різниці між різними політичними пропозиціями, тому відсутня необхідність складних моделей в прийнятті рішень, тобто ціна помилки є невеликою.

По-третє, послідовність «робити-відчувати-думати» – моделі раціоналізації. Основна ідея цього підходу полягає в тому, що споживач скептично ставиться до привабливих політичних пропозицій, а більше довіряє своєму життєвому досвіду, тобто, він спочатку здійснює певні політичні дії (бере участь в акціях, мітингах тощо), потім оцінює це на рівні відчуття і здорового глузду, а вже потім наприкінці намагається раціонально обґрунтувати свій політичний вибір. Таким чином, в даному випадку виявляється така модель залученості компетенцій споживача реклами: конативні – емоційно-мотиваційні – когнітивні.

Критерій рекламної ефективності, яка вимірюється в усіх цих моделях, однаковий: основне завдання полягає в тому, щоб після знайомства з рекламним зверненням максимальна кількість потенційних прихильників того чи іншого кандидата, політичної програми або курсу пройшла усі проміжні етапи і дійшла до останнього – власне безпосередньої дії, яка і має забезпечити досягнення запрограмованого результату.

Отже, визначена нами структура компонентів політичної компетентності цілком відповідає класичній моделі ієрархії рекламних впливів. Система політичної компетентності складається з трьох основних блоків компонентів, які створюють каркас загальної структури політичної компетентності, єдиної для всіх суб'єктів політики: емоційно-мотиваційні (політичні потреби, цінності, настанови, експектації, емоційне ставлення тощо), когнітивні (знання, думки, судження, загальна інформованість, інтерес до політики, переконання тощо), конативні (політична активність, політична поведінка, політична участь, політична позиція тощо). Структура політичної компетентності логічно вписується і у фундаментальну класичну, загально прийнятну модель ієрархії ефектів комунікативного впливу реклами AIDA, яка складається з перших букв ключових слів: Attention (увага) – Interest (інтерес) – Desire (бажання) – Action (дія, або купівля). Ієрархія цих ефектів вертикальна, зверху вниз. Ця модель є базовою для усіх ієрархічних моделей, які є, по суті, її модифікаціями. Найбільш опрацьованою і розповсюдженою є модель AIMDA, де M (motivation) – мотивація.

Використання цієї моделі у процесі організації рекламної кампанії загалом і впливу кожного рекламного звернення зокрема починається з привертання уваги споживача до об'єкту політичної реклами. Потім, до цього об'єкту має бути викликаний інтерес. Після чого необхідно сформувати (або оживити) мотив віддати свій голос за кандидата або

партію. Тобто, перші три етапи рекламного впливу відповідають рівню сформованості у суб'єкта емоційно-мотиваційного блоку компетентності. При цьому, простежується двосторонній зв'язок рекламного звернення і компетентності. З одного боку, реклама бере участь у формуванні політичної компетентності членів суспільства, зміст і рівень якої обумовлений екзогенними і ендогенними факторами реальної політичної дійсності. Фактично реклама як символічний ресурс залучена у процес формування матриці політико-культурних кодів суспільства – стратегічну політичну компетентність. З іншого боку, замовник рекламного звернення з самого початку втілення рекламної стратегії розраховує на наявний, вже сформований рівень політичної компетентності – актуальну політичну компетентність – суспільства або певних його цільових аудиторій, з тим, щоб більш ефективно використовувати усі важелі впливу на уподобання і вибір електорату, тим самим програмуючи подальший розвиток країни.

Якщо не виникає дисонансу між інтересами, потребами, цінностями і настановами, які вже має споживач (виборчий електорат), і тими, на які орієнтує рекламне звернення, то рекламна пропозиція має усі шанси «підіграти» бажання і результативно стимулювати активну діяльність виборців, яка вимірюється статистикою позитивного ставлення до програми кандидата, голосами на виборах, політичною стабільністю, підтримкою політичного курсу, активізацією діяльності тих або інших політичних партій і організацій і т.ін. Якщо ж існує неузгодженість між ціннісно-мотиваційною сферою людини і тими завданнями, які ставить перед собою замовник реклами, то таке рекламне звернення може залишитися недочутим, а сам політичний діяч, який іміджував себе через рекламу, дискредитованим. Адже, як слушно зауважує В. Шепель, «визнання суб'єктності процесу реформування будь-якого суспільства – це альфа і омега об'єктивності його пізнання. Люди є носіями законів суспільних перетворень як прогресивного, так і регресивного характеру. Тобто, завдяки їх діям реалізується напрямок цих перетворень. Чим величніше цілі реформування суспільства, тим більше зусиль треба зробити для психологічної підготовки людей до перетворень, які намічені і проводяться, збагатити їх світогляд відповідними духовними цінностями» [7, с.46].

У цьому контексті є слушною точка зору українського дослідника В. Татенка щодо класифікації соціально-психологічних впливів людини на людину на пропозиції як пропозиції погоджування (переконування, навіювання, механізм впливу шляхом демонстрації прикладів, зразків поведінки тощо) і прескриптивні як застосування методів тиску і пресингу (вимоги, розпорядження, інструктування, заборона, заохочення та інші санкціонуючі впливи). Результат в обох випадках може бути однаковим, але психологічний ефект кардинально різний. У другому випадку, який фактично демонструє суб'єкт-об'єктний формат впливу, творча активність у виконанні справи вкрай мінімальна. У першому ж –

навпаки, творчий процес відбувається поряд з ініціативним ставленням до справи. В цьому випадку має місце суб'єкт-суб'єктний формат відносин впливу. Як наголошує В. Татенко, необхідна своєрідна динаміка пропозитивного і прескриптивного соціально-психологічних впливів, синтетична модель поєднання їх [8, с.60]. Саме така модель забезпечує ефективність і рекламної комунікації. Адже дуже важливо, щоб електорат сприймав інформацію рекламного звернення не як санкції до дії, а саме як артикульовані суспільні потреби, які є водночас і потребами кожної окремої людини, тому пропозиції до їх вирішення є усвідомленими і очікуваними виборцями.

Однак, щоб уникнути негативних наслідків рекламного впливу, в рекламології існує певний комплекс прийомів і методів, які покликані поступово сформувати або скоректувати інтереси, бажання, настанови, очікування, тобто вплинути на формування компетенцій, які нададуть можливість суб'єктам політики брати активну – компетентну – участь в політичних процесах.

По-перше, це загальні (універсальні або фундаментальні) компетенції, які, фактично, свідчать про рівень соціалізації людини, – комунікативні (володіння навичками вербальної і невербальної комунікації і соціальної мобільності на протигагу соціальної ізоляції), інтелектуальні (здатність системно засвоювати знання, критично їх осмислюючи, розвивати навички самоосвіти тощо), ціннісно-світоглядницькі (здатність ціннісного світосприйняття), міжкультурні (толерантне ставлення до культурних відмінностей, повага інших і здатність жити з представниками інших культур, мов, релігій), психо-емоційні (навички емоційно-вольової регуляції діяльності). Фактично, ця сукупність компетенцій є відповідністю суб'єкта політики соціокультурному життєдіяльнісному середовищу.

По-друге, це компетенції, які відповідають специфіці політичної діяльності, – організаційно-менеджерські (здатність брати відповідальність на себе, брати участь у груповому прийнятті рішень, організовувати своє політичне життя і т.ін.), компетенції досягнення (здатність до дій, орієнтованих на результати, ефективність, зосередженість на покращенні стандартів політичної діяльності і т.д.), компетенції впливу (здатність розуміти чужі потреби, інтереси і цілі, спонукати людей методом переконання до спільних рішень і дій, формувати навколо себе групу прихильників тощо), когнітивні (ефективне засвоєння знань стосовно політики, їх інструменталізація у практичній діяльності, здатність до політичної самоосвіти і збагачення свого пізнавального потенціалу і т.д.). Дану сукупність компетенцій складають компетенції відповідності суб'єкта політики політичній сфері діяльності.

Слід зауважити, що виокремлення цих двох груп компетенцій на основі композиційного контуру діяльності (комунікативної, інтелектуальної, міжкультурної, організаційної, управлінської і т.д.) не є жорстко диференційованим, оскільки вони взаємодоповнюються, знаходяться у

супідрядному відношенні один до одного. Представляється можливим незбалансоване формування цих компетенцій: або з домінацією одних і переферійністю інших, або більш повної сформованості одних і парціальності інших. Тобто, варіативність формування компетенцій і компетентностей членів суспільства залежить від програмних цілей і завдань, ціннісної орієнтації, мотиваційного підґрунтя, які «упаковані» в рекламному зверненні.

За визначенням К. Єгорової-Гантман, реклама завдяки своїм функціональним можливостям формує у свідомості електорату певний образ, як інтеріоризований суспільний досвід, закріплений в мові. Він складається з трьох елементів, задовольняючи таким чином пізнавально-когнітивні і діяльнісні потреби електорату: образ-знання (зафіксована суб'єктом картина політичної реальності), образ-значення (особистісно-значущий смисл конкретного політичного об'єкта, вбудований у ціннісно-смыслову систему сприйняття суб'єкта політики), образ потрібного майбутнього (як передбачення і прогнозування політичних подій, які є значущими для суб'єкта) [9, с.11]. Вони не є автономно існуючими, а знаходяться в системі їх супідрядності. Фактично, ці три складових суб'єктивної картини політичного світу відповідають трьом рівням компетентності: образ-знання – потенціальній компетентності, як знання, відносини, діяльність, які вже засвоєні суб'єктом і слугують фундаментом для їх подальшої інструменталізації; образ-значення – актуальній компетентності, як підтвердження особистісної значущості засвоєних знань, навичок, досвіду практичної діяльності, їх імплементація у політичній активності суб'єкта; образ потрібного майбутнього – стратегічній компетентності, як реалізації антиципативної функції особистості. Репрезентуючись на цих трьох рівнях політичної діяльності, політична компетентність детермінує успіх або невдачу рекламної комунікації того чи іншого кандидату, партії, політичної еліти у впровадженні загальнодержавних або регіональних програм розвитку.

Однак, як зауважує О. Соловйов, політична реклама, активізуючи політичну увагу і активність людини «не розрахована на якісне підвищення її компетентності, свідомості, зрілості» [10, с.522], оскільки її «технології впливають не стільки на глибинні або смислові елементи політичної свідомості, скільки на її поверхневі, емоційно-чуттєві, ситуативні елементи, здатні змінити ставлення людини до політичних об'єктів в режимі реального часу». З цієї точки зору мета реклами полягає в домаганні конкретної підтримки тієї чи іншої політичної мети за рахунок посилення сприйнятливості людини до політичної сфері життя і виявлення її певної позиції.

Отже, політична реклама містить в собі шляхи і методи інтенсивного впливу, обов'язкову програму дій, яка спонукає електорат вирішувати певний набір завдань. Політична реклама також може досить переконливо впливати на зміни у масовій свідомості, на формування громадянської

позиції і політичної активності як окремих суб'єктів політики, так і цілих спільнот, політичних рухів, організацій. Саме від того, яка стратегія впроваджена в рекламі, як «упакована» в ній програмна концепція, який заклик вона в собі несе, і залежить, в кінцевому рахунку, доля запрограмованих зверненням соціально-політичних перетворень в країні та їх легітимація в суспільстві.

Література:

1. **Качанов Ю.Л.** Политическая топология: структурирование политической действительности / Ю.Л. Качанов. – М. : «Ad Marginem», 1995. – 224 с.
2. **Фуко М.** Слова и вещи. Археология гуманитарных наук / М. Фуко; пер. с фр. В. П. Визгина, Н. С. Автономовой; вступ. ст. Н. С. Автономовой. – Санкт-Петербург: А-сэд, 1994. – 406с.
3. **Аронсон Э.** Эпоха пропаганды: Механизмы убеждения, повседневное использование и злоупотребление / Э. Аронсон, Э. Пратканис. – СПб: прайм-ЕВРОЗНАК, 2003. – 384с.
4. **Алмонд Г.** Сравнительная политология сегодня: мировой обзор: Учебное пособие. / Алмонд Г., Пауэлл Дж., Стром К., Дантон Р./ Сокр. пер. с англ. А. С. Богдановского, Л. А. Галкиной; Под ред. М. В. Ильина, А. Ю. Мельвиля. – М. : Аспект Пресс, 2002. – 537с.
5. **Лепська Н. В.** Політична компетентність суб'єкта політики у структурі політичної діяльності / Н. В. Лепська // Гілея (Науковий вісник): Збірник наукових праць. – К., 2009. – Вип. 21. – С. 326-335.
6. **Кутлалиев А.** Эффективность рекламы: 2-е издание / А. Кутлалиев, А. Попов. – М.: Изд-во Эксмо, 2006. – 416 с.
7. **Шепель В. М.** Человеческая компетентность менеджера. Управленческая антропология / В. М. Шепель. – М. : Народное образование, 1999. – 432 с.
8. **Татенко В.** Соціально-психологічні механізми впливу: від аналізу до синтезу / В. Татенко // Соціально-психологічний вимір демократичних перетворень в Україні / За ред.. Максименка С. Д., Циби В. Т., Шайгородського Ю. Ж. та ін. – К. : Український центр політичного менеджменту, 2005. – 512 с. – С.52-60.
9. **Егорова-Гантман Е.** Политическая реклама / Е. Егорова-Гантман, К. Плешаков. – М.: Центр политического консультирования «Никколо М», 1999. – 240 с.
10. **Соловьев А. И.** Политология: Политическая теория, политические технологии: Учеб. для студентов вузов / А. И. Соловьев. – М. : Аспект Пресс, 2006. – 559 с.

УДК 324 (477)

Партійний бренд як засіб впливу на електорат

Мирослава Лісовська,
аспірант кафедри політології
Волинського національного університету
ім. Лесі Українки

(Рецензент:
к. політ. н. О. Ярош)

В статті досліджується поняття бренду в політичній сфері та партійної символіки як його складової. Охарактеризовано партійний бренд як засіб впливу на електорат. Проаналізована символіка виборчої кампанії 2010 року в Україні, виявлені її переваги й недоліки.

Ключові слова: бренд, партійний брендинг, партійна символіка, вибори, виборчий процес, виборча кампанія.

The brand in political sphere and the party symbols as its element are investigated in the article. The party brand as instrument of influence on the electorate is described. Symbolic of the election campaign in 2010 is analyzed, its advantages and disadvantages are determined.

Keywords: brand, party branding, election, election process, election campaign.

З огляду на чисельність політичних акторів в українському політикумі, символіку можна вважати візитною карткою політичної партії чи кандидата на виборах. Звісно ж, вона не може бути остаточною та незаперечною запорукою успіху певного політичного актора в перемозі, але може стати основою цієї перемоги. У контексті виборчого процесу актуально й доцільно розглядати символіку як невід'ємну складову партійного бренду, як своєрідну унікальну пропозицію політичної партії, чи окремого кандидата розраховану на конкретні суспільні групи та інших політичних суб'єктів, яка завдяки чітко визначеній структурі, закономірностям функціонування сприяє оптимізації функціонування політичної партії. Партійний бренд виступає одним із основних ресурсів у політичній конкурентній боротьбі за владні повноваження. Це актуалізує потребу дослідження партійного бренду як фактора, що дозволяє

політичній партії і окремому кандидату мати стабільний електорат та бути активним суб'єктом політичних процесів.

Метою дослідження є аналіз символіки як складової партійного бренда у виборчому процесі України. **Об'єкт** наукової роботи – партійна діяльність у виборчому процесі. **Предмет** дослідження – особливості партійної символіки як невід'ємної складової виборчих перегонів.

Політичне середовище в даному випадку порівнюємо з ринком, де продавці знаходять покупців за допомогою реклами, а це вимагає презентації “товарів” (кандидатів на владні посади) або варіантів вирішення суспільно значущих проблем у вигляді символів, які позитивно сприймаються електоратом. На думку російської дослідниці С. Пшизової, ринкові механізми відтворення влади вимагають символів-брендів, іміджів-етикеток, які замінюють традиції, ритуали і міфи, тобто орієнтири у політичному просторі і, як правило, є віртуальними. Вони витісняють реальних суб'єктів владної взаємодії в процесі політичних комунікацій. Як наслідок, створюється штучний (віртуальний) світ політики, який вимагає відповідного інструментарію [10, с. 6].

Ефективне застосування політичних символів і знаків, явище політичного брендинга досліджували відомі науковці Ж. Сегела, Ж. Бодрійяр, Т. Гед, С. Пшизова. Принципи політичного брендинга сформулював Жак Сегела, співзасновник і креативний директор провідного європейського агентства, автор успішних передвиборчих кампаній для провідних політиків світу: голосують за ідею, а не за ідеологію; за майбутнє, а не за минуле; за образ соціальний, а не політичний [12, с.4]. На думку Жана Бодрійяра [1, с. 213], щоб стати бажаним об'єктом споживання, кожна річ повинна стати знаком. Знакова система речей відкриває також сутнісну методологію сприйняття значень не тільки конкретних предметів, а й цілих інститутів, систем і державних утворень. Шведський концептуаліст Томас Гед [3, с. 11] запропонував теорію “чотиривимірного брендинга”, яка передбачає, що успішний бренд будується за чотирма головними напрямками – раціональним, емоційним, духовним, соціальним, і перш за все як системна цінність у підсвідомості людей. Успіх бренда у здатності активувати емоційну парадигму взаємовідносин людини і бренда.

Все частіше бренди переступають межі товарів та послуг і поширюються на нові сфери. Застосування поняття бренда в політичній сфері поки що є незвичним для українського політичного простору. Проте, в нашій країні вже накопичений певний досвід створення та просування партійних брендів і все частіше термін “бренд” звучить в політиці. Поняття „бренд” є ширшим за поняття „символ” і „символіка”. Символ є складовою бренда і відіграє ключову роль в його формуванні, а також покликаний впливати на підсвідомість і поведінку суспільства.

Термін “бренд” походить від древньонорвезького слова, що означає “ставити клеймо”. Сьогодні це поняття зазвичай вживається для позначення або ідентифікації виробника чи продавця продукту або

послуги. О. Морозова [8, с. 4] стверджує, що при формуванні ринкового підходу до політики виборці ототожнюються зі споживачами, а політичні партії та лідери – з підприємцями, які пропонують широкий вибір послуг в обмін на голоси.

Говорячи про партійний бренд – маємо на увазі сукупність позитивних психологічних яостей, які приховуються за символами і впливають на певні соціальні групи. Мета цього впливу – спонукання до цільової поведінки голосування. В політиці такі групи називаються потенційними виборцями, електоратом. Партійний бренд можна розглядати як засіб для виділення з юрби для якоїсь партії, з однієї сторони, що досягається за допомогою різноманітних психологічних ефектів, виражених у конкретних учинках і справах, і, з другої – психологічному позитивному сприйнятті діяльності даної партії на довгі роки у підсвідомості пересічної людини, у даному випадку – виборця [6].

Необхідною умовою існування будь-якого бренда, в тому числі і партійного, є його унікальність, яка дозволяє споживачу-виборцю виділити потрібний конкретний бренд на фоні великої кількості інших. Партійний бренд не може існувати без конкретних гучних задекларованих переваг (реальних чи віртуальних), віра в досягнення яких є основним фактором у поведінці електорату. Специфіка такого бренда полягає в тому, що політичний товар не існує як матеріальний предмет і важко сприймається як раціональна категорія. Тому брендинг партії або окремого політика потребує максимальної опредмеченості відносин з громадянами, а також визначення тієї соціальної ролі, яку партія відіграє у суспільстві [2].

В політичному житті країни з багатопартійною системою реально можуть приймати участь тільки партії, які мають сильні бренди. Щоб стати сильним політичним брендом образ партії прораховується, планується, його поява у свідомості громадян повинна бути не випадковістю, а зпрогнозованим результатом багаторівневої дії.

Створення партійного бренда передбачає комплекс таких послідовних заходів:

- розробка назви партії (в тому числі й ефективної аббревіатури);
- вибір альтернативних назв для партійного бренда;
- створення статуту і програми партії;
- формування партійних девізів;
- конструювання іміджу партії;
- розробка дизайну партійної емблематики;
- визначення партійних бренд персон;
- дизайн рекламних матеріалів [2].

Окрім наявності сильного бренда надзвичайно важливе значення має його подача: правильна, точна, пряма. Нерідко потрібно презентувати бренд, аналоги якого людям вже набридли та не викликають ніяких емоцій. Слід враховувати, що зазвичай спочатку громадяни налаштовані байдуже. Сформувати позитивне відношення до бренда надзвичайно важко, а

без попередньої підготовки та знання відповідних прийомів практично неможливо.

При розробці брендів, виборчої символіки необхідно враховувати рівень політичної культури електорату, традицій, рівень політичної освіченості, менталітет виборця. Пострадянський виборець значною мірою відрізняється від виборця європейського, а тим більше американського. Тому використання елементів, а іноді й копіювання західних виборчих кампаній, брендів не приводить до бажаного результату на українському електоральному полі. За твердженнями соціологів, українські виборці у більшості володіють так званим середнім типом мислення [5, с. 8]. На відміну від країн зі сформованими демократичними системами, де спостерігається більш-менш постійна прихильність виборців до окремих партій, політичні вподобання українського електорату нестійкі. Враховуючи такий факт, політики використовують усі засоби психологічного впливу, аби привернути увагу якомога більшої кількості виборців.

Символи-бренди повинні бути єдиними у своєму призначенні – глибоко засісти в довгостроковій пам'яті потенційного виборця. Для досягнення цієї мети слід дотримуватися такого порядку їх просування:

- заявка – інформування виборців про існування певного політика / партію;
- відокремлення – сприятливе виділення конкретного політика / партії із загального ряду кандидатів;
- ідентифікація – комплекс заходів, покликаних ідентифікувати конкретного політика / партію, як “свого” для виборця;
- розкручування – закріплення в масовій свідомості позитивного іміджу конкретного кандидата / партії;
- нагадування – постійна підтримка на слуху імені кандидата та назви партії.

За всіма технологіями брендінга відбувалося просування КПУ, БЮТ та деяких інших політичних партій і рухів.

Українським центром економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова було оцінено PR-ресурс за п'ятибальною шкалою (табл. 1) [9, с. 51].

Як бачимо, сильними партійними брендами можна вважати провідні парламентські партії. Саме вони володіють найбільш впізнаваною символікою або мають харизматичних лідерів-символів.

Партійні бренди перейняли досвід комерційних стосовно реєстрації бренда як товарного знака. Відомо, що багато корпорацій одержують величезні прибутки тільки за те, що дозволяють іншим корпораціям, своїм партнерам чи дистриб'юторам, просто випускати свою продукцію або надавати послуги під своїм брендом. Так і в політиці прізвища відомих українських політиків, елементи партійної символіки стали відомими товарними знаками.

Таблиця 1

Оцінка електоральних ресурсів політичних партій та блоків

Назва політичної партії / блоку	PR-ресурс (наявність у партії популярної символіки, “розкрученого” бренду, знакових для певних суспільних кіл постатей, здатності до проведення ефективної рекламної кампанії)
Партія регіонів	4,29
Блок Юлії Тимошенко	3,94
КПУ	2,67
Блок “НУНС”	2,67
Фронт змін	2,59
ВО “Свобода”	2,56
Сильна Україна	2,20
Блок Литвина	2,22
СПУ	1,84
Прогресивна соціалістична партія України	1,62
Громадянська позиція	1,58

Президентські вибори 2004 р. в Україні продемонстрували яскравий приклад ефективного використання символів, які стали сильними партійними брендами. Технологія брендінгу, яку завжди відрізняло домінування фактору персоніфікації, що є характерним для політичної культури українців, поповнилося фактором візуалізації [7, с. 244]. Нові політичні реалії вплинули на специфіку проведення подальших виборчих кампаній.

Не винятком стала президентська виборча кампанія 2010 р., яка мала насичену емоційну складову, спрямовану на її візуальне оформлення. Безліч білбордів з гострими питаннями, яскрава символіка, яку постійно обговорювали, активно впливали на підсвідомість виборців.

Під час президентської виборчої кампанії найбільші дискусії точилися навколо символіки партії “Фронт змін” і її лідера А. Яценюка. Увагу експертів привернула схожість його передвиборчої кампанії з кампанією президента США Барака Обами. Проте ні стилістика, ні колірне вирішення, ні слогани “воєнізованого” кандидата не знайшли відгуку у виборців. А. Яценюк розгорнув передвиборчу кампанію раніше, ніж інші кандидати, маючи на меті домогтися високого рівня впізнаваності серед виборців. У результаті третій за рейтингом кандидат, якому експерти пророкували навіть вихід у другий тур, не просто не набув нових прихильників, а й втратив старих. Можна стверджувати, що саме невдало обрана і розтлумачена символіка стала причиною значної втрати електорату. У чому ж причина такого відторгнення його символіки? Українське

суспільство, яке пережило не одну війну, виявилось не готовим ні до війни з корупцією, ні за індустріалізацію і сильне село та йти за агресивно налаштованим політиком. Ще одним фактором несприйняття виявилася сама особистість політика. Молода, освічена, миролюбива постать А. Яценюка протирічила депресивній воєнізованій символіці і стилю ведення передвиборчої боротьби [11, с.15]. Наступним фактором стало кольорове рішення кампанії. Для символіки українських політичних партій використання кольору хакі є новим і нетрадиційним. Експерти вважають, що поєднання кольору хакі з чорним викликає у людини найгірші емоції, дратує. Взнявши до уваги досвід прорахунків із символікою, партія “Фронт змін” провела ребрендинг, змінила символіку на більш привабливу.

Виборча кампанія В. Ющенка була витримана у традиційному кольоровому та стилістичному рішенні. Однак помаранчевий колір, який закріпився у свідомості українських громадян як символ “перемоги демократії”, у кампанії 2010 р. не мав такої сили і впливу, як у 2004 р. Одним із основних прорахунків у використанні символіки експерти вважають невдалий девіз, гасло – “Україні бути!”, яке суперечить сучасності. Недоречним є його застосування у державі, яка вже 20 років є незалежною, хоча сутність цього гасла була у апелюванні до почуттів патріотизму. Гасло “Буде Ющенко – буде і Україна”, на думку експертів, звучало як погроза, напружувало і мало ультимативний характер. Після таких закликів навряд чи виборець проголосує за кандидата.

Лівий рух України на президентських виборах був представлений лідерами партій КПУ і СПУ П. Симоненком, О. Морозом. Детальніше зупинимося на аналізі виборчої символіки, яку використав П. Симоненко. Комуністична партія України є єдиною з лівих партій, яка грамотно використовує бренд, знайшла символи, які сприймаються в суспільстві, сформувала тезу: “захист трудящих – це КПУ”. Це дає змогу не тільки мобілізувати й утримувати власний електорат на парламентських і президентських виборах, а й розширити його. Простий символ, який легко запам’ятовується і відтворюється – серп і молот, є найбільш зрозумілим суспільству ще з часів Радянського союзу. Традиційна символіка, традиційний червоний колір підкреслюють прагнення керівництва партії підтримувати старі традиції. Символіку КПУ можна по праву вважати політичним брендом.

Найефективніше і найефектніше використала виборчо-агітаційну символіку Ю. Тимошенко. Вдалим стала тріада гасел “Вона працює”, “Вона – це Україна”, “Україна – це ти”, після появи якого багато українських виборців почали асоціювати себе з Ю. Тимошенко та всією Україною. Продуманим став і час їх виходу, коли робота Верховної ради блокувалася. Крім того, у побудові гасел виборчої кампанії важливо дотримуватися принципу послідовності і наступності: кожне попереднє гасло логічно пов’язане з наступним, що ми можемо прослідкувати на прикладі запропонованої тріади гасел. У виборчій кампанії Ю. Тимошенко мали

місце не тільки політичні партійні символи. Згадаймо, яскраві білборди з ТигрЮлею, які з'явилися напередодні нового року, року білого тигра. Символіка зробила образ цілісним та упізнаваним. Експерти й політологи, зокрема А. Єрмолаєв, В. Фесенко [11, с. 18] вважають такий креативний хід найвиграшнішим.

Виборча символіка А. Гриценка була невиразною і малозрозумілою. Незважаючи на правильно підбрану жовто-чорну кольорову гаму, на якій інформація сприймається найкраще, змістове наповнення кампанії було досить слабким. Багато хто з виборців так і не зрозумів гасла “перший непрохідний” та “ворог їхньої держави”. А й справді, пересічному громадянину важко здогадатися, що даний кандидат у президенти мав на увазі ворога олігархічних кланів.

Відсутністю яскравої символіки, цікавих ідей, сенсів характеризуються виборчі кампанії В. Литвина, О. Тягнибока. На даному етапі пересічному виборцю важко пригадати гасла чи іншу символіку виборчих перегонів. Тому, можна сверджувати, що символи були використані не повною мірою, а значить – неефективно.

Передвиборча символіка С. Тігіпка витримана у європейських тонах. Причому, кандидат у президенти, завдяки рішучості, впевненості у собі, молодості та драйву сам зумів стати лідером-символом (брендом) і зайняти високі позиції у передвиборчій боротьбі. Проте, деякі експерти вважають його символіку недостатньо змістовною.

Класичні, іноді банальні кампанії В. Януковича і С. Тігіпка дали хороший результат. Досить непогані їхні сюжети фактично неможливо розрізнити – сине тло, серйозне обличчя, гаряча лінія. Все зроблено правильно, однак мозок пересічного громадянина сприймає їх як однакові. А отже, в більшості випадків менш відомий політик працює на імідж більш популярного. «Україна для людей» – таким є ключове гасло президентської кампанії Віктора Януковича. Ідея зрозуміла: захист інтересів широких народних мас. Це ключове гасло повністю відповідає поставленим вимогам до такого політичного продукту. Воно є коротким, максимально повторюваним, швидко запам'ятовується та легкозрозуміле. “Почую кожного”, “Твоя думка важлива”. Таким чином кандидат ніби наближався до виборців в психологічному плані, він демонстрував свою готовність йти з ними не просто на конструктивний діалог, але й навіть більше. Акцент на важливості думки пересічної людини повинен проектувати важливість і самої людини за перспектив влади В. Януковича [4, с. 47].

Сьогодні, для того, щоб перемогти на виборах, потрібно тонко відчувати особливості електорального попиту. Поступово відбувається перехід на рівень мікротехнологій, використання все більш глибоких рівнів психологічного впливу на масову свідомість. Часто такий вплив призводить до деяких проблем, а саме: ззовні цей процес виглядає як спроба встановити конструктивний діалог, але маніпулювання свідомістю із залученням символічних ресурсів обмежує вільний вибір громадян.

Передвиборча символіка може досягти своєї мети лише тоді, коли вона максимально відповідає соціально-психологічній атмосфері суспільства та електоральним очікуванням. У той же час вона зобов'язана відповідати закономірностям загальної психології – особливостям сприйняття слова і зорових образів, особливостям формування цілеспрямованих асоціацій. У виборчих змаганнях кубок першості отримає не той, хто запропонує виборцю не детально відпрацьовану, обґрунтовану ідеологічну програму, а той, хто створить символ-бренд, своєрідну привабливу торгову марку. Це свідчить про процеси деідеологізації, маркетингації, символізації політичного життя.

Таким чином, поява брендів-символів у виборчому процесі покликана спростити складні політичні програми і концепції, виділити з них найбільш яскраве, доступне і сприймане, донести його до пересічного громадянина, переклавши їх мовою гасел, слоганів, закликів, символів, візуальних образів, що легко запам'ятовуються. Крім того, символіка виступає важливим компонентом впливу партії чи окремого кандидата на процес формування власного електорату.

Література:

1. **Бодрийяр Ж.** Система вещей / Ж. Бодрийяр; [пер. с фр. С. Зенкина]. – М.: РУДОМИНО, 2001. – 222 с.
2. **Гришин О. Е.** Идеология как технология [Электронный ресурс] / О. Е. Гришин // Дискурс Пи. – 2007. – № 7. – Режим доступа до журналу: <http://discourse-pm.ur.ru/discours7/grishin.php>. – Назва з екрана.
3. **Гэд Т.** Создай свой бренд / Т. Гэд, А. Розенкрейц. – СПб. : Издательский Дом “Нева”, 2004. – 192 с.
4. **Кіянка І.** Ключове повідомлення як спосіб взаємодії громадян та органів державної влади / І. Кіянка, А. Новик // Ефективність державного управління. Збірник наукових праць. – 2010. – Вип. 25. С. 44-49.
5. **Ковлер А. И.** Основы политического маркетинга. Технология организации избирательных кампаний / А. И. Ковлер. – М. : Изд-во ИГиП РАН, 1993. – 46 с.
6. **Косянчук А.** Наука перемоги [Электронный ресурс] / А. Косянчук. – Режим доступа: <http://www.hero.epak.infocom.lviv.ua/1.htm>. – Назва з екрана.
7. **Мамонтова Е. В.** Політичний брендинг як технологія соціального управління: український досвід / Е. В. Мамонтова // Університетські наукові записки. – 2007. – № 1 (21). – С. 240-244.
8. **Морозова Е. Г.** Политический рынок и политический маркетинг: концепции, модели, технологии / Е. Г. Морозова. – М. : РОССПЭН, 1999. – 247 с.

9. Проблеми та перспективи розвитку багатопартійності в Україні: експертні оцінки // Національна безпека і оборона. – 2010. – № 5. – С. 44-51.

10. Пшизова С. Н. Демократия и политический рынок в сравнительной перспективе / С. Н. Пшизова // Полис. – 2002. – № 2. – С. 6 – 17.

11. Романов А. Рейтинг політичних невдах / А. Романов // Weekly. ua. – 2010. – № 2. – С. 14-19.

12. Сегела Ж. Национальные особенности охоты за голосами / Ж. Сегела. – М.: Вагриус, 1996. – 264 с.

УДК 32.351:30

«Мозкові центри» як суб'єкти експертного середовища: функціональний аналіз

Ніна Ржевська,

кандидат політичних наук, доцент,
професор кафедри міжнародної інформації,
Інституту міжнародних відносин
Національного авіаційного університету

У статті розглядається питання визначення та аналізу основних функцій та напрямів діяльності «мозкових центрів». Розкрито у чому саме проявляються функція політичного аналізу, політичної комунікації та функція втілення політики, а саме – просування і прийняття рішень, здійснення дій у виробленні нових кроків і нового політичного курсу.

Ключові слова: політичний аналіз, політична комунікація, втілення політики, «мозковий центр», політичний процес, політичне рішення.

The definition and analysis of main functions and activities of "think tanks" are presented in the article. It is revealed how are manifested functions of political analysis, political communication and function of policy implementation, namely the promotion and adoption of decisions, development of new steps and new political course.

Keywords: political analysis, political communication, adoption of politics, "think tanks", political process, political decision.

Соціально-економічний та політичний розвиток країни не можливий без глибоких інтелектуальних зусиль, спрямованих на пошук серйозних

проблем суспільства та побудову прогнозів їхнього розвитку. В сучасному світі ефективними інститутами стратегічного інтелектуального забезпечення стали так звані «мозкові центри».

Саме вони стали тими суб'єктами світового політичного процесу, які вивели політичне експертне знання із парадоксальної ситуації стосовно його значимості, зокрема у прийнятті політичних рішень різного масштабу. Це стало можливим, насамперед через функції, виконувані даними аналітичними структурами. Динаміка, з якою на практиці розвивається сфера поширення функціонування «мозкових центрів» знайшла відображення в рості зацікавленості даною проблематикою. Продовжується процес інституціоналізації експертного і прогностичного знання, зокрема завдяки новим науковим і прикладним напрацюванням.

Не зважаючи на те, що поняття «аналітичний центр» з'явилося в лексиконі вітчизняних науковців порівняно недавно, існує вагома частка ідей та концептів, спрямованих на теоретичне осмислення цієї проблематики такими вітчизняними вченими, як: О. Антонов, О. Валецький, К. Ващенко, О. Глоба, В. Грановський, В. Горбатенко, С. Дацюк, Ю. Калиновський, Є. Камінський, О. Кілієвич, М. Михальченко, В. Пашенко, О. Прохоренко, В. Ребало, М. Рижков, В. Романов, В. Рубанов, О. Рудік, Ю. Сурмін, О. Сушинський, В. Тертичка Б. Ярош та ін. Проте, розробка окремих аспектів проблеми визначення сутності аналітичних центрів як суб'єктів дослідження публічної політики не досягла всебічного теоретичного осмислення й потребує подальшого розв'язання. Це у першу чергу стосується питань, пов'язаних із їхнім функціональним призначенням та місцем їх практичного втілення. Саме це і складає основну мету нашого аналізу.

У діяльності «мозкових центрів» сьогодні варто розрізняти три основні функції:

1. Функція політичного аналізу.
2. Функція політичної комунікації.
3. Функція втілення політики (просування й прийняття рішень, оцінка здійсненої дії щодо вироблення нових кроків і розробка нового політичного курсу).

Отже, далі зупинимося докладніше на кожній із означених функцій. В. Данн [3] виділив методи політичного аналізу і політичної дії. По-перше, він дає визначення політичному аналізу (policy analysis) як пізнавальній діяльності, як складової процесу формування політики (policymaking). Широке використання масиву методів політичної аналітики стимулює процес формування політики (policymaking), де здійснюється дослідження п'яти ключових галузей:

- природи стратегічних політичних проблем;
- результатів нинішнього і минулого політичних курсів;
- значення цих результатів для вирішення проблем;

- існуючих або нових альтернатив політичних стратегій та їх можливих результатів;

- фактичних альтернатив, які повинні вирішувати проблему.

Метод проблемного структурування дає змогу політичним аналітикам піддавати сумніву існуючі пропозиції, завдяки тому, що його включено в процес формування політики ще на етапі розробки порядку денного.

Завдання формування прогнозів забезпечує політично релевантне (policy-relevant) знання щодо майбутніх умов (як от, політичних, економічних, соціальних або технічних), які повинні згідно передбачення настати після прийняття однієї із політичних альтернатив. Прогноз частіше за все використовують у процесі вироблення політичного курсу. Це допомагає досліджувати вірогідний, потенційний і бажаний стан політичної системи, оцінювати зіткнення існуючого і запропонованого курсу, визначати можливі майбутні перепони, що існують у досягненні мети, аналізувати політичну досяжність запропонованого політичного курсу.

Завдання щодо формування рекомендацій забезпечує вироблення політично релевантного знання, яке безпосередньо застосовують у прийнятті рішень. Численні методи вироблення рекомендацій, включно з аналізом вигод і затрат та метод оптимізації, були розвинуті і використовувались урядовими агенціями, частково в Корпусі інженерів армії США. Ці методи включають в себе методи оцінки ризику і похибок, ідентифікації зовнішніх характеристик і зовнішніх змін, встановлення критеріїв для здійснення вибору і визначення адміністративної відповідальності за втілення політичних курсів.

Завдання моніторингу забезпечує політично релевантне знання результатів існуючих політичних курсів (напрямів власної політики), пропонуючи особам, які приймають політичні рішення, найкращі шляхи втілення запропонованих і майбутніх політичних курсів. Численні урядові, неурядові та комерційні організації контролюють результат своєї політики і свого впливу за допомогою різноманітних соціальних і економічних індикаторів.

Завдання оцінки забезпечує інформацію про рівень адекватності виконання, якого досягнув той чи інший політичний курс, у такий спосіб допомагаючи особам, які приймають політичні рішення, оцінити якість цих рішень. Методи оцінки, багато з яких були розвинуті в академічному середовищі, надають інформацію відносно діапазону, у межах якого проблеми повинні бути вирішені. Вони також сприяють роз'ясненню і критичному аналізу ціннісних орієнтирів політики, що проводиться, регулюванню чи зміні напрямів політичних курсів.

Аналізуючи функцію політичної комунікації, передусім необхідно відзначити, що незважаючи на великі досягнення, робота «мозкових центрів» є мало знайомою широкій громадськості, оскільки її представники, в першу чергу, звикли звертатися до політичної еліти. Проте, їхня робота

щодо покращення публічної політики повинна бути зрозумілою кожному громадянину. З одного боку, забезпечуючи аналітичною інформацією політиків, «мозкові центри» дають змогу лідерам приймати обґрунтовані рішення.

«Мозкові центри» не лише інтерпретують потреби і бажання політичних груп, забезпечують вихід на розробку рекомендацій політичного змісту, вони також готують до передачі різними способами їхні послання, що відповідають соціальним потребам та інтересам. Якщо в комунікативному процесі до рекомендацій використовували той же підхід, що й до інших результатів політичного аналізу, то малоімовірно, що вдасться охопити всю політично значиму аудиторію. Саме тому, політичний аналіз є лише початком, а не кінцевим результатом політичної комунікації.

Останнім часом численні «мозкові центри» почали освоювати новий стратегічний напрям свого розвитку, що насправді впливає зі своєї попередньої лінії розвитку. Нова якість «мозкових центрів» народжується на ґрунті синтезу технології масової комунікації з технологією раціонального наукового обговорення публічної політики. Суть напряму полягає в тому, щоб розвивати процес масових консультацій із суспільно-значимих проблем усередині самої країни, і привертати до розробки публічної політики якомога більшу кількість зацікавлених осіб.

Наявність функції втілення політики вказує на те, що «мозкові центри» самі виявились атрибутом такого нового явища, як публічна політика (державна політика) і свідомо стали її провідниками і головними дійовими особами.

З метою реалізації функції втілення політики «мозкові центри» використовують цілу низку підходів для покращення політичного процесу і прийняття політичних рішень – як прямих, так і опосередкованих. Один із таких підходів реалізують організації, орієнтовані на адвокатську дію. Ці «мозкові центри» розробляють пропозиції і рекомендації або піддають критиці існуючу політику. Після висунення пропозицій, останні стають принциповою справою членів «мозкового центру», які продовжують просування цих пропозицій до моменту прийняття політичного прийнято рішення.

Серед сфер реалізації функцій «мозкових центрів» останнім часом традиційно виділяють наступні [1]:

Адвокатські дії. Завдяки своїй фінансовій незалежності, деякі організації можуть висувати політичні рекомендації, не вступаючи в конфлікт інтересів, який супроводжує державне фінансування.

Внутрішньопартійні дослідження. Масштабні політичні партії часто створюють дослідницькі інститути для розробки своєї політики. У деяких країнах партії можуть використовувати лише дану послугу «мозкових центрів».

Дослідження і політичне планування при уряді. Різноманітні установи, виконуючи функції «мозкових центрів», існують при урядових структурах,

міністерствах і агенціях. Деякі з них мають автономне правління, але в кінцевому результаті знаходяться під опікою політиків.

Корпоративні консультанти. Дослідження і аналітичні функції «мозкових центрів» можуть бути використані прибутковими підприємствами у сфері дослідження ринків або проектних досліджень, що має безпосереднє відношення до бізнесу. Проте, частіше за все, подібного роду служба приносить мало користі для політиків.

Просвіта і освіта. Продукт академічних досліджень використовують для розширення академічних дебатів і, відповідно, не дуже корисні для політиків. «Мозкові центри» насправді використовують «стратегічні комбінації» з усіх своїх функціональних областей, з метою диверсифікації власного портфелю проектів. У такий спосіб вони позбавляються залежності від одностороннього джерела фінансування і забезпечують свою фінансову стабільність.

Таким чином, комунікація і процес прийняття рішень, що реалізуються у сфері публічної політики, є функціями «мозкових центрів». Головною характеристикою цієї сфери є публічний характер. Саме завдяки «мозковим центрам» сфера публічної політики отримала змогу інституціоналізуватися в якості стійкого й ґрунтового майданчика для вироблення законодавчих та виконавчих рішень.

Поява «мозкових центрів» була зумовлена, передусім, наявністю вакууму в дослідженні соціально-політичного простору. Вони стали тією ланкою, де конструктивні бачення розвиваються, не озираючись на спеціальні інтереси, де вони втілюються у реальні проекти і програми і просуваються у соціально-політичну практику суспільства. Не в останню чергу на масову появу в США «мозкових центрів» у другій половині XX століття (у кінці 40-х років) вплинула ситуація протистояння двох суспільних систем – соціалістичної і капіталістичної.

Загалом фахівці позитивно ставляться до виникнення і розвитку «мозкових центрів» і обґрунтовують це тим, що вони забезпечують необхідну інтелектуальну підтримку і поглиблений аналіз питань публічної політики. При належній організації роботи «мозкові центри» можуть стати мостом між навичками і досвідом приватного сектору, урядовим бюрократичним апаратом і практикуючими політиками. Така взаємодія між громадським і приватним сектором повністю може привести до вироблення оптимальних рішень щодо проблем соціально-політичного розвитку суспільства.

Ситуація зазнала радикальних змін протягом останніх двох-трьох десятиліть. Тепер «мозкові центри» мають більший вплив на політичне рішення. З часом як ліберальні, так і консервативні законодавці все частіше стали звертатися до незалежних приватних некомерційних дослідницьких інститутів, тобто до «мозкових центрів». Сьогодні цілий світ користується здобутками, що виходять зі світової мережі «мозкових центрів». Блискучі ідеї, зокрема, в США, вже більше не є прерогативою

Гарвардського чи Кембриджського університетів. Тепер на перший план вийшли такі організації, як фонд «Спадщини» (Heritage Foundation) або Лондонський інститут економіки (Institute of Economic Affairs). З появою «мозкових центрів» відбувається процес безпосереднього залучення до публічної політики нових суб'єктів, у тому числі тих, для кого політика не є професійною галуззю діяльності. Нині діяльність найбільших «мозкових центрів» США, таких як Американський інститут промисловості (American Enterprise Institute), Інститут Като (Cato Institute), фонд «Спадщини» (Heritage Foundation), Інститут Брукінгса (Brookings Institution), Інститут міста (Urban Institute) і Національний центр політичного аналізу (National Center for Policy Analysis), часто називають інформаційними війнами у боротьбі публічно-політичних ідей [2]. Вони впливають на вироблення способу мислення в соціально-політичному просторі Сполучених Штатів Америки і всього світу. Ідеї, що стоять за тією чи іншою громадсько-політичною пропозицією, і дебати з приводу їхніх можливих наслідків частіше за все зводяться до суперечок між новими ідейними центрами, тобто «мозковими центрами».

Нині роль «мозкових центрів» стає важливішою, ніж будь-коли. Практично нема жодного питання, що стосувалося б життя індустріально розвинених країн, які розробляють основоположні політичні ідеї. Будь-який член американського Конгресу і уряду визначить скоріше «мозкові центри», ніж власну партію, у якості першоджерела своїх ідей. Політичні діячі очікують від «мозкових центрів», передусім, чітко окреслених рішень з питань, що їх цікавлять. При цьому альтернативність рішень, запропонованих різними «мозковими центрами», розглядаються як одне з основних досягнень. Пізніше, маючи альтернативи, політики обирають ті рішення, які їх більше за все влаштовують. Головне, щоб «мозковий центр» пропонував не аналітичне формулювання, а однозначний варіант дій з проблеми. На цьому ґрунті й формується конкурентне середовище діяльності «мозкових центрів».

Проте, не всі «мозкові центри» ставлять собі за мету впливати на хід суспільно-політичних подій. Так, у Сполучених Штатах Америки відомі випадки, коли деякі центри відмовились публічно представити результати своїх досліджень з тих чи інших питань до моменту прийняття рішень з цих питань на вищому рівні, тобто до закінчення дискусії. Питання щодо виконання замовних робіт із попередньо прогнозованим результатом є достатньо суперечливим серед «мозкових центрів». Справа в тому, що репутація організації багато в чому залежить від якості її роботи. Часто ж робота згідно контракту спрямована на те, щоб обґрунтувати ту чи іншу, вже наявну практику, що не відповідає загальній орієнтації діяльності «мозкових центрів», які звикли неупереджено, максимально об'єктивно і безвідносно ставитися до предмету дослідження.

Практика повосенної державної політики Сполучених Штатів показує, що політичні лідери, як правило, при приході до влади не мають у своєму

розпорядженні глибоких знань і досвіду зовнішньої політики. Проте, дуже відомі фахівці у сфері «мозкових центрів» виявились задіяними саме в зовнішній політиці. Достатньо лише згадати такі прізвища, як З.Бжезинський або Дж.Сорос (окрім інвестиційної діяльності, останній працює в якості одного з директорів Зовнішньополітичної ради).

Освіта складає інший головний напрям роботи «мозкових центрів». Цікаво, що по мірі просування до відкритості, такі закриті «мозкові центри», як корпорація «РЕНД», перш за все стали орієнтуватися на сферу освіти. Її розвиток, принципово, йде в ногу з розвитком і станом духовно-інтелектуальної сфери суспільства, а точніше – з розвитком науки. Так, в епоху науково-технічної революції і військово-політичного протистояння двох протилежних суспільно-політичних систем, організація активно займалася саме військово-технологічними розробками, що відповідало поставленим перед політичною елітою завданням. Потім, коли настає криза дослідної науки і криза системи освіти, корпорація «РЕНД» стала активно займатися питаннями підготовки наукових кадрів, тобто – освіти.

Нині «мозкові центри» приймають активну участь у дебатах і реформуванні системи освіти своїх країн, які активно фінансуються державою поруч з науковими дослідженнями у даній галузі. З одного боку, «мозковий центр» відіграє роль спостерігача (watchdog) за політичним процесом. У цьому відношенні він звертає увагу на діяльність уряду і підіймає питання про характер виконання державних програм і проєктів, управління ними і використання їхніх результатів. З іншого, державні офіційні особи складають основну цільову аудиторію «мозкових центрів». Тому вони перебувають у тісній взаємодії що змінюються залежно від напрямку політики і складу державної влади. На цьому ґрунті «мозкові центри» підтримують більш-менш дружні, але критичні стосунки з урядовими установами та політичними діячами.

Необхідно визнати, що контакти з політичними лідерами, а також політична близькість певним чином впливають на успіх того чи іншого «мозкового центру» у різних державних адміністраціях. Проте, дослідники феномену «мозкових центрів» виділяють загальні фактори успіху (або основні правила досягнення успіху) [1]. Надто успішні «мозкові центри» відрізняються, передусім, вмінням поєднувати здатність пропонувати реальну політику, високий експертний рівень і величезне бажання реалізовувати просування своїх напрацювань у реальну політику.

«Мозкові центри», що просувають специфічну ідеологію на ідейному ринку, не маючи при цьому достатнього експертного знання для підкріплення своїх поглядів, навряд чи виживуть в ситуації все більш жорсткої конкуренції. Аналогічне правило можна застосовувати до «мозкових центрів», яке приносять в жертву свою академічність заради короткострокового публічного визнання. Лише ті «мозкові центри», які утримують оптимальний баланс між науковістю і агресивною позицією

«комерсанта», зберігають найкращі позиції в системі прийняття і реалізації політичних рішень.

Дуже важливим компонентом діяльності «мозкових центрів» є взаємодія зі ЗМІ. Мас-медіа є важливим засобом формування громадської думки і публічної політики. З огляду на те, що «мозкові центри» орієнтовані на активне поширення і реалізацію своїх ідей і концепцій у суспільстві, співробітництво зі ЗМІ стає критичним фактором успіху їхньої діяльності.

Останні дослідження також показали, що основні телевізійні канали Сполучених Штатів Америки в своїх політичних коментарях та експертній оцінці політичної ситуації обґрунтовуються виключно висновками невеликої групи консервативних столичних «мозкових центрів» [4]. Саме тому такі експерти, як З. Бжезинський (Центр стратегічних і міжнародних досліджень), В. Бенет (Влада Америки Empower America), Дж. Кіркпатрік (Американський інститут підприємств) та їхні колеги виходили в ефір за необхідності прокоментувати ту чи іншу суспільно-політичну проблематику в засобах масової інформації.

Незважаючи на те, що поява в засобах масової інформації, безперечно, відіграє вагому роль щодо росту чи зниження авторитету того чи іншого «мозкового центру», тим не менше, інші фактори також здатні підвищити чи знизити «видимість» у соціально-політичному просторі. Серед таких факторів можна визначити наступні: стратегія, яка застосовується «мозковим центром» для просування і реалізації своїх продуктів; диверсифікація досліджень і штатних працівників; значення, яке надає «мозковому центру» можливість впливати на політику держави [1].

Звернення «мозкових центрів» до великої аудиторії цілеспрямовано надає широкому колу громадськості авторитетний та інформаційний погляд і своє бачення внутрішньої і зовнішньої політики. Зокрема, вони таким чином формують думку і публічну політику, виходячи із власних цілей і завдань, тим самим стимулюючи потенційний попит на власні послуги.

Відношення з боку засобів масової інформації має велике значення для визнання і успіху «мозкового центру». Водночас визнання засобами масової інформації не є достатньою ознакою політичного впливу. Річ у тому, що «мозкові центри», які активно виступають у засобах масової інформації, насправді ефективно впливають передусім на визначення основних параметрів дебатів з найбільш важливих політичних питань. Звідси випливає, що вони можуть бути менш ефективними під час реалізації інших функцій, таких як формулювання і втілення політики. До того ж практичні політики можуть звертатися до менш помітних, але не менш ефективних і більше спеціалізованих «мозкових центрів» за порадою і керівництвом під час роботи над окремими частинами законодавства.

Таким чином, не можна розраховувати на те, що «мозкові центри» будуть однаково почуті на кожній стадії всього політичного циклу. Для цього в них просто може не виявитися концепцій і ресурсів. Як наслідок, в

умовах зростаючої конкуренції на ринку інтелектуальних послуг «мозкові центри» повинні створити свою специфічну нішу.

Для того, щоб «мозкові центри» могли реалізувати правдиві новаторські напрацювання, вони повинні підтримувати проекти терміном від двох до трьох років або надавати можливість дослідникам виконувати інтенсивну роботу в межах домовленого терміну. Більше того, міждисциплінарна робота повинна забезпечувати формування підходу, дійсно спрямованого на проблеми практичної політики і такого, що включає методи управління розробкою і реалізацією соціально-політичного проекту.

Література:

1. Хариманга Р. Т. Современные фабрики мысли/Р.Т. Хариманга// Современные фабрики мысли (мозговые центры, think tanks): Аналитический доклад / В. Грановский, С. Дацюк, Р. Т. Хариманга. – К. : Агентство гуманитарных технологий, 1999. – Ч. III. Уроки фабрик мысли. – С. 45-60.
2. Диксон П. Фабрики мысли / П. Диксон. – М. : ООО «Изд-во АСТ», 2004. – 505 с.
3. Dunn W.N. «A Look Inside Think Tanks» www.cipe.org/e21/dunE21.html
4. <http://www.nira.go.jp/publ/review/98summer/abelson.html>

УДК 329.63 (470)

Соціально-політичні умови розвитку панк-субкультури у Західній Європі та США

Євген Васильчук,

кандидат політичних наук,

викладач Черкаського державного бізнес-коледжу

У статті здійснено аналіз соціально-політичних умов розвитку панк-субкультури у Західній Європі та США, визначено основні етапи її розвитку та встановлено чинники, що впливали на їх появу.

Ключові слова: панк-субкультура, контркультура, соціальний протест, етика, культура.

The social and political conditions of development of the punk-subculture in Western Europe and the U.S. are analyzed in the article. The main stages of its development and factors that have been influenced their emergence are defined.

Keywords: *punk-subculture, counterculture, social protest, ethics, culture.*

Термін «контркультура» з'явився наприкінці 1960-х рр. як спроба позначити сукупність форм молодіжного протесту, що охопив західноєвропейське та американське суспільства. Контркультурними стали вважатися специфічні типи свідомості, поведінки, світогляду і способу життя, що мали певний протестний потенціал і були властивими тогочасній молоді. Низка науковців та мислителів, насамперед представники т.зв. «Франкфуртської школи», вважали західну цивілізацію кризовою, розглядаючи її як «репресивну», «одновимірну», «дисциплінарну», «технократичну», «суспільство спектаклю» або «абсурду», вбачаючи необхідність у побудові нової соціальної етики, яка б ґрунтувалася не на конкуренції та споживанні, а на творчості і співпраці різних суспільних верств. Рушієм цих процесів мала стати молодь як соціальна група, що є найбільш пристосованою для здійснення таких перетворень.

Проте, згодом, феномен контркультури набув ширшої інтерпретації і починає розглядатися не лише як форма протесту проти існуючих способів організації та здійснення влади, суспільних цінностей буржуазної культури, а й як заперечення культури як факту соціальної дійсності взагалі, що внаслідок застосування «репресивних» форм своєї реалізації та існування норм, обов'язкових для всіх членів суспільства, підпорядковує людину високим принципам, ігноруючи індивідуальну неповторність окремої особи, оскільки, як зазначає О. Аксютіна, «... термін «культура» віртуально включає процедури схематизації, каталогізації та класифікації, що залучають культуру до сфери адміністрування...» [1, С. 303].

Таким чином, контркультура виникла разом із культурою як бунт проти неї і як її альтернатива, що в процесі відмирання застарілих культурних норм, забезпечувала її постійне оновлення. Разом з тим, у суспільстві виникали радикально нонконформні прояви контркультури, метою і сенсом існування яких були соціальний критицизм, перманентний протест і заперечення існуючого суспільного ладу, його законів, норм, цінностей, стереотипів, моралі, ідеології. Такі контркультури, існуючи відповідно до власної системи цінностей, не ставили за мету замінити існуючу сукупність культурних цінностей своєю, вважаючи найвищою цінністю сам факт протистояння. Панк-субкультура є однією з таких «опозиційних» контркультур, сутність якої, на думку, О. Аксютіної, «... не зводиться до політичного екстремізму та звільнення свідомості через наркотики, секс, рок-музику і східний містицизм, що були безпосередніми складовими контркультури 1960-х рр., а є складним процесом, без якого є

неможливим функціонування культури і розвиток людства...» [1, С. 304]. Проте, кризові соціально-економічні та політичні умови впливали на її політизацію та спонукали представників цієї субкультурної спільноти до участі у різних політичних сценаріях з яскраво вираженими радикалістськими установками.

Для підготовки цієї статті значну цінність становлять дослідження О. Аксютіної [1; 2], О. Белкової [3], А. Керві [4], А. Чечевої [5], Т. Шеметової [6] тощо, що розкривають окремі соціально-політичні чинники, що вплинули на появу та розвиток панк-субкультури у Західній Європі та США.

Метою статті є аналіз соціально-політичних умов появи та розвитку панк-субкультури у Західній Європі та США, визначення періодизації цього процесу.

Панк-субкультура є складним соціокультурним феноменом, провідна ідея якого полягає у відмові від усталених стереотипів офіційної культури. Ця субкультура виникла всередині 1970-х рр. у Великій Британії, США, Канаді і Австралії на основі протесту щодо загальноприйнятих цінностей капіталістичної системи, суспільства споживання, її характерними особливостями були критичне ставлення до суспільства і політики. Як відзначає О. Белкова, «... прийнято вважати, що в Нью-Йорку був сформований музичний стиль, тоді як у Британії набули поширення політична позиція панка та яскравий зовнішній вигляд...» [3, С. 70]. Терміном «панк» (англ. – «punk») представники англійських засобів масової інформації позначали активістів молодіжної субкультури контркультурної спрямованості, що зароджувалася у маргіналізованих прошарках тогочасної молоді. За своїм значенням він наближався до понять «повія», «покидьок», «бродяга», «бруд». Незважаючи на експресивний зміст цього терміну, він був прийнятий представниками цієї молодіжної субкультури у якості самоназви, які переслідували за мету шокувати обивательську частину населення, починаючи з назв гуртів, змісту пісень і завершуючи сценічними виступами та специфічними формами участі у суспільному житті. Факт звернення до епатуючих та шокуючих форм власної маніфестації і визначає специфіку цієї субкультури.

Як зазначає А. Чечева, панк-субкультура є найбільш асоціальним і деструктивним соціальним молодіжним утворенням, специфіку якої визначають ідеї тотальної свободи, добровільна відмова від соціальної активності, свідомо дистанційованість від сфери соціальної адаптованості, вища міра протестности та епатажу [5, С. 3]. На відміну від субкультури хіпі, панки відмовилися від властивих хіп-системі романтичних і пацифістських мотивів, сформувавши на протигагу їм культ звалищ і бруду. Основною лінією поведінки були проголошені агресивний епатаж і навмисна грубість.

Т. Шеметова у своєму дослідженні «Панк-хардкор субкультура: естетика и идеология», аналізуючи соціальні умови виникнення субкультури панків,

вказує на те, що оскільки вона виникла на основі протесту і повного заперечення загальноприйнятих цінностей капіталістичного суспільства, буржуазної культури і моралі, то в атмосфері, що склалася навколо цієї субкультури, будь-яке антикультурне, антиестетичне та антиморальне дійство (панк-концерт, хуліганство на вулицях тощо) розцінювалося як антикапіталістичне і антимонополістичне [6, С. 30]. Відповідно, у подальшому це спричинило ідейний перехід представників цієї субкультури від суто соціального протесту до радикального політичного критицизму. Крім того, демонстративна асоціальність субкультури панків зумовила стирання грані між власне мистецтвом і життям, оскільки імідж і епатажне самовираження на сцені під час концерту не відрізнялися від екстремального зовнішнього вигляду і поведінки у повсякденній реальності. Тим самим, представники панк-субкультури підкреслювали свою принципову установку на розхитування традиційних засад існуючого суспільства у галузях культури, економіки, політики тощо, вважаючи її цілком прийнятною нормою як в мистецтві, так і в житті.

Інституціоналізацію панк-субкультури як соціального феномену та специфіку її ідейного базису зумовили кризові умови існування тогочасних західних суспільств, що супроводжувалось економічним спадом, появою та поширенням молодіжного безробіття, різким погіршенням соціальних умов існування, що, у свою чергу, спричинило швидку інституційну та ідейну маргіналізацію молодіжного середовища.

Це сприяло нагнітання атмосфери безвиході та духовної безперспективності, що зумовило поширення серед молоді настроїв відчаю та приреченості, появу опозиційних та протестних установок в молодіжній свідомості, що суперечили ідейним уявленням пацифістської, неагресивної субкультури хіпі. Рок-музика як один з найбільш значущих протестних, емоційно екзальтованих соціальних інститутів у 1960-і рр., поступово комерціалізувалась та стала вагомою складовою офіційної масової культури, що суттєво нівелювало її значення як соціально-протестного феномену.

Саме тому ідейними засадами субкультури панків стали агресивне заперечення існуючих суспільних цінностей, демонстративна зневага соціальними правилами та нормами, епатаж за принципом «чим гірше – тим краще». В середовищі її представників досить поширеною стала схильність до девіантної поведінки, зумовленої алкоголізацією та наркотизацією цього субкультурного руху. Нонконформізм цієї субкультури мав яскраво виражену соціальну спрямованість, що згодом став набувати радикальних політизованих форм.

Значну роль у формуванні панк-субкультури відіграв такий музичний напрям як панк-рок, що являв собою примітивну музику, що складається з одноманітних акордів і виконується у швидкому темпі за відсутності зіграності музикантів. Панк-рок пропонував створити альтернативний світ рок-музики, що не потребував значних витрат на придбання музичної та

рекордингової апаратури, організацію концертів, не вимагав утримувати власну творчість у межах, встановлених офіційною культурою. Тому, на думку А. Керві, концерти панк-гуртів були насичені специфічними ритуалами і практиками, супроводжувались атональною музикою, що впливала на підсвідомість, жрецьким і блюзнірським виглядом самих музикантів, що мало на меті зірвати з обличчя людини цивілізовану маску, виділити її природну, первісну сутність і переконати її в тому, що благополучний світ споживання є лише фантомом, що приховує одвічний трагізм матеріального буття [4]. Наприклад, один з перших протопанкових музичних колективів «The Velvet Underground» зводив потворність в ранг краси. У час розквіту субкультури хіпі та гасел «непротиставлення злу насильством», він свідомо порушував табуовані у суспільстві теми, зокрема статевих збочень, зростаючого споживання наркотиків, соціального відчуження, жорстокості суспільства, розчарування в майбутньому серед молоді тощо. Інший колектив «The Stooges» разом із своїм фронтменом Іггі Попом уславився надзвичайно епатажною поведінкою під час концертних виступів, навмисно спотворюючи існуючі у суспільстві поведінкові норми і цінності.

Панк-рок розвивався як музика, яку може виконувати кожен, що сприяло становленню та розвитку альтернатив існуючій офіційній рок-сцені. Музика мала бути простою і динамічною, записувалася вона в маленьких студіях в обхід великих рекордингових корпорацій. Проте, згодом, внаслідок масштабного поширення цінностей панк-сцени, відбулася її комерціалізація шляхом популяризації у засобах масової інформації, що спричинило розмивання цінностей панк-субкультури, нівелювання її соціальної спрямованості, примітивізацію шляхом зміщення акцентів на музику, дозвілля і зовнішню епатажну атрибутику. Таким чином, відбувалося формування образу панка, включеного в рамки масової культури, що можна розглядати як ознаку формування комерційної панк-сцени.

В історії західноєвропейської та американської панк-субкультури зазвичай виокремлюються три хвилі її розвитку [1; 2; 5; 6].

Перша хвиля охоплює період з середини 1970 – до початку 1980-х рр., під час якої сформувались основні ідейні принципи цієї субкультури. Її музична компонента вирізнялась «брудним» звучанням, негативно-беззмістовними текстами і загальною спрямованістю на саморуйнування. Час становлення субкультурної спільноти панків відзначався підвищеною увагою з боку ЗМІ, шоу-бізнесу та суспільства в цілому. На ідейний базис панк-субкультури цього періоду вплинула низка факторів і подій, що відбувалися в другій половині XX століття, зокрема: в галузях міжнародної політики (ядерна загроза, Карибська криза 1962 р., війна у В'єтнамі), економіки (реформи М. Тетчер наприкінці 1970-х рр. у Великій Британії, що зумовили появу безробіття в середовищі англійської молоді), ідеології («культурна революція» в Китаї, сплеск інтересу у

молодіжному середовищі до філософії «нових лівих», виникнення в Європі культурно-політичного руху «Ситуаціоністський інтернаціонал» Гі Дебора, студентська революція 1968 р., найбільші в історії молодіжні антиурядові демонстрації в Парижі, Лондоні, Чикаго, спад активності популярного серед західної молоді руху хіпі тощо), музиці (розвиток нових форм комерційної рок-музики, позбавленої протестних домінант, зокрема глем-року, гліттер-року, прогресивного року тощо, поява дискотечної культури, переродження багатьох рок-музикантів в поп-зірок і як наслідок неприйняття частиною молоді рок-музики, заснованої на професіоналізмі).

Музичні панк-колективи першої хвилі, зокрема «Sex Pistols», «The Clash», «The Jam» тощо, виражали у своїх піснях і поведінці анархічність, апокаліптизм, заперечення заради заперечення, епатаж, невдоволення всім. Для ідейного базису та творчості представників панк-субкультури цього періоду визначальним став принцип «destroy»! (руйнуй!). Сповідуючи ідеали вищезгаданого «Ситуаціоністського інтернаціоналу» представники панк-субкультури цього періоду послідовно реалізовували тактику ситуаціоністів шляхом створення соціально-естетських провокаційних ситуацій задля шокування населення і підриву традиційних суспільних засад. Такі гіперпротестні установки сприяли швидкій самоанігіляції музичних панк-колективів, що їх притримувались, що заважало їх комерціалізації та перетворенню у продукт офіційної культури.

Друга хвиля панку припадає на 1980-ті рр. Для музичної складової панку цього періоду характерними є антисоціальна тематика текстів та зародження стилю панк-хардкор. У поведінці та зовнішньому вигляді тогочасних панків простежувалась агресивність, відбувалося скорочення кількості прихильників музичного напрямку цієї субкультури внаслідок зниження інтересу з боку ЗМІ та шоу-бізнесу, створення власних видавничих та дистриб'юторських структур. Панк-субкультура, що виникла як результат відчаю депривованої частини молоді та тотального заперечення норм і цінностей, домінуючих в суспільстві, поступово сформувала власні цінності, що за своїм ідейним змістом наближались до ідеалів контркультури 1960-х рр. (захист довкілля, боротьба за права тварин і вегетаріанство, боротьба за права різних меншин тощо). В цей період існування панк-субкультури відбувається перехід від соціального протесту і «шочових» цінностей до чітко вираженої політичної критики і заперечення домінуючої культури. Критика представників цієї субкультури була спрямована, передусім, на інститути, що відтворюють ідеологічні стосунки пануючої культури: сім'ю, освіту, засоби масової інформації, шлюб, розподіл праці за статевою ознакою тощо.

Ця політизована хвиля західноєвропейського панка була представлена групами «The Crass», «The Conflict», «The Discharge», «The Exploited» у Великій Британії, «The Ex» і «BGK» в Голландії тощо, що намагались протистояти комерціалізації та перетворенню панка на моду. В цей період було сформовано ще один вагомий принцип панк-субкультури DIY (англ.

Do It Yourself - зроби сам), що передбачав самостійне виготовлення та поширення своїх звукозаписів, організацію концертів і турів, допомогу у здійсненні звукозаписів іншим панк-колективам. Представники другої хвилі панку, як правило, схилилися до анархо-пацифістських ідей, розуміючи анархію як відмову від державного контролю, відстоюючи за кожним індивідом право на особистий вибір. Значну роль в політизації панк-субкультури відіграли такі американські панк-гурти як «Dead Kennedys», «MDC» і «Minor Threat», що створили новий стиль - хардкор, що був внутрішньо пов'язаний з панком, який підкреслював твердість та безкомпромісність ідейних установок панк-субкультури. Поступове спадання інтересу західної молоді до політики призвело до згасання інтересу до музичних панк-колективів цього періоду.

Третя хвиля розпочалася у 1990-их рр. і характеризується як «американський панк-вибух», оскільки тиражі альбомів деяких поп-панк колективів («The Offspring», «Green Day», «NOFX» тощо) несподівано перевершили тиражі окремих світових поп-виконавців. Ставлення до цих комерційно успішних панк-колективів в середовищі панків є неоднозначним, оскільки з одного боку, їхня творчість визнається виключно комерційною, і, відповідно до цієї позиції вважається, що такі гурти в гонитві за прибутком «розпродають» панк та його ідеали. З іншого боку, існують думки, що творчість цих панк-колективів сприяє популяризації ідей панк-року, що позитивно впливає на процеси перетворення суспільства згідно уявлень представників панк-субкультури.

Таким чином, за час свого існування панк-субкультура сформувала альтернативну соціокультурну реальність, власні етичні та культурні цінності, що впливали на формування поведінкових стереотипів представників цієї субкультури у різних сферах людської життєдіяльності, зокрема політиці, економіці, культурі тощо. Згодом, ідеї західної панк-субкультури поширились у СРСР, що сприяло радикалізації радянського молодіжного середовища та появи перших радянських музичних панк-колективів.

Як подальші напрямки дослідження автор вважає за доцільне розглянути особливості формування доктринальних засад ідейного базису панк-субкультури.

Література:

1. **Аксютіна О. А.** Власть и контркультура в 1980-е - 1990-е годы. Панк как этика и эстетика противостояния в СССР, России и Беларуси / О. А. Аксютіна // Культура и власть в условиях коммуникационной революции XX века. Форум немецких и российских исследователей /

Под ред. К. Аймермахера, Г. Бордюгова, И. Грабовского. - М. : АИРО-XX, 2002. - С. 303-334.

2. **Аксютин О. А.** Панк как феномен контркультуры в постсоветском пространстве : дисс. канд. культурологии : спец. 24.00.01 / Аксютин Ольга Анатольевна. - М., 2003. - 245 с.

3. **Белкова Е. А.** Молодёжные субкультуры и работа с ними / Е. А. Белкова // практическое пособие : под редакцией Конева Е. В., канд. психол. наук, доцента кафедры общей психологии ЯрГУ им. П. Г. Демидова, члена-корреспондента Международной академии психологических наук. - Ярославль, 2010 г. - 138 с.

4. **Керви А.** Молодежные субкультуры США и Великобритании с конца 1940-х по наши дни [Электронный ресурс]. - Режим доступа : <http://www/leary.ru/misc/kervey/?n=00>

5. **Чечева А. В.** Панк-движение как феномен современной неформальной молодежной субкультуры (на материалах Республики Бурятия) : автореф. на соискание науч. степени дисс. ... канд. культурологии : спец. 24.00.01. - «Теория и история культуры» / А. В. Чечева. - Улан-Удэ, 2011. - 24 с.

6. **Шеметова Т. Н.** Панк-хардкор субкультура : эстетика и идеология : дисс. ... канд. культурологии : спец. 24.00.01. / Шеметова Татьяна Николаевна. - М., 2007. - 179 с.

УДК 351.86 + 327.55 (477)

Стан національної безпеки України в сучасній геополітичній ситуації

Олександр Вонсович,

старший викладач кафедри міжнародних відносин
Київської гуманітарної академії

(Рецензент:

д. політ. н. Г. Перепелиця)

В статті проаналізовано основні виміри, в яких мають відбуватися процеси зміцнення та забезпечення національної безпеки в сучасній геополітичній ситуації, а також основні пріоритети. Визначено вплив позаблокового та нейтрального статусів на рівень захищеності національних інтересів та цінностей. Подано авторське бачення забезпечення високого рівня національної безпеки в умовах сучасної геополітичної ситуації.

Ключові слова: національна безпека, геополітична ситуація, вимір, Україна, позаблоковий статус, нейтральний статус.

The main dimensions, in which should be processes of strengthening and providing national security in a current geopolitical situation, and also main priorities are analysed in the article. The influence of nonaligned and neutral statuses on the level of national interests and values protection is determined. Author's vision of providing national security's high level in the conditions of current geopolitical situation is given.

Keywords: national security, geopolitical situation, dimension, Ukraine, nonaligned status, neutral status.

Постановка проблеми. Проблема, яку досліджує автор в даній статті полягає у з'ясуванні стану захищеності національних інтересів та цінностей в контексті оточуючого геополітичного середовища. Національна безпека є невід'ємним складовим елементом держави, а тому постійно потребує надійного захисту, а також внутрішніх і зовнішніх гарантій. Постійна зміна геополітичної ситуації в світі та в європейському просторі вимагає своєчасного забезпечення високого рівня захисту. Враховуючи чинні позаблоковий та нейтральний статуси, які стоять на заваді надійному забезпеченню національної безпеки, автором запропоновані основні підходи та пріоритети підвищення безпекового рівня в державі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Джерельну базу статті складають праці та публікації вітчизняних дослідників в сфері забезпечення національної безпеки. Л. С. Балацько звертає увагу на проблеми, що викликають ризики і загрози національній безпеці України [1]. С. Г. Федуняк досліджує національну безпеку у внутрішньому контексті і зазначає, що в рамках національного виміру повинно здійснюватись формування стабільної політичної та економічної системи, забезпечення зростання рівня матеріального добробуту, вироблення надійних механізмів подолання різного роду конфліктів [2, с. 82]. В регіональному вимірі передбачено створення та ефективне функціонування регіональних інститутів та відповідних механізмів, що дають можливість створити «пояс безпеки» навколо території України [2, с. 82]. Такі автори, як Д. Василенко, Д. Галат, М. Павлюк, Ю. Щербань, М. Чепелева, О. Саного О та К. Савчук обґрунтовують доцільність вироблення оптимальних пріоритетів забезпечення національної безпеки в умовах сучасної геополітичної ситуації [3]. Відомий вітчизняний науковець та експерт Г. М. Перепелиця акцентує увагу на питаннях чинного позаблокового статусу і наголошує на тому, що його, з точки зору політики, можна розцінити, як нездатність державної еліти надати чітку перспективу розвитку країни і розв'язати дилему власної національної безпеки шляхом приєднання до систем колективної оборони [4]. Вцілому, автори сходяться на думці, що укріплення національної безпеки повинно відбуватись шляхом гарантування захисту національних інтересів та цінностей та відповідності сучасній геополітичній ситуації.

Виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми. Невирішеним питанням, на сьогоднішній день, залишається пошук шляхів забезпечення високого рівня національної безпеки. Останні вибори президента в Росії, проект російського Договору про європейську безпеку, геополітичний дисбаланс сил в Європі та ряд інших чинників змушують нашу державу своєчасно реагувати на виклики та загрози. Знаходячись в стані позаблоковості та нейтралітету Україна позбавляється можливості приймати активну участь як в регіональних, так і в міжнародних процесах, що пов'язані із сферою безпеки. Відтак наша держава ризикує опинитись у «вакуумі» безпеки, що неминуче позначиться на її ролі в геополітичних процесах. Виходячи з цього, потрібно забезпечувати національну безпеку на основі демократичного розвитку суспільства і держави, дотримання високого рівня захисту прав і свобод, а також утвердженні європейських цінностей.

Формулювання цілей статті. Метою даної статті – є аналіз стану національної безпеки України в сучасній геополітичній ситуації.

Виклад основного матеріалу. Проблеми національної безпеки, на сьогоднішній день, виходять на перший план в більшості країн світу. Це викликано зміною глобального середовища безпеки, яке сьогодні містить у собі велику кількість загроз і викликів різного характеру. Виходячи з цього,

а також з огляду на участь України в євроінтеграційних та міжнародних процесах, питання забезпечення належного рівня національної безпеки має стати ключовим. Сучасне геополітичне становище України, обумовлено новим виміром суспільно-політичних та економічних відносин, який ставить перед державою та суспільством важливі задачі щодо вдосконалення законодавчої бази в інтересах зміцнення національної безпеки України. Основними напрямками реформування законодавчої бази щодо діяльності всіх складових національної безпеки повинна стати скоординована діяльність всіх силових відомств, спрямована на захист прав і свобод людини і громадянина.

В умовах світових геополітичних трансформацій, зміст проблеми забезпечення безпеки особи, суспільства і держави становлять воєнні, економічні, політичні, соціальні, екологічні, гуманітарні аспекти, а також питання історичної, національної та релігійної ідентичності. До основних проблем, що викликають ризики і загрози національній безпеці України, належать:

По-перше, явища, притаманні багатьом державам, в основі яких – боротьба за енергоресурси, техногенні катастрофи, міжнаціональні та міжконфесійні конфлікти, тероризм, торгівля наркотиками, організована злочинність і корупція, нелегальна міграція, торгівля людьми, демографічні проблеми тощо [1].

По-друге, геополітичне положення України, що визначає її високу залежність від зовнішніх чинників та об'єктивні суспільно-політичні і соціально-економічні проблеми розвитку країни як суверенної держави [1]. Сьогодні основні потенційні загрози Україні на міжнародній арені пов'язані зі спробами економічного, політичного, культурного та інформаційного тиску. Провідною країною в цьому виступає Росія, яка намагається створити умови, в яких Україна в політичному відношенні позиціонує себе в якості сателіта, а в територіальному – в якості периферійного простору. Така ситуація загрожує стану національної безпеки збільшенням кількості загроз та викликів, а з точки зору геополітики – відсторонює Україну від інтеграції до європейського простору. Відсутність консенсусу в основних питаннях державного будівництва, недостатність високого рівня професійної кваліфікації та практичного досвіду у сфері державного управління і, як наслідок, схильність до зовнішнього тиску не дають змогу ефективно реалізовувати зовнішню та внутрішню політику держави. Тенденції світового суспільно-політичного, воєнно-політичного і соціально-економічного розвитку створюють ряд протиріч як всередині окремих держав, так і між ними, що додатково ускладнює вирішення існуючих проблем національної безпеки України.

На сьогоднішній день в нашій державі триває процес визначення національних інтересів, які властиві демократичній державі, стабілізації внутрішньої ситуації та створення умов для подальшого розвитку. Це змінює політичний та економічний простори, що у поєднанні зі змінами

геополітичного становища України змінює підходи до регулювання питань забезпечення національної безпеки країни.

Основними вимірами, в яких мають відбуватися процеси зміцнення та забезпечення національної безпеки в сучасній геополітичній ситуації, виступають: національний, регіональний та глобальний.

В рамках національного виміру повинно здійснюватись формування стабільної політичної та економічної системи, забезпечення зростання рівня матеріального добробуту, вироблення надійних механізмів подолання різного роду конфліктів [2, с. 82].

В регіональному вимірі передбачено створення та ефективне функціонування регіональних інститутів та відповідних механізмів, що дають можливість створити «пояс безпеки» навколо території України [2, с. 82].

Глобальний вимір складається з геополітичного, гео економічного та культурно-цивілізаційного елементів і залежить від місця України в світових політичних та економічних процесах, а також її приналежності до певного цивілізаційного простору.

Важливим моментом є те, що діяльність в цих вимірах повинна відбуватись на рівній основі; один вимір має підсилювати інший. Забезпечення національної безпеки має здійснюватись на комплексній основі із врахуванням ключових особливостей кожного з них. Нажаль, існуючий на сьогоднішній день політичний дисбаланс та незбалансованість поглядів і підходів стосовно визначення напрямків зміцнення національної безпеки, нівелюють позитивні результати процесу зменшення кількості викликів та загроз. Низький рівень уваги з боку керівництва держави до вищезазначених вимірів призводить до втрати довіри з боку європейських та інших держав, а відтак – і до погіршення регіонального та міжнародного іміджу України. Принцип декларативності та політичних гасел і заяв стоїть на заваді подальшого розвитку процесу інтеграції нашої держави до Європейського Союзу. Це створює умови, при яких Україна все більше тяжіє до євразійського простору за рахунок відсутності зовнішньої підтримки та національної неспроможності позбутися політичної та економічної залежності від Росії. Така ситуація негативним чином позначається на стані національної безпеки, при якій основна загроза спрямована на національні інтереси, цінності та державний суверенітет.

На сьогоднішній день, основним виходом із існуючої складної внутрішньої та зовнішньої ситуації має стати підвищення рівня національної безпеки шляхом посилення ефективності внутрішньодержавних процесів, забезпечення і гарантування державного суверенітету та територіальної цілісності на основі демократичного розвитку суспільства і держави, дотримання високого рівня захисту прав і свобод, практичне запровадження європейських демократичних засад розвитку держави та суспільства, утвердження європейських цінностей, продовження реформування національної економіки.

Основними пріоритетами національної безпеки України повинні бути:

- забезпечення подальшого існування України як суверенної незалежної держави, зміцнення демократичних інституцій і зростання ролі фундаментальних цінностей, що забезпечують добробут, безпеку, соціокультурний прогрес, зміцнення засад громадянського суспільства, забезпечення свободи та незалежності ЗМІ, деполітизація і забезпечення незалежності судової системи;

- забезпечення економічної безпеки країни: проведення зваженої бюджетної політики з метою зменшення та забезпечення покриття бюджетного дефіциту; підтримка і стимулювання економічної активності на внутрішньому ринку через забезпечення платоспроможного попиту на ньому (пріоритетними мають бути енергетичний сектор, агропромисловий комплекс, високотехнологічне виробництво, розвиток малого та середнього бізнесу, боротьба з інфляцією та безробіттям); реструктуризація зовнішніх боргів, врахування всіх боргових зобов'язань – як у державному, так і в корпоративному секторах – з метою запобігання дефолту та уникнення кризових ситуацій на внутрішньому валютному ринку;

- підвищення ефективності системи забезпечення національної безпеки та обороноздатності. Оборонна політика надалі має орієнтуватися на інтеграцію до системи колективної безпеки (інтеграція до безпекового виміру геополітичного простору Європи, а також відновлення процесу євроатлантичної інтеграції) з усвідомленням, що Україна повинна бути здатною власними силами протидіяти кризам на ранніх стадіях і до моменту мобілізації міжнародної підтримки, а для цього потрібно збільшити державні видатки на оборонну сферу;

- забезпечення енергетичної безпеки країни. Заходи з диверсифікації джерел енергопостачання, видобутку енергоресурсів, енергозбереження повинні бути доповнені спільними зусиллями з партнерами ЄС щодо розбудови системи колективної енергетичної безпеки з метою розподілу ризиків в енергетичній сфері. В цьому відношенні, Україні необхідно надавати більше уваги питанню захисту стратегічних об'єктів національної енергетичної інфраструктури;

- подальша інтеграція України в європейський та євроатлантичний цивілізаційний простір, їх політичні, соціальні, безпекові структури, а також зміцнення стратегічного партнерства і зв'язків з країнами Європи;

- блокування спроб односторонньої іноземної соціально-культурної та інформаційної експансії і домінування над Україною [3].

Політика в сфері забезпечення високого рівня національної безпеки в умовах сучасної геополітичної ситуації має здійснюватись, виходячи з актуальних суспільних та державних потреб, а також процесу інтеграції до європейських безпекових структур. Відновлення позитивного міжнародного іміджу України надасть можливість розвинути стратегічне співробітництво в сфері безпеки, тим самим заручившись підтримкою з боку європейських держав та інших країн. В національному вимірі

діяльність має бути спрямована на ліквідацію антагоністичних підходів; перехід від принципу декларативності до практичної площини; зменшення рівня та кількості внутрішніх викликів і загроз за рахунок вирішення існуючих проблем в суспільстві; координацію дій всіх гілок влади для розробки єдиної загальнодержавної програми забезпечення національної безпеки із залученням всіх державних відомств та установ.

Лише за таких умов, на думку автора, вбачається можливим досягнення високого рівня захисту національних інтересів та цінностей, а також зміцнення позицій в безпековому вимірі геополітичного простору Європи. Україна повинна не лише забезпечити власну національну безпеку, але й відновити статус активного контрибутора європейської безпеки, тим самим зробивши вагомий внесок в розвиток системи європейської безпеки.

Основними двома перешкодами, які стоять на заваді впровадженню необхідних механізмів захисту національних інтересів та цінностей в рамках національної безпеки, є чинні позаблоковий та нейтральний статуси. Багатовекторність і позаблоковість були на початку 90-х років ХХ ст. основою зовнішньої політики нашої держави і забезпечили її утвердження як самостійного суб'єкта міжнародних відносин. На сучасному етапі розвитку вони не є настільки ефективними, і, навіть, навпаки – створюють перешкоди на шляху інтеграції до європейського та євроатлантичного безпекових просторів. Український нейтралітет не має спільних рис з характерними для Європи формами нейтралітету, які базуються на європейських історичних традиціях та цінностях. Нейтральні європейські країни набули свій статус завдяки процесу історичного та цивілізаційного розвитку, а не швидким державним перетворенням. Україна, в цьому відношенні, не має власних процедур набуття нейтралітету, а також традицій його дотримання.

На сьогоднішній день, позаблоковий статус, з точки зору політики, можна розцінити, як нездатність державної еліти надати чітку перспективу розвитку країни і розв'язати дилему власної національної безпеки шляхом приєднання до систем колективної оборони [4, с. 107]. Більшість країн, які, на сьогоднішній день, є членами ЄС, спочатку стали членами НАТО, тому, на думку автора, сучасний процес інтеграції до Європейського Союзу є неможливим без паралельного процесу інтеграції до НАТО. Лише заручившись, спочатку, безпековою підтримкою з боку Північноатлантичного альянсу та отримавши необхідні гарантії, далі можна продовжувати європейську інтеграцію. Закріплення позаблокового статусу є свідченням невизначеності внутрішньополітичної ситуації в країні, яка зумовлює невизначеність зовнішньополітичного курсу України [4, с. 108]. Позаблоковий статус стоїть на заваді процесу інтеграції до безпекового виміру Європейського Союзу, тому що після підписання Лісабонського договору в її 42-й статті було закріплено принцип колективної оборони в якості ключового принципу Спільної європейської політики в сфері безпеки та оборони. Виходячи з цього ті країни-члени

ЄС, які є нейтральними, визначають свій статус в контексті історичної традиції, не прив'язуючи його до політичного процесу.

Залишаючись сьогодні поза межами європейської та євроатлантичної безпеки наша держава ризикує зіткнутись з рядом ризиків:

- ризики і виклики, пов'язані із загостренням геополітичного суперництва між Заходом в контексті НАТО і Сходом в контексті Росії стосовно впливу в регіоні Центрально-Східної Європи, які проявляються у вигляді окремих заходів політичного, економічного та інформаційного тиску на Україну з боку Російської Федерації [5, с. 56];

- соціально-економічні, воєнно-політичні і воєнно-технічні ризики, пов'язані з реформуванням сектору безпеки України і впровадженням норм і стандартів НАТО. Спостерігається тенденція скорочення воєнно-технічного співробітництва України з Росією, за ініціативи останньої, як реакція на обраний зовнішньополітичний курс нашої країни;

- значним ризиком у площині ціннісних орієнтирів і бажання українського суспільства є наявність внутрішнього опору євроатлантичному курсу України. Несприйняття частиною суспільства і політичної еліти членства в НАТО викликано, передусім, консервативністю політичних поглядів, уявленням про Північноатлантичний альянс часів «холодної війни», а також побоюванням погіршити стосунки з Російською Федерацією [1].

Перебуваючи в такому складному геополітичному становищі, Україна повинна скоординувати свою діяльність на виході з «буферної зони» шляхом посилення практичного співробітництва з ЄС та НАТО, а також активізувати інтеграційні процеси в сфері безпеки. Головним завданням для нашої держави має стати усвідомлення державною елітою необхідності повернення до інтеграції в НАТО, організації, яка зможе надати необхідні безпекові гарантії для зміцнення державного суверенітету, а також сприятиме виходу з «буферної зони» та наближенню до геополітичного простору Європи. В протилежному випадку, Україна залишатиметься поза межами європейського простору, втрачаючи власну європейську ідентичність. Це погіршуватиме стан національної безпеки і загострюватиме внутрішню ситуацію в країні.

Другою перешкодою, яка заважає повноцінному функціонуванню безпекових механізмів для забезпечення необхідного рівня національної безпеки, є нейтральний статус. Нейтралітет це один із інститутів міжнародного права, побудований на визнанні прав нейтральної держави на: територіальну недоторканність і цілісність держави; власні збройні сили, чисельність яких не перевищує потреб самооборони; надання нею притулку біженцям та жертвам конфліктів; отримання економічної допомоги від інших держав, якщо це не порушує її нейтралітету [6]. Нейтральна країна під час війни між іншими державами не надає власні збройні сили воюючим сторонам; не надає своєї території для використання воюючим сторонам (базування, транзит, переліт тощо); не дискримінує

жодну зі сторін у постачаннях зброї та товарів військового призначення (тобто або обмеження однакові, або їх взагалі немає).

Виходячи з даного визначення, український нейтральний статус не в повній мірі відповідає істинному змісту. Під час російсько-грузинської війни 2008 р. територія України використовувалась для базування Чорноморського флоту Росії, який був задіяний в цьому конфлікті. Якщо б нейтральний статус був закріплений не тільки юридично, але й практично, то Росія повинна була б вивести свій флот з території України, але і по сьогоднішній день цього не зроблено. Більше того, його перебування пролонговано до 2042 р. згідно Харківської угоди, яка була підписана 21 квітня 2010 р. Відповідно до цього, практичний зміст нейтрального статусу України, де факто, визначається Росією і скореговується у відповідності до її національних інтересів. Це напряду суперечить національним інтересам України, відтак створюючи несприятливу ситуацію, яка загрожує втратою державного суверенітету.

Висновок. Підсумовуючи основні положення національної безпеки України в сучасній геополітичній ситуації, автор робить наголос на тому, що основним геополітичним імперативом повинен бути європейський вибір. Для цього потрібно утримувати баланс між західним і східним векторами зовнішньої політики, а також розвивати і посилювати практичне співробітництво із європейськими країнами. Процес забезпечення національної безпеки має відбуватись на основні захисту національних інтересів та цінностей шляхом проведення збалансованої внутрішньої та зовнішньої політики. Необхідність підвищення рівня національної безпеки має бути чітко усвідомлено з боку керівництва держави, для чого потрібно активізувати процес обговорення і розробки нової воєнної доктрини, а також інших нормативно-правових документів, в яких мають бути чітко прописані засади оборонної та безпекової політики. Доцільним вбачається залучення до цього процесу експертів різних центральних органів виконавчої влади, неурядових аналітичних центрів, Ради національної безпеки та оборони, Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України та інших установ та відомств. Кінцевим результатом має стати вироблення єдиного загальнодержавного збалансованого підходу стосовно забезпечення національної безпеки.

Проблематика позаблоковості та нейтралітету повинна відповідати сучасним геополітичним реаліям, в яких ці два статуси не є прийнятними з точки зору отримання необхідних безпекових гарантій. Україна не повинна залишатись поза межами європейського та євроатлантичного просторів, втрачаючи при цьому свою європейську ідентичність. Перехід від політики позаблоковості та нейтралітету до інтеграційного виміру повинен стати ключовим процесом в рамках стабілізації внутрішньої ситуації в державі з метою підвищення рівня національної безпеки, а також сприяти входженню нашої держави до безпекового виміру геополітичного простору Європи.

Перспективи подальших розвідок. Подальший стан національної безпеки повинні визначати внутрішні та зовнішні процеси, основою яких має бути повага до національних традицій, цінностей та інтересів. Необхідність підвищення рівня національної безпеки має бути усвідомлена з боку органів державної влади та президента України і носити практичний, а не декларативний характер. Для цього потрібно пришвидшити процес обговорення і розробки нової воєнної доктрини та стратегії забезпечення національної безпеки, а також інших нормативно-правових документів, в яких мають бути чітко прописані засади оборонної та безпекової політики. Практичне, а не декларативне співробітництво із європейськими країнами та міжнародними організаціями має визначати в майбутньому вирішення внутрішніх суперечностей, які не дозволяють ефективно запроваджувати механізми забезпечення національної безпеки. Основним підходом відносно забезпечення національної безпеки, виходячи із геополітичного становища України, повинно стати комплексне поєднання елементів європейської та євроатлантичної безпеки на основі солідарності та спільності поглядів стосовно укріплення та підвищення рівня захисту від зовнішніх і внутрішніх загроз.

Література:

1. **Балацько Л. С.** Національна безпека України: загрози та виклики / Л. С. Балацько. – [Електронний ресурс] / «ДИПКОРПУС» суспільно-політичний часопис. 21.04.2009. – Режим доступу до статті: <http://dipcorpus-info.at.ua/news/2009-04-21-1>.
2. **Федуняк С. Г.** Національна безпека України в контексті сучасних процесів в Європі і на пострадянському просторі / С. Г. Федуняк // Національна безпека України. Конференція українських випускників програм наукового стажування у США (Чернігів, 16 – 19 вересня 2004 р.). – К.: Стилос, 2004. – С. 81-90.
3. **Василенко Д., Галат Д., Павлюк М., Щербань Ю., Чепелева М., Саного О., Савчук К.** Стратегія національної безпеки України на 2010 – 2015 рр. Розділ 2. Стратегічні цілі, пріоритети та завдання політики національної безпеки України. – [Електронний ресурс] / Центр дослідження міжнародних відносин. 16.11.2009. – Режим доступу до документа: <http://cs.cirs.kiev.ua/en/component/content/article/98--2010-2015-.html?start=4>.
4. **Перепелиця Г. М.** Чи знайдеться місце позаблоковій Україні в новій системі європейської безпеки? / Г. М. Перепелиця // Щорічник «Зовнішня політика України 2010: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети», § 2 (Розділ II), – К.: Стилос, 2011. – С. 99-126.
5. **Парипа П.** Чи станцює Україна танець – ЄС і НАТО? / П. Парипа // Універсум. – 2001. – № 7 – 10. – С. 56.
6. **Чумак В.** Пресняков І. Українська позаблоковість: Більше запитань, ніж відповідей. // Дзеркало Тижня. – 2010. – № 33 (813). – С.2-3.

Тетяна Стародуб

УДК 351.86 (931+477)

Реформування системи національної безпеки: досвід Нової Зеландії, можливості для України

Тетяна Стародуб,
кандидат політичних наук,
старший науковий співробітник,
доцент кафедри міжнародних відносин
Київської гуманітарної академії

В статті проаналізовано особливості системи забезпечення національної безпеки Нової Зеландії та визначено можливості використання новозеландського досвіду для України з урахуванням змін міжнародного безпекового середовища та появи нових загроз. Доведено, що лише за умови надання більш ширших повноважень уряду в сфері безпеки, можливим є підвищення ефективності реалізації інтересів національної безпеки України.

Ключові слова: національна безпека, система національної безпеки Нової Зеландії, система управління ризиками, структурні реформи в сфері національної безпеки, система національної безпеки України.

In this article the peculiarities of system of assurance national security of New Zealand were analyzed as well as defined the opportunities of Ukraine's use the New Zealand's experience considering the changes in the international security environment and rising of new threats. The article substantiates that only in case of granting the wider powers to the government in the sphere of national security the intensification of realization of national security of Ukraine is possible.

Keywords: national security, New Zealand's National Security System, risk management system, structural reforms in the sphere of national security, Ukraine's National Security System.

Постановка проблеми. В сучасному світі в умовах зростання новітніх загроз “малим державам” складно забезпечити власну безпеку лише спираючись на власний потенціал (політичний, економічний, військовий, людський тощо). Постає потреба у використанні глобальних та регіональних механізмів безпеки для реалізації власних національних інтересів та забезпечення сталого захисту від внутрішніх та зовнішніх загроз. Можливості використання механізмів глобального та регіонального управління ризиками та загрозами залежать від ефективності

функціонування системи забезпечення національної безпеки країни. В Україні сфера національної безпеки зазнала значних змін в результаті проведення адміністративної реформи, наслідки якої неоднозначно оцінюються науковою та експертною спільнотою, яка все більше схиляється до думки про необхідність проведення додаткової експертизи системних перетворень з урахуванням досвіду розвинутих країн світу, які за структурними характеристиками є “малими”. З огляду на зазначене, *актуальним* є вивчення цілей й механізмів забезпечення системи національної безпеки Нової Зеландії та визначення можливостей для України адаптувати досвід цієї “малої держави” з урахуванням сучасних геополітичних реалій та новітніх загроз.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми національної безпеки України розглядаються в працях вітчизняних науковців: О. Бодрука, В. Горбуліна, А. Качинського, Б. Парахонського та ін. Концептуальні засади формування політики національної безпеки та практичні аспекти реалізації внутрішньо- та зовнішньополітичних безпекових інтересів є предметом творчих доробків К. Грехема, зокрема, питання еволюції зовнішньополітичної та безпекової доктрини викладені в його книзі “Концепції національної безпеки держав: Нова Зеландія” [1]. Ключові цілі, принципи та механізми забезпечення національної безпеки окреслені в численних оглядах Департаменту прем’єр-міністра та кабінету міністрів найголовніших відомств країни [2]. Зовнішньополітичні аспекти національної безпеки Нової Зеландії досліджує в своїх доробках російський науковець Л. Ігумнова [3].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Не дивлячись на наявність значної кількості публікацій, присвячених питанням національної безпеки України, досвід такої “малої держави” як Нова Зеландія в сфері забезпечення національної безпеки не був предметом наукового аналізу вітчизняних доробків, які більшою мірою присвячені можливостям адаптації досвіду європейських країн до українських реалій без врахування національної специфіки (Франція, країни Вишеградської групи тощо). Фактична відсутність у вітчизняній науковій думці доробків, присвячених аналізу реалізації політики національної безпеки Нової Зеландії, обумовила **завдання** цієї статті – визначення можливостей для України використання досвіду Нової Зеландії в сфері реформування системи забезпечення національної безпеки з урахуванням змін міжнародного безпекового середовища та посилення трансрегіональних викликів та загроз.

Виклад основного матеріалу дослідження. Національна безпека розглядається в нормативному та концептуальному полі як стан, за якого відсутні загрози громадянам та створені державою умови для збереження їхнього способу життя та його популяризації з метою демонстрації ідеї національної самості (окремішності/унікальності) новозеландської нації

шляхом захисту фізичного, духовного потенціалу нації, державної та приватної власності, інформації від фактичних і потенційних небезпек.

Ключові цілі забезпечення національної безпеки, визначені Концепцією національної безпеки Нової Зеландії:

- захист національного суверенітету та територіальної цілісності. В рамках цієї цілі забезпечується фізична безпека громадян та здійснення тотального контролю над територією держави;
- захист каналів зв'язку із зовнішнім світом, що створює для Нової Зеландії необхідний фундамент для підтримки її міжнародного іміджу у світовому інформаційному просторі, включення Веллінгтона у глобальну мережу економічних схем взаємодії, залучення держави до міжнародно-політичного процесу в цілому;
- участь Нової Зеландії у зусиллях світової спільноти щодо зміцнення міжнародного порядку, зокрема, сприяння адаптації норм міжнародного права до новітніх викликів та загроз шляхом їх корегування або формулювання нових принципів мирного співіснування відповідно до структурних характеристик сучасної системи міжнародних відносин та особливостей глобального безпекового середовища. В цьому зв'язку формулюється й локальна ціль зовнішньої політики в сфері безпеки Веллінгтона – при прийнятті рішення РБ ООН про необхідність військового втручання у внутрішні справи острівних держав з метою розв'язання громадянських війн/криз уряд країни вживає усіх необхідних заходів для того, щоб національні інтереси Нової Зеландії були обов'язково враховані світовою спільнотою;
- забезпечення сталого економічного розвитку держави шляхом підтримки економічного добробуту як окремих громадян та їх родин, так і бізнес-структур та суспільних груп, що гуртуються на культурній, релігійній та іншій основі;
- сприяння подальшому зміцненню демократичної системи державного управління та підтримка системи національних цінностей, які покладено в основу політичного мислення новозеландського суспільства. Зокрема, запобігання діяльності, що спрямована на дестабілізацію суспільно-політичної ситуації в країні, блокування роботи державних установ, а також маніпулювання свідомістю новозеландської громади шляхом використання історичних та політичних міфів з метою створення роз'єднувальних ліній між представниками різних мовних, етнічних, релігійних та інших груп, що безумовно гальмує процес реалізації Веллінгтоном політики мультикультуралізму;
- підтримка безпеки громадян шляхом нейтралізації дії ризиків та небезпек природного або техногенного характеру для життєзабезпечення новозеландського населення, зокрема в надзвичайних ситуаціях;
- захист навколишнього середовища шляхом раціонального використання природних ресурсів та сприяння збереженню природних комплексів в їх первісному вигляді [1; 2].

Політика національної безпеки Нової Зеландії традиційно сфокусована на захисті передусім держави від військових загроз ззовні та політичного тиску. Проте сучасне розуміння механізмів забезпечення національної безпеки ґрунтується на переосмисленні традиційної специфіки загроз. Розширення спектру традиційних загроз, включення нетрадиційних загроз до списку пріоритетних та таких, що потребують нагального реагування, пов'язані передусім із посиленням глобалізаційних викликів, транскордонних ризиків, передусім таких як, пандемії, зміни клімату, кібер-атаки, тероризм, неконтрольоване розповсюдження зброї масового знищення. Безпека країни не розглядається лише в рамках її кордонів, а у зв'язці з безпекою інших держав не лише регіону, але й світу в цілому. Інтегрований характер національних та міжнародних інфраструктурних мереж (електромережі, газогони, водні канали, телекомунікаційні лінії, повітряні, залізничні та морські інтермодальні сполучення) та міра, яка визначає залежність повсякденного життя від ефективного та стабільного їх функціонування, створюють нові точки вразливості.

Активні дебати в уряді породжують необхідність врахування інтересів усіх зацікавлених суспільно-політичних груп при визначенні пріоритетності в системі напрямів забезпечення національної безпеки. Мета уряду – покласти в основу прийняття рішень в сфері національної безпеки баланс конкуруючих інтересів, зокрема, таких, реалізація яких розрахована на короткострокову та довгострокову перспективу, інтересів, в імплементації яких зацікавлені державні або приватні структури. Відповідний баланс між різними інтересами може бути забезпечений урядом за умови дотримання таких принципів як:

- система національної безпеки має бути спрямована на подолання усіх фундаментальних ризиків та загроз як державі, так і новозеландському населенню, яке покладає надії на уряд у питанні підтримки їх звичайного образу життя;
- цілі національної безпеки повинні реалізовуватись урядом крізь призму захисту життєво важливих інтересів держави, населення Нової Зеландії, при цьому обов'язковим є забезпечення урядом поваги до громадянських прав та верховенства права;
- принцип субсидіарності повинен бути покладений в основу прийняття рішень в сфері національної безпеки, який означає, що відповідальність за врегулювання кризових ситуацій покладається на ті органи державного управління, які в найкращий спосіб, використовуючи існуючі ресурси, здатні вирішити проблеми надзвичайного характеру на національному, регіональному та місцевому рівнях;
- Нова Зеландія докладає значних зусиль у справі підтримки незалежного контролю над власною національною безпекою. Політика забезпечення національної безпеки ґрунтується як на нормах національного законодавства, так і міжнародного права, а поведінка Нової Зеландії на міжнародній арені та реалізація її національних інтересів в сфері

зовнішньої політики здійснюється в рамках поваги до загальноприйнятих принципів мирного співіснування, в умовах усвідомлення Веллінгтоном необхідності більш глибокого залучення “малої держави” до діяльності глобальних та регіональних структур міжнародного співробітництва та безпеки й наявності політичної підтримки та доброї волі держав-партнерів та дружніх держав Нової Зеландії [2].

Розглянемо особливості існуючої системи національної безпеки.

Передусім важливо підкреслити, що ризики для національної безпеки Нової Зеландії охоплюють усі можливі небезпеки для держави, суспільства та особи. Це означає, що усі ризики національній безпеці (внутрішні та зовнішні залежно від походження, людського або природного характеру) включені в сферу дії системи забезпечення національної безпеки Нової Зеландії.

Механізми реагування на ризики національній безпеці еволюціонували під впливом зміни загроз національного, регіонального та глобального масштабів. Якщо раніше акцентувалась увага більше на розробці системи оцінки загроз з метою вжиття превентивних заходів та у разі виникнення кризових ситуацій оцінювання їх наслідків, то сьогодні основним завданням політики національної безпеки є створення дієвої, більш ефективної, системи управління ризиками. Іншим важливим питання залишається підвищення рівня готовності як профільних структур державного управління, так і населення, організацій, інфраструктурних мереж реагувати на кризові ситуації.

Беручи до уваги особливості ідентифікації загроз та визначення засобів реагування на них в безпековій та зовнішньополітичній доктрині Нової Зеландії, архітектура системи забезпечення національної безпеки країни має бути більш прозорою та відкритою з боку громадянського суспільства. Необхідність в подоланні країною цілого спектру викликів національній безпеці вимагає створення та належного функціонування інтегрованої системи, яка дозволяла б використовувати партнерські зв'язки між державними органами влади на національному та локальному рівнях, приватними компаніями та окремими індивідуумами з метою як вжиття превентивних заходів, так і ліквідації вже існуючих загроз безпеці. Залучені до попередження, нейтралізації та ліквідації небезпек усі суб'єкти політико-безпекової взаємодії в своїх діях спираються на єдину загальноприйняту систему інструментів (засобів) управління безпекою. Усі дії залежно від ситуації наперед відомі. Саме централізована система визначає функції та повноваження суб'єктів, зокрема в сфері кризового реагування.

Є низка загроз, реагування на які відбувається за відомим сценарієм, при цьому усі суб'єкти політико-безпекової взаємодії діють за чітко визначеним алгоритмом. Проте, наприклад, у разі, якщо в сусідній країні відбуваються значні політичні та економічні зміни, а також мають місце техногенні катастрофи, які можуть складати небезпеку для Нової Зеландії

або інших країн Тихоокеанського регіону, уряд має вжити адекватних заходів з метою зменшення деструктивного впливу трансформацій на стабільність країни та простору в цілому, зокрема залучити ресурси розвідувальної спільноти, яка відіграє ключову роль у нейтралізації існуючих загроз.

Система управління ризиками є невід'ємною складовою системи забезпечення національної безпеки Нової Зеландії, яка спрямована на: (1) мінімізацію деструктивних наслідків загроз, внаслідок яких зруйновано або паралізовано інфраструктурні мережі, ускладнено подальше життєзабезпечення населення держави тощо; (2) створення об'єднаного комплексу заходів превентивного характеру та інструментів нейтралізації вже діючих загроз; (3) вжиття заходів щодо зміцнення національної стійкості (внутрішньої безпеки); швидке реагування на непередбачувані виклики та ефективна стабілізація ситуації (посткризове врегулювання). Система управління ризиками наразі перебуває в процесі реформування, що обумовлено необхідністю встановлення більш дієвого громадянського контролю за реалізацією цілей суб'єктів системи з метою донесення до звичайних громадян інформації про те, що дії були детерміновані саме потребою надати відповідь на виникаючі виклики та загрози не лише державі, але й суспільству та окремим особам країни в цілому. Адже система має забезпечувати не лише державну безпеку, а й людську, та бути водночас прозорою, що відповідає міжнародно-правовій практиці [4, р. 221].

Чим складнішим є ризик, тим більше зростає потреба у налагодженні активної співпраці між усіма зацікавленими у стабілізації ситуації сторонами. Управління ризиками відбувається на 3-х рівнях: (1) аварійно-рятувальні служби; (2) місцеві органи влади та (3) центральні профільні урядові установи.

Більшість аварійних ситуацій та інцидентів, які складають загрозу для життя для громадян Нової Зеландії, ліквідовуються поліцією, яка являє собою першу лінію реагування та використовує стандартні процедури дій. Масштабні аварії потребують об'єднаного реагування декількох аварійно-рятувальних служб, дії яких регулюються Координованою системою управління надзвичайними ситуаціями, яка була створена у 1998 році. Стихійні лиха також підпадають під класифікацію масштабних аварій, проте з метою ліквідації їх наслідків залучають й регіональні служби порятунку. Алгоритм реагування у разі виникнення природних лих тощо затверджений Законом про управління системою цивільної оборони в умовах надзвичайних ситуацій (2002) [5].

У разі виникнення ситуацій, які являють собою джерело підвищеної небезпеки, існує необхідність вжиття заходів на рівні уряду, який в деяких випадках уповноважений створювати міжвідомчі комісії з метою більш ефективного подолання викликів та загроз, виконуючи роль координатора.

Тетяна Стародуб

Уряд виконує дві окремі функції щодо забезпечення національної безпеки: 1) підтримка довіри в звичайних умовах шляхом координації дій державних установ, розробки необхідного нормативно-правового забезпечення, виділення необхідних асигнувань на вжиття заходів щодо підвищення рівня довіри у новозеландського населення до суб'єктів системи забезпечення національної безпеки, постійного сприяння національному розвитку; 2) забезпечення управління в кризових ситуаціях шляхом негайного вжиття заходів з метою мінімізації впливу деструктивних явищ, які впливають на нормальне функціонування суспільства, особливо у питанні стабільного забезпечення населення необхідними продовольчими товарами та послугами, в найкоротший термін. Досвід, накопичений в управлінні ситуаціями першого типу, легко може бути застосований по відношенню й до другого типу загроз [2].

Окреслимо структури управління національною безпекою. Усі заходи, які вживаються для вирішення проблем сфери національної безпеки, регулюються Системою координації внутрішньої та зовнішньої безпекою. Зазначена система заклала основи управління та планування питаннями національної безпеки з 1987 року. Вона являє собою інтегрований механізм управління кризовими ситуаціями, що вимагає залучення усіх профільних урядових структур, регіональних агенцій національного розвитку та міських органів державної влади та координації їх дій.

Система забезпечення національної безпеки функціонує на 3-х рівнях:

Урядовий комітет з питань координації внутрішньої та зовнішньої безпеки;

Комітет посадових осіб з питань координації внутрішньої та зовнішньої політики – урядовий форум керівників структур виконавчої влади, які наділені повноваженнями в сфері безпеки, що очолюється виконавчим директором Департаменту прем'єр-міністра та кабінету міністрів найголовніших відомств країни (передусім, силових – *авт.*).

Чергові та робочі групи старших посадових осіб за вимогою [2].

Урядовий комітет з питань координації внутрішньої та зовнішньої безпеки є ключовим органом в системі виконавчої влади, який приймає рішення в сфері безпеки, розвідки та управління кризовими ситуаціями. Очолюється комітет прем'єр-міністром та включає головних міністрів, які наділені відповідними повноваженнями. Склад комітету змінюється залежно від природи виникаючих загроз: пандемії, стихійні лиха, виклики енергетичній та екологічній безпеці тощо.

Функції Урядового комітету з питань координації внутрішньої та зовнішньої безпеки: 1) координувати реалізацію заходів, спрямованих на нейтралізацію кризових ситуацій, спричинених стихійними лихами, епідеміями, терористичними загрозами тощо, які складають небезпеку для Нової Зеландії або для імплементації її інтересів закордоном; 2) визначати питання, які входять до сфери компетенції розвідувальної спільноти Нової Зеландії, а також засоби моніторингу та пріоритети її діяльності в

сфері національної безпеки; 3) розглядати інші питання, які пов'язані із координацією діяльності усіх суб'єктів політико-безпекової взаємодії в сфері національної безпеки [2].

Кабінет міністрів надає право Урядовому комітету з питань координації внутрішньої та зовнішньої безпеки приймати рішення самостійно у разі виникнення надзвичайних ситуацій, виходячи з безпекових міркувань, особливо в тих випадках, коли необхідно терміново залучити усі необхідні ресурси та приймати оперативні рішення без дозволу на дії Кабінету міністрів.

Роль урядових агенцій. Урядовий форум керівників структур виконавчої влади надає можливості урядовим агенціям брати участь у заходах, які передбачені системою управління ризиками. Так низка державних установ залучена до процесів моніторингу виникаючих загроз; виявлення таких загроз, які складають небезпеку національного масштабу; збору даних, в тому числі співпраця з цією метою зі структурами розвідувальної спільноти; інтерпретації ризиків та окреслення можливих шляхів їх нейтралізації або управління ними; розробки стратегії управління ризиками; дослідження альтернативних шляхів мінімізації деструктивного впливу ризиків на новозеландське суспільство; оцінки витратної частини державного бюджету, яка передбачає виділення коштів на боротьбу із існуючими та потенційними небезпеками; сприяння забезпеченню людської безпеки на місцевому та національному рівнях; вжиття заходів у відповідь на небезпечні ситуації, які неможливо було передбачити. В деяких ситуаціях, таких як військова інтервенція, ця робота має здійснюватись у співпраці з іншими країнами. В інших, таких як управління наслідками природних лих локального рівня, центральний уряд може надати відповідні ресурси з метою підтримки дій органів місцевої влади. Часто моніторинг за станом забезпечення національної безпеки здійснюють міжвідомчі чергові групи під егідою Комітету посадових осіб з питань координації внутрішньої та зовнішньої політики [2].

Процес управління викликами та загрозами на високому рівні повністю контролюється прем'єр-міністром та ключовими членами Кабінету міністрів, повноваження яких безпосередньо пов'язані із системою забезпечення національної безпеки. Якщо виклики набувають системного характеру та можуть призвести до глибокої суспільно-політичної/соціально-економічної кризи, уряд розробляє у стислі терміни т.зв. стратегії активних дій. Серед таких викликів виокремлюють загрози суверенітету Нової Зеландії, іміджу Веллінгтону на міжнародній арені, реалізації її життєво важливих інтересів за кордоном; безпеці новозеландського народу, сталому економічному та суспільному розвитку, а також навколишньому середовищу.

Починаючи із середини 1990-х років урядом Нової Зеландії було вжито низку заходів щодо посилення ступеню інтегрованості між інституціями в системі забезпечення національної безпеки. Зокрема, у 2009 році за

Тетяна Стародуб

результатами моніторингу розвідспільноти та сфери безпеки загалом урядом було вжито низку заходів, що ґрунтуються на висновках та рекомендаціях оглядів 2009 року. Ці заходи були спрямовані на:

розширення повноважень інституцій 3-х рівнів в системі забезпечення національної безпеки;

посилення системи стратегічного планування в уряді, особливо на стику розвідки та безпеки;

зміцнення системи управління шляхом використання гнучкого підходу в процесі прийняття рішень в сфері внутрішньої та зовнішньої політики; в цьому зв'язку необхідною умовою є поглиблення ступеню інтегративності інституціональних структур системи забезпечення національної безпеки.

Імплементація зазначених заходів вимагала корегування існуючих механізмів забезпечення національної безпеки, а також засобів здійснення безпекової політики усіма суб'єктами розвідувальної спільноти та іншими інституціями сфери, що досліджується. В рамках заходів, які було вжито, створено спеціалізований підкомітет Комітету посадових осіб з питань координації внутрішньої та зовнішньої політики, відомий як Комітет управління розвідкою.

Виокремлюють сім важливих компонентів, необхідних для ефективного функціонування системи національної безпеки: належний рівень управління, чітке розмежування відповідальності серед суб'єктів безпекової взаємодії, наявність провідних інституцій, інтегрована в систему розвідувальна спільнота, цільове використання коштів, дотримання балансу між правом на особисте життя та свободу й необхідністю забезпечити безпеку громадян, підтримка зв'язків із зовнішніми партнерами – аналоговими інституціями в інших країнах світу.

Завданням урядових агенцій є моніторинг та оцінка спектру загроз, що постійно розширюється. Сьогодні існує нагальна необхідність, по-перше, удосконалити систему оцінки викликів та загроз, ґрунтуючись на виробленні спільних принципів та методів дефініювання небезпек, по-друге, налагодити координацію з питань стратегічного планування та миттєвого реагування у розгалуженій мережі урядових агенцій та за її межами. Задоволення зазначених потреб вимагає жорсткого політичного управління з боку центрального уряду, і це потрібно не лише для координації стратегічних дій та узгодження міжвідомчих зусиль, але й для усунення стримуючих чинників, які гальмують процес реалізації політики національної безпеки. Відповідальність за узгодження дій інституцій усіх трьох рівнів системи національної безпеки та вироблення спільної стратегії заходів протидії загрозам покладена на Комітет посадових осіб з питань координації внутрішньої та зовнішньої політики. Окрім цього, на Комітет покладено функції, пов'язані із визначенням стратегічних пріоритетів політики національної безпеки Нової Зеландії та розробкою пропозицій щодо посилення ефективності системи інтегрованого управління для

“центру”, який враховує надані висновки та рекомендації в процесі прийняття рішень в сфері внутрішньої та зовнішньої політики [2].

Функції Комітету посадових осіб з питань координації внутрішньої та зовнішньої політики в результаті реформування сектору безпеки було переглянуто. В цьому зв'язку окреслимо найважливіші:

- забезпечення інформаційно-аналітичного супроводу діяльності уряду з питань національної безпеки, розвідки та кризового менеджменту;
- здійснення контролю, стратегічного планування та визначення пріоритетів над сферою національної безпеки, розвідки та кризового менеджменту;
- контроль за розробкою стратегії національного розвитку та секторальних стратегій з метою уникнення подвійних інтерпретацій природи загроз, які складають підвищену небезпеку, визначення шляхів виходу з критичних ситуацій, зміцнення національної стійкості до внутрішніх та зовнішніх загроз;
- налагодження системи функціонування урядових агенцій в такий спосіб, щоб незалежно від викликів внутрішнього/зовнішнього середовища вони завжди були готові надати в якомога стислий термін узгоджений план комплексного управління ризиками, в тому числі загрозами, що виникли внаслідок непередбачених обставин;
- координація зусиль, спрямованих на подолання гострих криз, ліквідацію загроз, які складають небезпеку для ситуації всередині країни та за її межами (йдеться про виникнення обставин, які заважають реалізації зовнішньополітичних пріоритетів Нової Зеландії на міжнародній арені);
- забезпечення управління системою національної безпеки з урахуванням оновленої ролі новозеландської розвідувальної спільноти та акцентуацією на впровадженні системного управління, що включає визначення стратегічних пріоритетів, контроль за їх виконанням та розподіл ресурсів;
- сприяння співпраці між урядовими агенціями в рамках новозеландської розвідувальної спільноти та координація спільних проектів;
- здійснення дорадчих функцій, які полягають у своєчасному інформуванні прем'єр-міністра та наданні відповідних пропозицій щодо вирішення тієї чи іншої проблеми; в цьому зв'язку Комітет посадових осіб з питань координації внутрішньої та зовнішньої політики координує роботу та співпрацює з Комітетом Кабінету міністрів з питань внутрішньої та зовнішньої безпеки [2].

Радник з питань національної безпеки відповідає за подання узгодженої позиції усіх урядових агенцій з питань національної безпеки. Окрім зазначеної посади у 2009 р. було введено ще дві додаткові посади в Департаменті прем'єр-міністра та кабінету – Директор з питань забезпечення безпеки та управління ризиками та Директор з питань координації розвідкою. В результаті директор Департаменту має

Тетяна Стародуб

належну підтримку при формулюванні поточних цілей та завдань у сфері національної безпеки.

Уряд за вимогою публікує Доповідь з питань забезпечення національної безпеки, яка містить перелік національних інтересів, пріоритети у сфері управління різноманітними ризиками, що виникають, а також обставини, за яких центральний уряд бере на себе повноваження вирішувати питання національної безпеки без дотримання усього механізму прийняття рішень в сфері національної безпеки, що обумовлено критичним характером загроз та необхідністю діяти мобільно та швидко.

Під час підготовки доповіді центральний уряд тісно взаємодіє з розвідувальною спільнотою, яка в свою чергу має тісні зв'язки з поліцією, митною та міграційною службами. Результатом такої узгодженої роботи є підготовка щорічних оглядів розвідувальної спільноти, яка містить аналітичні оцінки загроз національній безпеці Нової Зеландії, аналіз військово-політичної ситуації в світі в різних регіонах світу, а також пріоритети політики національної безпеки на короткострокову та середньострокову перспективи. Актуальним питанням сьогодення залишається вироблення гнучкого підходу щодо реагування на сучасні асиметричні виклики та загрози (кібер-атаки, торгівля людьми, міжнародний тероризм) з боку розвідувальної спільноти.

Ключові інституції системи забезпечення національної безпеки координують свою діяльність з іншими урядовими відомствами, зокрема, Міністерством закордонних справ та торгівлі, Силами оборони Нової Зеландії, поліцією Нової Зеландії, Митною службою, Міграційною службою Нової Зеландії, Міністерством сільського та лісового господарства. Кожен суб'єкт політико-безпекової взаємодії має тісні відносини із закордонними аналогічними партнерами відповідно до укладених двосторонніх угод. Для ефективного обміну інформацією створено спільну автоматизовану базу даних.

Таким чином, система забезпечення національної безпеки Нової Зеландії сьогодні демонструє високий рівень реагування на внутрішні та зовнішні загрози, що забезпечується за рахунок налагоджених схем взаємодії усіх акторів політико-безпекової взаємодії, які мають давні історичні традиції співпраці. Вирішення проблем сфери національної безпеки відбувається одночасно на чотирьох рівнях: локальному, національному, регіональному/трансрегіональному та глобальному, що дозволяє модифікувати стратегію національної безпеки відповідно до змін безпекового середовища.

Система забезпечення національної безпеки зазнала кардинальних змін, починаючи з 2010 року. Першою “жертвою” структурних перетворень стала Рада національної безпеки і оборони України, яка відповідно до Закону про основи національної безпеки України від 19 червня 2003 р. координує та контролює діяльність органів виконавчої влади у сферах національної безпеки і оборони [6]. Ліквідація двох підвідомчих науково-

дослідних інститутів – Національного інституту проблем міжнародної безпеки та Інституту проблем національної безпеки [7], скорочення кількості департаментів в Апараті РНБО України, а також значне зменшення чисельності працівників свідчить про поступове нівелювання Президентом та іншими суб'єктами владної ієрархії функцій та ролі РНБО в цілому. Зазначена структура, яка раніше вважалась провідним “мозковим центром” в системі забезпечення національної безпеки, поступово перетворюється на звичайний дорадчий орган при Президентові. Окрім цього, останнім часом ми є свідками відвертого перебирання Президентом функцій управління процесом реалізації інтересів національної безпеки у зовнішньополітичній сфері та використання РНБО України для просування позиції Президента з різних питань та доведення її до інших суб'єктів владної ієрархії, які мають діаметрально протилежне бачення. При цьому не слід забувати про те, що позиція Президента не є його одноосібним баченням, а скоріш – колегіальним, адже до його формування долучається ціла низка радників, які лобіюють інтереси політичних об'єднань/партій, промислових груп тощо. Таким чином, оперуючи категоріями Глави Адміністрації Президента С. Льовочкіна, “настав час позбавитись цього державного баласту”. В цьому зв'язку варто зауважити, що в Новій Зеландії така структура як Рада національної безпеки/Рада національної безпеки і оборони взагалі відсутня. Проте при цьому найбільше повноважень у вирішенні безпекових питань має виконавча гілка влади. Враховуючи досвід цієї унікальної держави та реалії, які на сьогодні склались в Україні, варто переглянути повноваження РНБО України, затверджені діючим законодавством, та відкоригувати їх відповідно до тих функцій, які вона фактично здійснює. В цьому зв'язку важко не погодитись з поширеною в експертному середовищі думкою про доцільність існування взагалі такого органу як РНБО, адже для здійснення дорадчих функцій достатньо створення окремого департаменту або бюро в Адміністрації Президента України з питань національної безпеки, який і здійснюватиме інформаційно-аналітичний супровід діяльності Глави держави в сфері безпеки та забезпечуватиме підтримку його рішенням у разі проявів протидії з боку інших суб'єктів системи національної безпеки.

Розглянемо повноваження уряду в сфері національної безпеки. Згідно із Законом про основи національної безпеки України від 19 червня 2003 р. Кабінет Міністрів України забезпечує державний суверенітет і економічну самостійність України, вживає заходів щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина, обороноздатності, національної безпеки України, громадського порядку і боротьби із злочинністю [6]. З метою забезпечення реалізації цих функцій та посилення ролі Кабінету міністрів в сфері забезпечення національної безпеки за новозеландською моделлю, на думку автора, доцільно: 1) розробити Концепцію створення Системи координації внутрішньою та зовнішньою безпекою як інтегрованого механізму управління кризовими ситуаціями на зразок такої, яка була

створена у Новій Зеландії у 1987 р.; 2) створити в Кабінеті міністрів України Департамент з питань координації внутрішньої та зовнішньої безпеки; 3) щомісяця та у разі потреби скликати урядовий форум очільників міністерств та відомств, які наділені повноваженнями в сфері безпеки; 4) посилити ступінь інтегрованості/взаємозалежності між суб'єктами системи забезпечення національної безпеки. Повноваження Верховної Ради України та інших суб'єктів системи забезпечення національної безпеки пропонується залишити незмінними.

Враховуючи зазначене вище, можна стверджувати про те, що лише за умови надання більш ширших повноважень уряду в сфері безпеки, можливим є підвищення ефективності реалізації інтересів національної безпеки України. Проведення необхідних структурних реформ створить підґрунтя для вироблення гнучкого прагматичного підходу щодо реагування нашої держави на новітні виклики та загрози та посилить рівень її національної безпеки.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Для забезпечення ефективного функціонування системи національної безпеки в Україні можна використати досвід Нової Зеландії, зокрема, дослідити можливості впровадження новозеландської системи стратегічного управління ризиками та загрозами, законодавчо закріпити чітке розмежування відповідальності серед суб'єктів безпекової взаємодії з акцентуацією на можливому посиленні ролі Кабінету Міністрів України у сфері національної безпеки, забезпечити цільове використання коштів та сприяти розвитку зв'язків із зовнішніми партнерами – подібними інституціями в інших державах світу. Предметом подальших розвідок може бути проведення порівняльного аналізу воєнних/оборонних доктрин двох країн крізь призму аналізу воєнно-політичної ситуації у світі.

Література:

1. **Kennedy Graham**, National Security Concepts of States: New Zealand / Kennedy Graham. – New York. – Publisher: Taylor & Francis, Inc. – 1989. – 200 p.
2. New Zealand's National Security System [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dpmc.govt.nz/sites/all/files/publications/national-security-system.pdf>
3. **Игумнова Л. О.** Особенности новозеландской политики безопасности / Л. О. Игуменова // Байкальский международный студенческий форум “Безопасное развитие регионов”: Тез. докл. – Иркутск, 1997. – С. 113-116.
4. New Zealand Army, National Security and Defense Policy Handbook. – Publisher: International Business Publications, USA. – 2004. – 376 p.
5. Civil Defence Emergency Management Act, 2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.civildefence.govt.nz/memwebsite>.

NSF/Files/CDEMAct/\$file/Civil%20Defence%20Emergency%20Management%20Act%202002.pdf

6. Закон України Про основи національної безпеки України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, N 39, ст.351). [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/964-15>

7. Указ Президента України від 2 квітня 2010 року № 471 “Про оптимізацію діяльності з розроблення наукових засад національної безпеки України”. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/471/2010>

УДК 327(477)

Європейська протиракетна оборона: значення для України

Олександр Деменко,

кандидат політичних наук, доцент,
начальник кафедри міжнародних відносин
Національного університету оборони України

У статті аналізується зовнішньополітична ситуація довкола України, яка виникла внаслідок намірів Сполучених Штатів Америки розбудувати Європейську протиракетну оборону та протидії Росії цим планам, обґрунтовуються першочергові заходи, які має здійснити Україна для нейтралізації негативного впливу внаслідок загострення суперечностей між США та РФ.

Ключові слова: міжнародна безпека, Європейська протиракетна оборона, позаблоковий статус, національні інтереси України.

The foreign-policy situation around Ukraine which occurred as a result of the USA intention to develop European Missile Defence and Russia's counteraction to these plans is analyzed in the article. The top-priority measures which Ukraine should take for negative influence neutralizing due to contradictions escalation between the USA and the Russian Federation are motivated.

Keywords: international security, European missile defence, non-aligned status, national interests of Ukraine.

Розбіжності у питаннях протиракетної оборони (ПРО) останнім часом суттєво загострилися у взаєминах Сполучених Штатів Америки

і НАТО з одного боку та Російської Федерації – з іншого. Політика «перезавантаження» американсько-російських відносин наразилася на суперечності у підходах до розвитку протиракетної оборони на Європейському континенті. Незважаючи на російські заперечення, США та їхні союзники рішуче націлені на створення Європейської ПРО, яка буде незалежною від РФ.

Звісно, що такий розвиток подій негативним чином впливає на безпекову ситуацію в Європі. У кінцевому результаті це може призвести до поновлення конфронтації і початку нової «холодної війни». За такого сценарію, Україна, як позаблокова держава, що знаходиться на перетині стратегічних інтересів Заходу і Сходу, потрапляє у зону протистояння між США та Росією.

Тематика, пов'язана із розвитком Європейської ПРО та її впливом на зовнішню політику України, перебуває у центрі уваги українських політиків та науковців. Водночас, в умовах загострення відносин між США та РФ із приводу ПРО та цілого ряду інших важливих питань, наша держава повинна сформулювати власну позицію, яка б забезпечувала реалізацію національних інтересів у безпековій сфері.

У статті аналізується зовнішньополітична ситуація довкола України, яка виникла внаслідок намірів Сполучених Штатів розбудовувати Європейську ПРО та протидії РФ цим планам, обґрунтовуються першочергові заходи, які має здійснити наша держава для нейтралізації імовірного негативного впливу внаслідок загострення суперечностей між США та РФ.

Події останнього часу у світі, особливо військовий конфлікт у Лівії, розвиток ядерних та ракетних програм Іраном і Північною Кореєю, засвідчили, що питання протиракетної оборони стають одними із найважливіших у сучасних та майбутніх війнах і збройних конфліктах.

США і Північноатлантичний Альянс вже тривалий час розвивають систему ПРО для захисту своїх військ та об'єктів від ударів балістичних ракет. Політика США у цьому питанні є послідовною і спрямовується на захист території та населення від ударів балістичними ракетами. Перший її напрямок полягає в удосконаленні систем ПРО театру воєнних дій у Європі, на Близькому Сході і в Азії. Другий – пов'язаний зі створенням стратегічної системи ПРО території та населення США, а також їхніх найближчих союзників. У 2002 році США вийшли з Договору про обмеження систем ПРО, який був підписаний 1972 року. У вересні 2009 року Президент США Б.Обама оголосив про новий, поетапний, адаптивний план захисту Європи від ударів балістичних ракет, насамперед іранських. Відповідно до цього плану, на рубежі 2018–2020 років планується створити колективну Європейську ПРО держав НАТО, морські й сухопутні компоненти якої стануть передовим мобільним ешелonom стратегічної системи ПРО США [5].

У Стратегічній концепції НАТО, прийнятій главами держав та урядів Альянсу у Лісабоні 2010 року зазначається, що Альянс буде «розвивати можливості для захисту нашого населення і територій від атак балістичних ракет, як ключового елементу нашої колективної оборони, що робить внесок та сприяє неподільності безпеки Альянсу. Ми будемо активно прагнути до співпраці в галузі протиракетної оборони з Росією та іншими євроатлантичними партнерами», а далі наголошується, що Альянс також ставить за мету «здійснювати подальший розвиток потенціалу НАТО для захисту від загрози хімічної, біологічної, радіологічної та ядерної зброї масового знищення» [4].

Проте за час, що минув після Лісабонського саміту НАТО, декларація про намір співпрацювати з Росією в галузі створення спільної Європейської ПРО залишилася не реалізованою, а практичні дії пішли у напрямі реальних інтересів США і НАТО.

Політика Росії у сфері протиракетної оборони постійно змінювалася від прагнення до співробітництва із США та країнами НАТО до відкритої конфронтації і погроз на їх адресу.

Намагання РФ стати рівноправним учасником проекту будівництва Європейської ПРО із можливостями впливу на прийняття рішень була не сприйнята країнами-членами НАТО та відкинута Альянсом.

Президент США у своєму листі сенату зазначив, що можлива співпраця із Росією у галузі протиракетної оборони не означає створення спільної системи ПРО, протиракетні потенціали США і НАТО не будуть ніяким чином обмежуватися, тільки НАТО нести відповідальність за безпеку країн-членів Альянсу у рамках зобов'язань щодо колективної оборони. Незалежно від дій РФ, США розвиватимуть і розгортатимуть засоби ПРО для захисту країни, американських військ у Європі, а також союзників і партнерів [5].

У відповідь Президент Росії 23 листопада 2011 року зробив заяву про те, що в умовах поетапного створення Європейської системи ПРО ним прийняті наступні рішення:

1. Міністерство оборони Росії негайно введе до бойового складу радіолокаційну станцію системи попередження про ракетний напад у місті Калінінграді;

2. У рамках створення системи Повітряно-космічної оборони Росії в першочерговому порядку буде посилене прикриття об'єктів стратегічних ядерних сил;

3. Стратегічні балістичні ракети, які надходять на озброєння Ракетних військ стратегічного призначення та Військово-Морського Флоту РФ, будуть оснащуватися перспективними комплексами подолання ПРО й новими високоефективними бойовими блоками;

4. Збройним силам РФ поставлене завдання щодо розробки заходів, які забезпечують при необхідності руйнування інформаційних засобів

і системи управління ПРО. Зазначені заходи мають бути адекватними, ефективними й малозатратними;

5. Якщо перерахованих заходів буде недостатньо, Російська Федерація розмістить на заході й на півдні країни сучасні ударні системи озброєнь, що забезпечать вогневу поразку європейського компонента ПРО. Одним з таких кроків стане розгортання ракетного комплексу «Іскандер» у Калінінградському особливому районі.

Росією будуть підготовлені, а в міру необхідності реалізовані й інші заходи щодо протидії європейській складовій американської протиракетної оборони.

При несприятливому розвитку ситуації РФ залишає за собою право відмовитися від подальших кроків у галузі роззброєння і, відповідно, контролю над озброєннями [1].

Більше того, Президент Росії вважає, що вихід РФ із Договору про обмеження стратегічних наступальних озброєнь (СНО) може стати останньою можливою відповіддю на розвиток європейської ПРО [2].

Така агресивна реакція Москви пояснюється тим, що стратегічні ядерні сили РФ знаходяться у занепаді, а ядерний потенціал США суттєво переважає російський. При цьому, на думку росіян, вразливість їхньої країни багаторазово збільшуватиметься внаслідок розгортання США і НАТО Європейської ПРО. Тобто, стратегічна рівновага між Росією і США буде різко втрачена [3].

Попри усі дипломатичні зусилля сторін, необхідно визнати, що як у США і НАТО з одного боку, так і у Росії – з іншого, не має взаємної довіри щодо реальних намірів і цілей сторін. Відсутнє узгоджене розуміння того, проти чиїх ракет Європейська протиракетна оборона повинна бути зорієнтована. Не знайдено прийнятних для обох сторін підходів щодо системи управління і контролю над Європейською ПРО.

Така ситуація провокує нову гонку озброєнь. Не даючи ніяких політичних оцінок, факт боротьби США і Росії за регіональне і світове лідерство не можна не визнати.

Можливих варіантів для поведінки України у цій ситуації не так і багато:

1. Україна приймає політичне рішення про вихід із позаблокового статусу і приєднується до тієї чи іншої сторони протистояння;

2. Україна залишається позаблоковою державою у суперечках Росії з НАТО у питаннях створення Європейської системи ПРО.

При цьому необхідно враховувати, що у випадку спроби приєднання до будь-якої із сторін:

- Україна у черговий раз продемонструє непослідовність і непередбачуваність своєї зовнішньої політики;

- підтримка позиції НАТО буде сприйнята Альянсом із недовірою та викличе шквал критики і рішучу протидію з боку Росії, аж до відкритого

втручання у внутрішні справи України. Будуть потрібні роки для того, щоб Україна підтвердила серйозність своїх намірів і стала надійним, рівноправним та прогнозованим партнером для НАТО;

- якщо наша країна стане на бік РФ, остання розцінить цей крок як відновлення історичної справедливості і сприйматиме Україну не як стратегічного партнера, а як частину власного оборонного простору. Отже, будь-яка суб'єктність України у питаннях міжнародної безпеки буде втрачена остаточно, а наміри інтегруватися до Європейського Союзу стануть ще більш примарними;

- у разі приєднання до будь-якої із сторін, для кожної із них Україна ризикує стати найближчою мішенню;

- буде порушено і так досить нестійку внутрішню суспільно-політичну обстановку в Україні.

Тому у ситуації, що склалася, для України залишається лише один вибір. Не робити різких заяв чи, тим більше, якихось практичних кроків щодо підтримки тієї або іншої сторони і не порушувати свій позаблоковий статус.

З іншого боку, залишаючись позаблоковою державою, Україна внаслідок свого геополітичного положення не може бути байдужою до процесів, що відбуваються в її зовнішньому оточенні. Тому вона може і повинна:

1. Заявами в Організації Об'єднаних Націй та Організації з безпеки і співробітництва в Європі висловити занепокоєння активізацією розгортання систем ПРО у безпосередній близькості до наших кордонів і можливими загрозами для національної безпеки України;

2. Відповідно до Будапештського меморандуму звернутися до країн-гарантів безпеки України з пропозицією укласти додаткову Угоду, яка б містила конкретні зобов'язання сторін та механізми гарантування безпеки для нашої держави, у тому числі і від ракетних ударів з боку будь-якої сторони. Проте слід розуміти, що таке звернення буде мати радше пропагандистський ефект і навряд чи призведе до якихось конкретних результатів;

3. Здійснювати належні оборонні витрати, хоча б на рівні не нижчому за середньоєвропейський, і нарешті розпочати справжню реформу Збройних Сил України;

4. Постійно інформувати українське суспільство про стан воєнно-політичної ситуації у регіоні і тенденції її розвитку;

5. Ні в якому разі не пов'язувати вирішення воєнно-політичних проблем з економічними;

6. Звернутися до НАТО, ЄС, США та Росії з пропозицією повернутися до спільного створення єдиної загальноєвропейської системи ПРО і активної участі України у цьому процесі у статусі позаблокової держави.

Таким чином, за нинішньої воєнно-політичної ситуації в Європі Україна може брати участь у створенні Європейської ПРО тільки за умови, якщо

США і Росія досягнуть консенсусу із цього питання. Найближчим часом сподівання на компроміс між цими сторонами є мінімальними. Нейтральна позиція щодо Європейської ПРО є єдино можливим варіантом поведінки України. При цьому надія, що проголошений українським керівництвом позаблоковий статус автоматично гарантуватиме безпеку для нашої країни, не підкріплюється зовнішньополітичною реальністю.

Література:

1. Заявление Президента в связи с ситуацией, которая сложилась вокруг системы ПРО стран НАТО в Европе [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kremlin.ru/news/13637>
2. Почему российский ответ ПРО-отцам был закономерен и необходим? В чем суть предпринимаемых Москвой контршагов и как отреагировал Запад [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ntv.ru/novosti/246201/>
3. **Сіновець П.** На порядку денному російсько-американського діалогу – Європейська система ПРО / П. Сіновець // Зовнішні справи. – 2011. – № 11–12. – С. 16–19.
4. Стратегічна концепція оборони та безпеки членів Організації Північноатлантичного договору [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukraine-nato.gov.ua/nato/ua/819.htm>
5. **Тютюнник В.** Україна і ЄвроПРО: між «за» і «проти» / В. Тютюнник, В. Горovenko // Дзеркало тижня. – 2012. – № 6. – 17 лютого.

УДК 327.37.100

**Проблематика роззброєння
у сучасній міжнародній політиці.
Концепція миру через роззброєння**

Софія Федина,
кандидат політичних наук,
асистент кафедри міжнародних відносин і дипломатичної служби
Львівського національного університету імені Івана Франка

У статті автор обґрунтовує актуальність проблематики роззброєння для сучасних міжнародних відносин, розглядає передумови та процес формування концепції досягнення загального миру через роззброєння, концепцію ядерного миру та

аналізує їх значення для постановки порядку денного світу у XXI столітті.

Ключові слова: мир, роззброєння, війна, конфлікт, засоби ведення війни, пацифізм, ядерний мир.

The author of the paper proves the urgency of disarmament problem for modern international relations, examines the preconditions and the process of the shaping of the “peace through disarmament” concept, the concept of nuclear peace, analyzes their significance for the setting of world’s Agenda XXI.

Keywords: peace, disarmament, war, conflict, means of warfare, pacifism, nuclear peace.

Сучасний стан міжнародних відносин, не зважаючи на те, що не відбувається глобальних військових протистоянь, неможливо назвати станом миру і мирного співіснування. Численні локальні конфлікти, операції по встановленню та відновленню миру, зокрема на африканському континенті, чи на Близькому Сході свідчать про продовження збройного протистояння, завданням якого є певні зміни: політичні, економічні, набуття сфери впливу, і т.п. Тому й залишається надалі актуальним питання роззброєння, як запорука того, що конфлікти, принаймні збройні, не матимуть підстав для виникнення.

Роззброєння можна визначити як систему заходів, спрямованих на обмеження, скорочення і ліквідацію засобів ведення війни, якими володіють держави [12, с. 544]. Статут ООН та інші міжнародно-правові акти визначають роззброєння як принцип міжнародного права і водночас всезагального, справедливого, ненасильницького і демократичного миру. Роззброєння також є матеріальною гарантією миру, магістральним напрямом спільних зусиль усього світового співтовариства з формування системи глобальної стабільності і безпеки. Заходи з роззброєння, які використовують держави, можуть включати в себе як міждержавні угоди, так і односторонні акції; це можуть бути домовленості, що стосуються обмеження територій, чи детально розроблені механізми, спрямовані на демілітаризацію світу.

Дослідник миру А. Капто зауважує, що реальної безпеки чи миру можна досягнути тільки за умов комплексного підходу до процесу роззброєння. Він виокремлює кілька аспектів процесу роззброєння [12, с. 544–548] :

- процес скорочення звичайних озброєнь;
- процес, пов’язаний з ядерним роззброєнням;
- боротьба проти мілітаризації космосу;
- процес, пов’язаний з хімічною та бактеріологічною зброєю;
- боротьба проти створення нових видів зброї масового знищення.

Передумови виникнення концепції досягнення миру за посередництвом роззброєння чи скорочення озброєнь закладено ще у XIX ст., коли було підписано першу угоду з роззброєння між США і Великобританією, т.зв. угода Раша-Бегота про режим американсько-канадського кордону після закінчення англо-американської війни 1812–1814 рр. Ця домовленість призвела до демілітаризації американсько-канадського кордону. Рух за більшу толерантність у веденні війни та обмеження озброєнь, які наносять невинуватим страждання людям, розпочався ще 29 листопада 1868 року укладенням Декларації про заборону застосування вибухових та запалювальних куль. На зламі XIX–XX ст. відбулися Гаазькі мирні конференції. За результатами першої (травень-липень 1899 р.) з'явилася заборона використання на полі бою отруйних речовин та розривних куль “дум-дум” (англ. *Dum-dum*), а також встановлено мораторій на метання бомб з літальних апаратів. На другій Гаазькій конференції 1907 року було напрацьовано перелік пропозицій з роззброєння, які, проте, ніколи не були впроваджені в життя.

У XX столітті, у зв'язку з двома світовими війнами та активним розвитком військової техніки, роль роззброєння ще більше зросла. Із закінченням Першої світової війни проблематика роззброєння стає на порядку денному світової спільноти одним з основних питань, і це закладає передумови для виокремлення як окремого напрямку досліджень миру концепцію досягнення миру через всезагальне роззброєння та скорочення озброєнь.

Учені та дослідники міжнародного середовища розпочинають пошуки основних засад формування концепції миру через роззброєння, і водночас, шляхів для досягнення цієї мети.

Одним із яскравих представників концепції досягнення миру за допомогою роззброєння був англійський філософ, громадський діяч, засновник Пагуошського руху, Бертран Рассел (1872–1970). У книзі “Принципи перебудови суспільства” (1916) він виступив за виховання творчого “імпульсу”, що на його думку, формує особистість, яка опиратиметься потягу до війни. У своїй праці “Який шлях до миру?” (1936) Б. Рассел відстоював точку зору, що, з огляду на появу нових надпотужних засобів знищення, будь-яка майбутня війна призведе до зникнення Європи. Єдиним реальним засобом порятунку людства він вважав створення єдиного світового уряду, який би мав монополію на володіння зброєю [8, с. 147]. Б. Рассел сприймав війну як конфлікт двох груп, з яких кожна намагається вбити і покалічити якомога більшу кількість людей з протилежного боку, заради того, щоб досягнути своєї цілі, і ставив питання про те, чи світова громадська думка, яка захоплюється миром і ненавидить війни, буде здатна покінчити з ними [3, с. 63–65]. Б. Рассел передбачав, що перегони озброєнь буде дуже важко зупинити, оскільки на кожному новому етапі з'являтимуться нові види смертоносних озброєнь. Для людей всієї планети, незалежно від політичних поглядів, основним

питанням має стати виживання людства, бо ядерна війна не принесе перемоги жодній зі сторін, а тільки знищить обидві. Вченого тривожило питання розповсюдження ядерної зброї ще й тому, що це обов'язково, на його думку, мало би призвести до міжнародної анархії, оскільки кожна держава прагне лідерства і намагається диктувати світу свої умови.

Закликаючи до роззброєння та стабільного миру, Б. Рассел вимагав від урядів всіх країн сприяння такому курсу. Він звертався до тогочасних лідерів ворогуючих блоків: “Я не пропоную, щоб закінчилась боротьба між комуністами та антикомуністами. Я пропоную тільки, щоб ця боротьба не велася військовими засобами” [7, с. 15–16]. Основним завданням Б. Рассела було розробити передумови для недопущення ще однієї світової війни. Він покладав надії на появу світового уряду, що встановив би рамки, у межах яких наново сформовані національні уряди перевиховували б своїх громадян [13, с. 323]. З плином часу Б. Рассел усе сильніше переконувався в тому, що уряди ставляться вороже до миру, і зазвичай ними керують кримінальні злочинці, але його настанови щодо запобігання розв'язанню війни мали загальний характер: вимагав заборони ядерних випробувань в атмосфері, підтримував укладання відкритих багатосторонніх угод і вважав, що за умови перебування ядерної зброї лише в руках наддержав вони зможуть домовитися про зменшення її кількості, і мир буде збережено.

Водночас, Б. Рассел був одним із засновників *Руху за ядерне роззброєння*. Сама концепція ядерного роззброєння належала до пацифістського напрямку антивоєнної думки. Її основний постулат – війни оправдані тільки у крайніх випадках, а тому політика всіх, без винятку, урядів має бути зваженою і миролюбною; в ядерний вік треба бути ще більш обережним у зовнішній політиці. Отже, Рассел прийшов до висновку, що володіння ядерною зброєю не принесе жодній з держав нічого окрім смертельної небезпеки.

Наукове дослідження Б. Рассела випередило час, оскільки він вказував на істотну загрозу миру та існуванню людства і держав загалом з огляду на появу небезпечної зброї, тоді, коли інші ще не вбачали актуальності та нагальності вирішення цієї проблеми.

Вагоме місце у формуванні концепції миру через роззброєння займає праця Г. Кларка і Л. Сона “Міжнародний мир через міжнародне право” (1958). Автори рішуче виступали проти політики “з позиції сили” і проти продовження гонки озброєнь. Вони пропонували зосередити зусилля на здійсненні всезагального і повного роззброєння, наголошуючи, що мир не можна забезпечити постійною гонкою озброєнь, ані “рівновагою страху”, ані дипломатичними хитрощами” [1, с. XV].

У праці “Міжнародний мир через міжнародне право” подано детальний план роззброєння, в основу якого, за словами авторів, покладено принцип: “...якщо народи дійсно хочуть запобігти війні, то вони мають бути готові піти на таке роззброєння, яке було б не тільки всезагальним, але і повним.” [2, с. 207]. Вони назвали свій план “Програмою всезагального і

повного роззброєння”. Цей період було розділено на дві стадії – дворічна підготовча стадія мала бути присвячена створенню системи міжнародного контролю над роззброєнням – інспекційної служби ООН, і десятилітня стадія “фактичного роззброєння,” що мало здійснюватися шляхом щорічного скорочення всіма державами своїх збройних сил на 10%. Після завершення першої стадії у жодної з країн не мало б залишитися військових установ; мали б увійти в силу різноманітні заборони чи обмеження стосовно зброї, а також виробництва і застосування ядерних матеріалів; будь-яка потенційно небезпечна діяльність мала здійснюватися лише з дозволу інспекційної служби ООН [2, с. 208]. На цю службу покладалися всі функції за здійсненням роззброєння. В сфері контролю за ядерним роззброєнням автори пропонують заснувати ще одну додаткову інстанцію – орган ООН з ядерної енергії, в обов’язки якого входитимуть такі питання, як мирне використання ядерної енергії. Ці обидві організації в кінцевому рахунку будуть підпорядковані Генеральній Асамблеї ООН, яку автори пропонують наділити широким комплексом прав щодо спостереження за роззброєнням і застосуванням санкцій до окремих держав. Автори також пропонували повністю ліквідувати національні озброєння і збройні сили, а натомість створити міжнародні “сили миру ООН”. Ці міжнародні сили мали б бути створені до моменту повної ліквідації національних армій.

План Г. Кларка та Л. Сона не передбачав повної ліквідації ядерної зброї. Замість цього планувалося, що її передадуть спеціальному органу ООН з ядерної енергії, який за повноваженнями Генеральної Асамблеї буде передавати її “в момент необхідності” “силам миру ООН”. Як на гарантію проти “зловживання” ядерною зброєю автори вказують на ту обставину, що “...ядерна зброя за звичайних умов не буде знаходитись у користуванні сил миру, а буде контролюватися органом з ядерної енергії” [2, с. 319]. Проте цей план прямо передбачає можливість застосування ядерної зброї і озброєння нею міжнародних сил. Фактично це означає, що після здійснення плану людство постане перед загрозою ядерної війни.

Вагоме значення мають роздуми авторів щодо тих сил, які протидіють роззброєнню та справжньому миру: як основних противників роззброєння вони розглядають військові кола, що мають глибоко вкорінену зацікавленість в озброєнні, і які здійснюють протидію новим віянням, на основі яких можна досягнути справжнього миру [2, с. XLIV].

Окремою віхою в історії руху за роззброєння та формуванні концепції миру є “Маніфест Ейнштейна – Рассела,” в якому зазначено, що “...жодна зі сторін не може розраховувати на перемогу у такій [ядерній] війні... існує реальна загроза загибелі людства... Проте ані громадськість, ані уряди

* Документ Пагуошського руху, який відіграв основну роль в об’єднанні вчених, що притримувалися прогресивних поглядів щодо шляхів розвитку людства, в їх боротьбі за розвиток науки в контексті гуманізму, за наукову співпрацю, роззброєння і мир. Названий за іменами авторів – Б. Рассела та А. Ейнштейна. Опублікований 9 липня 1955 року.

країн світу не усвідомлюють усього масштабу загрози. Проста заборона ядерної зброї не матиме реального впливу на вирішення проблеми, оскільки такий вид зброї все одно буде виготовлятися і використовуватися для подальшої війни... Єдина надія для людства – відмовитися від воєн.” [6, с. 125]

Завершення Холодної війни дещо знизило рівень міжнародної напруженості, проте роззброєння, обмеження озброєнь, проблематика легальної та нелегальної торгівлі зброєю залишаються актуальними питаннями, які міжнародне співтовариство має вирішувати, якщо хоче миру та стабільності. На початку ХХІ століття, роззброєння залишається одним з головних завдань міжнародного співтовариства.

Сьогодні дана концепція є однією з головних у дослідженні миру, оскільки подальше озброєння та невирішеність проблеми наявності значних арсеналів зброї загрожує миру та стабільності у світі.

Як наголошував перший Генеральний Секретар ООН Трюгве Лі (1946–1953), війни відбуваються саме тому, що країни та їхні уряди готуються радше до конфлікту, аніж миру у своїх відносинах [5, с. 362]. Він наголошував, що заборонити війну можна через:

1. *Повне роззброєння*, яке здійснюється через усестороннє роззброєння та переговори. Прогрес у роззброєнні має супроводжуватися розвитком інституцій з підтримання миру і вирішенням міжнародних спорів мирними засобами [4, с. 140].

2. *Пацифізм*, який починається зі ствердження, що вбивство – це злочин, а загалом метою має протистояння насильству [5, с. 391].

8 липня 1999 була оприлюднена Заява представника Ради Безпеки про підтримку миру і безпеки та постконфліктне будівництво миру. У ній зазначалося, що Рада Безпеки ООН стурбована кількістю конфліктів та боїв між конфліктними сторонами вже після укладення мирних угод, і розуміє, що причину такої ситуації є доступність зброї [9]. І для того, щоб досягнути примирення, сторони конфлікту мають бути залучені до процесу роззброєння, демілітаризації та реінтеграції екс-комбатантів.

Ще одним аспектом концепції досягнення миру через роззброєння стало те, що наявність і загроза використання ядерної зброї створили передумови для формування *концепції ядерного миру* (ширше її можна окреслити як «мир страху» [11, с. 550]), яка набуває дедалі більшої актуальності на сучасному етапі. Основним постулатом цієї концепції стала теза, що, оскільки застосування ядерної зброї є загрозою для існування світу загалом, то в руках певних гравців ядерна зброя може стати стримуючим чинником для країн-агресорів у їхньому бажанні розпочати війну. Прихильники такого концептуального підходу розглядають ядерний мир як високий рівень воєнно-стратегічної рівноваги між двома системами. “Світ без ядерної зброї буде менш стабільним і більш небезпечним для усіх нас”, – зауважувала прем’єр-міністр Великобританії Маргарет Тетчер [5, с. 361]. Проте Р. Арон зауважує, що загальний і тривалий мир неможливо

зберегти за допомогою поширення серед усіх держав термоядерної зброї [7, с. 554], тому що страх не гарантує миру навіть між двома державами, які володіють термоядерною зброєю. Водночас ядерний світ ламає стару формулу запобігання війни “Хочеш миру – готуйся до війни”, в якій наголошується на домінації оборонних можливостей над наступальними [10, с. 121–122].

На сучасному етапі право на володіння ядерною зброєю не стало запорукою “непорушення” миру, а навпаки, є причиною численних конфліктів. Держави “ядерного клубу”^{*} намагаються заборонити розроблення ядерної зброї країнам, які її не мають, проводити ядерні дослідження. Свою чергою малі країни прагнуть якнайшвидше отримати ядерну зброю, оскільки вони вважають, що, володіючи нею, зможуть вирішити свої проблеми і набути певного статусу на світовій арені. Проте, як зазначає Р. Арон, ініціатива війни стане зовсім безглуздою, якщо агресор точно знатиме, що він також буде повністю знищений. За його словами, у ядерній війні арифметика дуже проста: хто вистрелить першим, той загине другим [11, с. 165]. Тому з виникненням ядерної зброї потреба в мирі стає першочерговою необхідною для людства.

Концепцію миру за допомогою роззброєння, на думку вченого Р. Арона, на попередніх етапах розвитку людства було б важко реалізувати, оскільки особистий інтерес завжди був важливішим, ніж збереження миру та стабільності [11, с. 555]. Тож на сучасному етапі, коли використання зброї, зокрема ядерної, може створити загрозу існуванню людства, можна сподіватися на активніше втілення ідеї про загальне і повне роззброєння, зокрема і ядерне.

Як результат впровадження концепції миру за допомогою роззброєння на зміну *всезагальному миру* теоретично має прийти *запланований мир* – такий стан міжнародних відносин, коли здійснюються цілеспрямовані заходи, які ведуть не тільки до послаблення напруженості й усестороннього співробітництва, але й до припинення гонки озброєнь, поетапного роззброєння, а в підсумку – позбавлення від загрози світових воєн, до надійно гарантованого миру і створення нової системи міжнародних відносин на принципах мирного співіснування.

Сучасні міжнародні відносини постійно створюють підґрунтя для підтвердження актуальності цієї концепції. Винайдення новітніх видів

^{*} До “Ядерного клубу” – групу країн, які мають ядерну зброю, – входять США (з 1945р.), Росія (Спочатку як СРСР – з 1949), Великобританія (1952), Франція (1960), Китай (1964), Індія (1974), Пакистан (1998) і КНДР (2006). Щодо Ізраїлю – то він не коментує інформацію про наявність у нього ядерної зброї, проте на думку експертів він володіє арсеналом у 200 зарядів. Невеликий арсенал був у ПАР, але всі 6 зарядів були добровільно знищені. ПАР єдина в світі країна, яка сама розробила ядерну зброю і сама ж добровільно від неї відмовилась. У 1990–1994 роках Україна, Білорусь і Казахстан, на територіях яких була частина ядерного арсеналу СРСР передали його Російській Федерації і надалі закріпили за собою статус без’ядерних держав. У різні роки у наявності ядерної зброї підозрювали також Бразилію, Лівію, Ірак і Республіку Корею.

озброєнь змушує людей активніше задумуватися над питаннями її потенційного використання, а отже, й готуватися протистояти загрозам, які така зброя створює для існування та виживання людства.

Література:

1. **Carter A.** A New Concept of Cooperative Security / A. Carter, J. D. Steinbruner, W. J. Perry. – Washington, D.C. : Brookings institute, 1992. – 65 p.
2. **Clark G.** World Peace through World Law / G. Clark, L. Sohn; [2nd ed.]. – Cambridge : Harvard University Press, 1960. – 387 p.
3. **Kamiński T.** Myśl pacyfistyczna Bertranda Russela / T. Kamiński. – Piotrków : Piotrków Trybunalski, 1998. – 218 s.
4. **Mills W.** The Abolition of War / W. Mills, J. Real. – New York, 1963. – 217 p.
5. **Rourke J. T.** International Politics on the International Stage / J. T. Rourke. – Dushkin/McGraw Hill, 1999. – 526 p.
6. **Russell B.** The Authobiography of Bertrand Russell : in 3 v. / B. Russel. – Toronto, 1970.
7. **Russell B.** The Vital Letters of Russell, Khrushchev, Dulles / B. Russel. – London : MacGibbon & Kee, 1958. – 77 p.
8. **Ryan A.** Bertrand Russell : A Political Life / A. Ryan. – NY : Oxford University Press 1988. – 240 p.
9. Statement by the President of the Security Council. Distr. GENERAL S/PRST/1999/21. 8 July 1999. ORIGINAL : English [Електронний ресурс]. – Режим доступу до заяви : www.harare.unesco.org/women/2698_GAAF%20report.pdf
10. **Аннилионис Г. П.** Глобальный мир: единый и разделенный. Эволюция теорий глобализации / Г. П. Аннилионис, Н. А. Зотова. – М. : Междунар. отношения, 2005. – 676 с.
11. **Арон Р.** Мир і війна між націями / Р. Арон ; [пер. з фр.] . – К. : Юніверс, 2000. – 688 с.
12. **Капто А. С.** Энциклопедия мира / А. С. Капто ; 2-е изд., уточн. и доп. – М. : Книга и бизнес, 2005. – 707 с.
13. **Райан А.** Рассел Бертран / А. Райан // Энциклопедія політичної думки; [пер. з англ.]. – К. : Дух і літера, 2000. – С. 323.

Європейський Союз: від економічної інтеграції до організації колективної оборони?

Михайло Гребенюк,

кандидат історичних наук,
заступник начальника навчально-наукового центру
міжнародної миротворчої діяльності
Національного університету оборони України

Олег Пошедін,

кандидат історичних наук, доцент,
професор кафедри міжнародних відносин
Національного університету оборони України

У статті розглядаються зміни, які відбулися у Спільній політиці безпеки і оборони Європейського Союзу з набуттям чинності Лісабонського договору та дається відповідь на питання, що перешкоджає остаточному перетворенню Європейського Союзу в організацію колективної оборони.

Ключові слова: Європейський Союз, колективна оборона, Спільна політика безпеки та оборони.

The article reviews the changes in the Common Security and Defense Policy of European Union with the entry into force of the Lisbon Treaty and gives an answer to the question what is preventing the final transformation of European Union in the organization of collective defense.

Keywords: collective defence, European Union, the Common Security and Defence Policy.

Європейська інтеграція постійно перебуває у центрі уваги як вітчизняних, так і закордонних дослідників. Чимало вчених окремо вивчають і Спільну зовнішню та безпекову політику Європейського Союзу [1-6]. У свою чергу, автори запропонованої статті розглядають питання, які на теперішній час недостатньо висвітлені у працях українських науковців. Це стосується змін, що відбулися у Спільній політиці безпеки і оборони Європейського Союзу з набуттям чинності Лісабонського договору. Окремо розглядаються проблеми, які перешкоджають перетворенню Європейського Союзу (ЄС) в організацію колективної оборони на кшталт НАТО.

Необхідно зауважити, що історично Європа була більш схильна не до військової, а до економічної інтеграції. Саме через це, принаймні, протягом «холодної війни», країни Західної Європи не робили великих інвестицій в оборону та безпеку. Таким чином, об'єднана Європа з кожним новим кроком свого розвитку ставала все більш і більш привабливою для своїх сусідів, процвітаючи на фундаменті, закладеному Монне і Шуманом, ховаючись за обладунками НАТО і покладаючись на американський ядерний арсенал [1, с. 199].

Про причини зміни даної ситуації з припиненням «холодної війни» сьогодні написано достатньо. Нагадаємо лише стисло основні етапи розвитку європейської інтеграції у військовій сфері після 1991 р.

Новий потужний імпульс розвитку процесу європейської інтеграції у сфері безпеки та оборони відбувся з укладенням у 1992 році у м. Маастріхт Договору про Європейський Союз (ДЕС). Цим документом було засновано один з трьох стовпів Європейського Союзу - Спільну зовнішню та безпекову політику.

Переглянувши в 1996 році деякі положення цього договору, європейські держави підписали Амстердамський договір. У новому документі відбулося - правда, не до кінця - злиття Західноєвропейського союзу з Європейським союзом, але питання про військові можливості як і раніше не отримали відповіді. Лише в 1998 році, після війни в Косові, починаючи з англо-французького саміту в Сен-Мало, європейці приступили до «революції» в області оборони [1, с. 200].

Важливим елементом Спільної зовнішньої та безпекової політики була Європейська політика безпеки та оборони, яка з введенням в дію Лісабонського договору набула нового якісного рівня та отримала нову назву - Спільна політика безпеки та оборони (СПБО).

З набуттям чинності 1 грудня 2009 р. Лісабонського договору можна констатувати початок нового етапу у розвитку Спільної зовнішньої та безпекової політики ЄС.

Важливим аспектом Лісабонського договору є введення до статті 42 ДЕС положення про взаємну допомогу. Згадане положення вимагає від країн-членів ЄС спільних скоординованих дій з надання необхідної допомоги у випадку, якщо держава-член зазнає збройної агресії на його території. За цих умов інші держави-члени повинні надати такій державі допомогу усіма можливими для них засобами відповідно до статті 51 Статуту Організації Об'єднаних Націй [2].

Дане положення є аналогом ст. 5 Північноатлантичного договору та створює підґрунтя для значно глибшої військової інтеграції Європейського Союзу.

Загалом, в оновленому ДЕС наголошується, що Спільна політика безпеки і оборони забезпечує ЄС здатність до оперативних дій, які спираються на цивільні і військові засоби. Європейський Союз може вдаватися до даних засобів при здійсненні місій за його межами з метою забезпечення

підтримки миру, запобігання конфліктів і зміцнення міжнародної безпеки відповідно до принципів Статуту Організації Об'єднаних Націй. Основою для виконання цих завдань служать потенціали, що надаються державами-членами.

До місій, в рамках яких Союз може вдаватися до цивільних і військових засобів, відповідно до статті 43 ДЕС належать: спільні операції з роззброєння; гуманітарні місії та місії по евакуації; місії, пов'язані з наданням порад та сприяння у військовій сфері; місії щодо запобігання конфліктів і підтримання миру; місії бойових підрозділів з врегулювання криз, в тому числі місії з відновлення миру і стабілізаційні операції по закінченні конфліктів. Всі ці місії можуть сприяти боротьбі з тероризмом, у тому числі шляхом надання підтримки третім країнам у боротьбі з тероризмом на їх території [2].

Договір про Європейський Союз (у редакції Лісабонського договору) відкрив ряд нових можливостей для поглиблення інтеграції країн-членів ЄС у сфері оборони. Зокрема, він передбачає можливість застосування постійного організованого співробітництва – інституційного об'єднання певної групи країн ЄС на основі спільних інтересів і прагнень у сфері оборони. Постійне організоване співробітництво передбачене параграфом 6 статті 42 Договору про Європейський Союз і відкрито для всіх держав-членів. Країни, що беруть участь у постійному організованому співробітництві, мають взяти на себе ряд конкретних договірних зобов'язань, а саме:

- інтенсивніше розвивати свої оборонні потенціали за рахунок розширення своїх національних вкладів і за допомогою участі, коли доречно, у багатонаціональних силах, в основних європейських програмах з технічного оснащення і в діяльності Європейського агентства у сфері розвитку оборонних потенціалів, наукових досліджень, закупівель і озброєнь (Європейського оборонного агентства);

- бути у змозі надавати – у якості національного контингенту або компонента багатонаціональних груп сил – бойові підрозділи, призначені для планованих місій, які сформовані в тактичному плані як тактична група з елементами підтримки (включаючи транспорт і матеріально-технічне забезпечення), придатні протягом 5 – 30 днів здійснювати місії, зазначені у статті 43 Договору про Європейський Союз, зокрема, у відповідь на прохання з боку Організації Об'єднаних Націй, і які можуть перебувати в дієздатному стані протягом початкового періоду в 30 днів з можливістю продовження, як мінімум, до 120 днів.

Для досягнення зазначених вище цілей держави-члени, які беруть участь у постійному організованому співробітництві, зобов'язуються:

- співпрацювати заради досягнення узгоджених цілей у відношенні рівня інвестиційних видатків на обладнання, призначене для оборони і регулярно переглядати ці цілі виходячи з обстановки у сфері безпеки та міжнародної відповідальності ЄС;

- наскільки можливо, зближати один з одним свої технічні засоби оборони, зокрема, здійснюючи гармонізацію процесу виявлення військових потреб, об'єднуючи свої оборонні засоби і потенціали і, коли доречно, проводячи їх спеціалізацію, а також розвиваючи співробітництво в сферах навчання та матеріально-технічного забезпечення;

- здійснювати конкретні заходи щодо посилення доступності, взаємної сумісності, гнучкості своїх сил і їх здатності до розгортання;

- співробітничати в рамках «Механізму розвитку потенціалів», у тому числі за допомогою багатонаціональних підходів і без шкоди зобов'язанням в рамках Організації Північноатлантичного договору;

- коли доречно, брати участь у розвитку основних спільних або європейських програм технічного оснащення в рамках Європейського оборонного агентства [8].

Положення про постійне організоване співробітництво заклало нормативну основу формування в рамках Європейського Союзу оборонного альянсу за участю країн, що мають потенціал для більш тісної інтеграції у сфері оборони.

Зважаючи на все викладене вище, настав час дати відповідь на питання, яке винесене у назву статті. Так чи перетворився Європейський Союз в організацію колективної оборони? Відповідь на це дає сам Договір про Європейський Союз (в редакції Лісабонського договору). Пункт другий статті 42 наголошує, що загальна політика безпеки і оборони включає в себе поступальну розробку спільної оборонної політики Союзу. Вона приведе до спільної оборони, як тільки Європейська рада одноголосно вирішить про це [2].

Отже, остаточній трансформації ЄС в організацію колективної оборони заважає відсутність консенсусу серед усіх 28 членів Європейського Союзу з питань розвитку Спільної політики безпеки і оборони. Так, позиція Данії стосовно СПБО закріплена у додатковому протоколі до ДЕС. Протоколом зазначається, що Данія не бере участь у розробці і здійсненні рішень ЄС, які мають наслідки у сфері оборони. Відповідно, Данія не бере участь в їх прийнятті. Підкреслюється, що Данія не зобов'язана робити внесок у фінансування оперативних витрат, а також надавати у розпорядження ЄС військові потенціали [7].

Такий підхід Данії до СПБО корениться в Атлантичному вимірі датської безпекової політики, який полягає в особливих стосунках з США у галузі оборони та орієнтації військової політики Данії на НАТО. США мають два військові об'єкти у північній Гренландії: радіолокаційну станцію раннього попередження, а також супутниковий центр зв'язку. Крім того між Данією і США існує оборонна угода, яка пов'язана з Вашингтонським договором про заснування НАТО доти, поки даний договір залишається у силі [13].

Невипадково, в ДЕС зазначається, що СПБО поважає зобов'язання, котрі випливають з Північноатлантичного договору для окремих держав-членів і які вважають, що їх загальна оборона реалізується в

рамках Організації Північноатлантичного договору (НАТО) і є сумісною із загальною політикою безпеки та оборони, встановленої в цих рамках.

Водночас, як слушно зауважують деякі дослідники, така позиція Данії, можливо, дає країні більше автономії в області оборони, але зменшує вплив на міжнародні відносини. Данія мало що зможе зробити на міжнародній арені як самостійний політичний гравець. Утім, повноправна участь у СПБО надасть країні унікальні можливості у процесі перетворення ЄС на постачальника як «твердої» так і «м'якої» безпеки [13].

Слід зауважити, що традиційне поняття нейтралітету перебуває у протиріччі з багатьма положеннями статті 42 Договору про Європейський Союз [12].

Саме це зумовлює наявність в розділі про спільну політику безпеки та оборони застереження про те, що політика ЄС в значенні цього розділу не зачіпає особливого характеру безпекової та оборонної політики деяких держав-членів. Наприклад, особлива позиція Ірландії відносно СПБО відображена в Декларації Європейської Ради від 18-19 червня 2009 р., де закріплюється право ірландського народу дотримуватися традиційної політики військового нейтралітету [11].

Однією з причин низької ефективності Європейського Союзу у сфері військової діяльності залишається і недостатнє фінансування національних збройних сил та низький рівень інтеграції оборонно-промислових комплексів країн-членів ЄС.

Проте, незважаючи на існування перерахованих проблем, автори статті не схильні приєднуватися до тих науковців, які скептично ставляться до майбутнього СПБО, а навпаки поділяють думку про те, що на сучасному етапі ЄС володіє власною стратегічною культурою, яка зароджується і характеризується певними цінностями та ідеями [14].

За роки, що минули з моменту офіційного започаткування СПБО, відбувся певний прогрес у напрямку розвитку оборонної складової Європейського Союзу. Зокрема:

- сформовано доктринальну базу застосування військового та цивільного потенціалу ЄС для захисту спільних європейських інтересів та забезпечення безпеки країн-членів (Європейська стратегія безпеки);

- створено постійно діючу систему управління операціями в рамках СПБО на політичному та стратегічному рівнях;

- незважаючи на існуючий дефіцит військових спроможностей у деяких сферах, в цілому була реалізована значна частина заходів з формування бойових тактичних груп ЄС (БТГ);

- створений і функціонує постійно діючий орган співробітництва країн ЄС з питань озброєнь і технологій (Європейське оборонне агентство), під егідою якого формується інституційна база системи оборонного планування ЄС та забезпечується координація розвитку військового потенціалу відповідно до оборонних потреб Євросоюзу;

створені більш сприятливі умови для реальної інтеграції національних оборонно-промислових підприємств та формування єдиного Європейського ринку оборонної продукції;

створено і перевірено на практиці механізм взаємодії ЄС і НАТО при проведенні операцій з використанням ресурсів Альянсу [10].

Перед обличчям спільних викликів і загроз та виходячи з загальних інтересів, країни-члени ЄС поступово шукатимуть консенсус в оцінці загроз безпеки і способів реагування на них, що у свою чергу, сприятиме зближенню їх позицій у межах Спільної політики безпеки і оборони.

Сьогодні ЄС перебуває на етапі переходу до організації колективної оборони. Як відбуватиметься цей процес ми, сподіваємось, дізнаємось з подальших наукових досліджень Спільної політики безпеки та оборони Європейського Союзу.

Література:

1. **Блеса П.** Европа «единая и свободная»: внешняя политика, оборона и безопасность в обновленном Европейском союзе / Пабло Блеса // Неприкосновенный запас. – 2007. – № 6. – С.192–203.

2. Договор о Европейском Союзе (в редакции Лиссабонского договора) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eulaw.ru/treaties/teu>

3. **Заворітня Г. П.** Міжнародно-політичні основи становлення і розвитку Спільної європейської безпекової та оборонної політики. Автореф. дис. ... канд. політ. наук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lib.ua-ru.net/inode/17565.html>

4. **Кочев И. А.** Общая политика безопасности и обороны европейского союза в современной политической теории / И. А. Кочев // Вестник томского государственного университета. Философия. Социология. Политология. – 2011. – №3 (15). – С. 138–144.

5. **Кузнецова И. С.** Общая политика безопасности и обороны европейского союза: концептуальные и практические аспекты. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата политических наук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pac.by/ru/biblioteka/library-news/dissertatsija-obschaja-politika-bezopasnosti-i-oborony-evropejskogo-sojuza-kontseptualnye-i-prakticheskie-aspekty_i_0000001681.html

6. **Новикова О. О.** Европейский союз в системе международной безопасности: новые инструменты кризисного урегулирования / Новикова Оксана Олегов // Полис. Политические исследования. – 2008. – № 4. С. 174–184.

7. Протокол о позиции Дании (в редакции Лиссабонского договора от 13 декабря 2007 г.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eulaw.ru/treaties/protoc/22>

8. Протокол о постоянном организованном сотрудничестве в соответствии со ст. 42 ДЕС [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eulaw.ru/treaties/protoc/10>

9. **Руда В. В.** Динаміка розвитку спільної зовнішньої політики та політики безпеки країн ЄС після 1991 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/PORTAL/Soc_Gum/Npchdu/History/2009_91/91-26.pdf

10. Співробітництво Збройних Сил України з ЄС (у сфері СПБО) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua/index.php?lang=ua&part=euintegration&sub=spivr>

11. Council of the European Union. Presidency Conclusions – Brussels, 18/19 June 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/108622.pdf

12. **Karen Devine.** Neutrality and the development of the European Union's common security and defence policy : Compatible or competing? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cac.sagepub.com/content/46/3/334>

13. **Klaus Carsten Pedersen.** Denmark and the European Security and Defence Policy [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://books.sipri.org/files/books/SIPRI06BaHeSu/SIPRI06BaHeSu01.pdf>

14. **Vasilis Margaras.** Common Security and Defence Policy and the Lisbon Treaty Fudge: No common strategic culture, no major progress [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kms1.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/ISN/117469/ipublicationdocument_singledocument/fb4377f5-06a3-44a8-8415-43f97043254f/en/WP+028.pdf

УДК 323.22:321.7(437.1/2)

Специфіка демократичних транзитів у постсоціалістичних країнах (на прикладі Чеської Республіки)

Наталія Марадик,

кандидат політичних наук,

доцент кафедри політології

Ужгородського національного університету

Стаття присвячена аналізу процесу переходу до демократії в Чеській Республіці. З'ясовано, що успішний перехід до демократії в Чеській Республіці був зумовлений не лише чинниками політико-культурного характеру, а й вдалою інституційною інженерією чеських реформаторів. Доведено, що процес консолідації демократії в Чеській Республіці не є остаточно завершеним, оскільки на заключній стадії знаходиться етап консолідації громадянського суспільства.

Ключові слова: демократія, перехід до демократії, лібералізація, демократизація, консолідація демократії, інституційний дизайн, Чеська Республіка.

The process of transit to democracy in the Czech Republic is analyzed in the article. The successful transition to the democracy in the Czech Republic was caused not only by the political and cultural factors but also by the efficient institutional engineering of the Czech reformers. It is proved that the process of the democracy consolidation in the Czech Republic is not finished, as the phase of the civil society consolidation is still on the final stage of the development.

Keywords: democracy, transition to democracy, liberalization, democratization, democracy consolidation, institutional design, Czech Republic.

Процес трансформації соціально-економічної та політичної систем в країнах Центрально-Східної Європи, що розпочався на зламі 1980-1990-х років не має аналогів у світовій практиці. Колишні соціалістичні держави продемонстрували менше ніж за десятиліття вражаючі успіхи на шляху формування демократії та ринкової економіки. Для проходження аналогічного шляху низці країн Заходу довелося очікувати багато

десятиліть. Саме тому досвід постсоціалістичних суспільств є надзвичайно інформативним, з теоретичної точки зору, для науковців, і корисний для застосування у політичній практиці, певною мірою і в Україні.

„Взірцевою” – щодо змістовного спрямування та практики реалізації реформ – у середовищі більшості транзитологів прийнято вважати Чеську Республіку, хоча на початку 2000-х років виокремилась значна група скептиків щодо вірогідності так званого „чеського дива”. На нашу думку, Чеську Республіку можна з впевненістю віднести до незначної кількості держав постсоціалістичного простору, яким вдалося досягти основної мети політичної трансформації – консолідувати демократію як політичний режим. Наразі у Чехії існують основні інституційні атрибути демократії – демократичні вибори, багатопартійність, громадянське суспільство, відносно незалежні засоби масової інформації, забезпечено парламентську відповідальність уряду, додержання прав і свобод особи та громадянина.

Зрозуміло, що унікальність чеського, як і будь-якого іншого досвіду, вимагає відповідну наукову обережність у проведенні порівняльних паралелей та безпосереднього врахування його при аналізі політичного досвіду іншої країни. Однак заслуговують на увагу апробовані в Чеській Республіці принципи та методи вирішення соціально-економічних, національних та політичних проблем, що існували упродовж 1990 - на початку 2000-х років.

Вивчення досвіду Чеської Республіки дозволить Україні уникнути стандартних політичних ризиків і негативних наслідків, які можуть виникнути в результаті розбалансування форм правління і неврахування загальних тенденцій становлення демократії. Водночас, цей досвід (пристосований до українських реалій) сприятиме запозиченню позитивних інституційних змін, механізмів становлення стабільної партійної системи та утвердження функціонального громадянського суспільства.

У ході дослідження встановлено, що наразі вітчизняними та зарубіжними вченими накопичено незначний фактичний матеріал і проведено його узагальнення з окремих аспектів проблеми. Зарубіжні та вітчизняні науковці зосередили свою увагу в першу чергу на встановленні певних закономірностей переходу до демократії в Чеській Республіці. З’ясовано, що значну увагу вчені присвятили аналізу соціально-економічних та політичних передумов лібералізації посттоталітарного політичного режиму, натомість проблеми інституціоналізації демократичної моделі політичної системи та особливості процесу консолідації демократії у Чеській Республіці досліджені лише частково [1-5;9-14;16]. Як бачимо, в сучасній історіографії існує певна лакуна з ряду проблем: потребують вивчення особливості трансформації посттоталітарного режиму в демократичне суспільство; недостатньо досліджені шляхи розв’язання політичних, соціальних та економічних проблем, що супроводжували демократичний процес у Чеській Республіці; бракує систематизованого

переліку факторів, які забезпечили успішність переходу до демократії в Чеській Республіці.

Саме тому метою цієї статті є визначення та аналіз основних передумов та факторів процесу переходу до демократії в Чеській Республіці. При цьому автор виходить із припущення, що перехід від посттоталітарного до демократичного режиму в Чеській Республіці відбувся згідно класичної схеми демократичного транзиту, яка передбачає проходження трьох послідовних етапів – лібералізацію політичного режиму, оновлення політико-інституціональної моделі державної влади й закріплення демократичних норм та процедур. І при тім, успішний перехід до демократії в Чеській Республіці був зумовлений не лише політико-культурними факторами, яким у сучасній політичній науці відводиться ключова роль, а й ефективним вибором інституційного дизайну країни.

Перш за все варто відзначити, що трансформація тоталітарно-авторитарних режимів в демократичні у більшості країн Центрально-Східної Європи пройшла через класичних три етапи: підготовчий (лібералізація), етап прийняття рішень (демократизація) та фазу адаптації (консолідації або утвердження демократії) [15]. Головною ознакою цієї концептуальної моделі є те, що кінцевою метою політичної трансформації неодмінно має бути становлення демократичного політичного режиму. Така модель ідеально підходить для Чеської Республіки, в якій процес транзиту завершився саме встановленням функціонального демократичного режиму. Однак у цій країні не можна чітко розмежувати фази лібералізації та демократизації, оскільки реконструкція владних інституцій розпочалася ще в ході „оксамитової революції”.

Еволюція посттоталітарного режиму в Чехословацькій Соціалістичній Республіці мала наслідком лібералізацію, проявами якої була активізація суспільно-політичного життя країни та послаблення тоталітарних тенденцій. Події „оксамитової революції” 1989 року були зумовлені низкою факторів ендегенного та екзогенного характеру. Серед них варто виділити дезінтеграцію та послаблення політико-правової системи країни у результаті відходу КПЧ від принципу монолітної єдності. Окрім цього, події, які поклали початок демократичній трансформації державної та суспільно-політичної системи, відбулися в таких міжнародних умовах, і на цьому варто наголосити, які були найсприятливішими у всьому ХХ столітті. Радянський Союз зайняв нейтральну позицію, на відміну від 1968 року, і залишив все на розсуд внутрідержавного керівництва. Однак, безсумнівною є той факт, що чехів та словаків ніхто не визволив ззовні, вони зробили це самостійно. І вирішальну роль тут відіграли структури народжуваного громадянського суспільства, програми якого орієнтувалися на плюралістичну парламентську демократію.

Слід відмітити, що процес переходу до демократії у Чеській Республіці характеризується певними особливостями, зумовленими історичним досвідом, традиціями та політичною культурою. Чехословаччина стала однією з небагатьох країн Центрально-Східної Європи, яка в процесі перетворень не використовувала авторитарні інструменти у політичній практиці. У даній державі не було перехідного періоду, відбувся миттєвий перехід від посттоталітаризму до демократії. Водночас, володіючи високим рівнем демократичної економічної та політичної культури, вона стартувала в напрямку реформ однією з останніх у своєму регіоні [7, с.126].

Унікальним в практиці транзитології є і те, що Чехословаччина в ході демократичного транзиту розпалася на два суверенні державні утворення – Чеську й Словацьку республіки. Однак цей факт не завадив успішному утвердженню демократії в Чеській Республіці. Навпаки – мирне, конституційно-договірне припинення чехословацької федерації відіграло важливу роль у прискоренні демократизаційних процесів, закінченні перехідного періоду та перетворенні Чехії в стандартну європейську державу.

Забезпечення сталості функціонування демократичного політичного режиму у Чеській Республіці було обумовлено низкою об'єктивних та суб'єктивних факторів. До об'єктивних чинників варто віднести, передусім, наявність історичних передумов для становлення демократії. Чехію вважають єдиною країною Центральної Європи, яка мала достатньо тривалий та успішний досвід демократичного розвитку в рамках існування Чехословацької Республіки, тому під час і після „оксамитової революції” для чехів демократія сприймалася як єдина можлива альтернатива суспільного розвитку. Даний факт сприяв відродженню в Чеській Республіці у 1990-х роках демократичної політичної культури, свідченням чого є прийняття більшістю населення та елітою демократичних цінностей як основи організації суспільно-політичного життя та управління державою і негативне ставлення до недемократичних форм правління.

Суб'єктивним фактором успішних перетворень в Чеській Республіці можна вважати спроможність чеської політичної еліти запобігти на початку 1990-х років політико-управлінській кризі. Політична еліта Чеської Республіки сконсолідувалася навколо пріоритетів державної політики, що стало основою для успішних перетворень у соціально-політичній сфері. Двадцятирічний досвід показав, що нова політична система здатна до подолання суспільно-політичних криз без загрози демократичному порядку. Комплекс цих факторів дає підставити стверджувати, що повернення до тоталітарно-авторитарних тенденцій у Чеській Республіці є неможливим.

Конституційна система Чеської Республіки побудована таким чином, щоб сприяти на інституційному рівні зміцненню демократії і перешкоджати зловживанню владними повноваженнями. Конституція та ряд інших нормативних актів сформували в Чеській Республіці форму правління,

котра, з огляду на класичну доктрину, класифікується як парламентська республіка, заснована на принципі розподілу влади та системі стримувань і противаг [5, с.156]. Утвердженню інституту парламентаризму в Чехії сприяла і позиція політичних еліт. Нова чеська політична еліта вважала, що сильний президент може послабити розвиток демократичного процесу і спричинити відродження автократичних тенденцій. Саме тому Конституція Чеської Республіки була спрямована насамперед на недопущення концентрації влади в руках одноосібного лідера-автократата. Вона передбачала формування сильного парламенту, який сприяв би консолідації виконавчої влади. Дизайн легіслатури Чеської Республіки передбачає, в першу чергу, можливість запобігання політичним кризам та розвитку системних партій, здатних перебрати на себе через управління урядом політичну відповідальність за державні справи.

Встановлено, що більшість важелів влади знаходиться в керівників політичних партій, які займають домінуючі позиції у законодавчому органі. Вся повнота законодавчої влади належить парламенту, а центром виконавчої влади є уряд. Президент є гарантом Конституції, загальнонаціональним авторитетом, але аж ніяк не главою виконавчої влади, який визначає політичний курс держави й несе відповідальність за його здійснення.

Досвід Чеської Республіки ще раз підтверджує необхідність чіткого правового регулювання діяльності парламенту, впорядкування його взаємовідносин з урядом та президентом. Крім того, чеська практика засвідчує, що пропорційно-мажоритарна система виборів до парламенту, а також партійний підхід до формування парламентської більшості та створення нею коаліційного уряду є цілком виправданими і відіграють позитивну роль у розбудові демократичної держави.

У системі демократичного правління ЧР значна роль належить місцевому самоврядуванню. Реформування місцевого самоврядування стало упродовж 1990-х - на початку 2000-х років одним із головних пріоритетів чеської політичної еліти. У Чеській Республіці політичні сили і громадянське суспільство дійшли до консенсусу у питанні розподілу компетенцій і ресурсів місцевого самоврядування та адміністративно-територіального поділу країни. Реформатори законодавства про місцеве самоврядування відійшли від „локального романтизму” початку 90-х років ХХ століття, відповідно до якого місцеве самоврядування розглядалося, насамперед, як політичне утворення, до сприйняття цього інституту як центру надання громадських послуг та покращення якості життя населення. Питання законодавчого оформлення місцевого самоврядування вже не є на порядку денному, тому є підстави стверджувати, що процес локального врядування наблизився за суттю до подібного в інших європейських країнах, і має за мету, насамперед, вирішення проблем щоденної життєдіяльності громади. Останні два десятиліття показали у Чеській Республіці незвичайно м'який перехід до відносно стабільної

системи місцевого та регіонального управління. Як результат, Чехія продемонструвала високий потенціал реформування публічного управління на засадах субсидіарності та партнерства[6, с.137].

Можна з впевненістю стверджувати, що партійна система Чеської Республіки є консолідованою. Підставою для такого висновку можуть слугувати наступні факти:

- упродовж останнього десятиліття XX - на початку XXI століть у республіці були проведені „без насилля згори чи низу” чотири виборчі кампанії Палати депутатів парламенту (1996 р., 1998 р., 2002 р., 2006 р.);

- не було засвідчено ознак виборчих маніпуляцій під час національних кампаній;

- конкуруючі політичні табори визнавали легітимним перехід влади один від одного. Фактично в Чехії ситуація склалася таким чином, що відбувається циклічна зміна двох основних конкуруючих партій – ГДП та ЧСДП. Причому передача влади відбувається в легітимній формі, тобто партія-переможець формує парламентську коаліцію, а програвша сторона переходить у конструктивну опозицію;

- є відсутніми позасистемні „ворожі” впливові політичні партії. Зазвичай у постсоціалістичних країнах таку позицію займають комуністичні партії, однак КПЧМ не є антисистемною політичною партією. Упродовж 1990-х років вона поступово трансформувалася у європейську партію, яка сповідує демократичні цінності і співпрацює з іншими суб'єктами партійного життя в рамках демократичної політичної системи.

У Чеській Республіці вже на початку 90-х років XX століття утвердилися принципи політичного плюралізму, які посприяли успішному переходу від однопартійності до багатопартійності. Становленню стабільної партійної системи сприяли, насамперед, вибір ефективної моделі правового регулювання функціонування політичних партій та здатність чеської політичної еліти вирішувати політичні проблеми згідно з демократичними принципами, тобто за допомогою консенсусу і в рамках правового поля [14]. Чеські законодавці змогли сформувати такі правила, що забезпечили чіткий механізм відокремлення діяльності політичних партій від великих бізнесових груп, сприяють недопущенню надмірної фрагментації партійної системи та зміцненню найбільш впливових політичних суб'єктів – Громадянської демократичної партії та Чеської соціал-демократичної партії, які упродовж десяти років є головними суперниками на виборах. Однак вони не є настільки потужними, щоб у Чехії сформувалася двопартійна система, адже без підтримки інших суб'єктів партійного життя вони не можуть самостійно сформувати уряд.

Водночас варто зауважити, що процес консолідації громадянського суспільства в Чеській Республіці ще не завершився, оскільки простежуються негативні тенденції, що заважають цьому. Однак очевидним є те, що інституціональна модель громадянського суспільства, яка утвердилася в Чеській Республіці упродовж 1990-х - на початку 2000-

х років є ефективною. Інститути громадянського суспільства виконують свою основну функцію – артикулюють інтереси громадян. У свою чергу населення позитивно ставиться до філософії та інститутів громадянського суспільства.

Успішність процесу інституціоналізації громадянського суспільства в Чеській Республіці була пов'язана у першу чергу з політико-культурними чинниками. Адже для чехів лібералізм, плюралізм і демократія були звичними явищами починаючи з Австро-Угорської імперії і до початку Другої світової війни і, звісно, залишили відповідний відбиток на традиціях громадянської взаємодії [13, s.255]. Саме тому у 1990-х роках в цій країні не стояло питання щодо заснування громадянської культури, потрібно було лише реставрувати її.

Потенційні можливості для забезпечення сталості функціонування громадянського суспільства в Чеській Республіці є досить високими, однак перспективи його розвитку залежать, насамперед, від еволюції соціально-політичної системи Чеської Республіки, включно від змісту державної політики щодо неурядового сектору, а також, відповідно, від позиції його основних гравців.

Варто пам'ятати і те, що становлення зрілого громадянського суспільства є справою не одного року і потребує перевірки часом. Як показує емпіричний досвід, країна, у якій існує життєздатне громадянське суспільство, має реальні шанси і надалі залишитися демократією. Тому Чеська Республіка в цьому аспекті може з оптимізмом дивитися у майбутнє.

Таким чином, автор вважає, що здійснений аналіз процесу переходу до демократії в Чеській Республіці охопив найбільш актуальні проблеми демократичних перетворень в цій країні. Водночас, окреслене коло науково-дослідних завдань не є вичерпним, позаяк за його межами залишилися такі важливі аспекти демократизаційних процесів, як соціально-економічне реформування, дослідження проблем розвитку зовнішньополітичного курсу Чеської Республіки, що є перспективним предметом для подальших наукових розвідок.

Література:

1. **Калинина И.** Правовой статус Президента Чешской республики: дисс. ... кандидата юрид. наук: 12.00.02 / Ирина Калинина. – М., 2000. – 185 с.
2. **Кіцила Л.** Зовнішньополітичні аспекти реалізації курсу Чеської Республіки на інтеграцію до Європейського Союзу: дис. ... кандидата політ. наук: 23.00.04 / Лідія Кіцила. – Львів, 2004. – 190 с.
3. **Колесников В.** Трансформация политической системы Чехословакии (вторая половина 1980-х - нач. 1990-х гг.): автореф. дисс. на соискание

ученой степени канд. полит. наук : спец. 23.00.02 „Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии” / Владимир Колесников. – Воронеж, 1996. – 18 с.

4. **Корсак Р.** Українсько-чеське міждержавне співробітництво в 1991-2005 рр. / Роман Корсак. – Ужгород: Гражда, 2007. – 208 с.

5. **Лемак В.** Державно-правова реформа в Чехословаччині в умовах постсоціалістичної модернізації й поділу федерації / Василь Лемак. – Ужгород: „Ліра”, 2002. – 248 с.

6. **Лендьел М.** Вибір інституційного дизайну публічної влади як фактор консолідації демократії в країнах Центральної та Східної Європи (на прикладі Чеської Республіки) / Мирослава Лендьел, Наталія Петрушка // Грані: Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. – 2008. – №5 (61). – С. 135-140.

7. **Марадик Н.** Особливості процесу переходу до демократії в Чеській Республіці / Наталія Марадик // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія. Вип. 13: Країни Центрально-Східної Європи в модерну і постмодерну добу: теоретичні концепції й політичні реалії: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції / Міністерство освіти і науки України; Ужгородський національний університет; Редкол.: М.Вегеш (гол. ред.), В. Андрущенко, О. Бабкіна та ін. – Ужгород: Видавництво УжНУ „Говерла”, 2009. – С. 125-128.

8. **Марадик Н.** Становлення і розвиток парламентаризму в Чеській Республіці / Наталія Марадик // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – К.: Український центр політичного менеджменту, 2010. – Вип.19. – С.457-475.

9. **Приходько В.** „Нижня революція” в Чехословаччині та формування нової внутрішньої політики країни / Володимир Приходько. – Ужгород : Госпрозр. ред. – вид. відділ ком. інф, 1999. – 96 с.

10. **Шимов Я.** История формирования и особенности многопартийной политической системы в Чешской Республике в конце XX - начале XXI вв.: автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. ист. наук : спец. 07.00.03 „Всеобщая история” / Ярослав Шимов. – М., 2003. – 20 с.

11. **Щербакова Ю.** Политический плюрализм и демократическое развитие Чехии и Словакии (конец 80-х - 90-е годы XX в.): автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. ист. наук: : спец. 07.00.03 „Всеобщая история”/ Юлия Щербакова. – М., 2004. – 18 с.

12. **Юрійчук Ю.** Національний фактор у суспільно-політичному розвитку Чехії та Словаччини (1989 – середина 1990-х рр.): дис. кандидата іст. наук: 07.00.02 / Юрій Юрійчук. – Чернівці, 2000. – 188 с.

13. **Cabada L.** Politický systém České republiky. Historie a současnost / Ladislav Cabada, Karel Vodička. – Praha : Portál, 2007. – 374 s.

14. **Fiala P.** Česká republika: transformující se nebo konsolidovaný politický systém? Pokus o aplikaci obecných kritérií a indikátorů konsolidace na český

případ [Електронний ресурс] / Petr Fiala // Středoevropské politické studie. – 2001. – № 3. – Режим доступу до журналу : <http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=93>

15. **O'Donnell G.** Transitions from Authoritarian Rule: Comparative Perspective / Guillermo O'Donnell, Philip Schmitter, Lorenz Whitehead. – Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1986. – 81 p.

16. **Šafaříková V.** Transformace české společnosti, 1989-1995 / Vladislava Šafaříková. – Brno: Doplněk, 1996. – 299 s.

УДК 327:32.019.5

Державний брендінг країн Центрально-Східної Європи (на прикладі Польщі)

Єлизавета Блінова,

студентка Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

(Рецензент:

к. політ. н. О. Запорожець)

В статті розкрито сутність державного брендінгу, принципи побудови державного бренду та критерії оцінки національних брендів; проаналізовано особливості державного брендінгу Польщі.

Ключові слова: бренд, державний брендінг, Польща.

The article explains the nature of nation branding, the principles of nation brand construction and criteria for nation brand evaluation. The main attention is paid to the branding of Poland.

Keywords: brand, nation branding, Poland.

Брендінг перейшов у політичну сферу недавно – на початку 90-х років, проте наразі являється невід'ємною частиною політики держави, яка прагне забезпечити свої зовнішньополітичні інтереси, досягти поставлених цілей економічного зростання та соціального благополуччя. Засновниками цього напрямку досліджень можна вважати Уоллі Олінса та Саймона Анхольта, який регулярно проводить два глобальні дослідження, відомих як Anholt-GfK Roper Nation Brands Index («Індекс національних брендів»)

i Anholt-GfK Roper City Brands Index («Індекс брендів міст»), який є також редактором єдиного професійного журналу в цій сфері - Place Branding and Public Diplomacy (Брендінг територій та публічна дипломатія).

На сьогодні державний брендінг є об'єктом досліджень таких науковців й практиків, як С. Анхольт, У. Оллінс, Ф. Котлер, І. Рейн, К. Бджола, Т. Кромвелл, М. Арончик, М. Леонард. В Росії до проблем національного брендінгу зверталися такі науковці як В. Тарнавський, В. Музикант, Р. Базаров, Д. Замятін, В. Ляпоров, в Україні – О. Андрійчук, В. Мірошніченко, О. Шевченко, А. Теплухін, Л. Шульгіна та ін.

За С. Анхольтом, брендінг країни – це систематичний процес узгодження дій, поведінки, інвестицій, інновацій та комунікацій країни, задля реалізації стратегії національної безпеки та конкурентної ідентичності [1].

Як зазначає дослідник брендінгу Меліса Арончик з Нью-Йоркського університету у своїй статті “Living the Brand: Nationality, Globality and the Identity Strategies of Nation Branding Consultants», національний брендінг є формою національного дискурсу у глобальному контексті. Державний бренд поширюється за допомогою логотипів, слоганів, через інформаційні кампанії тощо. Важливою є його сприйняття [та прийняття] й постійна ретрансляція громадянами усіх верств суспільства [2].

Українська дослідниця брендінгу О. Шевченко визначає державний бренд як сукупність характеристик (назва, термін, знак, символ, малюнок, слоган тощо), які об'єднують уявлення самої країни про себе, містять ексклюзивні та позитивні характеристики країни та виділяють її серед інших держав світу. Бренд є складовою іміджу. Бренд країни створюється та просувається зсередини країни та спрямований на пропагування національних показників країни. Брендінг розуміється як комплекс технологій створення образу держави зі своїми специфічними характеристиками [3].

Британський дослідник М. Леонард сформулював такі принципи побудови державного бренду [4]:

- унікальність;
- доступність і зрозумілість для цільової аудиторії;
- постійна присутність в мас-медіа;
- індивідуальне позиціонування: пропонувати на міжнародному ринку можна лише те, що є характерним для даної країни;
- постійний моніторинг сприйняття бренду цільовими аудиторіями;
- залучення досвідчених фахівців;
- використання досвіду інших держав у створенні сильних брендів тощо.

Для вимірювання успішності бренду держави проводяться аналітичні дослідження в рамках двох рейтингів брендів держав: Nation Brand Index (Anholft GfK) та Country Brand Index (FutureBrand)

Nation Brand Index проводиться для 50 провідних країн світу. Національний бренд оцінюється за 6 параметрами: туризм, експорт, управління, інвестиції і імміграція, культура і національна спадщина, люди.

Відповідно для оцінки національного бренду досліджується туристична привабливість країни; імідж продуктів і послуг в країні, рівень задоволення споживачів продукцією і послугами, які надає країна; рівень чесності та компетентності уряду країни, індивідуальні уявлення громадян про уряд, ступінь привабливості країни щодо проживання, роботи або навчання в ній, глобальне сприйняття спадщини кожної країни, рівень сучасної культури країни; репутація населення в різних сферах життєдіяльності та національні якості (гостинність, відкритість, толерантність та ін.) [5].

Для Country Brand Index використовується ієрархічна модель рішень, за допомогою якої бренд оцінюється у таких вимірах: обізнаність (чи відомо, що така країна існує), знайомство (як добре респондент знає про країну та її можливості), асоціації (туризм, культурна спадщина та надбання, можливість вести бізнес, якість життя, система цінностей), повага (наскільки країна викликає пошану), міркування (чи розглядалася країна як місце, що варто відвідати), рішення про візит (що спонукало до його прийняття), бажання респондента розповідати про країну знайомим [6].

Державний брендинг певною мірою заміщує собою націоналізм, адже для бренду держави активно використовується її історія, географія, етнічні мотиви [7]. Це все має на меті відмежування від інших країн і слугує благодатним ґрунтом для розвитку національної самобутності й унікальності.

Польща є однією з країн Центрально-Східної Європи (ЦСЄ), яка після розпаду Радянського Союзу та перебудови економіки стикнулася з проблемами, що виходили за рамки лише відсутності позитивного образу країни. Найпершим кроком на шляху побудови бренду країн даного регіону була інституціоналізація брендмейкерських практик. Національні туристичні організації ЦСЄ були першими залучені до процесу брендінгу (destination branding), концентруючись на внутрішньому та міжнародному туризмі. В другій половині 90-х років управління іміджем набуло стратегічного характеру, що було першим кроком на шляху до більш цілісного та координованого підходу, який призведе до створення бренду держави. Інституціоналізація в даному контексті означає, що було створено спеціальні державні організації, покликані досліджувати та оцінювати поточний імідж держави в різних країнах, розробляти комунікативні стратегії щодо популяризації країни за кордоном та координувати відповідні ініціативи тощо [8].

В Польщі програма державного брендінгу зародилася з самого початку набуття країною незалежності у вигляді інформаційного супроводу діяльності країни, спрямованої на набуття відповідності Копенгагенським критеріям та вступу до ЄС. Першим компонентом брендінгу Польщі, на

який зробив ставку уряд став чинник, який Анхольт іменує «експортом». Це було зумовлено необхідністю економічної модернізації на шляху до євроінтеграції. Вагомою проблемою при розробці бренда Польщі була відсутність впізнаваного національного продукту, до якого можна було б привернути увагу на логотипі країни. Польські бренди соціалістичних часів не витримали відкриття ринку на початку 90-х. Крім того, вони не володіли високою конкурентоспроможністю навіть всередині країни, а єдиним більш-менш відомим за кордоном польським експортним товаром була горілка Wyborowa [9]. У 1992 році під патронатом Президента Польщі Леха Валенси було розпочато промо-кампанію „TERAZ POLSKA”, що сприяла просуванню як всередині країни, так і за кордоном, національних товарів та послуг найвищої якості, які мали зміцнювати довіру до держави як до економічного партнера, а також позитивно впливати на репутацію Польщі в світі.

В серпні 1996 року під егідою Президента Польщі Александра Квасневського було започатковано програму «Бренд – брендам» („Marka – Markom”), яка мала на меті відродження значимості товарних брендів у Польщі та підтримку їх за кордоном шляхом організації промо-акцій для польських підприємств, публікації матеріалів про традиції національної промисловості тощо [10]. Для формування привабливого інвестиційного іміджу країни Агенцією з питань іноземних інвестицій (РАІ) було проведено рекламну кампанію в Західній Європі і США по залученню інвестицій. Цільовою аудиторією були керівники західних компаній, західні економісти і ринкові експерти, які приймають рішення щодо інвестицій. В рамках проекту РАІ розміщала рекламні ролики в бізнес-програмах провідних міжнародних телеканалів, а також рекламні макети в найвідоміших ділових газетах Західної Європи і США. Проте, ця програма не була ефективною через її вузьку спрямованість (залучення інвестицій) і специфіку цільової аудиторії.

В 2001 році стратегія державного брендінгу Польщі була переглянута і розширена. Державний бренд було спрямовано на досягнення не лише економічних, але й політичних цілей. Основна проблема Польщі на той час – брак пізнаваних символів, які б викликали позитивні асоціації з Польщею.

За цих умов в середині 2001 року уряд країни оголосив тендер на створення національного логотипу, який міг би широко використовуватися як на території Польщі, так і за кордоном. Тендер виграло польське рекламне агентство Corporate Profiles DDB, що частково належить DDB Worldwide. На знак пошани до національної ідеї агентство попросило за свої послуги лише символічний один злотий [3]. Спочатку фахівцями агентства було проведено дослідження щодо існуючого образу Польщі в світі. Результати дослідження показали, що сприйняття Польщі на Заході має переважно негативне забарвлення та хаотичний характер. Польща асоціювалася з безладом в економічній сфері, повільністю, горілкою,

католицькою церквою, махінаціями, автомобільними крадіжками, антикомуністичним рухом «Солідарність». Цікавим прикладом є поширена на той час в німецькомовних державах приказка «Сьогодні вкрадено, завтра - в Польщі».

Фахівці агентства розробили логотип, що містить назву країни (Polska) та повітряного змія, що вилітає з букви «K». В 2002 році Міністерство закордонних справ офіційно презентувало логотип Польщі: назву країни Polska, виконану червоним неформальним шрифтом, де буква «K» схожа на людину, яка запускає повітряного змія у червоно-білу клітинку, що нагадує емблему польських військових літаків. Неформальний шрифт і повітряний змій символізують волю та індивідуальність, а ідея польоту нагадує про польських громадян, які залишили батьківщину і зробили вагомий внесок у науку і культуру інших країн. Кольорова гамма логотипу повторює кольорову гамму національного польського прапора. Після створення логотипу розпочалась широкомасштабна програма по його використанню: в рекламі Польщі за кордоном, на упаковках польських експортних товарів і на друкованих матеріалах польських компаній, біл-бордах, присвячених швидкому вступу Польщі до ЄС. Зараз цей логотип є настільки пізнаваним, що його зображення можна знати майже на всіх офіційних інтернет-сайтах, присвячених Польщі, на плакатах та рекламних проспектах, на візитівках приватних туристичних агенцій і компаній [10].

В травні 2002 року було запущено Програму національного маркетингу, два етапи якої позначилися проведенням конференцій „Marka dla Polski”. Програма національного маркетингу (ПНМ) - це план створення, побудови і просування державного бренду Польщі, як чинника конкурентоспроможності економіки країни на рівні, що відповідає європейським вимогам. Програма була підтримана такими організаціями як МЗС Польщі, Національна економічна палата, Міністерство економіки та праці, Польська агенція інформації та закордонних інвестицій, Академія брендів, а також Польською туристичною організацією. Координацію ПНМ здійснював Інститут польського бренду.

Наприкінці 2003 р. Національною економічною палатою було ухвалено рішення про створення групи міжнародних експертів, які б розробили головну ідею та запропонували стратегію запровадження програми національного маркетингу на чолі з відомим британським експертом у сфері державного брендингу Уоллі Олінсом. Під час другої конференції „Marka dla Polski”, група міжнародних експертів представила провідну ідею бренду «Польща» - „Творча напруга” („Creative Tension”) [10]. Основне повідомлення - Польща та поляки мають надзвичайну витримку та схильність до само-переосмислення. Акцент було зроблено на поєднанні таких характерних рис поляків, як пристрасність і практичність, хаотичність і досягнення власної мети, терплячість і гарячковість.

Невід'ємним елементом стратегії державного брендінгу Польщі є формування туристичної привабливості країни. Основну роль в просуванні туристичного бренду країни відіграє Польська туристична організація (її офіційний сайт - www.pot.gov.pl). Це професійна державна організація, відповідальна за просування за кордоном Польщі як туристичного напрямку. Основними завданнями організації є планування, розвиток, координація і реалізація таких видів діяльності, як іміджеві кампанії і реклама, підбір операторів і агентів, співпраця з місцевими туристичними організаціями, підтримка зв'язків із засобами масової інформації, участь в міжнародних і регіональних виставках та ярмарках по туризму, організація конференцій і семінарів. Польська туристична організація має свої представництва у 14 країнах світу, в тому числі в Україні.

В 2004 році Польська Туристична Організація (ПТО) провела успішну кампанію з персоналізації образу країни у відповідь на створений французькими антиконституціоналістами негативний образ Польщі. Напередодні референдуму у Франції щодо Європейської Конституції в травні 2005 року почались запальні дебати щодо нових членів із ЦСЄ. Французькі антиконституціоналісти створили образ «польського сантехніка» - «веселенького» працівника з недопалком, який прибув з нещодавно приєднаної країни та може посунути французьких працівників з їхніх робочих місць.

У відповідь на це вже у червні до Франції дійсно «завітав» польський «hydraulik». Однак, це не був той типовий польський сантехнік, а привабливий молодий чоловік Пьотр Адамський в уніформі сантехніка та з відповідними інструментами, який запрошував французів завітати до Польщі: «Я залишаюся в Польщі. Приїжджайте й Ви!». З інтернет-сайту паризького відділення ПТО, образ сантехніка потрапив на сторінки багатьох європейських газет, з'явився на численних плакатах та екранах французьких телевізорів. Результатом такої промо-кампанії було зростання кількості французьких туристів на 15%. Зважаючи на успіх даної кампанії, представники ПТО незабаром представили у Варшаві наступний проект з популяризації своєї країни. Він витриманий в тому ж стилі. Після відбіркового кастингу на плакатах з'явилась 22-річна студентка університету Божена Шварц, яка на тлі столичного «сталінського» Палацу Культури і Науки ніжно промовляє до західного обивателя: «Польща чекає на Тебе». Якщо образ симпатичного сантехніка більше адресувався французам, то приваблива медсестра була розрахована на німецьку аудиторію [11].

В січні 2011 року, в контексті підготовки до проведення ЄВРО-2012, Польська Туристична Організація підписала угоду з УЄФА про співробітництво в підвищенні туристичної привабливості Польщі. Підписана угода дозволяє ПТО використовувати рекламні заходи, що проводяться з використанням символіки турніру: логотипом ЄВРО-2012, графічним знаком і слоганом турніру. В рамках підготовки до турніру

реалізується широка програма зі зв'язків з громадськістю та рекламних заходів. Тривалість програми - з червня 2011 року до липня 2012 року. Цільовими аудиторіями PR-кампанії є громадськість Франції, Німеччини та Великої Британії. На перспективу планується поширити промо-кампанії на інші «важливі футбольні країни», такі як Іспанія, Італія, Швейцарія та Австрія, країни Бенілюксу та Скандинавії.

Розроблена ПТО програма зі зв'язків з громадськістю складається з трьох етапів:

Етап 1: Заінтригувати Польщею! (за 1 рік до Євро);

Етап 2: Побудова відносин (з грудня 2011 по лютий 2012 року, коли до початку Євро залишиться 100 днів);

Етап 3: Відкрий для себе Польщу (лютий 2012 - 1 липня 2012, коли відбудеться фінальний матч турніру).

Згідно з Raport Impact, проведення Євро-2012 сприятиме зростанню туристичних потоків до країни. Прибутки від туризму досягнуть 5 мільярдів злотих [12].

Таким чином, бренд-кампанія Польщі виявилась досить успішною. Основної мети, яку ставили перед собою уряд Польщі та фахівці з брендингу, - покращення іміджу країни та вступ країни до ЄС - було досягнуто. Завдяки вдало проведеним бренд-кампанії Польща підвищила свою туристичну та економічну привабливість.

Польща є прикладом вдалого «ребрендингу» негативного образу країни ЦСЄ. З «перехідної країни» (т. зв. «countries in transition») із складним соціальним, політичним та економічним становищем, Польща перетворилась на європейську демократичну політично стабільну й інвестиційно привабливу країну. Цей досвід може використати Україна, адже Польща є найближчим сусідом і має схожі проблеми та прагнення як в політичному, так і в економічному аспектах. Найбільш важливим уроком для України має стати те, які результати можуть принести скоординована і продумана діяльність уряду, креативний підхід і залучення висококваліфікованих фахівців.

Література:

1. **Анхольт С.** Создание бренда страны / С. Анхольт // Бренд-менеджмент. - 2007. - №1. - С.36-44.
2. **Aronczyk M.** "Living the Brand": Nationality, Globality and the Identity Strategies of Nation Branding Consultants / M. Aronczyk // International Journal of Communication. - 2008. - P. 43-54.
3. **Шевченко О. В.** PR-технології в міжнародних відносинах (європейський досвід та перспективи України): Монографія / О. В. Шевченко. - К. : Центр вільної преси, 2003. - 187 с.

4. Ollins Wally Trading Identities: Why Countries and Companies are Taking on Each Other's Roles. // London, The foreign policy center, 1999. - P. 7-23.
5. **Базаров Р.** Брендінг національного масштаба / Р. Базаров. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.optima-pr.com.ua/full.php?d=brending&id=3320>
6. Офіційний сайт компанії Future Brand [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.futurebrand.com/about/how-we-do-it/>
7. **Вард Стефан.** Продажа территорий: маркетинг и продвижение стран и городов в 1850-2000 годах / Стефан Вард. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://evgenysolomin.livejournal.com/47528.html>
8. Moilanen Teemu How to Brand Nations, Cities and Destinations: A Planning Book for Place Branding. - UK: Cromwell Press Ltd., 2009. - 213 p.
9. **Добржанська О. Л.** Брендінгове супроводження республіки Польща як складова її інтеграції в ЄС / О. Л. Добржанська // Актуальні проблеми міжнародних відносин. - К., 2009. - Вип. 84, ч.1. - С. 278-281.
10. **Тарнавський В.** Страна как бренд / В. Тарнавський // Новый маркетинг. -2002. -№ 12. - С. 55-62.
11. Польський сантехнік і медсестра спокушують західного туриста [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.ukraine-poland.com/u/publicystyka/publicystyka.php?id=3747>
12. **Заборовський А.** Евро-2012 как глобальная промоция Польши / А. Заборовський. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.polscha.travel/uk/presa-pro-nas/evro-2012-kak-globalnaya-promotsiya-polshi/>

УДК 323.173(043)

Специфіка сепаратистських рухів у країнах Європейського Союзу

Ірина Пономарьова,

доктор історичних наук,
професор кафедри міжнародних
відносин та зовнішньої політики
Маріупольського
державного університету

Костянтин Мурза,

аспірант кафедри міжнародних
відносин та зовнішньої політики
Маріупольського
державного університету

Аналізуються причини та сучасний стан найбільш гострих сепаратистських рухів на території ЄС. Визначається ступінь їхньої потенційної небезпеки та можливі шляхи регулювання.

Ключові слова: сепаратизм, сепаратистський рух, екстремізм, економічна диференціація.

The reasons and the present-day conditions of the main separatist movements on the EU territory are analyzed. The degree of their potential hazard and possible ways of their settlement are defined.

Keywords: separatism, separatist movement, extremism, economic differentiation.

Сепаратизм являє собою одну з найскладніших та найактуальніших проблем міжнародних відносин. Характер та специфіка практично всіх проявів сепаратизму в світі актуалізує необхідність віднайдення універсального механізму для регулювання таких кризових явищ. Міжнародне співтовариство вже зіштовхнулося з проблемою посткризового регулювання, яка є дуже складною в контексті забезпечення стабільності та безпеки системи міжнародних відносин. Сепаратизм є серйозною проблемою для цілісності та стабільності всієї європейської системи безпеки. Особливість цього процесу полягає в тому, що динаміка євроінтеграційних процесів не впливає суттєвим чином на врегулювання проявів сепаратизму.

Мета даної статті є дослідження специфіки, причин та сучасного стану сепаратизму у країнах ЄС в умовах глобалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, присвячених означеній проблематиці, дозволяє виокремити, серед вітчизняних, праці: Н. Горло, Т. Костюк, закордонних – М. Спенсер, Б. Браун.

Більшість держав на сучасному етапі є багатоетнічними, а отже перед державною владою постає задача врахування етнонаціональних особливостей при проведенні внутрішньої політики. Будь-яка етнічна група прагне до реалізації своїх інтересів у політичній, економічній, культурній сферах. У сучасному глобалізованому світі це прагнення притаманне дедалі більшій кількості етносів, а відтак актуалізується проблема сепаратизму[1].

Перш за все, варто зазначити, що в сучасну епоху повсюдної тотальної взаємозалежності, яка відбувається у світі політичних процесів, проблеми, пов'язані з наявністю в окремих регіонах планети осередків сепаратизму, викликають глобальне посилення політичної та економічної напруженості. Така тенденція призводить не тільки до розпаду багатонаціональних держав, але і породжує ланцюгову реакцію етнополітичних конфліктів, сприяє послабленню контролю над поширенням звичайного озброєння, розширенню можливостей поширення зброї масової поразки, зростанню тероризму і релігійного екстремізму.

Для вирішення подібних кризових ситуацій постає проблема виявлення причин сепаратистських тенденцій. Слід зазначити, що в багатьох випадках сепаратизму, причина може бути багатоаспектною, це суттєво ускладнює процес врегулювання, оскільки в такій ситуації треба брати до уваги всі її прояви.

На думку американської дослідниці Меті Спенсер, яку вона висунула у своїй роботі «Separatism: democracy and disintegration» одним з головних факторів, які спричиняють виникнення сепаратизму – національна ідентичність. Саме національна ідентичність є рушійним фактором практично всіх сепаратистських тенденцій, але ця проблема стає більш актуальною коли формування цієї національної ідентичності проходить під впливом зовнішніх факторів. У такому випадку сепаратизм може бути своєрідною відповіддю на утиски та пригноблення етнічної групи [5, р. 15].

Одним з найбільш гострих прикладів сепаратизму може слугувати – ЄС. Не дивлячись на силу та динаміку інтеграційних процесів, окремі країни ЄС зіштовхнулися з сепаратистськими тенденціями, які почали представляти реальну загрозу національній безпеці. Причинами цього процесу в кожному конкретному випадку можуть бути різні чинники: етно – політична складова, економічна диференціація, утиски національних меншин з боку офіційної влади тощо.

Зазначимо, що класифікація сепаратизму в залежності від причин, які його сформували є досить умовною. Практично всі випадки сепаратизму представляють собою багатоаспектні явища, де переплітаються різні

чинники. Сучасний європейський сепаратизм все ж можна класифікувати в залежності від домінуючих проблем, які обумовлюють головні тенденції у кожному окремому випадку.

По-перше, слід відзначити наявність етнополітичної складової, яка визначає головні особливості окремих випадків сепаратизму, оскільки характер взаємовідносин між етнічними групами практично є рушійними чинником виникнення сепаратистських тенденцій. Особливо гостро ці фактори проявляються на території колишньої Югославії, як у ситуації з незалежністю Косова. У цьому випадку існують суттєві протиріччя між двома етнічними групами – сербами та албанцями.

По-друге, економічний чинник, важливість якого визначається соціально-регіональною диференціацією деяких європейських держав. Окремі регіони держав-членів ЄС мають різні показники економічного розвитку, що призводить до формування ідей, які спрямовані на змінення статусу, або отримання незалежності окремими регіонами.

По-третє, релігійний фактор, який дуже тісно співвідноситься з етнічним. Він зумовлений наявністю в рамках однієї держави різних релігій та конфесій, представники яких мають намір отримати автономію або утворити незалежну державу. Як правило розрізнення у релігійному плані супроджується ще й прилежністю до різних етнічних груп, що призводить до ускладнення конфлікту [9].

В основному в Європі переважають етно-конфесійні та соціально-економічні фактори, методи боротьби залишаються в політичних рамках, а формування суверенної держави, як мети боротьби змінюється максимальною національно – культурною, економічною та політичною автономією у рамках кордонів сучасних держав. Для більш ретельного аналізу, який дозволить нам виявити найбільш характерні ознаки прикладів сепаратизму на території ЄС, перш за все слід викоремити найгостріші випадки.

Одним з найбільш гострих випадків сепаратизму є країна Басків у Іспанії. У цій провінції з 1959 року існує ліворадикальна терористична організація ЕТА (Euzkadi Ta Azkatasuna, ЕТА, у перекладі з баскської мови – «Басконія та свобода») Терористичні дії ЕТА почала в 1968 році, а всього, згідно з різноманітними даними цієї організації вбито приблизно 800 чоловік.

Останньою масштабною акцією терористів був вибух біля поліцейської казарми у місті Бургос 29 липня 2009 року. 10 січня 2011 року ЕТА оголосила про припинення збройної боротьби, проте ситуація у регіоні залишається напруженою: протягом останніх років екстремісти неодноразово заявляли про припинення терору, проте пізніше поверталися до збройної боротьби [7].

Прибічники ЕТА вимагають відділення провінції від Іспанії та об'єднання в окрему державу з сусідньою частиною Франції, де також проживають баски. Перш за все сепаратизм було обумовлено утисненням

басків з боку режиму Франсиско Франко – заборонялася баскська мова, імена та національний прапор. Після смерті генералісимуса ситуація поступово змінилася, зараз Країна Басків має статус автономії, баскська мова має статус державної, а рівень життя в провінції перевищує середній по країні. Більш того, це єдина з усіх іспанських автономій, в бюджет якої нараховуються всі зібрані на її території податки. Однак ЕТА продовжує наполягати на самовизначенні, хоча офіційно вважається, що її підтримка в суспільстві постійно знижується. Її політичне представництво – партія «Батасуна» була заборонена в 2003 році.

На відміну від басків, каталонці не вимагають незалежності регіону, проте наполягають на максимальній автономії, і реалізують свої вимоги виключно мирними методами. У 1979 році Каталонія отримала власний уряд, а за результатами референдуму 2006 року його повноваження були розширені. Слід зазначити, що каталонський сепаратизм, окрім лінгвістичного, має економічне підґрунтя: населення регіону складає 16% населення королівства, але виробляє 23% ВВП; економічне зростання Каталонії – 3,3% на рік. Відтак, прагнення жителів регіону до розширення автономії є обґрунтованими. Каталонія, на відміну від інших регіонів європейських держав, має власний інтернет-домен .cat, зареєстрований у вересні 2005 року [10].

Автономного статусу також домоглися Валенсія, Галісія та Андалусія. Валенсійський націоналізм бере свій початок з 1902 року, розділений на дві частини по питанню національної ідентичності. Частина валенсійців ідентифікує себе з каталонцями та налаштовані радикально, а інша частина вважає, що каталонці намагаються нав'язати їм свою мову та культуру. Цю частину валенсійців влаштовує автономія у складі Іспанії вони тільки намагаються її вдосконалити. Галісія та Андалусія вимагають ще більшої самостійності, а андалусійські сепаратисти борються ще й за законодавче визнання андалусійців окремою нацією.

Є суспільні рухи за формування Великої Кастилії, у яку увійшли б регіони Кантабрія, Канталія-і-Леон, Ла-Ріоха та Кастилія-ла-Манча. Крім того, Канарські острови вимагають автономії протягом 80 років. Особливо помітним цей рух був у 1970 роках. Тоді виголошувалася ідея берберської єдності, оскільки більшість населення цих островів складають етнічні бербери. Однак на сучасному етапі ідея відокремлення не користується популярністю серед місцевого населення.

Особливу увагу слід приділити сепаратизму в Бельгії. Аналізуючи ситуацію в Бельгії, слід зазначити, що в цій країні проблема сепаратизму стоїть особливо гостро. Це пояснюється наявністю досить сильних розбіжностей та протистояння між франкомовною частиною населення північною частиною країни Валлонії та фламандцями, які розмовляють на голландській мові ця група населення проживає в північній частині держави – Фландрії. Останнє складає більшість населення Бельгії, однак

перші півтора сторіччя існування держави французька мова була єдиною державною, а фламандська мова отримала такий статус тільки в 1980 році.

Передумови протиріч між бельгійськими Фландрією та Валлонією, які після Другої світової війни перетворилися на потужний дестабілізуючий фактор, були закладені у середині XIX ст. З перших років існування Бельгії провідну роль в її розвитку відігравала Валлонія, натомість після Другої світової війни економіка Фландрії випередила традиційну індустрію Валлонії. Економічна перевага Фландрії, що викликала зростання фламандської національної свідомості, разом з демографічною перевагою викликала піднесення масового національного руху.

Це створило умови для федералізації Бельгії, яка завершилася у 1993 р. підписанням Сен-Мішельських угод провідними політичними об'єднаннями фламандців та франкофонів. Ці домовленості були закріплені в оновленій Конституції Бельгії 1994 р., яка передбачає два типи суб'єктів федерації: громади і регіони, причому їх кордони не співпадають. Таким чином, Бельгія реалізувала на практиці модель децентралізованої держави, заснованої на принципах етнічного та лінгвістичного плюралізму. Проте на початку XXI століття ідея регіоналізму, підкріплена ідеологією націоналізму, поставила під сумнів майбутнє королівства як єдиного державного утворення.

Федеральні вибори у Бельгії 2003 р. засвідчили зростання популярності у Фландрії радикальних правих сил, зокрема партії Фламандський інтерес (Vlaams Belang), яка виступає за більш жорстке імміграційне законодавство та не приховує амбіцій щодо утворення незалежної держави Фландрії з включенням до неї Брюсселя.

В останні роки центральним предметом конфлікту, який є причиною нового загострення політичної кризи, є статус двомовного виборчого і судового округу Брюссель-Хал-Вілворде. Даний округ являє собою свого роду «гібридну цілісність», що об'єднує 19 комун регіону Брюссель і 35 комун від провінції Фламандський Брабант. Протягом останніх років фламандська більшість у загальнобельгійському парламенті неодноразово ставила питання про поділ цього округу. Фламандські активісти виступають за збереження двомовного статусу лише за містом Брюссель та його найближчими передмістями, а також «фламандизацію» решти округу. Валлонці вважають такий проект неприйнятним, оскільки він, на їхню думку, суперечить Конституції та попереднім угодам, укладеним між представниками валлонської та фламандської громад.

Сьогодні Фландрія інвестує у власний «Фонд майбутнього», спрямований на фінансування нових компетенцій, які вона сподівається отримати в результаті реформи федерації. Головне, чого прагнуть сьогодні фламандці, – регіоналізація ринку праці та зміни податкового законодавства, а саме збільшення частки податків, які наповнюють місцевий бюджет, і скорочення фінансування Брюсселя та дотаційної Валлонії. За підрахунками експертів, ці реформи принесуть Фландрії

від 360 до 500 млн доларів. Виступаючи в якості донора для Валлонії і Брюсселя, Фландрія природним чином домагається і політичного домінування на федеральному рівні.

Німецький експерт М. Штабенів виокремив три основні причини бельгійської політичної кризи: культурно-мовні протиріччя між франко-та нідерландофонами, економічні протиріччя між багатою фламандською північчю і бідним валлонським півднем та кризу міжпартійної коаліційної структури, яка дозволяла створювати загальнобельгійський коаліційний уряд. Парламентські вибори 13 червня 2010 р. підтвердили прогнози експертів щодо розвитку ситуації в країні: найбільшу кількість місць у нижній палаті парламенту отримали представники сепаратистського Нового фламандського альянсу. Король Альберт II доручив лідеру валлонських соціалістів Елію ді Рупо координувати переговорний процес, який у вересні 2010 р. зайшов у глухий кут.

На виборах 2011 року у Фландрії виграв «Новий фламандський альянс», а в Валлонії – Соціалістична партія, його новий опонент. В результаті перспектива розпаду держави стала ще більш реальною. Проблема загострюється ще й навколо Брюсселя, який є окремою адміністративно – територіальною одиницею. Більшість його населення розмовляє по – французьки, але він розташований на території Фландрії, а його історична приналежність – предмет спору між фламандськими та валлонськими сепаратистами [6].

Схожі причини має сепаратистський рух в Італії. Розрив між індустріально розвинуеною Північчю і аграрним Півднем є значно більшим, ніж у Бельгії, до того ж ситуація у південних регіонах обтяжена діяльністю мафії. Ліга Півночі (Lega Nord), що виступила з гаслами федералізації країни та перегляду розподілу доходів на користь промислово розвинутої Півночі і його подальшого дистанціювання від слабшого Півдня, отримала на виборах 1992 р. 8,6%, а у 1996 р. вже 10,1% голосів. На виборах до Європарламенту 2009 р. Ліга Півночі отримала 10,2% голосів виборців [11]. Найрадикальніші представники Ліги Півночі обґрунтовують необхідність створення незалежної держави Паданія зі столицею у Мілані. В останні роки Ліга Півночі позиціонує себе як консервативна політична сила. Для привернення уваги до своєї діяльності партія створила збірну Паданії з футболу, яка проводить матчі переважно з командами інших невизнаних держав та регіонів.

В Італії з 1991 року діє партія «Північна ліга» (або «Ліга Півдня»), яка виступає за посилення автономії північної частини Італії. У прибічників Ліги склалася національна ідеологія у рамках якої вони відмовляються від спорідненості з іншими італійцями, а їх походження ведеться від цизальпінських галів. У середині 1990 років лідер ліги Умберто Босі навіть запропонував створити незалежну республіку Паданію зі столицею в Венеції, але поки що ці вимоги зняті, зараз жителі північної Італії борються лише за федералізацію. У першу чергу це означає так званий «фіскальний

федералізм» – посилення автономії регіонів у сфері податків, однак у липні 2011 року Умберто Босі висунув нову ініціативу – перевести з Риму у північні міста чотири міністерства.

Багато експертів вважають перспективу перетворення Італії в федерацію досить реальною, оскільки «Північна ліга» має значний вплив у деяких регіонах, наприклад у Венеції та Ломбардії, за неї голосують 30% виборців, вже в середині 1990 роках у неї було декілька парламентських мандатів, а на сучасному етапі ця партія є ключовим союзником правлячої партії, і останній треба бути іти на значні поступки заради збереження влади. У районах Південного Тіроля, які відійшли до Італії після першої світової війни, є прибічники возз'єднання з Австрією. В 1950 – 1980 роках було здійснено навіть більш 300 терактів, але на сучасному етапі сепаратистські настрої реалізуються мирним шляхом. Більшість місцевого населення складають етнічні німці, італійців постійно виживають, а правляча партія веде переговори з Австрією щодо возз'єднання. Сепаратистські настрої в Італії не вичерпуються діяльністю «Північної ліги» та північнотірольських німців. Власна сепаратистська партія є у кожному регіоні. Так автономії – фінансової, а в перспективі, і політичної – вимагають середземноморські острови Сардинія та Сицилія, деякі мешканці провінції Венето вважають незаконним включення Венеції у склад Італії в 1866 році та вважають, що існує окрема венеційська мова, яка має бути визнана офіційною в регіоні [11, 12].

На відміну від Бельгії та Італії, сепаратистський рух у Данії є менш інституціоналізованим. Острів Гренландія, що входить до складу королівства, 21 червня 2009 р. проголосив розширену автономію: відтепер судова система і поліція контролюється громадою. Втім, Копенгаген контролює зовнішні зносини автономії та оборону острова. Основою для сепаратистських налаштувань жителів острова стали відкриті у його надрах корисні копалини; відтак громада острова прагне розпоряджатися ними на свій розсуд. Крім того, у разі здобуття незалежності Гренландія отримає право на власну зону впливу в Арктиці. Слід зазначити, що підстави для відокремлення Гренландії від Данії набагато менш обґрунтовані, ніж сепаратистські прагнення Фландрії та Паданії: острів залежить від дотацій Копенгагена. Таким чином, наразі питання відокремлення острова залишається на рівні передвиборчої риторики гренландських політиків.

На нашу думку, прикладом успішної сецесії країни з економічних причин є вихід Чорногорії зі складу Сербії у 2006 р. Нова держава спромоглася успішно використати вигідне географічне положення (сприятливий клімат, наявність виходу до моря) для розвитку міжнародного туризму. Сучасна Чорногорія є розвинутою державою, яка претендує на вступ до ЄС та НАТО.

До країн, в яких основним джерелом сепаратизму є лінгвістичний фактор, можна віднести Іспанію, Велику Британію, Сербію, Грузію та

багато інших. Спільним для цих держав є наявність численних народностей, які розмовляють різними (часто неспорідненими) мовами і створюють для захисту своїх інтересів політичні партії та громадські організації.

Регіоном, сецесія якого частково визнана світовою спільнотою, є Косово, територія якого населена переважно албанцями. 17 лютого 2008 року парламент Республіки Косово проголосив незалежність від Сербії. При цьому Белград відмовився визнати незалежність Косово, оскільки, за законодавством Сербії, парламент регіону не має повноважень її проголошувати. Таким чином, Белград вважає цю територію автономним краєм Косово і Метохія. Незалежність Косово визнано США та більшістю європейських держав; 22 липня 2010 р. Міжнародний суд ООН визнав правомірність проголошення незалежності краю. Проте позиція Росії і Китаю не дозволяє новій державі отримати членство в ООН[8].

Слід зазначити, що визнання Косово створило прецедент порушення Гельсінкського заключного акту 1975 р. ОБСЄ, що декларує непорушність і взаємне визнання державних кордонів у Європі [9]. У серпні 2008 року після збройного конфлікту незалежність Абхазії та Південної Осетії від Грузії було визнано Росією, а пізніше низкою інших держав. Таким чином, спрацював «ефект доміно»: після часткового визнання незалежності Косово активізувалися сепаратистські рухи в інших країнах.

У Великій Британії сепаратистські настрої поширені у Шотландії та Північній Ірландії. Шотландія, яка з 1707 року входить до складу королівства, отримала у 1999 році власний парламент, реалізувавши на практиці принцип *home rule* – самоврядування. На парламентських виборах 5 травня 2011 року Шотландська національна партія, яка відстоює право регіону на референдум з питання незалежності, отримала 69 місць у місцевому парламенті. Таким чином, наразі створюються передумови для сецесії Шотландії.

Натомість північноірландський сепаратизм має, окрім етнолінгвістичного, й релігійне забарвлення: більшість населення регіону є католиками. Інтереси найрадикальніших з них захищала Ірландська республіканська армія (ІРА), яка влаштовувала теракти на всій території Великої Британії. Радикальні екстремісти проголосили своєю метою вихід Північної Ірландії зі складу Сполученого Королівства і приєднання її до Республіки Ірландія. Після розпуску ІРА інтереси сепаратистів представляє радикальна політична партія Sinn Féin.

Таким чином ми можемо зробити висновок, що не дивлячись на сучасні євроінтеграційні тенденції, які є ключовим фактором існування ЄС, існує інша контртенденція, яка посилюється з кожним роком – сепаратизм. Причини сепаратизму на території країн – членів ЄС можуть бути різними: етно – конфесійні чинники, розподіл матеріальних чи економічних благ або утиски з боку офіційної влади. Крім того сепаратизм спирається на один з найфундаментальніших принципів ООН – право

нації на самовизначення. Всі ці чинники формують досить сприятливу ситуацію для розповсюдження сепаратистських тенденцій на території ЄС та у всьому світі.

Література:

1. **Brown B. A.** Separatism / B. A. Brown. – Michigan: Echo, 1976. – 200 p.
2. **Brown B. A.** Nationalism and ethnic conflict / B. A. Brown. London: MIT Press, 2001. – 491p.
3. **Lake D. A.** The international spread of ethnic conflict: fear, diffusion, and escalation / D. A. Lake, D. S. Rothchild. – Princeton: Princeton University Press, 1998. – 392 p.
4. **Lobell S. E.** Ethnic conflict and international politics: explaining diffusion and escalation / S. E. Lobell, P. Mauceri. – Northern Iowa: Palgrave Macmillan, 2004. – 213 p.
5. **Spenser M.** Separatism: democracy and disintegration / M. Spenser. – Boston.: Rowman & Littlefield, 1998. – 317p.
6. Бельгия от сепаратизма к федерализму (эволюция федерализма в Бельгии) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://evolutio.info/index.php?option=com_content&task=view&id=722&Itemid=55
7. Европейский сепаратизм: Испания – первый кандидат в Европе на распад по «лоскутному сценарию» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imperiya.by/politics3-8357.html>
8. Новий уряд Бельгії успадкує економічні проблеми та сепаратизм // Euronews. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.euronews.net/2011/12/06/belgium-s-new-government-to-be-sworn-in-today/>
9. Региональные и сепаратистские движения в странах Северной Европы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.apn.ru/publications/article19821.htm>
10. Сепаратизм в Испании [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.spain.org.ru/modules.php?name=Content&pa=showpage&p_id=402
11. Сепаратизм по-итальянски [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.germaniaplus.de/2009/09/separatism-po-italyanski/>
12. Сепаратизм в современной зарубежной Европе [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.memoid.ru/node/Regionalizm_i_separatism_v_sovremennoj_zarubezhnoj_Evrope.

Запорізьке та донське козацтво: історіографія проблеми (XVIII – 40-ві рр. XIX ст.).

Катерина Гіря,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри економічної теорії
Донецького інституту міського господарства

У статті розглянуто історіографію взаємин запорозьких та донських козаків (кінець XV – початок XVIII ст.) у XVIII – 40-ві рр. XIX ст. Автор здійснила аналіз історіографічних джерел з вказаної проблеми. Простежено історичні умови розвитку історіографії зазначеної проблеми; показано негативний вплив офіційної політичної думки Росії того часу на її дослідження.

Ключові слова: запорізькі та донські козаки, історіографія, історіографічні джерела.

The historiography of the relationship Zaporozhian and Don Cossacks (the end of XV – beginning of XVIII century) in XVIII – 40s of the XIX century is considered in the article. Analysis of historiographical sources of the given problem has been made by author. The historical conditions of development of the historiography of the problem are traced, the negative impact on its research of the Russia's official political thought of that time is shown.

Keywords: Zaporozhian and Don Cossacks, the historiography, historiographical sources.

Стосунки українських та донських козаків (кінець XV – початок XVIII ст.) є важливою сторінкою спільної історії двох східнослов'янських народів. Однак, вивчення цієї важливої історичної проблеми ще далеко від завершення. При цьому глибина дослідженості теми в цілому та кожного її структурного компонента залишаються не з'ясованими. Виходячи з масштабності, довготривалості й геополітичного значення українсько-донських взаємин та з огляду на недостатню їх вивченість, є всі підстави говорити про необхідність аналізу здобутків дослідників різних епох, виявлення малодосліджених питань і визначення завдань у подальшому дослідженні проблеми. Цього вимагає і стан нинішніх відносин між українським та російським народами.

Дослідник-емігрант С. Сватиков висвітлив історичні обставини створення окремих історичних праць з проблеми [1], В. Кравченко висвітлив особливості історіографії зазначеного періоду [2], сучасний дослідник В. Брехуненко торкнувся питання, але не подав повної історіографічної картини [3, с. 38]. Історіографія зазначеної проблеми, а особливо початок формування наукового інтересу до проблеми стосунків між запорізькими та донськими козаками (XVIII - 40-ві рр. XIX ст.), залишається майже недослідженою.

Мета даної роботи – здійснити огляд історіографії взаємин запорізьких та донських козаків у XVIII - 40-ві рр. XIX ст.

Просвітницька культура, з якої починалося українське національне Відродження, принесла з собою нові уявлення про пізнавальні та ідейно-естетичні функції історичних знань. Історія перетворилася на вчительку життя для широких верств суспільства, невпинно розширюючи сферу свою практичного застосування. Одночасно відбувалася раціоналізація уявлень про історичний процес, вдосконалення дослідницького інструментарія історика

За словами В. Кравченка, який присвятив свій нарис українській історіографії епохи національного Відродження (друга половина XVIII - середина XIX ст.), надетнічний або протонаціональний характер російської державності і культури наприкінці XVIII-на початку XIX ст. створював єдиний простір для російсько-українського зближення [2, с. 29], [4]. Цей процес знаходив додаткову підтримку у піднесенні почуття слов'янської єдності, що охопило усі без винятку слов'янські народи на початку їхнього національного Відродження. Для визначення історичної, культурної, релігійної та політичної спільності східнослов'янських народів відомий вчений-славіст, українець за походженням Ю. Венелін (Гуца) у перший третині XIX ст. застосував поняття "россизму" [5]. У основі його лежало загальновизнане у другій половині XIX ст. уявлення про "російський народ" як незлитну і нероздільну єдність українців ("малоросов", „южан“), росіян („великоросов“, северян“), білорусів та їхніх регіональних різновидів.

Уперше проблема взаємин українських та донських козаків була порушена в історіографії вже ближче до середини XVIII ст., коли відомий російський історик німецького походження Г. Баєр завважив обопільну участь українських та донських козаків у облозі Азова 1637 р. [6, с. 97].

З джерел запорізької історії XVIII ст. маємо головне – «Историю о казаках запорожских» кн. С. Мишецького, яка з'явилася у середині XVIII ст. Автора її відряджено 1738 р. на Січ «для построения тога до оной крепостного укрепления» [7, с. 12], і пробув він там до 1740 р. Наслідком його спостережень і була «История о казаках запорожских, как онде издревле зачалися, и откуда свое происхождение имеют, и в каком состоянии нене находятца», яку він написав «от инженерной команды», тобто за дорученням керівництва. Це історико-етнографічна праця, у якій було

дано опис топографії та географії Січі, життя і побуту запорожців. Твір зберігся у п'яти списках, усі списки – анонімні, і ім'я автора стало відоме через примітку Рігельмана [8, с. 138].

У 1760 р. у часописі «Ежемесячныя сочинения к пользе и увеселению служащих» було надруковано статтю російського історіографа, німця за походженням, Г. Міллера, під назвою «Известия о казаках запорожских» [7, с. 15]. Її автор зазначив у примітці, що в основу свого оповідання він поклав звістки, одержані від російського офіцера, що деякий час перебував між запорізьких козаків. Очевидно, Г. Міллер мав на увазі С. Мишецького. Ці відомості Міллер одержав від свого приятеля і приєднав до них ту інформацію, яку мав у себе.

Батько російської історіографії В. Татищев уперше в історіографії виводив низових донських козаків від п'ятитисячного загону запорожців, який під керівництвом князя М. Вишневецького ходив під Астрахань, а на зворотному шляху осів у пониззі Дону, заснувавши місто Черкаськ [9]. Інший ранній представник російської історіографії І. Болтін сприйняв точку зору В. Татищева про заснування м. Черкаська в пониззі Дону запорізькими козаками [10, с. 342-343].

Надалі проблема причетності українського етнічного елементу до формування донського козацтва в історіографії порушувалася неодноразово. Так, автор “Історії Русів” – історико- політичного твору кінця XVIII – початку XIX ст. – писав, що п'ять тисяч запорожців заснували місто Черкаськ, де, “оставшись они навсегда, жили первее без жен, по примеру Запорожцев, потом, приглася к себе Донских Казаков, в малом числе живших в своемъ городке, называвшемся Донским, на месте нынешняго Донского монастыря бывшем, соединились с ними и пережились, приняв все обычаи тех Казаков, и сделал город сей главным всему войску Донскому, от их и от приходящих к ним одноземцев знатно умножившемуся” [11, с. 23].

Автор «Истории или повествования о донских казаках...» [12], російський історик-аматор, генерал-майор у відставці О. Рігельман, як зазначається у передмові до його книги, користувався працями інших «російських та іноземних істориків, літописами, матеріалами, давніми дворцовими записками», матеріалами журналу Петра Великого. Сам О. Рігельман «доволі часу, по службі своїй, провів серед Донців, в усе вдивляючись, вслухаючись та вчитуючись» [12, с. 3]. Коли у 60-ті рр. XVIII ст. тодішнє Військо Донське постало перед очима майбутнього автора “Истории или повествования о донских казаках...” О. Рігельмана, подиву цього проникливого для свого часу дослідника не було меж: донські козаки відмовлялись визнавати себе етнічними росіянами. Те саме спостереже і через півтора століття інший уважний знавець історії Донського краю С. Сватиков (“казаки противопоставляли себя - донцов - россиянам, а Дон - Руси”) [1, с. 97].

«Кпинять, - писав О. Рігельман, - неначе вони від якихось вільних людей, а надто від черкас і горських народів взялися і для того вважають себе природою не від московських людей і мислять тільки обрусівшими, живучи при Росії, а не російськими людьми, із такої їх уяви ніколи себе московськими людьми не називають; не люблять хто їх москалем назве і відповідають на те, що «я не москаль, але руський, і то за законом та вірою православною, а не за природою» [12, с. 7-8]. Дослідник розповсюдив точку зору В. Татищева на генезу донського козацтва загалом. Вважаючи добою появи донського козацтва середину XVI ст., він зазначив: «З цих часів і згаданим порядком донські козаки від українських черкаських козаків дійсно початок свій беруть на Дону, і перше місто своє вище Азова у 50-ти верстах на правому боці ріки Дону на острові за ім'ям колишнього свого міста Черкаси Черкаський побудували, а по ріці Дону донськими козаками називались, а не так, як вони про себе байкують» [12, с. 7-8].

Дійсно, проложивши шлях до Дону ще на початку століття, українське козацтво у середині 50-х рр. XVI ст., як свідчать джерела, нарощує тут свою присутність. Козаки вільно курсують у пониззі Дону. Так, у 1559 р. отамани Г. Слепецький та С. Висоцький разом зі своїми загонами ходили транзитом через тамтешні місця до Астрахані. Двічі бував тут Д. Вишневецький. Тісно була пов'язана з долішнім Доном діяльність ватаги М. Черкашенина. Отаман користувався незаперечним авторитетом серед донців. Його „служби” Івану IV донські козаки відносили до найзначніших заслуг донського козацтва перед Москвою [13, с. 86]. У 1570 р. на зворотньому шляху з-під Астрахані у пониззі Дону зупинився п'ятитисячний загін кн. М. Вишневецького, з чим пов'язується заснування містечка Черкаська – майбутньої столиці Війська Донського. Вплив українського козацтва на формування низової ланки донського козацтва засвідчує закорінення українського сліду у місцевій, відомій з XVI ст., топоніміці (містечко Черкаськ, Черкаські гори, що простягаються по правому берегу Дону від середньої течії до низу).

За даними О. Рігельмана, група запорожців, котра не бажала жити під п'ятою польських магнатів, в 1617 р. “пошла на житие к Дону и Северному Дону”, а після придушення селянсько-козацького повстання на Україні на чолі з Павлюком група учасників повстання була розселена “близ донских козаков по Северному Донцу и другим рекам” [12, с. 34, 45]. Згодом донські та українські козаки здійснювали спільні походи, брали участь у подіях московської Смути початку XVII ст., штурмували у 1637 р. Азов.

Українська дослідниця-емігрантка Н. Полонська-Василенко навела приклади, які свідчили, що Рігельман використав дані про Запоріжжя, наведені С. Мишецьким, а також додав до них відомості Г. Міллера. Рігельман використав також літописи Г. Граб'янки, Самовидця тощо [7, с. 16].

Друга половина 20-х - 40-ві рр. XIX ст. були пов'язані з глибокими змінами в житті Російської імперії. Імператор Микола I покінчив з

просвітницьким космополітизмом часів Катерини II та Олександра I. Російський імперський патріотизм, ідея величі нації були підняті ним до рангу державної політики і стали найважливішими складовими частинами відомої формули, яка визначала собою зміст і напрями урядового курсу: «Самодержавство, православ'я, народність». Для національних регіонів, приєднаних до імперії у кінці XVIII – на початку XIX ст., це обернулося примусовою русифікацією. Популярності здобули ідеї майбутньої всеслов'янської єдності.

Внутрішній зміст культурного розвитку Російської імперії 20-40-х рр. XIX ст. визначала естетика романтизму, яка в цей час виразно домінувала над просвітницькою, одночасно зберігаючи з нею тісний зв'язок. Поряд з фольклоризмом, важливим чинником естетики романтизму став історизм. Увагу істориків привертало передусім найбільш яскраві, героїчні сторінки історії народу.

На цей час припадає перша спроба відійти від історіографічної традиції спрощеного перерахування найпомітніших споріднених рис українських та донських козаків і поглянути на українсько-донські стосунки ширше, яку здійснив В. Сухоруков. Його двотомник «Историческое описание земли Войска Донского» [14] було оприлюднено, на жаль, з понад тридцятирічним запізненням. У першій чверті XIX століття донському офіцеру В. Сухорукову, який мав університетську освіту, було доручено написати історію Донського війська. Йому надали помічників, кошти та можливості: був відкритий доступ до архівів Астрахані, Царицина, Ростова та ін. У період з 1822 по 1832 рр. В. Сухоруков написав «Статистическое описание Земли Донских казаков» [15, с. 156], зібрав історичні матеріали. Тоді ж він опублікував у «Московському телеграфі» та інших періодичних друкованих органах статті, у котрих ділився результатами своїх розвідок, висловлюючи думку, що залишки новгородців, як один з елементів, брали участь у створенні вільного козацтва. На думку В. Сухорукова, донське козацтво «сложилось первоначально из беглецов из разных российских, а больше всего украинских городов» [14, с. 12]. Хронологічні рамки генези донського козацтва він обмежував зламом XV-XVI ст. Однак, на відміну від А. Скальковського, вважав, що тільки ближче до середини XVI ст. відбулася певна консолідація козацьких ватаг [14, с. 18].

Без сумніву, що цінні висновки В. Сухорукова стали відомими. Слід зазначити, що В. Сухоруков працював над історією донського козацтва у часи Миколи I. Незадовго до початку досліджень В. Сухорукова на Дону почалося збудження національної козацької самосвідомості, яка поки що скромно обмежувалася прагненнями до відновлення тільки деяких історичних досягнень козацтва – військового кола та виборності військового отамана з козаків. Російський ж уряд вишукував засоби для знищення козацького самоврядування. Воскресіння ідей новгородської вільності, хоча б і в історичній праці, уявлялося російському уряду дуже небезпечним. В. Сухорукова заарештували, усі папери «до малейшего

клочка» були відібрані [15, с. 113]. Самого В. Сухорукова царська влада заслала в армію на Кавказ і назавжди позбавила можливості займатися будь-якими історичними дослідженнями. Історична праця В. Сухорукова вважалася безслідно втраченою. Згодом, у 1867 та 1872 рр., Донським Статистичним Комітетом були видані два томи "Исторического описания земли Войска Донского" [14].

Маючи на меті створити цілісний образ Донського краю з найдавніших часів, В. Сухоруков розглядав українсько-донські взаємини на тлі формування донської козаччини, до чого не в останню чергу спонукала та багата інформація, що містилась у віднайдених джерелах з фондів московського Посольського приказу - цього компактного джерельного масиву. Насамперед, В. Сухоруков досить уважно зупинився на спільних бойових операціях донців та запорожців проти мусульманських сусідів, по можливості, звернув увагу на походження ватажків, не обминув того, з якого табору виходила ініціатива морського походу. Загалом спільні військові дії турецько-татарського напрямку кваліфікувалися ним як вимушений засіб самозахисту козацтва від зазіхань азовців і татар, водночас, як прояв прагнення козаків до збагачення ("грабеж на стороне і особливо у неприятелей, был для них вещь привычной" [14, с. 158]).

Паралельно з характеристикою бойового союзу Дону й Запоріжжя В. Сухоруков навів факти появи запорожців на Дону, слухно завваживши (хоча й без попереднього аналізу питання), що "достаточно небольшая часть их осталась здесь на проживание, больше приходили для участия в морских походах" [14, 157]. У загальних рисах дослідник вірно окреслив причини, що підживлювали потяг українських козаків до міграцій на Дон: "Отсутствие согласия с Польшей, притеснения, которые чинили там относительно запорожцев, были поводом к тому, что последние, покидая жилища свои, ватагами переходили на Дон" [14, с. 158]. Не випали з поля зору В. Сухорукова і наявні у використаних ним джерелах свідчення про конфлікти, що виникали поміж українськими та донськими козаками. Але при цьому відсутній аналіз причинно-наслідкових зв'язків.

Побіжно розглянуті українсько-донські взаємини початкових етапів Національно-визвольної війни. Лише підкреслено наміри Іслам-Гірея організувати спільно з запорожцями похід на Дон, вказано на дипломатичні контакти Б. Хмельницького з Військом Донським, на появу у серпні 1650 р. поблизу Дону українського загону на чолі з Д. Лисовцем [14, с. 187].

Оцінюючи політику Москви щодо українсько-донських стосунків, В. Сухоруков зробив односторонній висновок, що "российское правительство смотрело на это с неудовольствием и запрещало принимать запорожцев на территории Дона" [14, с. 313, 316.]. Про еволюцію курсу у 30-х рр. XVII ст., тим паче, про особливості московської лінії, у двотомнику не йдеться.

Загалом, вихід у світ "Исторического описания земли Войска Донского" став помітним кроком вперед у дослідженні стосунків українського та

донського козацтва XVI-XVII ст. і, передовсім, у формуванні джерельної бази проблеми.

У 1834 р. була видана “История Донского войска” В. Броневського [16], яка не втратила своєї цінності і до сьогодні, з описом побуту і традицій донських козаків, з детальним викладом ходу Московського Земського Собору, зібраного у 1641 р. для вирішення питання – приймати чи ні від донських козаків здобуту ними турецьку фортецю Азов. У матеріалі праці є питання, широко висвітлені, котрі могли хвилювати тільки козака і такого, як В. Сухоруков. В. Броневський скористався «заарештованою» працею В. Сухорукова, відкинув неугодні російському уряду «небезпечні» місця та висновки, додавши свої зауваження, які перебували в гармонії з російськими політичними тенденціями. В. Броневський повністю ігнорував вплив українського та тюркського чинників на формування донського козацтва, вважаючи донських козаків “непосредственно российскими выходцами, которые не смешались ни с первоначальным населением Дона, ни с какими иноплеменцами” [16, с. 43].

В. Броневський навів факти перебування на Дону загону князя Д. Вишневецького, згадав про спільні дії запорожців та донців під Воронежем (1590), Азовом (1637), на морі (1628), а також, слідом за В. Татищевим та І. Болтіним вів мову про появу у 1570 р. 5 тис. українських козаків на Дону і заснування ними майбутньої донської столиці – м. Черкаська [16, С.55-57, 82]. Останній сюжет присутній у працях багатьох істориків, у тому числі М. Маркевича [17, с. 103].

В. Броневський детально описав такий фрагмент з історії українсько-донських взаємин: у 1636 р. 4 тис. українських козаків від утисків Польщі пробиралися до Персії, сподіваючись там оселитися. Але на Дону їх затримали: «Навіщо вам, брати, шукати далекого щастя? Ми маємо запасу доволі, візьмемо з вами Азов і будемо вільно ходити і на Синє море, і на Чорне море і там в один похід ми здобудемо зипунів більше, ніж ви зберете в Персії за десять років». Після цього випадку донці та запорожці почали готуватися до походу на Азов [16, с. 55-57, 82]. Згаданий сюжет містить і праця дослідника кінця XIX ст. К. Абази [18, с. 7].

Наприкінці 30-х - на початку 40-х рр. XIX ст. вже згаданим М. Маркевичем була створена нова синтетична праця з історії України [17], яка стала помітним явищем в історії вітчизняної культури. Автор вивчав не лише традиційні першоджерела, до яких належали твори козацьких літописців: Самовидця, Г. Граб'янки та їх численних послідовників та компіляторів, гетьманські статті й універсали, офіційні розпорядження урядів Росії та Речі Посполитої щодо України. Він був знайомий з такими важливими джерелами, які відносно недавно стали широко використовуватися російськими істориками: „Описом України” Г. Боплана, описанням подорожі по Україні середини XVII ст. митрополита Макарія, українськими історичними піснями у виданнях М. Цертелєва, М. Максимовича, І. Срезневського та інших фольклористів. Використав М.

Маркевич і документальні зібрання Московського архіву Колегії іноземних справ [2, с. 243]. Утім, залучення М. Маркевичем великої кількості джерел не позбавило його працю від недоліків. До речі, історик проігнорував факт участі українських козаків у подіях Смути початку XVII ст.

Дослідник писав, що в 1559 р. Д. Вишневецький “с пятью тысячами легких воинов ходил на Дон, чтобы и с той стороны потревожить Тавриду. Там построил суда и поплыл к Азову, но только мог истребить на Ипсаре несколько сот Крымцев, пробиравшихся в Казань” [17, с. 42].

М. Маркевич звернув увагу на “Статті гетьмана Б. Хмельницького” (1654 р.), в яких говорилося: “Орда, если бы имела кинутися, тогда от Астрахани и от Казани надобно на них наступити, також де и Донским казакам готовым быти, а ныне еще в братстве дати сроку и их незадирати” [17, с. 42].

Історик також процитував відповідь царя Олексія Михайловича на прохання посланця Б. Хмельницького І. Іскри про прийняття його з військом Запорізьким у підданство (березень 1652 р.): “...поселиться им (черкасам) есть где, а податно им поселиться по рекам по Дону и по Медведице и прочим угожим и пространным местам” [17, с. 68].

Першовідкривач архіву Коша Нової Запорізької Січі А. Скальковський побіжно торкнувся генези донського козацтва [19, с. 70-73]. Хронологічною межею виникнення донської спільноти дослідник вважав початок XVI ст., а то й давніші часи, бо у 1500-1515 рр. як українське, так і донське козацтво, на його думку, виходять з ембріонального стану, і слід вести мову вже про “появу історичну і політичну у взаєминах з урядом, у вигляді війська, що вже виконувало певну службу і втілену у, так би мовити, общину” [19, с. 34]. Таким чином, початки донського козацтва за А. Скальковським, треба виводити принаймні з 80-90-х рр. XV ст. А. Скальковський твердо наполягав на практично одночасному зародженні запорізького та донського козацтва, або появи донського у стислім часі після українського. Однак, при зверненні до наявного корпусу джерел стає зрозуміло, що навіть українському козацтву на початку XVI ст. не був притаманний у повному обсязі той комплект властивостей, яким наділяв його А. Скальковський. А козацтво донське за найоптимістичніших прогнозів мало набути подібної суми характеристик хіба що під кінець XVI ст. [3, с. 38]. Досить сумнівне й інше твердження А. Скальковського – про тотожність донців і запорожців “щодо їхнього початку” [19, с. 31]. Разом з тим, А. Скальковський висловив важливу думку про причетність українських козаків до самоорганізації донців і створення Війська Донського, про те, що, донська громада “політично утворилася за запорізьким зразком і з тією ж метою” [19, с. 31]. Вірна здогадка А. Скальковського набуває тим більшого значення, що довго залишалася не вивченою в історіографії, доповнившись у 20-х рр. XX лише спорідненою тезою О. Гермайзе, що українське козацтво тяжіло до Дону, бо там теж “можна було доходити певних успіхів у розвитку козацької організації” [20]. А, взагалі, відтіснивши на задвірки обидві ідеї,

у історіографії довгий час переважали загальні висловлювання типу кулішевого “з донськими козаками було у запорожців багато спільного” [21, с. 90.]. У кращому випадку велася мова про вплив українського козацтва на становлення донської вольниці, як це робив, наприклад, один з найретельніших дослідників історії Дону В. Сухоруков.

Надзвичайно точну оцінку Скальковському-історику дала Н. Полонська-Василенко, яка в одній з своїх праць зазначила: «Заслуги А. Скальковського перед українською історіографією великі... Незважаючи на виключно сприятливі можливості для праці, А. Скальковський не дав об’єктивної картини життя Запоріжжя. Син свого часу, він був під впливом романтизму і крізь його призму розглядав усе, навіть архівні джерела. Був і другий «ідол» (за висловом Бекона), що його подолати не міг А. Скальковський: тяжка доба царського самодержавства часів Миколи I... Скальковський, високий російський урядовець, розглядав джерела з погляду російського націоналізму. Він бачив у Запоріжжі лише частину Російської імперії, а в козаках – вірних підданих царя, відданих російських патріотів. Україна, український патріотизм у його працях зникли без сліду. Оці дві концепції – романтичне тлумачення історії Запоріжжя та викладання її в прокрустово ложе миколаївської триєдиної формули – завів Скальковського у такі нетрі, з яких він не міг вийти” [7, 108].

Таким чином, у XVIII ст. були створені історичні праці, у яких вперше зроблено спробу показати українсько-донські стосунки зазначеного періоду.

У 20-40-х рр. XIX ст. розширився діапазон питань історії стосунків запорізьких і донських козаків, які цікавили дослідників. В. Сухоруков, В. Броневський, М. Маркевич, А. Скальковський розглядали у своїх працях не тільки участь запорожців у генезі донського козацтва, але і їхні спільні походи, подібність військової організації Запоріжжя та Дону, політику Б. Хмельницького щодо Війська Донського тощо. Утім, поодинокі узагальнення, зроблені дослідниками цього періоду, здебільшого не виходили за рамки загальних тез про спорідненість українських та донських козаків, давність зв’язків між ними і, особливо, – спільних морських походів. Один із перспективних напрямів дослідження – вивчення іноземної історіографії проблеми українсько-донських стосунків.

Література:

1. **Святиков С. Г.** Россия и Дон (1549-1917) / С.Г. Святиков. - Белград, 1924. - 275 с.;
2. **Кравченко В.** Нариси з української історіографії епохи національного Відродження (друга половина XVIII - середина XIX ст.) / В. Кравченко. - Харків, 1996. - 296 с.

3. **Брехуненко В. А.** Стосунки українського козацтва з Доном / В. Брехуненко. - К.: Зап., 1998. - 328 с.
4. **Липатов А. В.** Славянское просвещение в общеевропейском контексте / А.В. Липатов // Литература эпохи формирования наций в Центральной и Юго-Восточной Европе. Просвещение. Национальное возрождение. - М., 1982. - С. 31-38.
5. **Мыльников А. С.** Культура и национальное самосознание народов Центральной и Юго-Восточной Европы в эпоху национального Возрождения / А.С. Мыльников // Советское славяноведение. - 1974. - № 1. - С. 73-84.
6. **Баер Г.** Краткое описание всех случаев, касающиеся Азова от создания города до возвращения оного под Российскую державу / Г. Баер. - СПб., 1738. - 97 с.
7. **Полонська-Василенко Н. Д.** Запоріжжя XVIII ст. та його спадщина / Н. Д. Полонська-Василенко. - Мюнхен: Видання «Дніпрової хвили», 1965. - Т. 1. - 397 с.
8. **Рігельман О. І.** Літописна оповідь про Малу Росію та її народ і козаків взагалі / О.І. Рігельман. - К., 1994. - 768 с.
9. **Татищев В. Н.** Лексикон Российской исторической, географической, политической и гражданский / В.Н. Татищев. - СПб., 1793. - С. 168-169.
10. **Болтин И. Н.** Примечания на древния и нынешния историю России Г. Леклерка / И.Н. Болтин. - СПб., 1788. - Т. 1. - 456 с.
11. История Русов или Малой России. - М., 1846. - 257 с.
12. **Ригельман А.** История или повествование о донских казаках / А. Ригельман. - М., 1846. - 567 с.
13. Сборник областного Войска Донского статистического комитета. - Новочеркасск, 1915. - 224 с.
14. **Сухоруков В. Д.** Историческое описание Земли Войска Донского / В.Д. Сухоруков. - Новочеркасск, 1867. - Т. 1. - 284 с.; Т. 2. - 267 с.
15. **Быкадоров И. Ф.** История казачества / И.Ф. Быкадоров И.Ф. - Прага, 1930. - Кн.1. - 284 с.
16. **Броневский В.** История Донского войска / В. Броневский. - СПб., 1834. - 402 с.
17. **Маркевич Н. А.** История Малороссии / Н.А. Маркевич. - М., 1842. - Т.1. - 516 с.
18. **Абаза К.** Казаки. Донцы, уральцы, кубанцы, терки / К. Абаза. - СПб., 1894. - 368 с.
19. **Скальковський А.** Історія Нової Січі або останнього коша Запорозького / А. Скальковський. - Дніпропетровськ, 1994. - 677 с.
20. **Гермайзе О.** Україна та Дін у XVII ст. / О. Гермайзе // Записки Київського інституту народної освіти. - К., 1928. - Кн.2. - С. 111-165.
21. **Кулиш П. А.** История воссоединения Руси / П.А. Кулиш. - М., 1877. - Т.1. - 326 с.

Новогрецька мова як чинник у політичних процесах Османської імперії та Грецької республіки у XVIII–XIX ст.

Владислав Івацький,
аспірант кафедри зовнішньої політики та міжнародних досліджень
Маріупольського державного університету

(Рецензент:
д. і. н. І. Пономарьова)

В статті досліджується зв'язок трансформації грецької ідентичності із творенням новогрецької мови. Простежується процес, умови та наслідки творення мови-символу Грецької держави.

Ключові слова: грецька ідентичність, грецька мова, мова-символ, православна спільнота Османської імперії.

The interconnection between transformation of Greek identity and the creation of Modern Greek language is investigated in the article. The process, conditions and consequences of the creation of language-symbol of the Greek state are traced.

Keywords: Greek identity, Greek language, The Orthodox community of the Ottoman Empire.

Мова, на думку політологів, є одним з головних інструментів консолідації та управління сучасним суспільно-політичним простором. Історія творення новогрецької мови є одним з унікальних випадків по-перше, творення напівштучної мови задля інтересів новоутвореної держави, а по-друге, прикладом впливу самої мови загалом на суспільно-політичні відносини.

Метою дослідження є виявлення взаємозв'язку між розвитком новогрецької мови та процесом трансформації грецької ідентичності. Першим завданням є встановлення місця грецької мови в суспільно-політичному житті православної спільноти Османської імперії. Друге завдання полягає у встановленні причинно-наслідкових дій у формуванні новогрецької мови. Третім є аналіз місця мови після формування новогрецького зразка та політичної грецької ідентичності.

Отже дослідження місця мови у ракурсі її формування як символу нації, та вплив політичного розвитку спільноти на вироблення літературної мови не є типовою темою політологічних [1] чи історичних [2] досліджень навіть у теоретичному ракурсі [3]. Конкретний історичний приклад новогрецької мови та Грецької державності ще менш досліджений вітчизняними науковцями.

Низка лінгвістичних досліджень сучасного населення Греції [4] та колишніх православних анклавів Османської імперії [5] узагальнюється у трьох фундаментальних оглядах історії грецької мови: А. Христидіса, [6] М. Копідакіса [7] та Дж. Хоррокса [8]. З вітчизняних дослідників історичного розвитку грецької мови слід вказати О. Широкова [9]. В першу чергу слід вказати про прийняту ними періодизацію грецької мови: Давньогрецький етап, Візантійський та Модерний з 1453 року.

Загалом, з означених досліджень зрозуміло про існування десятків еллінофонічних діалектних груп, крім того, спільноти які згодом прийняли грецьку національну ідентичність користувались, як основними тюркськими мовами. Проте централізована освітня політика спочатку Рум-і-мілету, а згодом Грецького королівства, підтримана художньою, релігійною та науковою літературою призвели разом до консолідації розмовних та літературних ідіомів до двох загальноприйнятих форм – димотіки (грецьк. *δημοτική*) та кафаревуси (грецьк. *καθαρεύουσα*). Прибічники кожної з форм – спрощеної та більш складної (відповідно), вступили у полеміку яка вирішилась на користь димотіки лише в останній третині ХХ ст.

В добу еллінізму та наступну добу римського панування грецька зберігала свої позиції в філософії та розповсюдилась на релігійну літературу. Завдяки цьому домінуванню в православ'ї грецька стала офіційною мовою держави та інтелектуального життя у Візантійській імперії. Відбулось так назване мовне та культурне «огречування» всього східноримського населення імперії.

Мова «ромейв» - мова православної спільноти Османської імперії.

Після падіння Візантійської імперії у 1453 році розпочалась ера нової писемної мови: аттичний варіант давньогрецької з деякими спрощеннями. Так, офіційна мова Вселенського Патріарха, як це можна встановити з його листування, була старовізантійською – (грецьк. *η βυζαντινή αρχαϊζουσα*), іноді вживалася також проста грецька – (грецьк. *απλοελληνική*) [6, с. 180].

Домінуюча більшість як писемних, так і друкованих праць інтелігенції того часу є теологічними та літургічними. Крім того, вони спирались на письмові традиції античної мови, в той час як у епістолярних та офіційних документах зустрічається багато неологізмів, запозичень із різних мов, часто тюркських [10, с. 125-126]. Також виключення становила церковна риторика, яка використовувала спрощену мову для підтримки популярності в народі. Ця традиція бере початок від кінця XVI століття та досягає поширення на початку XVIII століття у працях І. Маниатіса [11].

Протягом всього часу перебування православної «ромейської» спільноти в складі Османської імперії зберігалась літературна активність, писались та переписувались теологічні праці. Службовці церкви часто мали різноетнічне походження, рідною мовою їх були як діалекти грецької розмовної, так і взагалі мови інших сімей – слов'янської, романської, тюркської. Тому офіційна письмова форма старовізантійської використовувалась і як усна загальнозрозуміла мова в церкві. Вона була інструментом комунікації між служителями Церкви. В «системі мілетів» православною мовою імперії була грецька. І для болгар, сербів та румун вона була рідною письмовою мовою – мовою православних [10, с. 150–151].

Розвиток спрощеної мови спілкування «ромейів».

За часів Просвітництва постала проблема незрозумілості давньогрецької писемної мови для носіїв не тільки негрецьких, але й для десятків грецьких діалектів [11, с. 77–78]. Завданням просвітників була популяризація знань та наукових поглядів на життя. Використовуючи давньогрецьку мову вони мали втрачати набагато більше часу в процесі передачі знань, перекладаючи суть книжок на просту мову. Мова ставала інструментом, який мав слугувати духовному відродженню православного світу Османської імперії. Розпочалась активна полеміка між просвітниками відносно вдосконалення цього інструменту – він мав стати загальнозрозумілим для простого люду і не втратити свого авторитету через надмірне спрощення. Сформувалось кілька пропозицій. Приблизно в цю добу з'явилися писемні варіанти апла глоса, хідаїка, ромейка, археа глоса, караманлідика [12, с. 2–5].

Перший шлях вирішення проблеми незрозумілості мови широким колам населення пропонував спрощення мови. Прибічники «**апла глоса**» (простої мови), Констандас та Філіпідіс, стверджували, що така практика могла привести до утворення «мішаного чудовиська», яке буде незрозуміле ні інтелігенції, ні носіям розмовних діалектів. На думку обох авторів зневага до сучасної розмовної мови призвела до широкого розповсюдження неучтва та відсталості. Для широких мас народу повноцінна освіта залишалась недоступною через незрозумілість її мовного інструменту [11, с. 115].

Константинос-Кесаріос Дапонте (1713/14–1784) у двотомнику «Зерцало жінок» вибрав також «апла глоса». Його віршовані роздуми було надруковано одночасно з працями «Логіка» та «Фізика» Вулгаріса та Теотокіса в одному місті – Лейпцизі. Проте порівняно із ними його поетична праця користувалась найбільш простою мовою. Зміст її було зрозуміло широким комерційним колам, інтелігенції, духовництву [11, с. 32–34].

Ще більшого спрощення пропонував Франгіскос Скуфос (1644–1697) та Іліас Мініатис (1669–1714), які вживали розмовну мову регіонів де працювали, як для викладання, так і для написання своїх праць. Сучасники таку писемність називали «**Вульгарна**» (грецьк. *худайкя*). З принципу

«хідаїки» бере початок і караманлідика. Це всяке письмо грецькою абеткою та розмовною лексикою.

Саме хідаїка набула найширшого поширення. Завдяки зусиллям православного кліру діяла мережа церковних шкіл, які розосереджувались по багатьом місцям розселення православних в Османській імперії. В кожному селищі можна було знайти писемних людей, які могли читати та писати [11, с. 119]. Особливістю освіти було опанування давньогрецькою мовою і лише повний курс навчання робив зрозумілими античні, візантійські та тогочасні релігійні книги. Зазвичай же учні освоювали письмо, рахунок та на цьому завершували навчання. У школах мову вивчали з алфавіту (грецьк. *πινακίδια*), продовжували «Октоїхом» та Псалтирем. Такий об'єм дозволяв вивчити лише знаки письма, та вживати їх для приватного листування, використовуючи розмовну мову – саме цим пояснюється розмаїття мов приватних писемних варіантів, від грецьких діалектів до тюркських (караманлідський та «урумський» [13, с. 68-69] варіанти відомі сьогодні). Представники кліру, які мали можливість вивчити писемний варіант, який використовувався як офіційна мова церкви, а також був ознакою освіченої людини [7, с. 216].

Отже записи грецькою абеткою, яку засвоювали в школах за «швидким курсом» та лексика, що походила з тієї розмовної мови, якою володів носій. Вони могли бути як еллінофонічні, так і тюркофонічні. Великого поширення тюркофонічний вид розмовної мови мав на території Малої Азії. В грецькій історіографії відомий як «Караманлідика» – комплекс тюркомовних ідіомів загальною рисою яких була вільна лексика та вживання грецьких символів замість арабського в'язу [2, с. 25-26].

Але окрім караманлідики, яка привертає увагу своєю фонемною негрецькістю, не існувало і однорідного мовного простору серед «нащадків давніх еллінів». Різновидів розмовної грецької мови, що відомі на кінець ХХ століття зберігалось 28 груп [4]. Кожна з груп має свої лексично-граматичні особливості. В рамках кожної групи, існує ще кілька варіантів, що менш відрізняються між собою. Наприклад, до «понтійської групи» (Н.Контосопулос, Д. Томбаїдіс) відносять говори приазовських греків, які самі поділяються дослідниками на ще п'ять груп [13, с. 42]. В грецькій лінгвістиці присутня дискусія відносно поділу на групи понтійських варіантів грецької. У кількох свої працях А. Пападопулос, Д. Томбаїдіс, М. Тріандафілідіс полемізують над цією темою, проте єдиного висновку не дійшли. Створення ізогловів в умовах коли кожний окремих населений пункт мав власні мовні особливості є непростим завданням [5, с. 26-27].

Другий шлях, започаткований Ф. Коридалевсом (1571-1646), пропонував використання давньогрецької мови текстів Арістотеля. Наслідуючи його Євгеніос Вулгаріс, Ламброс Фотіадіс (1752-1805), Неофітос Дукас (1762-1845), Стефанос Комнітас (1770-1830) вважали, що сучасна мова є зіпсованою, і тому не спроможна на письмове існування. Вони вважали за необхідне відновлення архаїки, яка спроможна повноцінно передати

філософські категорії. Розвиваючи цю думку пропонувалось виправити розмовну мову відчищенням та оновленням відповідно до давньогрецьких канонів. Так формувався напрямок «археа глоса» або просто Еллінська (грецьк. ελληνικά).

Третій напрямок розвитку грецької мови – «**Ромейська мова**» (грецьк. ρωμαίικα), що став основою сучасної мови Греції. Етапною подією в суспільно-політичній та філологічній думці новогрецького Просвітництва була «Ромейська мова» Іоаніса Вілараса (грецьк. Η Ρομαϊκή γλῶσσα) – коротке дослідження, що було опубліковано у 1814 році. Воно містило пропозицію до грецькомовного суспільства радикально перетворити граматику розмовної грецької мови. Віларас закликав визнати розмовну мову єдиним варіантом духовного та літературного життя. Запропоновано було замінити давньогрецьку орфографію виключно фонетичною системою письма. Для підтвердження функціональності запропонованої граматики Віларас включив у свою працю кілька ліричних віршів, а також два переклади творів Фукідіда [11, с. 80]. Також до напрямку, що розробляв ідею «ромейської мови» відносяться Д. Катардзіс (1730–1807) та А. Хрістопулос (1772–1847). Вони спробували навести порядок та виробити теорію, написати історію мови. У працях «ГраMATика ромейської мови» (1788 р.) та «ГраMATика Еолодорійської або сучасної розмовної еллінської мови» (Відень, 1805 р.) автори пропонували замінити «природню» мову «ромейв», на противагу мові староданих еллінів [7, с. 227]. Фактично вводились категорії – еллінська мова та ромейська мова, розграничуючи стару та нову мову.

Нарешті, Адамантіос Кораїс (1748–1833) запропонував варіант, що згодом витіснив усі інші. Він вважав і «апла», і «хідаїка» варіантами неприйнятними через варваризми та вульгарність. Давньогрецька «еллініка» ж не влаштовувала своєю надскладною граматиною. Тому він запропонував «серединний шлях». Сутність зводилась до використання графіки «еллініки» та слів з вульгарної, розмовної мови, проте відчищеної від варваризмів, тобто запозичень з інших мов [7, с. 230]. Більш рання форма мала назву «**кафаревуса**» (вперше використано назву в роботі Н. Теотокіса «Кіріакодроміон» (1796). Ще більш спрощена та пізня – «димотіка», (вперше згадано Панайотом Кодріка у 1818 г.). Компромісний варіант Кораїса знайшов підтримку і почав завойовувати позиції, витісняючи усі інші варіанти писемної мови, а разом із поширенням у школах та поширенням самого шкільництва і в розмовних варіантах.

Грецька мова як політичний інститут Грецької республіки.

Тим часом посилювались антитурецькі настрої, які вилились у Грецьку революцію та створення Грецької держави на півдні Балканського півострова. Нова держава потребувала оригінального та надійного загальноприйнятого інструменту спілкування – письмової мови – мови всіх громадян Греції. Інструменту, який міг стати символом самостійності греків. Мова, через повсякденний вжиток є найбільш

потужним таким інструментом-символом. Націоналізм отримав символ – ідентифікаційний маркер, за допомогою якого вироблялись «чиста» форма мови, яка влаштовувала і інтелігенцію, і комерційні верстви, і звичайний православний люд. Цей мовний феномен проявився у виділенні науковими колами на початку XIX ст. двох категорій, за яким розподілялись усі як писемні, так і розмовні норми – існувала «правильна» мова та символ нації, всі ж інші варіанти як письма, так і мовлення витіснено до категорії «неправильні» (грецьк. λαθος).

Варіант запропонований Кораісом (суміш старогрецької та новогрецької) використовувала Грецька республіка з перших років свого існування, постійно спрощуючи лексичний склад та граматику. З огляду на це не коректно виглядає казати, що Грецька держава використовувала «кафаревусу», оскільки не існувало фіксованої норми [7, с. 232], граматики та лексичного складу мови, це лише був принцип за яким підбирались слова, тобто всі лексеми мали бути грецького походження (своєрідний мовний шовінізм), при цьому зберігаючи спрощену давньогрецьку граматику. В той час як «димотика» мала аналогічний підхід до підбору лексичного складу, та до того ж ще й максимально спрощувала граматику (систему наголосів, синтаксичний зв'язок).

Привласнення грецької писемності еллінами та її ототожнення із ними почалось та посилилось лише із діяльністю просвітників та появою націоналізму [14, с. 81]. Тоді ж, у відповідь, з'явився Паїсій Хілендарський, який нагадав болгарам про староболгарську кирилицю. Сформувавшись, грецька національна ідея вимагала тепер від всіх, хто називався «ромеем» пов'язувати своє походження із античною Грецією, тому багато «колишніх» ромеїв обрали іншу самоназву, також у руслі власних націоналістичних дискурсів (болгари, македонці відмовились від «ромейства», а от румуни і досі зберігають конфесійний етнізм). Те саме сталося із самим терміном «ромей» – через трансформацію національною ідеєю від самоназви «ромей» відмовились на користь античної – «елліни».

Такі елементи грецькості як мова, церков, культура також були привласнені еллінами. Тому, якщо людина називалась «елліном», але мала відмінності від стандартного образу – розмовляла іншою, або нелітературною «неправильною» грецькою мовою – вона мала «відчиститись». Діалог ідентичностей «ромейської» та еллінської закінчився домінуванням останньої та витісненням першої.

Аби залишатись «греком» нового формату – «елліном» необхідно було володіти кафаревусою. Поширилась ідея про зв'язок мови та народу – мова стає маркером етнічності. Космас Етолійський вимагав від усіх розмовляти тільки грецькою (албанський, слов'янські, волоський) він зауважував православним: «ви втратили мову церкви, ви – греки, а тому маєте розмовляти грецькою. Ви стаєте глупішими, чим ви краще за дикі створіння». Грецька мова, як мова релігії, думки уявлявся «розумною» мовою, а інші «дегенеративними», «безкорисними» Наприклад, митрополит

Доротеос Сколаріос Деметрійський: «незнання мови – незнання культури» [15, с. 159]. Реакцією слов'ян стало, як показав час, відторгнення грецької мови у вигляді рідної, єдиної мови. Себто грецька лишалась рідною лише у тих, хто користувався нею як першою, або як не турецькою мовою – оскільки турецька – мова ворога. Саме тому, православні носії тюркомовних діалектів, згодом стали «еллінами», та долучились до грецької діаспори.

Подальший розвиток новогрецької мови йшов шляхом популяризації та поширення її вжитку у побуті. У зв'язку із таким завданням відбувалась і розбудова освітньої системи. Так у 1837 році було відкрито Національний Каподистрійський Університет Афін [15, с. 160]. В той же час, було відкрито більше 2000 шкіл, 150 000 учнів всіх віків вступили до їх лав. Це приблизно п'ята частина населення всієї Грецької республіки. Освітні установи змінювали мову, культуру, історичну свідомість. Грецька мова виступала як мова знань. Такі заходи девальювали розмовні діалекти та ввели в широкий обіг єдину стандартну усну норму, що підтримувалась шкільною освітою, періодикою та літературою.

Отже на зламі XVIII–XIX століття у православних просвітників виникла потреба у володінні інструментом популяризації знань серед простого населення. Сформовано було три шляхи вирішення проблеми – спрощення, використання готової давньогрецької та «серединний шлях» формування повністю нової норми мови. Давньогрецька влаштовувала філософів, спрощені варіанти – комерційні кола. Нова ж мова стала у нагоді новоствореній Грецькій державі. Оскільки їй необхідний був єдиний стандарт мови для всієї громади, який можна біло викладати в усіх школах, офіційній документації, який би репрезентував грецьку політичну спільноту серед інших європейських держав як самодостатнє, повноцінне утворення. Саме через потребу Грецької держави в мові-символі, «кафаревуса і стала мовою греків. Інші варіанти, письмові або розмовні зазнали тиску з боку Грецької держави і називались її представниками – неправильними, не чистими мовами. Правослані спільноти, що випали з зони впливу грецької політичної спільноти та її мови-символу розвивались своїм плином. Відомі сьогодні «карамандіка», та урумська мова маріупольських греків – є саме тими мовами, що продовжували автономно розвиватись після створення Греції.

Література:

1. **Нагорна Л.** Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики / Л. Нагорна. – К. : Світогляд, 2005. – 315 с. (Ін-т політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України).
2. **Hadziiosif Christos.** The Ambivalence of Turkish in a Greek-Speaking Community of Central Anatolia // Cries and Whispers in Karamanlidika

Books / Proceeding of the First International Conference on Karamanlidika Studies (Nicosia, 11-13 September 2008): Eddited by Evangelia Balta and Matthias Kappler. – Wiesbaden: Harrassovitz Verlag. – pp. 138-161.

3. **Евсеева Л. Н.** Роль языка в формировании национальной идентичности: диссертация ... кандидата философских наук: 09.00.11 / Евсеева Л. Н. – Архангельск, 2009. – 221 с.

4. **Κοντοσόπουλος Ν. Γ.** Διάλεκτοι και ιδιώματα της νέας ελληνικής. Αθήνα : Χ.Ο., 1981. – 133 σ.

5. **Τομπαιδι Α. Η** ποντιακή διαλεκτός. – Αθήνα, 1988. – 120 σ.

6. Ιστορία της ελληνικής γλώσσας. Από τις αρχές έως την υστερή αρχαιότητα: [Επιστημονική επιμέλεια Α.Φ.Χριστιδής]. – Αθήνα, 2001. – 1213 σ.

7. Ιστορία της ελληνικής γλώσσας: [Επιστημονική επιμέλεια Μ.Ζ. Κοπιδάκης. Ελληνικό λογοτεχνικό και ιστορικό αρχείο]. – Αθήνα, 1999. – 437 σ.

8. **Horrocks G. C.** Greek: A History of the Language and its Speakers / Geoffrey Horrocks. – Chichester, 2010. – 505 p.

9. **Широков О. С.** История греческого языка / О. С. Широков. – М., 1983. – 320 с.

10. **Papadopoulos T. H.** Studies and Documents Relating to the History of the Greek Church and People Under Turkish Domination. – Brussels, 1952. – 732 p.

11. **Κιτρομιλιδис Π.** Εποχή Просвещения в Греции / Πασχалис Μ. Κιτρομιλιδис; пер. с новогреч. Μ. Γραцианского. – СПб. : Алетейя, 2007. – 422 с.

12. Cries and Whispers in Karamanlidika Books / Proceeding of the First International Conference on Karamanlidika Studies (Nicosia, 11-13 September 2008): Eddited by Evangelia Balta and Matthias Kappler. – Wiesbaden: Harrassovitz Verlag, 2008. – 307 p.

13. **Пономарьова І. С.** Етнічна історія греків Приазов'я (кінець XIII – початок XXI ст.). Історико-етнографічне дослідження. – К.: Реферат, 2006. – 272 с.

14. **Hatsopoulos M.** From resurrection to insurrection: «sacred» myths, motifs, and symbols in the Greek War of Independence / Μ. Hatsopoulos // The Making of Modern Greece: Nationalism, Romanticism, and the Uses of the Past (1797-1896) / R. Beaton. – London : Kings College, 2010. – P. 78-93.

15. **Koliopoulos J. S.** Greece: The Modern Sequel. From 1831 to the Present. / Koliopoulos J. S., Veremis T. M. – London: Hurst&Company, 2002. – 404 p.

„Політична енциклопедія”. Київ, 2012.

Юрій Шайгородський,
доктор політичних наук,
головний редактор журналу
«Політичний менеджмент»

*Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова),
Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. – К. : Парламентське
видавництво, 2012. – 808 с.*

Свій 20-річний ювілей Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса Національної академії наук України відзначив презентацією першої української «Політичної енциклопедії». Видання покликане створити всебічне та ґрунтовне уявлення про стан сучасної політичної науки, її категоріальний апарат, про загальноприйняті та альтернативні теорії і підходи.

Протягом майже чотирьох років вітчизняні і зарубіжні фахівці працювали над підготовкою цього енциклопедичного видання. Реалізація масштабного видавничого проекту об'єднала зусилля близько 300 авторів – вчених України, Російської Федерації, Польщі, Франції, Канади, Сполучених Штатів Америки – політологів, філософів, правознавців, істориків, психологів, демографів, соціологів, спеціалістів інших галузей знань.

До складу редакційної колегії увійшли провідні вітчизняні вчені-політологи: академік НАН України Юрій Левенець (голова), доктори історичних наук Юрій Шаповал (заступник голови) та Олександр Майборода, член-кореспондент НАН України Микола Михальченко, доктори політичних наук Володимир Горбатенко, Марія Карамазіна, Володимир Головченко, Леонід Шкляр.

Координацію проекту, кропітку кількарічну роботу з відбору та редагування енциклопедичних статей здійснено робочою групою, створеною на базі відділу етнополітології Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Упорядником енциклопедії став завідувач відділом, доктор історичних наук Юрій Шаповал, секретарем видання – науковець відділу Світлана Набок. Творчо до цього видавничого проекту підійшли у Парламентському видавництві, директор якого, доктор політичних наук Юрій Ганжуров, зробив все можливе для його реалізації.

Енциклопедія містить статті з теорії та історії політичної науки, методології досліджень. Значна кількість матеріалу присвячена політичним інститутам, процесам, проблемам етнополітології, українській політичній думці. Як зазначив Ю. Шаповал, «Політична енциклопедія» - перша в Україні широкомасштабна спроба, перш за все, «кодифікувати» і проаналізувати ключові категорії політичної науки, якими зараз користується досить широкий і різноманітний за політичними уподобаннями, ерудиції і ступеня активності коло користувачів».

Відзначаючи унікальність енциклопедичного видання, високо оцінили доробок науковців у своїх виступах під час презентації: заступник Глави Адміністрації Президента України Олег Рафальський, Президент Національної академії наук України Борис Патон, віце-президент НАН України Валерій Геець, президент Національної академії педагогічних наук Василь Кремень, Голова Комітету з питань науки і освіти Верховної Ради України Максим Луцький. Борис Євгенович Патон, зокрема, зазначив: «Видання, презентація якого відбувається, вигідно вирізняється від інших довідкових видань. По-перше, редакційній колегії вдалося кваліфіковано підготувати словник. По-друге, вдалося сформувати професійний колектив авторів, здатних глибоко і всебічно пояснити поняття, що є найпопулярнішими у політичному та науковому дискурсах. По-третє, до підготовки видання були залучені вчені з різних країн».

Дійсно, енциклопедичний жанр є своєрідним і досить складним, авторська ж відповідальність – високою. Статті, розраховані на широке коло читачів, мають поєднуватися з лаконічністю, науковою чіткістю, аргументованістю та логікою викладання матеріалу. Усвідомлення цього, помножене на професіоналізм редакційної колегії і упорядників видання, дозволило побачити світ першій українській «Політичній енциклопедії». Сподіваємось, що це – лише крок на шляху «енциклопедизації» політичної науки. Очевидно, що вітчизняну «Політичну енциклопедію» чекають стереотипні видання, оскільки її наклад навряд чи задовольнить існуючий попит, а ще, сподіваємось, – нові, доповнені і розширені видання, оскільки політична наука – галузь знань, що динамічно розвивається.

Політичний менеджмент. Науковий журнал / гол. ред. Ю. Ж. Шайгородський. – 2012. – № 1/2 (52-53). – 264 с.

*Рекомендовано до друку
Вченою радою Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова.
Протокол № 3 від 10.05. 2012 р.*

Статті друкуються в авторській редакції. Редакційна колегія не завжди поділяє думку авторів публікацій.
Відповідальність за достовірність фактів, цитат, власних назв та інших відомостей несуть автори.

Поштова адреса редакції: вул. Я. Галана, 2, м. Київ, 03061, Україна
тел. 457-92-15; e-mail: 007@politik.org.ua

Підписано до друку 05.06.2012 р. Формат 70 x 100/16.
Офсетний друк. Ум.-друк. арк. 22,28. Обл.-вид. арк. 17,04. Наклад 150 прим.

© Центр соціальних комунікацій, 2012
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного
реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 3940 від 14.12.2010 р.

Надруковано ФОП Білій В.А. 36000, Полтава, вул. Кагамлика, 78